МИКОЛА СИВІЦЬКИЙ

ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ КОНФЛІКТІВ

ТРЕТІЙ ТОМ

Дослідна фундація ім. О.Ольжича в США

Микола Сивіцький

Історія польсько-українських конфліктів

Третій том

Переклад з польської *Є. Петренка*

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
2005

ББК 63. 3 (4 ПОЛ-УКР) 6
С 34

Сивіцький Микола
С 34 Історія польсько-українських конфліктів/Пер. з пол. Є. Петренка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005.

ISBN 966-7601-48-X

Том третій. — 432 с.
ISBN 966-7601- 62-5

Автор у хронологічній послідовності зібрав і упорядкував документи про події в Закерзонні у 40-х роках XX ст. Показано, хто був винний у винищенні українського населення. Наведено історію цього регіону.

ББК 63.3 (4ПОЛ-УКР) 6

Кожного, хто високо оцінив важливість і актуальність виходу в світ трьох томів книги Миколи Сивіцького «Історія польсько-українських конфліктів», просимо приєднатися до нашої сердечної вдячності п. Ярославі Барусевич та Дослідній фундації ім.О.Ольжича в США за сприяння у виданні цієї книги.

Переклад з польської *Є. Петренка*
за виданням «Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Tom trzeci». —
Warszawa, 1994.

ISBN 966-7601-48-X
ISBN 966-7601- 62-5 (том III)

Частина перша

Екстермінація Закерзоння

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЛЮДИНОВБИВСТВО

МІНІСТРУ ЮСТИЦІЇ
РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЛЬЩІ
у Варшаві

Пропозиція
про початок кримінального розслідування у справі злочинів, здійснених щодо українського населення Закерзоння у 1941—1947 роках

Під час архівних розшуків , які я вів за часів Народної Польщі, випадково натрапив на документи, що стосуються польсько-українських відносин і представляють історичні події зовсім інакше, ніж подавалося в історіографії комуністичного періоду. В результаті докладних досліджень виникла *«Історія польсько-українських конфліктів»* (том І і II), яку я опублікував у 1992 році.

Нинішній III том показує винищення українського населення на теренах Закерзоння, організоване владою Другої Речі Посполитої і повоєнної Речі Посполитої Польщі з метою полонізації цих земель. Процес знищення завершився успіхом.

Документи засвідчують, що винними у знищенні є головним чином:

1) еміграційний польський уряд, який цей процес запланував і реалізовував з допомогою підпорядкованих йому партизанських формувань і озброєного цивільного населення;

2) уряд повоєнної Речі Посполитої Польщі, який прийняв від еміграційного уряду проблему деукраїнізації і вирішив його проведенням операції «Вісла».

Знищення було дещо пригальмоване, коли третирvване населення покликало на допомогу підрозділи УПА зі сходу. Однак незабаром більшість бійців УПА була демобілізована. Недобір був заповнений

призовом місцевого населення. Але ці підрозділи не могли протистояти збройній потузі Польщі, яку підтримували Чехословаччина і СРСР. Тих, кого не вбили, заарештовували і засуджували до покарання на смерть або багаторічного ув'язнення за обвинуваченням у діяльності, спрямованій на відрив південно-східних земель від Польської Держави.

Караючи під прикриттям права і надуманого злочину польських громадян, які захищали від смерті себе і свої родини, органи юстиції припустилися кримінального злочину, чинячи пародію на саме поняття *справедливість*.

Оскільки конвенція Організації Об'єднаних Націй від 5.XII.1948 р. визнає людиновбивство за злочин проти людськості без терміну давності,

роблю публічний запит

про початок процесу розслідування з метою:

1) визнання злочинів, вчинених у 1941—1947 роках щодо жителів Закерзоння української національності, за злочини людиновбивства;

2) встановлення конкретних винуватців;

3) притягнення до кримінальної відповідальності безпосередніх виконавців злочинів і осіб, які підбурювали до їх учинення;

4) визнання осіб, які потерпіли у процесі екстермінації або були незаконно посаджені до в'язниці, жертвами сталінських репресій і визнання за ними з огляду на те права на моральне і матеріальне відшкодування згідно з чинним у РП законодавством;

5) початку процесу реабілітації українців, засуджених до ув'язнення за приналежність до Української Повстанської Армії на території Закерзоння;

6) безоплатної передачі Союзу українців у Польщі будинків, споруджених у міжвоєнний період українською громадою (наприклад, «Народного Дому» в Перемишлі на вулиці Костюшка, 5).

Про злочин свідчать документи, які додаються. Їх підбір не вичерпує всієї проблеми. Викриттям інших випадків людиновбивства повинна зайнятись прокуратура.

АВТОР

Варшава, квітень 1994 р.

ВУЛКАНІЧНА ТЕРИТОРІЯ

Терміном Закерзоння називається регіон, який колись належав до Галицько-Волинського князівства, що пізніше потрапило під польське володіння, а після Другої світової війни залишилось у складі польської держави. Цей термін, популярний в Україні, у Польщі вживається дуже спорадично. Напевно, тому, що означає ... українські землі. Нагадування цього факту виводить з рівноваги значну частину суспільства, свято переконаного, що це одвічно польські землі. Сьогодні їм відповідала б найкраще назва «постукраїнські», бо після геноциду[1] воєнного і післявоєнного періоду тут залишилось небагато українців. Тому в Польщі надають перевагу адміністративній термінології — Любельщина, Замойщина і Жешівщина, хоч жодна з цих назв не охоплює території всього Закерзоння.

Термін Закерзоння утворено в міжвоєнний період від прізвища англійського політика Н. Ґ. Керзона (1859—1925), який 11 листопада 1920 року на конференції у Спа виступив з пропозицією встановити перемир'я у польсько-більшовицькій війні. Він запропонував розмежувати воюючі сторони вздовж лінії Гродно, Брест, Дорогуськ, Устилуг, Крилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. Автор вважав, що саме там повинен

---

[1] *Genocidium* (латинське), *genocide* (англійське), *génocide* (французьке) — людиновбивство, знищення окремих груп населення, поєднаних спільністю раси, національності чи релігії. Він органічно зв'язаний з фашизмом, внаслідок чого у світлі міжнародного права визнається злочином проти людськості. Термін вживається у польській публіцистиці, але не встиг ще потрапити до польських словників (на час написання книги. — *Ред.*).

проходити східний кордон Польщі. Тоді проект не прийняли, переговори було зірвано, а 18 березня 1921 року в Ризі підписали мирний договір, який санкціонував приєднання до Польщі українських і білоруських територій, зайнятих у 1919 році польським військом.

Закерзоння стало вулканічною територією від моменту переходу до польських рук. Проблеми почалися з півночі, на Підляшші, де руський кордон пролягав неподалік від Любліна, у Соколові правило руське населення, і тільки Луків був мазовецькою прикордонною фортецею. У той час національним консолідуючим фактором була релігія. З ініціативи Католицької Церкви був забитий клин в образі Брестської унії 1596 року. Це призвело до того, що сотні тисяч православного населення Підляшшя відмовились від материнської мови, прийняли католицький обряд і таким чином стали поляками, збільшивши чисельність польського народу і спричинившись до чергових територіальних здобутків між Віслою і Бугом. Цей процес зафіксований видатними польськими істориками. Видатними і порядними, бо історики, як і всі люди, не завжди мають цю прекрасну рису.

Historia est magistra vitae — історія є вчителькою життя. Це висловлювання стародавніх римлян нагадав собі Пілсудський, посягаючи після відродження польської держави на чужі території і мільйони чужого населення, як це зробив століттями раніше Казимир Великий. Під приводом війни з більшовиками він викликав з Франції добірні польські дивізії і задушив новонароджену західноукраїнську державу, розраховуючи на те, що мільйони українців збільшать чисельність польського народу і стануть його інтегральною частиною.

Розрахунки не справдились, бо українці за Пілсудського вже не були русинами часів Казимира Великого.

Якщо під правлінням Романових Україна не могла звільнитись від гнітючого комплексу під назвою *«Малоросія»,* то під скіпетром Габсбургів відбувалась величезна праця усвідомлення. Українцями стали русини з усієї Галичини, у тому числі й Закерзоння, за винятком частини Лемківщини. І хоча влада міжвоєнної Польщі відібрала в українців здобутки австрійського періоду, ліквідувавши національне шкільництво, перекидаючи педагогів у Централь-

ну Польщу , закриваючи кооперативи, читальні, культурні установи, забороняючи спортивні організації, навіть відбираючи спортивні майданчики (наприклад, справа «Сокола-батька» у Львові в кінці тридцятих років), але не могла забрати найбільшої цінності — національної свідомості. Причому чим сильнішим був польський тиск, тим більше зростала національна свідомість. Ледве органи юстиції повісили двох членів ОУН — Біласа і Данилишина за напад на пошту в Галичині (Ягеллонський Городок біля Львова, 1932), а молодь на Волині (не кажучи про ближчі регіони) вже співала про них пісні[1]. Національна свідомість формувалась найперше у галицьких містах, які були опорою поляків, у Львові, Перемишлі, Станіславі, Тернополі, а потім розходилась до всіх закутків Західної України, оминаючи різні Сокальські кордони, будила життя у заспаних регіонах Закерзоння, перетворюючи народні маси у народ, здатний до державного існування.

У січні 1945 року на конференції в Ялті польський східний кордон було пересунуто на лінію Керзона. Представники переможної коаліції відібрали у поляків непольські Східні землі, компенсуючи їх німецькими землями. Тодішня влада сформувала теорію, що Польща має на ці землі історичні права, бо це були п'ястівські землі, і якщо нащадки П'ястів повертаються на ці землі, то це акт історичної справедливості. Звідси і виникла назва: Відновлені землі. Тут була нелогічність, якщо врахувати, що раніше Польща обґрунтовувала історичним правом анексію українських земель, а тепер мусила їх віддати. Справа виглядала простіше: кордони визначали переможці, не запитуючи жителів — українців, поляків і німців. За розпалювання Другої світової війни німців покарано зменшенням державної території на користь покривдженої Польщі, за це у Польщі відібрано її непольські землі на користь одного з переможців. Пропаганда того, що Польща «відновлювала», «поверталась» і т.д., була наївною, бо на пересування державних кордонів поляки не мали навіть найменшого впливу.

Про згоду на лишення поза кордонами земель, населених українцями, не питали також Україну. А це були: Підляшшя і Холм-

---

[1] Ой у славнім Львові сталася новина, Там ляхи забили селянського сина...

щина, частина Сокальського і Рава-Руського повітів, Любачівський повіт, долина Сяну, частина Бойківщини і Лемківщина, тобто територія, яка належала кілька століть тому(крім Лемківщини) до Галицько-Волинського князівства й налічувала 19 тисяч квадратних кілометрів і приблизно 1,5 мільйона людей. Для керівників великої коаліції це був неістотний дріб'язок, а для мешканців Закерзоння— трагедія життя, яка поглинула тисячі людських жертв.

У вогні Другої світової війни польсько-український конфлікт розпалився до білого жару. Шість чи сім відсотків поляків промосковської чи пролондонської орієнтації, які залишились на Волині після радянської депортації, об'єднались у спільній справі — боротьбі з українськими масами. Відповіддю було гасло *«Поляки, за Буг!»* А за Бугом, на Закерзонні, під гаслом *«Українці, за Збруч!»* знищували українців. Почалося з окремих осіб, інтелігенції, вчителів, священиків, громадських активістів, а потім вбивали усіх підряд — десятками, сотнями, цілими селами. За даними Т.Збиша[1] серед 50 тисяч осіб польської самооборони на Галичині майже половина (22796) служила у радянських батальйонах смерті, так званих «стребках» (істрєбітєльниє батальйони), створених НКВС для вбивств української молоді. На Закерзонні людиновбивство відбувалось під вітчизняним прапором, спочатку під гаслом помсти і боротьби з УПА. Незабаром геноцид охопив також цивільних — старих, жінок і дітей, оскільки молоді чоловіки перебували в УПА і в самообороні. Ніхто вже не виправдовувався, тільки бив, бо такою була мета геноциду.

Коли міжвоєнна практика показала, що на тодішньому етапі розвитку національної свідомості полонізація українців була неможливою, маршалок Ридз-Смігли на початку 1939 року поставив перед Радою Міністрів питання (див.: *Історія...* — Том І. — С. 289): *«Як розв'язати (ліквідувати) українську проблему в Польщі?»* Оскільки на виконання рішення не вистачило часу, то дискусію відновили «на лондонській бруківці», легко модифікуючи формулювання проблеми: *«Як вирішити українську проблему після визволення Польщі?»* Рішення було однозначним:

---

[1] Бюлетень: На Рубежі. — 1993. — № 1.

позакривати, віддати під суд, знищити, виселити, викинути за Збруч на поталу «Совєтам» (дивись документи в II томі), залишаючи очищену землю.

Відповідні накази, а також технічні засоби у формі зброї і боєприпасів було вкинуто на вулканічну територію. Постачальниками московської зброї для польських комуністичних формувань були радянські партизанські угруповання. Усе слугувало «очищенню території».

У лондонських міркуваннях виникали застереження, що під час здійснення гасла «Українці, за Збруч!» можуть виникнути ускладнення: що робити, коли «совєти» не захочуть їх прийняти? І тут з допомогою прийшов польський комуністичний уряд, підписуючи умову про добровільне переселення населення. Лондонські плани реалізовувались легально «в дусі» дружби, співпраці і взаємодопомоги, інколи навіть у формі конвоювання радянськими солдатами «добровільно» переселеного люду. Інша справа, що конвоювання було потрібним для захисту переселенців від польських грабіжників. Траплялися також випадки, коли радянські військові підрозділи припиняли людиновбивчі бажання поляків, а ініціаторів запроторювали до в'язниці. Але оскільки не мали права судочинства, то передавали їх польським правоохоронним органам, рятуючи злочинців від більших неприємностей. З часом державний апарат почав безпосередньо відігравати все більшу роль у процесі геноциду.

У цьому процесі брали участь Військо Польське, Управління Громадської Безпеки, КБВ, Міліція Обивательська, ОРМО, а також НСЗ, АК, БХ та інші партизанські формування, інколи бандитські, а також цивільне населення, озброєне владою «з метою захисту від українських банд». Під час підготовки до нападів чи виселення окремих сіл на місце операції приїжджали сотні польських фур і чекали, коли можна буде почати грабунок. На місці акції залишались згарища, а плани очищення території набирали реальних форм. І коли людина читає розповіді свідків цих операцій, то мимоволі волосся на голові стає дибки і виникає питання: хто в них не брав участі?

Екстермінація українського населення на Закерзонні для широкого загалу польського суспільства — *terra incognita*. В україн-

ській літературі існують досить численні описи цих подій, але все це — публікації з-за океану, розлогі, малотиражні, а тому і дорогі, у Польщу вони потрапляють досить спорадично. Ну і не дуже доступні для молодшого польського покоління з огляду на мову.

У різних архівах розміщені зібрання документів підпільних бойових організацій, які брали участь у польсько-українській боротьбі, головним чином НСЗ, АК, БХ, УПА. Переглядаючи архіви у Любліні, Вроцлаві і Жешуві, використовуючи львівські зібрання і документи колишнього ЦК КП(б)У у Києві, я дійшов висновку, що операція очищення Закерзоння від українського населення була геноцидом.

У віднайдених у бункерах рукописах, машинописах і друкованих публікаціях я шукав контраргументи, щоб відкинути цей висновок. У документах польських формувань не знайшов жодної згадки про пацифікацію українських поселень. Але натрапив у наказах БХ на заборону описування бойових дій і перервав пошуки, дійшовши висновку, що подібні заборони були і в інших справах. Не більшу користь принесло перегортання післявоєнної польської літератури, яка описує боротьбу з «українськими бандами». Вона дуже багата, включає кілька сотень авторів і назв, мільйони примірників, які зводяться також до стереотипного висновку: причиною конфліктів був український різун. Ніхто не досліджував, як цей тип формувався, вистачає переконання, що українець народився різуном. Тільки цим можна пояснити факт, що жоден автор не відзначив явища геноциду, яке майже повністю знищило українське населення на Закерзонні.

Недавно у Львові з'явилась книжка доктора Мирослава Трухана[1], де відомий український публіцист, який певний час проживав у Щецині, аналізує явище українця-різуна у повоєнній польській літературі. У бібліографії наведено понад 200 авторів (крім збірників праць), з яких дехто має навіть по 5 праць. А оскільки, наприклад, «*Заграви у Бещадах*» Яна Герхарда була обов'язковим чтивом у школах і друкувалась мільйонними накладами, то було б

[1] *Мирослав Трухан*. Негативний стереотип українця у польській післявоєнній літературі. — Львів. — 1992. —С. 241.

дивним, якби такий стереотип не утвердився у польському суспільстві.

Лише у вісімдесятих роках на історико-письменницькій арені почали з'являтись особистості, які були здатні побачити кривду Закерзоння, але ще не встигли дати їй правильне визначення — геноцид. Першим прекрасним прикладом у польській історіографії є доповідь Т. А. Ольшанського (док. 88), завершена висновком:

«Не хотіли мати поміж себе українців, гірше— ми хотіли вірити, що це народ вбивць, гайдамаків і т.п. Не всі, це правда, але достатня більшість, щоб ми мусили сказати: народ, сказати — ми. І вдарити себе у груди».

А коментатор[1] додає:

«Той факт, що виступ Т. Ольшанського був зустрінутий у Лодзі різкими нападами Владислава Серчика і незрозумілою критикою Рішарда Тожецького, свідчить лише про те, що 40-річна пропаганда вплинула навіть на, як би там не було, заслужених дослідників польсько-українських відносин, істориків старшого покоління».

Вагомі слова! Їх можна лише доповнити: пропаганда ненависті має за собою не 40 років, а довгі століття — від вторгнення Казимира Великого на українську землю. Скільки часу треба на зміни у психіці польського суспільства? Хто і що робить у цьому напрямку? Бо ж правда Ольшанського, Новацького і Левицького, сформульована у Вроцлавському підпільному виданні і повторена в альманаху Фундації святого Володимира «Між сусідами» (Краків, 1993. — С. 135—143), доходить до обмеженого грона людей.

Саме час, щоб хтось у Польщі про це подумав. З Парламентом Речі Посполитої включно.

---

[1] *Piotr Lewicki.* Wychodzenie Ukraińców z getta PRL //Nowa Republika. — 1989. — № 31.

БОРОТЬБА ЗА ПІДЛЯСЬКІ ДУШІ

Історія Підляшшя увійшла до польської історіографії досить пізно, лише після першого поділу Польщі. Головним чином спричинилася до цього втрата незалежності. Оскільки сам факт нездатності держави до захисту своєї території сильно вплинув на народ, король Станіслав Август зібрав усі сили, щоб розбудити патріотизм, підняти лицарський дух, нагадати про славу предків, які змогли створити величезну державу, що доходила до передмість Харкова. Правильно також вирішив, що треба наголосити на розвитку історіографії. Це завдання доручив своєму фаворитові Адаму Нарушевичу.

Незабаром у всіх найважливіших архівах Європи з'явились польські посланці, які збирали документи, для них були відкриті родинні зібрання польських магнатів, монастирі, інституції. У 1780—1786 роках було видано *«Історію польського народу»* Нарушевича (томи 2—6, том I з'явився у 1824 році). Автор — поет і єзуїт — дав волю своїй фантазії. В історії, написаній з думкою про підбадьорювання сердець, він показав образ Польщі, яка тріумфує над Німеччиною і Росією, а всі сумніви, пов'язані з кордоном на лінії Буг—Карпати, трактувались виключно на користь Польщі. Долучена до праці мапа Польщі з часів Мєшка I показувала велику державу від Одри до Бугу і від Балтійського моря до Карпат. Історія Нарушевича стала зразком для численної групи наступних істориків, а школа Лелевеля ще уточнила певні деталі і заповідала її нащадкам як святий заповіт пращурів[1]. Від Шайнохи почи-

---

[1] Сліди цього заповіту видно і сьогодні, після Другої світової війни. Прикладом є *«Історичний атлас Польщі»* (Atlas historyczny. — Wrocław, 1967. — С. 4), у якому держава Мєшка I перед 981 роком переходить Буг і майже сягає Бродів, затримуючись на згині річки Стир.

нається критичне ставлення до Нарушевича і Лелевеля, але це не стосується польсько-руського прикордоння. Навпаки: теорія Нарушевича стала догмою для його нащадків.

Прорив зробив тільки Александер Яблоновський, який від 1875 року і до Першої світової війни видавав *«Історичні джерела»* — цінний матеріал для аналізу економічної історії руських воєводств Речі Посполитої XVI століття. Отож на початку другої частини своєї праці[1] вчений авторитетно стверджує:

Назва ПІДЛЯССЯ (PODLASIE) як похідна поняття країни, «що розташована під лісами», є зовсім неправильною. Вона виникла під впливом вимови мазурів, діалект яких не знає звуку «ш» і заміняє його на «сь», як «вишня» на «висьня» і т.п. Тому правильніше називати країну ПІДЛЯШШЯ як країну, що лежить «ПІД ЛЯХАМИ», у поляків розташована (ПІДЛЯХІЯ). А якщо так, то ця назва не польська; а оскільки слов'янська, а не литовська, то може бути тільки руською (с. 1).

Далі він доводить, що назва не могла прийти з Червенської Русі, яка сама розташовувалась на *краю землі ляхів*, тільки з близького сходу, з Поліської Русі, пінсько-туровського краю. Варто додати, що версія польського дослідника також підтверджує українську назву цієї території ПІДЛЯШШЯ, бо у випадку походження від українського слова *ліс* (польське *ляс*) похідним став би термін ПІДЛІССЯ.

Дослідник зазначає, що назву ПОДЛЯШЕ, ПОДЛЯСЄ застосовано до цілого простору пущ, зайнятих на зорі нашої історії напасником Ясьвєжем, але звідти її також поступово, але наполегливо зі всіх боків — Мазовша, Малопольщі, а головним чином з боку як турово-пінської, так і червенсько-волинської Русі — витісняли. Цей простір утворювали басейни річок: передовсім середня течія Бугу з його притоками Кжна і Лівець з одного боку, і Муховець та Нурець з другого, а далі верхів'я Нарви з Бебжом і Супраслею. А оскільки Лешек Малопольський і Конрад Мазовецький не мали достатньої сили, то *їх витіснив Данило*, завдяки чому *дрогічинсько-бельська*

---

[1] Історичні джерела: Географічно-статистична характеристика Польщі. Т. VI. Підляшшя/ За ред. Александра Яблоновського. — Варшава, 1908.

область під кінець цього ж [XIII] століття досягла у Райгороді прусського кордону [!](с. 4). Лише близько 1320 року Підляшшя зайняли литовці.

Перебуваючи у полоні тверджень своїх попередників, помилявся Яблоновський, коли говорив про первинне заселення Підляшшя яцьвінгами. Представник молодого покоління істориків і на додаток родовитий підлясяк Єжи Гаврилюк пише про це: *«Довгі роки поширювалась , у тому числі в працях з науковими амбіціями, легенда про заселення Побужжя яцьвінгами. Батьком цієї легенди став Ян Длугош, який у своїх «Шорічниках...» назвав Дрогічин столицею цього племені. Цю інформацію повторили Марцін Кромер, Мацей Стрийковський та інші тодішні письменники історичної тематики і навіть деякі історики-аматори XIX і XX століть. Насправді це споріднене з литовцями і пруссаками плем'я проживало на північ від Бебжи, на Сувальському приозер'ї. Між Бебжою і Нарвою простягалася лісиста територія прикордонних пустирів, які охоронялися руськими (Сураж, Бельськ, Волковиськ, Гродно) і мазовецькими (Візна, Свенцьк) містами»*[1].

Показово, що навіть у сучасній енциклопедії ПВН (Т. 3. — 1964. — С. 146) знайдемо інформацію, що *Дрогічин виник приблизно у 1060 році як столиця яцьвегів.* Це мало переконувати читача, що на той час не могло бути мови про руських осадників. А тим часом, як пише Є.Гаврилюк, посилаючись на описи М. Міськевичової[2], археологічні дослідження останніх десятиліть підтверджують, що вже у VI столітті на Побужжі існувало 12, а в VII і VIII століттях 16 місць поселень дулібів (їх пізніше називали волинянами), які переселилися сюди під тиском аварів. Вони розташувались, головним чином, на північному боці Бугу, де пізніше виросли більші міста Дрогічин, Брянськ, Мельник,

---

[1] *Jerzy Hawryluk.* Podlasie na przestrzeni wieków // Nad Buhom i Narwoju. — 1991. — №1.

[2] *Maria Miśkiewiczowa.* Mazowsze Wschodnie we wczesnym średniowieczu. — Warszawa, 1981; Kompleks osadniczy w Niewiadomej na tle osadnictwa Środkowego Pobuża we wczesnym średniowieczu // Dzieje Sokołowa Podlaskiego i jego regionu. — Warszawa, 1982.

Бельськ. У процесі формування руської і польської державності Побужжя стало адміністративно-політичною одиницею Брестської землі і тим самим Київської Русі. І коли у X—XII століттях внутрішня боротьба за владу перемежовувалась набігами кочівників, підляські бори ставали омріяним сховищем для втікачів зі сходу.

Обговорюючи процес заселення Підляшшя, Яблоновський стверджує:

«*Найпершим осередком цієї* (руської) *колонізації стає від початку XII століття (1132 р.) містечко Дрогічин на Бузі, після успішного переходу руських князів через Нурець у середині XIII століття вперед виходить Бельськ (1251 р.). Головна течія переселенців на Північному Підляшші рухалась від безпосередніх сусідів — з брестської території, підсилена переважно вихідцями з Полісся, чий княжий рід володів усім Поліссям довгі роки (1087—1157). У середині XIII століття нижньопідляське Прибужжя було вже досить заселеним, а Дрогічин являв собою чимале місто, якщо Данило Романович міг у ньому (1253 р.) коронуватись на «руського короля». (...) За його часів Русь, витискаючи яцьвєгів усе далі, перейшла Нарву і дійшла аж до Бебжа, де взяла в облогу навіть Райгород. (...) Тут мова йде про простори Підляшшя саме до річки Нарви, щонайдалі до її притоки Супрасль, бо за річкою Супрасль аж до прусського кордону і троцької «Запущі», якщо десь між мазурами і зникаючими там литовцями і траплялись руські поселення, то вони належали до білоруського крила, а не південного» (с. 183).*

Коротко кажучи, кордоном української колонізації стала річка Нарва.

Яблоновський твердить, що найперша мазовецька колонізація, тобто польська, *могла розпочатися вже з середини XIII століття* (с. 177) на лівому боці Бугу, в місцях, на яких з часом з'явилися Монкободи (сьогоднішні Мокободи?), Венгрів, Соколів, Косів. Це припущення автора відрізняється від *архівних джерел, де найперші згадки про мазовецькі поселення з'являються лише у другій половині XIV століття.*

Може, автор помилявся, вважаючи, що під боком мазовецьких поселень знаходилася столиця Галицько-Волинського князів-

ства — фортеця Холм, будівник якої князь Данило був видатним володарем. Як писав Микола Костомаров, *майже вся Україна, увесь край, заселений українськими племенами, перебував під його владою*. Саме в середині XIII століття його коронували у Дрогічині, а його син Шварно, зять литовського володаря Мендога, у цей самий час став володарем Новогрудка, Слоніма, Волковиська та інших міст. Можливі кандидати у польські колоністи не могли у цей час поселятись на території сусідньої держави, незважаючи на те, що тоді не знали колючого дроту і розораної смуги землі на кордоні. Доказом цього є згадуваний Яблоновським казус Лєшка Малопольського і Конрада Мазовецького. Після смерті Данила (1264) князівство ще існувало, поки остаточно не занепало у середині XIV століття. Лише тоді хвиля польського осадництва могла майже безперешкодно рушити на територію українського Підляшшя. Підкреслюємо «майже», бо Підляшшя перебувало під правлінням Литви — за винятком короткотривалого панування мазовецьких князів у 1391—1392 і 1440—1443 роках. Лише Любельська унія в 1569 році приєднала Підляське воєводство до Польщі.

Проте експансія католицизму на православне Підляшшя почалася вже у другій половині XIV століття разом з напливом польських колоністів. Першою полонізувалась православна шляхта. Процес експансії полегшувала Любельська унія, а найбільше спустошення серед православ'я спричинила Брестська унія в 1596 році, планована як засіб до повного окатоличення «схизматиків». Вона здійснила справжню революцію на Підляшші.

Про її перебіг ніхто не писав. З простої причини: не було кандидатів у хронікери. Нечисленна руська інтелігенція на Підляшші перейшла у католицизм, тому не могла писати про православ'я. Польські письменники обминали релігійну тематику, щоб не розбивати міфи про польськість цієї землі. Віднайшовся, одначе, документ, який дає змогу встановити, у яких місцевостях Підляшшя мешкало населення, що тоді називалося руським, і як з плином часу воно зникло.

Це записи з середини XVII століття, які переховувались у чоловічому монастирі святого Онуфрія у Яблучній (повіт Біла Підляська). Вони були відомі українцям під назвою «Грамотка», а серед росіян — «Пом'яннік» і містили перелік живих і померлих парафіян, чиї імена були згадувані під час богослужіння.

Надбужанський храм отримав широке визнання у населення, тому що утримався у православній вірі, хоча інші прийняли латинський обряд. Монастир став регіональним центром православ'я і притягував паломників з обох берегів Бугу, збирав пожертви за здоров'я і на вічну пам'ять, занотовував осіб-жертводавців і дату внеску. Перелік тисяч імен перемежовувався короткими зведеннями про найважливіші події. Занотовувались події протягом цілого століття, до середини XVIII століття.

З лівобережного Побужжя, тобто Підляшшя, у цих записах виділено назви приблизно 80 місцевостей, головним чином у російському звучанні, тобто ті, що не завжди збігаються з польськими назвами. Це були такі місцевості:

Повіт Біла Підляська: поселення Біла, Ціцібор, Докудів, Ломази, Россоші, Лешна, Липинка, Домбровиця Мала, Домбровиця Велика, Вичулки (Присілки. – *Є.П.*), Теребеля, Ольшанка, Славатичі, Кузавка, Кодень, Окчин, Копитів, Костомлоти, Полоски, Заблоття, Мацяшівка, Яблочин, Ганна, Довгоброди, Хорошчинка, Міжлісся, Крива Вілька, Добринь, Малашевичі, Ленюшки, Болотків, Саївка.

Повіт Влодава: поселення Влодава, Вишниці, Городище, Парчев, Острів, Королівка, Шумінка, Сушно, Рожанка, Любень, Жуків, Вирики, Красівка, Карлоноси, Сухава, Жежчинка, Монтвіца, Бруса, Розвадівка, Головно, Ополе, Окунінка, Стульно, Оссова, Собібор, Косинь, Хвористита, Крива Верба, Коденець, Заставки.

Повіт Радзинь: поселення Мендзижець, Вогинь, Жиротин, Гусь, Вигнанка, Комарівка.

Повіт Янів: Лосиці, Свори, Островець, Мостів, Хотиці, Гушлів.

Повіт Соколів: поселення Соколів, Рогів, Корчів, Козіради.

У записах видно певні закономірності. Російськомовні, а інколи і польські записи завершувала шаблонна дата, наприклад, *1699 року*. Як виняток, вживалося слово *год,* це свідчить про те, що записи робили українці. У записах з деяких місцевостей налічуються сотні (навіть тисячі) осіб. Наприклад, у Соколові Підляському в 1679 році і в кількох наступних записано понад 40 прізвищ і понад 600 імен типу Боярчук, Балковець, Мочульський, Биковський, Лазовський, Доля, Заткалик, Худик, Сенюта, Харлампович, Старкевич. Адреси із західних територій,

записувані спочатку досить часто, зникають з плином часу, а місцевості з-над Бугу залишаються у записах найдовше. Це свідчить про прогресування полонізації.

Тодішнє і наступні покоління приймали унію з великим спротивом, у боротьбі з нею на Підляшші допомагали навіть козаки з Запорожжя. Речниками унії стали члени литовської князівської родини Радзивіллів, які свою резиденцію у Білій Підляській перетворили на головну фортецю унійного руху. У 1628 році князь Александер Людвік Радзивілл відкрив у Білій філію Краківської академії з метою прищеплення підляській молоді польського духу. Пізніше були відкриті монастир і костел святого Антонія, реформатів (1671), монастир василіанів (1690). Місцеве населення протестувало. Знищили костел і замок Радзивіллів, а також навчальний заклад, побили священика і унійних діячів. Подібні виступи відбувались у ближчих і дальших селах, які першими запроваджували унію: у Віторожі, Сворах, Теребелі, Гнойному, Вітуліні, Козірадах у Соколовському повіті. У цих нападах брали участь запорозькі козаки, які від часу облоги Замостя військами Богдана Хмельницького у 1648 році аж до 1657 року постійно влаштовували збройні «прощі» до центру унії. Яблучинські записи наводять цілий список таких подій.

З плином часу унія майже повністю заволоділа Підляшшям. Пізніше більшого значення набрав римо-католицький костел. Це було зумовлене різними чинниками. Серед них — підтримка державними органами, визнання католицьким мучеником Юзефата Кунцевича, якого вбили за переслідування православного населення і тіло якого утримувалось у Білій, встановлення католицького єпископства у Янові Підляському, побудова 9 чоловічих і 4 жіночих монастирів та архімандритства у Кодні над Бугом. У 1864 році на Підляшші й у Холмщині (що утворюють Холмську єпархію) було вже 3 латинських єпископати, 3 латинські семінарії і приблизно 30 католицьких монастирів. Важливі уніатські об'єкти були оточені латинськими монастирями. Важливу роль у полонізаційній діяльності відігравали священики, які походили зі змішаних або суто польських родин латинського віросповідання, але перейшли у східний обряд, бо не хотіли на все життя залишитись неодруженими. Серед уніатів таким був кожний четвер-

тий. Не дивно, що вони йшли у перших рядах полонізаторів. Внаслідок масованого натиску українське населення Підляшшя, у якого жодною мірою не була сформована національна свідомість, поволі перетворювалось у польське населення.

Увесь цей процес дослідив і представив у численних статтях Єфим Михайлович Крижановський[1], який у 1865—1871 роках був начальником «Седлецької навчальної дирекції», а потім директором І чоловічої гімназії у Варшаві. У *«Листах з Підляшшя»* 1867 року Крижановський пише, що вся територія складається з більше чи менше сполонізованого елементу. До більше сполонізованих належить майже все населення більших містечок: Мендзижеча, Білої, Янова, Влодави, Лосиць, Соколова, де всі уніати забули вже батьківську мову. *«Зродиться у душі якась радість, коли після містечка опинишся в іншій групі — в уніатському селі, серед «селян і худоби», як сказав би шляхтич. Виникає враження, що перебуваєш у гущі українського народу; та сама мова, ті самі обличчя, ті самі «свитки і кожухи», та сама «хата», а в ній «припічок і запічок», «квітки і рушники» над іконами, дивовижно подібні манери і рухи, прислів'я і звичаї, така сама тепла, сердечна розмова. Зі спостережень життя цього народу видно як на долоні, що польщизна і латина оточили його, як імла і туман, але ще не змогли його задушити».*

Подорожуючи від села до села, Крижановський проїхав усе Підляшшя і всюди побачив ту саму картину: смерть народу. Не фізичну, бо заселеність території не змінювалась, а національну — країна втрачала десятки і сотні тисяч людей, які разом з переходом до латинського обряду поривали всякий зв'язок зі своїм народом і навіть ставали його затятими ворогами.

Коли людина помре і потрапить у могилу, то залишає після себе більш-менш виразний слід. Принаймні у людській пам'яті. Ці сліди знайшов і Крижановський на своєму шляху, який розпочався на околицях Підляшшя, Луковської Землі і старого Мазовша. Це був прикметник *руський, руська, руське* у назвах місцевостей.

---

[1] Русское Забужье — Холмщина и Подляшье: Сб. статей Е.М.Крыжановского с предисловием И.П.Филевича. — С.-Петербург, 1911.

Тобто Руське Село, у якому нема жодного русина, бо всі мешканці (177 осіб) давно вже прийняли латинський обряд, розмовляють тільки польською і називають себе поляками. Недалеко звідти *Руська Воля*, у якій ще є приблизно 60 уніатів, а 493 католики не хочуть згадувати про своє походження. На північ від Соколова і Венгрова лежить містечко *Косів Руський*, у якому нема жодної руської душі. Село *Бучин Руський* — так само. Мокободи — це містечко, де була церква, при якій православний священик Хребтович заснував «на вічні часи» школу, що було задокументовано в акті від 1513 року, написаному *по-руськи*. Крижановський зустрів тут лише католиків-поляків, жодного «руського». Далі *Руська Кам'янка* — 7 уніатів і 245 католиків, *Савиці Руські* — 18 уніатів і 238 католиків.

Загалом на тих околицях Підляшшя, де міста (Косів, Соколів) і села були заселені головним чином «руським» населенням, Крижановський зустрів 81 місцевість з уніатами, з них у парафії Чеканів біля Соколова було їх 35, в Руських Савицях 36, а в 49 місцевостях вже менше десяти, переважно по одній, дві або три особи. Тільки у восьми місцевостях уніатів було трохи більше, ніж католиків.

Біля Седлець розташоване містечко Морди. Крижановський бачив місце, де була спалена понад сто років тому, в 1773 році, парафіяльна уніатська церква. Ніхто її не відбудовує, бо від 1820 року в містечку вже нема жодного уніата, а поляки-католики будують костел з вівтарем на схід. Зі звички, як у церкві. Неподалік Бугу розташоване містечко Константинів (нині село) — церква є, але нема жодного уніата. В Лосицях у 1839—1864 роках латинізувалося приблизно 400 осіб. Це вже поляки — протестують проти закриття царською владою місцевої польської школи. Подібна ситуація спостерігається у Янові, Межиречі, Соколові, Кодні, Білій, у всіх більших містечках Підляшшя. У Білій під час заворушень і антиросійської демонстрації в католицтво перейшло приблизно 50 осіб. Уніатська церква у містечку Радзинь має ще 5 вірних, у трохи більшому Парчеві — сім. Ці свіжоспечені поляки-патріоти ставляться до своєї рідної мови гірше, ніж споконвічні поляки.

Загарбник не встиг ще повністю покатоличити і сполонізувати селян і міщан. Щоправда, сільське населення майже не встає з колін, так само молиться і б'є себе в груди, «лежить хрестом» на

католицький зразок, збільшує присутність на латинських відпустах. Але одночасно твердо вимовляє свою назву *русин* і скоса поглядає на поляка як на свого ворога, який думає про перетягування його у свою віру і до свого народу. Це неважливо, що завжди буде ганебне надбання, за яке не подають руки, важливим є здобуття душі, додаткової овечки до стада. Село продовжує шанувати *Покрову, Юрія, Онуфрія, Дмитра*, а не *Антонія, Міхала, Мацея, Станіслава, Марціна, Боже Тіло*.

Наступне століття не поскупилося на страждання новим нащадкам розіп'ятого Підляшшя. Але завдяки вродженому консерватизму пращурів чи, коли хочете, героїзму народу протримались ще на землі предків аж до акції «Вісла». Лише ця варварська операція вирвала з рідної землі *руське* коріння підляського автохтона. Нібито за співпрацю з Українською Повстанською Армією. Тією, яка заважала вириванню коріння.

Проте якісь рештки цього коріння у надбужанському ґрунті залишились. Бо вже видно на поверхні молоді, зелені пагони. Не дуже численні, але є. Розростуться напевно, але наскільки міцно — покаже майбутнє.

ХОЛМЩИНА В ОБЛУДНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Обговорюючи давню історію Підляшшя, ми навели висновки Александра Яблоновського, одного з тих науковців, які відтворюють історичні процеси згідно з історичною правдою. Але є коло істориків, які намагаються інтерпретувати минуле відповідно до потреб. І тоді в історії з'являється момент облуди, який рано чи пізно створює скрутне становище. Цей процес показово відбитий в історії Холмщини, має у польському історичному письменстві глибоке коріння, яке сягає початків польської держави.

Прикладом такого процесу є коротенька, в одне речення, нотатка Нестора у «*Повісті минулих літ*» про похід Володимира на ляхів у 981 році і захоплення Червенських Гродів. Вона зробила у польській історіографії карколомну політичну кар'єру. І ось коли минуло багато століть, історики прийняли це як підтвердження того, що Червенські Гроди від найдавніших часів належали польським племенам, а отже, автоматично у X столітті увійшли до складу держави Мешка І, завдяки чому Польща отримала на них усі історичні права. Згадка Нестора була крихким доказом, але про докази ніхто не питав, ніхто не підозрював, що назва *ляхи* могла тоді не стосуватись польських племен, ніхто не звертав уваги на те, що держава Мешка І не могла тоді сягати Червенських Гродів, що в іншому місці Нестор пише: ляхи та інші лясські племена прийшли з-над Дунаю (див. *Історія...* Т. І. – С. 11). Запис Нестора обернувся для Польщі чудовим здобутком. Якщо перша в історії згадка говорила про відрив цих земель від ляхів, то вони мусили бути з діда-прадіда польськими, і польська держава мала право їх анексувати без огляду на те, хто на цих землях мешкав. Ця засада бу-

ла основою політики II Речі Посполитої, стимулятором нищівних операцій — партизанських у роки окупації, а на початку «народної влади» — війська, служби безпеки і міліції. І менторських повчань: *Тут є Польща, і прошу говорити польською*, повторюваних щодня окупантами у таких далеких забужанських повітах, як Дубно, Кремінець, Рівне, Костопіль чи Сарни. Не кажучи вже про Закерзоння чи про Холмську землю.

Але з плином років ця інтерпретація призвела до ускладнень в історіографії. Наприклад, нема жодних доказів приналежності Холмщини до Червенських Гродів. Отже, під знаком питання стає її підлеглість Мешку І, тобто її польськість. Якщо *Іпатська хроніка*[1] повідомляє, що галицько-володимирський князь Данило приблизно у 1237 році збудував Холм, то немає підстав називати його польським містом. Попри те Холмська наукова конференція в наш час авторитетно, але голослівно ствердила: «*Є цілком доведеним, що у період виникнення Польської Держави Холм як місто мусив існувати і входив до складу Червенських Гродів*»[2].

Відомо, що християнську віру Холмська земля прийняла від Київської Русі. А чому не від Рима в 966 році, коли було хрещено племена, підпорядковані Мешку І? Адже це не були безлюдні простори. Це підтверджують усі джерела — польські, українські, російські.

«*Останні дослідження на території так званих Червенських Гродів показали складну проблематику цієї території,* — пише сучасний дослідник Б.Ціммер[3]. — *На початку п'ятдесятих років було проведено дослідження у Надбужанському Гродку Грубешівського повіту, у Чермні Томашівського повіту, у Сонсядці і Ліпську Замойського повіту. У цих місцевостях виявлено залишки міст з періоду щонайменше X століття. З досліджень міст істориками й археологами може випливати, що ця територія не була «ляською» (польською), а належала до гіпотетичного племені бу-*

---

[1] Це фрагмент Галицько-Волинської хроніки: Руський літопис/ За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К., 1989. — С. 418.

[2] *Kazimierz Janczykowski.* Powstanie i najdawniejsze dzieje Chełma // Ziemia Chełmska. — Lublin, 1961. — S. 158 (Матеріали наукової конференції істориків, яка відбулась у Холмі 21 червня 1959 року).

[3] *Bołesław Zimmer.* Miasto Chełm: Zarys historyczny. PWN. — Warszawa—Kraków, 1974. —S. 14.

жан, які культурно (археологічно) були перехідною формою між «ляхами» і русинами».

Цей удар по вірогідності інтерпретації запису Нестора діє на Ціммера приголомшливо. Шукаючи виходу, він називає бужан гіпотетичним племенем, хоча навіть польська енциклопедія подає, що таке плем'я існувало[1], а в українських енциклопедіях знаходимо цікаві подробиці на цю тему[2]. І зовсім сенсаційно звучить повідомлення, що ці дуліби-бужани-волиняни, які займають частину нинішніх Львівської і Волинської областей (колишній Ратнівський повіт), *утворювали перехідну форму між ляхами і русинами*. Автор не наважився і надалі говорити про польськість Гродів, бо речові докази заперечували цю теорію.

Наступний приклад. Один з науковців, Г.Верцінський[3], ствердивши першість на цих землях польського осадництва, пише, що, оскільки:

а) панування руських і литовських князів на лівому березі Бугу кілька разів переривалось П'ястами,

б) у 1916 році у шести повітах колишньої Любельської губернії переважало польське населення – 96% у відношенні до 3,1% українського населення (замовчуючи, що так сталося після евакуації українського населення з Холмщини царськими військами),

в) назви річок Буг, Вепж, Гучва є суто польськими (sic!), то *ні історичні права, ні фактичний стан заселення країни (...) не виправдали б від'єднання Підляшшя, як і Червенської Землі, від Польського Королівства.*

---

[1] Про це говорять два записи у Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN (Warszawa, 1963–1969):

ДУЛІБИ, східнослов'янське плем'я, яке проживало на Волині у 2-й половині І тисячоліття; Д. на початку X століття опинилися під владою Київської Русі; їх ідентифікують з волинянами (т. 3, с. 178).

ВОЛИНЯНИ, східнослов'янське плем'я, яке проживало на територіях понад верхнім Бугом і Стиром; спочатку воно мало назву дулібів, від IX століття – бужан, а потім в(олинян), може, від міста Волинь; приблизно у 981 році Володимир Великий включив їхню територію, яку потім назвали Волинню, до Київської Русі... (Т. 12. – С. 485).

[2] Відомості про те, що дуліби перебували «під впливом» великоморавської держави, потім опинились у складі племен, які утворювали Київську Русь і вже у 907 році брали участь у поході київського князя Олега на Візантію.

[3] *Henryk Wierciński.* Ziemia Chełmska i Podlasie. – Warszawa, 1919.

Типовим прикладом фальшування історії є робота двох авторів — Владислава Цвіка і Єжи Редера *«Адміністративно-територіальний розвиток Холмської землі»*[1] зі згаданої конференції у Холмі. На думку авторів ця територія перед виникненням польської держави разом з племенами віслян і ледзян із Сандомірщини *якийсь час залишалась у точно не окресленій залежності від великоморавської держави*, потім могла на *певний час* перейти під зверхність київських князів або чеської держави, і *є дуже правдоподібним, що територія Гродів [Червенських] потрапила у сферу впливу держави Мешка I вже на початку панування цього володаря.* Але далі в тексті автори визнають (с. 12), *що започаткування Холма і подальше виокремлення і зростання значення Холмщини припадають на часи Данила, сина засновника Галицько-Волинського князівства — Романа.* Померлого у 1264 році Данила поховано у Холмі, й лише *королева Ядвіга у 1387 році знову (?!) об'єднала ці землі з Польщею. І від того часу, після бурхливого перехідного періоду, можна говорити про тривалий непорушний зв'язок Холмщини з рештою земель Польщі* (с. 15). Отже, досить пізно, лише за часів Ядвіги, почався цей «тривалий непорушний...», після майже 40 років окупації Перемишля і Санока.

Всі історики одностайно стверджують, що Холмська земля була заселена від незапам'ятних часів (за В.Кубійовичем — у період пізнього палеоліту), але ніхто не говорить ким. Польській стороні досить запису руського літописця, бо якщо в цьому першому писемному документі записано, що ляхи втратили Гроди, то сумніватися в їхній польськості ніби недоречно.

Якось ніхто з сучасних дослідників не згадує, що на початку XX століття знайшлись документи, які заперечували польськість Холмщини. Їх опублікував саме Александер Яблоновський[2]. Дослідник застерігає, що *цей матеріал (...) в цілому не був достатнім для належного написання повнішого і зваженого в усіх своїх частинах нарису.* Тут бракує даних про походження мешканців,

---

[1] Ziemia Chełmska. — Lublin, 1961. — S. 9 (Матеріали наукової конференції істориків, яка відбулась у Холмі 21 червня 1959 року).

[2] Źródła Dziejowe. T. XVIII. Część II. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym; T. VII. Część II. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego. — Warszawa, 1903.

процес заселення цієї землі. Але і без того стан польськості в XVI столітті, тобто після досить довгого періоду «тривалого непорушного зв'язку Холмщини з рештою земель Польщі», був представлений досить виразно. Ось що читаємо на с. 47:

«Все підгір'я Бескидів від краківського кордону аж до волоських вирубок (Буковини), напевно, не мало жодної латинської парафії. (...) У Холмській землі, у всьому чималому Ратнівському Князівстві, яке мало на площі 43 квадратні милі 28 сіл, була тільки одна латинська парафія; у Грубешівському на 31 село також тільки одна; у Буському повіті Белзької землі на 69 сіл — лише 2 парафії».

Прийшле польське населення оселялось головним чином у містах, тому в кожному місці поселення був костел, а церков було кілька. Полонізація міст розвинулася вже у пізніший період.

Де ж за цей час зникли нащадки племен Мешка?

Знайшлись дані, що їх звідти... виселено! Майже як в акції «Вісла», лише у протилежному напрямку. Про це писав інший руський літописець[1] (цитуємо за згаданою працею Б. Ціммера, с. 14):

«В літо 6539 (1031) великий князь Ярослав і Мстислав собраста многі вої ідоста на ляхи і взяста гради Червенская опять і повойоваста ляцку землю і многі ляхи пріведоста і розделіша я. Велікій князь Ярослав посаді по Русі і сут сегодені». До цього дещо ускладненого тексту Б.Ціммер додає пояснення: *«Ярослав після завоювання Гродів виселив мешканців цієї землі... і розпочав колонізацію країни ляхів».*

Пояснення вийшло діаметрально протилежним: літописець писав про оселення ляхів на Русі, а коментатор поправляє, що це руських розселювали на ляській землі. І вже зрозуміло, що поляки тут були, але руські їх виселили...

На увагу заслуговує інша деталь. Під час археологічних досліджень на горі Данила у 1966 році відкрито середньовічну фортифікацію з кам'яно-дерев'яним валом і 5 рядами дерев'яного палісаду, що оточував узгір'я. Як зі здивуванням зазначає Б. Ціммер (припис 18 на с. 188): *«Розкопки несподівано були перервані з невідомих причин».* Знаємо ці «невідомі причини». Такі самі дослідження проводились після війни на Замковій горі у Перемишлі. І також не-

[1] Latopisiec Litwy i kronika ruska. — Wilno, 1827. — S. 114—115.

сподівано їх припинено «з невідомих причин». Це була таємниця полішинеля: перервано після встановлення, що знахідки, особливо сакральні , були такі самі, як у Київській Русі (рештки кафедральної церкви святого Івана Хрестителя круглої форми — тип будівлі відомий на сході від V століття), що суперечило теорії польськості Гродів. Відкрито оборонну вежу типу *стовп* — як у Холмі, Угруску і Столпі біля Холма. З дрібних предметів там були печатка володимирського князя Давида Ігоревича, а також численні хрести-енколпіони, відомі в Україні у X—XII століттях. Влада дійшла висновку, що таких фактів не можна розголошувати, і наказала зупинити роботу, не називаючи причин. Подорожуючи у цей час по країні як журналіст, я особисто чув численні коментарі на цю тему.

З часом коло нащадків Мешка на Холмщині збільшувалось. Це видно з доповіді[1] на згадуваній конференції, де наводяться дві таблиці з двох праць: *«Огляд Люблінської губернії за 1904 рік»* і *С. Дзевульський. Статистика населення Любельської і Седлецької губерній з огляду на проект створення Холмської губернії,* що відповідає стану на 1.01.1906 року. Якщо ці таблиці об'єднаємо, то результат буде таким:

Віросповідання населення	Кількість за оглядом	Процент за оглядом	Процент за статистикою
Православного	72 866	41,3	33,5
Католицького	54 906	31,1	40,5
Протестантського	30 105	17,0	15,5
Іудейського	16 512	10,6	10,5

Проминемо той факт, що польське джерело зазначило процентну перевагу католиків, не підтверджуючи її даними про кількість мешканців. Важливішим є дещо інше: там, де після двох століть окупації була раптом аж одна латинська парафія у повіті, після п'яти віків католики почали становити більшість. Необов'язково навіть прийшлу; саме царська політика в останній період призвела до того, що 200 ти-

[1] *Albin Koprukowniak.* Rewolucja 1905 roku w powiecie chełmskim // Ziemia Chełmska. — Lublin, 1961. — S. 103 (Матеріали наукової конференції істориків, яка відбулась у Холмі 21 червня 1959 року).

сяч українських уніатів з Холмщини перейшли у латинський обряд. Полонізації Холмської землі прислужились обидва окупанти.

Подальший процес відбувався швидше. У XX столітті тих автохтонів, що залишились, ліквідували протягом 40 років. Але це вже було століття не якоїсь там пари й електрики, а блискавичного технічного поступу, коли поряд із сучасним зв'язком опинилась скорострільна зброя, яку підкидали партизанам літаками за вказівками лондонського уряду. «Русскому православному насєлєнію» спочатку прислужились царські опікуни під час Першої світової війни, розкидаючи його на величезних просторах імперії і очищаючи територію для сусідів, які залишились на місці, а ті, у свою чергу, довершували справу. Спочатку силами війська і поліції знищили основу народу — церкву, а потім, під час Другої світової війни, визначили «спеців» — 700 чи 800 партизанів «Рися»-Басая — для знищення решти, тих недобитих у період «непорушного союзу».

Метою було винищення автохтонів. Силами власних лісових підрозділів, «Народного» Війська Польського, КБВ, МО, ВОП. У союзі з радянськими партизанами, до спілки з німецькою поліцією...

Але про це на «науковій» конференції у 1959 році ніхто не говорив. І ніхто з польських істориків не згадує про існування запису[1], який подає таку версію заснування Холма:

«Згідно з Божою волею місто Холм було збудоване так. (...) Одного разу під час полювання Данило побачив гарно залісені місця, оточені довкола полем, і запитав тамтешніх людей: «Як це місце називається?» І йому відповіли: «Холм є його ім'я». Уподобавши це місце, вирішив збудувати там містечко. І дав Богу обіцянку збудувати церкву на його честь.

І збудував містечко, але, побачивши, що Бог йому допомагає і святий Іоанн також, збудував місто, яке не змогли взяти татари у той час, коли Батий захопив усю Руську землю. Тоді й церкву святої Трійці спалено і наново побудовано».

---

[1] Це фрагмент Галицько-Волинської Хроніки: Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Маховець. — К., 1989. — С. 392.

НАСЛІДКИ ОБЛУДИ

Польська історіографія постійно так препарувалася, щоб показати польські права майже на всю Україну, але цього неможливо було зробити без брехні. Український дослідник Я. Дашкевич[1] викриває низку таких обманів, водночас підкреслюючи, що вони часто просто суперечать здоровому глузду, не кажучи вже про загострення стосунків.

«Починаючи від середини XIV століття, — пише львівський історик, — *Польща постійно проводила імперіалістичну політику, міняючи гасла типу «від моря до моря» та «вогнем і мечем». Творцем цієї ідеології був історик Марцін Кромер (1512—1589), який твердив, що більша частина Русі, а саме Поділля (яке нібито тягнеться до Чорного моря чи — згідно з іншими польськими істориками XVI століття — навіть до Азовського моря і Дону) і Полісся віками належали Польщі, а отримала вона цю землю від сцито-сарматських язигів. Пізніше ці землі від Польщі були забрані одного разу і вдруге, поки не було повернуто на основі Любельської унії. І так насправді записано у документі унії, що ці території «повертаються до Польщі». Фальшування залишило сліди до нинішнього дня: у шкільному історичному атласі Молдавське Господарство між Поділлям і Чорним морем показано трохи яснішим кольором від Поділля і Галичини, які належали до Польщі,* — *з анотацією «вільно зв'язане з Короною», хоча нога польського солдата на берег Чорного моря ніколи не ступала».*

---

[1] *Ярослав Дашкевич.* Для кого дорога у нікуди? Про польсько-українські відносини у минулому та сучасності // Україна — наука і культура. — К., 1993. — № 26–27. – С. 53–73.

Якщо дитину від малолітства переконувати, що біле не є білим, а тільки чорним, то через певний час вона мусить повірити у цю брехню. *«Голова Товариства любителів Львова і Східних кресів проти того, щоб називати Львів українським містом. Можна говорити лише про українську адміністрацію в цьому місті»,* — читаємо у пресі. Звідки береться цей 105%-ний «патріотизм» тієї проводирки «любителів», як не з брехливої історіографії? Лише журналіст[1] повинен їй пояснювати, що ***Львів нині є українським містом, частиною суверенної української держави, яку Польща визнала першою і до якої не має жодних прикордонних претензій*** [підкреслено в оригіналі]. *Справжній любитель Львова швидше подбав би про те, щоб нас там любили, а не про те, щоб демонструвати свої фобії і підтримувати напругу по обидва боки.* Посилання журналіста тільки на державний інтерес також є далеким від адекватності, але нехай би він спробував нагадати, що це не є польська земля! Адже польському суспільству постійно пояснювали, що Польща має право на українську землю, аж суспільство прийняло брехню за добру монету і при кожній нагоді почало юрбою протестувати проти «наступу» на його інтереси, спроб «поділу» Польщі. Поляки-колоністи, відчуваючи себе серед 70 чи 80% «меншості» як шкарлупка в океані, почали ненавидіти господаря і хапатись за зброю, щоб викинути його з дому.

Закерзоння є типовим прикладом цього. Під час окупації польські партизанські підрозділи боролися з німцями на Замойщині, щоб протидіяти виселенню поляків. А що робили на інших теренах? Я намагався знайти у бібліотеках зведення про боротьбу НСЗ, АК, БХ з німцями на Жешівщині — не знайшов, хоча лісових братів там не бракувало. Причину легко пояснити: не можна було дратувати окупанта у місцях, де підрозділи підпілля потрібні були для очищення терену від українців і для маршу на Львів під час операції «Буря». Великій «Бурі» перешкодила УПА (особливо на Любельщині), але українців багато було знищено. *«Кількість польських і українських жертв на Холмщині і західній Волині,* — пи-

[1] *Ernest Skalski.* Sami swoi we własnym domu // Gazeta Wyborcza. — 1993 . — *2–3. 10.*

ше Я. Дашкевич на с. 67, — *була приблизно однаковою. Рафінована польська жорстокість загалом не поступалась українській. Якщо виходити з логіки і термінології «кресовиків», то побачимо, що польські націоналісти цілком заслуговують на рівнозначне ім'я «різунів» та «гайдамаків».*

Цей висновок, напевно, викличе обурення «кресовиків», але після короткого аналізу швидко втратить ознаки сенсації. Про вбивства тисяч українців на Закерзонні в Польщі ніхто не говорить. Лише часом якийсь автор зазначає, що тут чи там побито трохи українців, але тільки в рамках відповіді. Після війни преса повідомляла «аж» про один процес цього роду, який стосувався загибелі села Верховина, але з повідомлень преси ніхто не догадався, що знищено українське село. Певні застереження дає лише згадка одного з обвинувачених, що акцію здійснила «спеціальна» команда НСЗ, створена для... знищення євреїв та українців. Але ж єврейських сіл не було. Як бачимо, «діяльності» батальйону БХ під командуванням «Рися»-Басая, який називали також «спеціальним», вже було недостатньо. Мався на увазі такий, що спеціалізується на вбивствах українців.

Лише українські джерела розкривають закерзонську дійсність, у якій важко було знайти село без жертв. В одних селах гинуло кілька або кільканадцять осіб, в інших — десятки і сотні, а в Теплицях Перемишльського повіту — понад тисячу. Отже, якщо віднімемо від українського рахунку штучне обтяження такими формулюваннями, як: *За співпрацю з радянськими партизанами німці разом з українською поліцією вбили...; Українська поліція з участю німців убила...; У селі Малин, на території гміни, де проживали поляки і чехи, за допомогу радянським партизанам (Ковпак) через донос українських націоналістів німці спалили живими у тамтешній церкві 603 особи* (насправді німці з поляками спалили чехів і українців — див. документ 3), то будуть усі підстави вважати, що кількість українських жертв на Закерзонні дорівнювала кількості поляків, убитих на Волині.

Ось тільки питання: хто і за що загинув? Отже, за колонізацію української землі на Волині гинули поляки, а на Закерзонні — українці. Всюди за польську колонізацію. Але ніколи не було спроби колонізації польської землі українським населенням — і

в одвічних польсько-українських конфліктах це було принциповою відмінністю, яка давала відповідь на питання: хто винен? У польській публіцистиці зустрічаємо твердження, що винними є дві сторони, тільки ніхто не уточнює, у чому полягає вина українців. Бо важко звинувачувати народ за те, що повстає проти своїх гнобителів.

На увагу заслуговує одна деталь. При описі вбивства поляків на Волині та в Галичині ніхто не згадує про те, що українці грабували поляків. На Закерзонні грабунок був невід'ємним атрибутом кожного вбивства. Про польські вбивства і грабунки радянські переселенські комісії доповідали Хрущову (док. 80), доповідали прем'єрові Польщі (док. 77) і просили приборкати злочинний елемент. І якщо на грабунок вирушали цілі села на 600 фурах (словами: шістсот! Див. док. 84), то виникає враження, що маємо перед собою страшне явище: абсолютну дегенерацію суспільства на цьому терені.

Чому це явище спостерігалося тільки в діях однієї сторони? Звідки брався садизм у людей, які вбили в одному селі 65 дітей (док. 60), які вкидали гранати до шпиталю (док. 84), які посадили дівчину на розжарене вугілля за те, що має брата в УПА (док. 75)?

Головну причину дегенерації суспільства треба шукати в облуді, у фальшуванні історії, у безперервній пропаганді, що все довкола є польським, що навіть самі українці є зросійщеними поляками. Імперіалістична політика прямо змушувала до брехні — бо треба було ж чимось, наприклад, обґрунтувати війну з західноукраїнською державою за панування на Східній Галичині. А те вело до курйозних тверджень: якщо поляки повставали проти загарбника, то це був шляхетний чин, якщо українці — то це був злочин.

Чи на цьому фальшуванні могло виховатися здорове суспільство? Чи діти фірманів, які допомагали батькам грабувати скарб вигнанців, могли вирости порядними громадянами? Чи варто дивуватися, що це суспільство, пронизане ненавистю до чужоплемінників, пхає палаючі жарини під їхні храми? Бо, напевно, не випадково протягом кількох останніх років спалено церкви у Клениках, Чижах, Ячні, Крушинянах, пішла з димом церква XVIII століття у Грабарці, горіли церкви у Нарві, у Кракові, каплиця у Криночці біля Гайнувки. Новозбудовану церкву святого Духа

у Білостоці двічі підпалювали. А скільки їх згоріло на всьому Закерзонні? Чи це не є типовими прикладами дегенерації суспільства? І це на території, де не було польсько-української боротьби. Не кажемо вже про обкрадання храмів, як, наприклад, крадіжка двох найцінніших ікон з православного монастиря в Яблучній.

Ці «випадки» не можна назвати інакше як спробою вбити дух народу.

Післявоєнна література стала кузнею антиукраїнських інсинуацій, у якій сотні молотів кували постать українського *різуна*. Це був всюдисущий вбивця. Його бачили у погромах війська і цивільних у 1939 році, у придушенні Варшавського повстання, у пацифікації поляків на Закерзонні, у співпраці з німцями, у вбивствах львівських професорів і т.д. Йому приписувались усі найвигадливіші риси жорстокості, які тільки можна уявити. Як твердить М.Фіалка[1], *«обряд» убивств поєднувався звичайно з благословенням капелана і освяченням знарядь убивства — сокир, кіс, вил, ломів і зброї, (...) живих людей вкидали до колодязів, ставків і річок, насаджували на палі, відрізали частини тіла — ноги, руки, голови, жінкам відрізали груди. Ще живим жертвам розпорювали животи, залишаючи тіла на поїдання мухам і хробакам. Дітей проколювали вилами, насаджували на палі або штахети огорожі. Тіла розрізували пилками для дерева, виколювали очі, відрізали язики і вуха. Від тіла відривали голови, руки і ноги прив'язували ланцюгами до коней. Більші села і поселення спочатку завойовували зі зброєю в руках, а після оволодіння вбивали мешканців сокирами, косами, вилами, ножами, багнетами. Вбивали віруючих у костелах (...) і своїх побратимів, які не хотіли брати участі у вбивствах поляків...»*. Шкода тільки, що в описах ніхто не посилається на конкретні випадки, не називає прізвищ.

Якщо поляки ненавиділи українців більше, ніж німців (див., наприклад, док. 10), то брехлива література лише доливала олії до вогню в такій мірі, що звернення до читача зі словами правди ставало неможливим. Можна було лише збагачувати фальшування. Звідси виникали такі дива, які ганьбили самих авторів, як, наприклад,

---

[1] Michał Fijałka. 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK. — Warszawa, 1986. — S. 46.

книжка А. Щесняка і Б.Шоти під назвою «*Дорога в нікуди*», яка означає, що «в нікуди» нібито вела боротьба за свободу. Цю тезу заперечує текст, тому таке мислення є недоречним. Але якби автори згідно з правдою дали назву «Дорога до свободи», то викликали б загальне обурення, бо суспільство, виховане на брехливій літературі, приймає брехню за добру монету. Бо ж усі так пишуть...

Цікавим прикладом є тут праця доцента Ришарда Тожецького з Інституту історії ПАН. Це провідний знавець польсько-українських відносин міжвоєнного і воєнного періоду, має багатий науковий доробок і серед українознавців вважається експертом. Розшукуючи матеріали для докторської роботи на тему «*Українське питання у політиці III Рейху (1933—1945)*», що була опублікована у 1972 році, він оглянув крайові і закордонні архіви, головним чином німецькі, звертався до відомих діячів й істориків ОУН, які перебувають в еміграції, що дало йому можливість глибоко вивчити тему і розкрити такі деталі, на які не спромігся жоден історик. Завдяки цьому книгу шукали у США та Канаді навіть тоді, коли її наклад вже було вичерпано.

І все-таки автор не вийшов за межі шаблону, створеного для української проблематики. Навпаки, він його продовжував будувати. Тобто показував, що найгіршим ворогом були українські націоналісти, які хотіли збудувати українську державу (чому таке прагнення було злом — не пояснює), «*вели криваву боротьбу з комуністами, які захищали інтереси України*» (sic! див. с. 349). Нігілістичні бої УПА потягли за собою численні українські жертви, «*гекатомби жертв цивільного населення, війська і міліції в СРСР, Польщі й Чехословаччині*» (с. 330), *УПА «стала синонімом знищення, вогню і вбивств»* (с. 346), тоді як польські підрозділи, а особливо «Рися» з БХ проводили тільки акції у відповідь (с. 300). Націоналісти, «*заохочені гітлерівцями до боротьби з СРСР* (!), *заплатили за це не тільки знищенням власних сил, але й здобутків українського народу, жертвами народу, в ім'я якого нібито присвятили себе і воювали*». Насправді «*більше думали про задоволення власних політичних амбіцій, ніж про країну*» (с. 331—332). «*І це саме комуністи наново створили умови для розквіту матеріальної і духовної культури українського народу*» (с. 350). І так далі.

Через двадцять років (1993) була опублікована докторська робота Р. Тожецького: *«Поляки і українці. Українська справа під час Другої світової війни на території ІІ Речі Посполитої»*. Це ніби книга іншого автора. Тут вже нема звинувачень українських націоналістів у тому, що вони хотіли збудувати власну державу. Автор ніби хоче представити дійсність делікатно, щоб нікого не образити. І так різанину поляків на Волині він називає *братовбивчою боротьбою*, а різанину українців на Любельщині тільки *подіями*. Також він показує роль польського націоналізму в загостренні відносин і стверджує, що *«від вересня 1939 року не було шансів на польсько-українське порозуміння, бо у міжвоєнні роки багато було зроблено, щоб взаємні стосунки стали неприязними або ворожими»* (с. 200). Якщо навіть з польського боку були спроби проведення розмов з українцями, то вони були знівечені ендеками, хадеками та іншими течіями польського націоналізму, заборонами уряду в Лондоні, *«який не допускав до предметних розмов польську сторону через злу волю частини польського суспільства у Східній Галичині, яке не хотіло йти на жодні поступки»* (с. 274).

«Рішення про відкриту боротьбу з окупантами української землі, — читаємо на с. 258—259, — *прийнято 17—21.03.1943 р. на ІІІ конференції ОУН(р); «відкриту» не означає спрямовану на фізичне знищення (...). Також у березні-квітні почалася братовбивча боротьба на південному Поліссі. (...) Ставлення поляків до поліщуків, значною мірою українців, було у цей час ворожим. Польське населення більш нетерпляче очікувало повернення радянської влади, ніж на Волині. (...) У рядах радянських партизан опинилося приблизно 5 тисяч поляків. Це була вода на млин української націоналістичної пропаганди, яка так само старанно (!) використовувала скандальну поведінку частини польського суспільства на Волині. (...) Адміністрація на Поліссі, як і на Волині, була значною мірою польською. Польська доповідь виділяла тут три групи людей: «одні не переймаються», діють не на користь окупанта і стараються допомагати місцевому населенню; інші поляки «від усієї душі ненавидять» українців, білорусів і взагалі все місцеве селянське населення; ці дотримуються і самовіддано виконують розпорядження окупанта, спрямовані проти інтересів місцевого населення; (...) у деяких випадках вони гірші від німців. Третя група поляків — це найбільш «відсталий або несвідомий*

елемент, співпрацюють з гестапо як донощики. Гітлерівці втягують до такої роботи навіть молодь».

«Ця похмура картина показує людей, поведінка яких, спрямована проти інтересів місцевих мешканців, додавала полякам ворогів. (...) У доповіді БС (Бюро Східного представництва Лондонського уряду) ... *говорилось, що у Кобрині і Дрогічині, головних місцях розташування батальйонів шуцманів, поліцейсько-військових формувань, командирами і офіцерами були молодші офіцери ВП. (...)Вони навіть офіційно користувались польською мовою»* (с. 260).

Це тільки деякі фрагменти книги, які показують причини польської трагедії на Західній Україні. Жоден з польських істориків не наважився поки що опублікувати інформацію такого роду.

Чому? Звідки така величезна відмінність у працях експерта?

Здається, що вирішальними були два чинники: опіка «старшого брата» і польська ненависть до українців. Ненависть — традиційна, її відчували 96% поляків, як про це доповідали з краю до Лондона ще у липні 1942 року (с. 226), до акції деполонізації Волині, тобто до різанини поляків. Пригляньмось до цих чинників.

Радянський Союз і Польщу об'єднувала одна спільна мета: боротьба з українським націоналізмом, який хотів збудувати свою державу на об'єднаних українських землях, окупованих головним чином СРСР та Польщею. У Польщі ця мета об'єднувала націоналістів і комуністів. Звідси виростала польсько-радянська співпраця як комуністів, так і всього польського населення на українських землях. Про загрозу залиття Польщі повінню комунізму, пророковану ОУН і УПА, ніхто тоді не хотів думати. Українці, білоруси, литовці — то були вороги!

І сталося. Життя у Польщі покотилося згідно з московськими керівними вказівками. Дійшло до того, що «старший брат» став першим рецензентом наукових праць, який остаточно присуджує: пустити, не пустити? Таке рішення я відчув на власній праці... Радянсько-польський антиукраїнський комунізм невблаганно формував повоєнну історіографію. Історична правда мусила капітулювати перед політичною фальшю. І якби магістр Тожецький написав тільки те, про що дізнався з документів, не критикуючи націоналістів і не вихваляючи комуністів за їхній внесок у розквіт українського народу, то докторську дисертацію він би не захистив. Та-

кож виявився б непридатним до праці в Інституті історії ПАН. А якби навіть правда перемогла, то не пройшла б через всюдисущу цензуру. Далі вже були читачі, сформовані впродовж десятиріч фальшованою історіографією. Оті 96%, нехай навіть трохи менше...

Тож яким чином з'явилася дисертаційна праця Р. Тожецького?

Відповідь очевидна – інші часи настали. Пішов на заслужену пенсію «старший брат», розігнано цензуру, зітхнуло вільно наукове середовище, з'явилися праці, які десятиріччями покривалися пилом у шухлядах.

Не змінився тільки читач. Він не міг змінитись, якщо формувався від шкільної лави на мільйонах примірників антиукраїнських творів Сенкевича, Гергарда і сотень інших авторів, на таких фільмах, як «*Пожежник Каленъ*», виховувався у ненависті до непольського населення, ізольований від правди. Бо в жодній цивілізованій країні не знайдемо подібного абсурду, коли за такі інсинуації, як «*Герої з-під знака тризуба*», що оббріхують провідні постаті визвольної боротьби чужого народу, нагороджують автора званням професора, знущаючись із самого звання, викликаючи обурення наукового світу[1]. Тож постає запитання: хто за тим стоїть, хто зацікавлений у поширенні ненависті між народами? Це важка і дуже запущена хвороба, для лікування якої потрібне не одне десятиліття, поки виростуть вільні від впливу сфальшованої історіографії покоління, які не прагнуть чужих земель, які з повагою ставляться до інших народів.

І тільки надія на це якоюсь мірою може сповнювати нас оптимізмом.

---

[1] Виступаючи у травні 1992 року на пленарному засіданні польсько-української конференції у Кам'янці-Подільському, я зауважив, що є ще у Польщі такі історики, як Едвард Прус, які розпалюють ненависть між народами. Відповіддю було загальне обурення, мені пояснювали, що таких порівнянь не можна робити, бо вони принижують, що це є винятковий випадок, що цього «експерта» ніхто на жодну конференцію не запрошує і т.д. Але, на щастя, численнішою є група тих, хто намагається будувати приязні стосунки.

НАДБУЖЖЯ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ

Як ми писали у І томі (с. 87), серед усіх українських земель, інкорпорованих II Річчю Посполитою, найбільший полонізаційний терор влада застосувала на надбузьких землях — Підляшші й Холмщині. Тут не тільки не було жодної української школи, більшість церков було зруйновано або перетворено у костели, знищено культурні інституції («Рідна Хата»), кооперацію, пресу. Українське суспільство, особливо православне духовенство, зазнало гострого поліцейського втручання. За наказом адміністративних органів польська мова запроваджувалася до церковних проповідей і навчання релігії. Безпосередньо перед вересневою катастрофою «Кракуси» — озброєні боївки брали участь у руйнуванні храмів, нападали на українські доми і нищили майно «небажаного елементу». Тож не дивно, що трагічний вересень 1939 року українці зустріли не із співчуттям до сусідів, але з надією, що найгірші часи минули.

Тому вони відразу взялися за лікування ран. Утворено було Український допомоговий комітет (УДК), який допомагав утікачам з-за Бугу і випущеним з польських карних установ політичним в'язням, мобілізував населення до громадської роботи і захищав його інтереси перед владою. Відновлено було товариство «Рідна Хата» і місцеві кооперативи, до початку 1940 року відновлено 40 православних церков, а в травні 1940— собор у Холмі. Створено мережу українського шкільництва, працевлаштовано на посадах учителів молоду інтелігенцію, яка втекла від радянської окупації. У Холмі відкрито українську гімназію. Завдяки визволеній енергії національне українське життя почало розвиватись у такому темпі,

якого ніхто не бачив до того часу. Але дуже швидко цей розвиток був загальмований, а доробок знищений.

У початковий період війни до німецької неволі потрапило приблизно 4 мільйони радянських солдатів, з яких понад півмільйона було зібрано в таборах на Підляшші і Холмщині. Полонені, розміщені під чистим небом і оточені колючим дротом, були приречені на знищення. Умови у таборах були настільки жахливими, що траплялися випадки людоїдства, зрештою вибухнули епідемії. Утікачі з-за дроту рознесли тиф по всій Генеральній Губернії. Восени 1941 року німецькі військові власті видали наказ очистити території від утікачів, що ховалися в лісах. Виконання наказу доручалося відділам ШУПО — поліції, яка перебувала під керівництвом цивільної влади. Щоб утворити силу, здатну протидіяти поліцейським акціям, утікачі були змушені об'єднуватись у більші партизанські підрозділи, здобувати зброю, нападаючи на німців, грабувати продукти у селах. Незабаром на чолі цих підрозділів стали відважні офіцери Червоної армії, які на парашутах були закинуті у німецький тил.

Так над Бугом постали загони радянських партизанів. Від 1941 року поряд з ними виростали польські партизанські групи. Цьому сприяло те, що німці, досконально вишколені стосовно дій регулярної армії, не мали поняття про партизанську боротьбу, на початку вони панічно боялися лісу. І не дивно: під кінець 1942 року тільки у Гвардії Людової на цих теренах було щонайменше 12 (з 31 в усій країні) партизанських груп[1].

Усі партизанські групи були на антиукраїнських позиціях. Отримавши в руки зброю, партизани почали нищити український доробок і його ненависних творців. Цей напрямок діяльності був викликаний відсутністю опору, бо з озброєними до зубів німцями треба було воювати, тоді як беззахисне населення можна було просто вирізати.

На зборах у Грубешові 16 червня 1942 року група колишніх офіцерів петлюрівської армії створила військове формування Ук-

---

[1] *Zygmunt Mańkowski*. Między Wisłą a Bugiem 1939—1944. — Lublin. — 1982. — S. 185, 188.

раїнська Самооборона у складі 20 осіб, завданням якого була охорона місцевого УДК та інших українських інституцій. Після тривалих зусиль вдалось отримати напівофіційний дозвіл німецької влади на існування того формування, завдяки чому воно могло охопити своїм впливом інші повіти. І це був уже останній дзвінок.

Ще у 1941 році командир СС і поліції Любельського дистрикту Оділо Глобоцнік розробив проект германізації підлеглої території, який мав стати мостом між Сходом і Рейхом. З цією метою треба було виселити з Холмщини 110 тисяч єврейського, польського і українського населення, поселити на їхнє місце фольксдойчів, німців і голландців, а всю територію оточити смугою українських сіл, утворивши буфер проти нападів на німецьких осадників. Акція розпочалася 27 листопада 1942 року, і до середини лютого 1943 року було виселено 116 сіл: з повіту Замость — 47, Томашів — 15 і Грубешів — 54. Більшість виселених поляків перейшла до партизанів і розпочала безпощадне знищення українського населення. Перший напад на штаб самооборони у Грубешові стався майже у відповідь на її формування — 6 серпня 1942 року. Акція не вдалась, але спонукала українців до пильності й турботи про краще озброєння. Німці ще якийсь час надавали певну кількість зброї як українцям, так і полякам, керуючись настановою: нехай б'ються між собою.

На початку березня 1943 року УДК в Грубешові запропонував польській стороні утриматись від збройного втручання. Розмови ініціював засновник Грубешівського УДК, колишній полковник армії УНР Яків Гальчевський-Войнаровський, польську сторону репрезентував голова Польського комітету допомоги у Грубешові доктор Кульчицький. Порозуміння було досягнуто, але вже 22 березня 1943 року 18-особовий польський підрозділ атакував будинок Войнаровського у селі Пересоловиці, де дружина полковника працювала вчителькою. Полковник загинув. Того самого дня був убитий голова УДК у Грубешові, доктор Микола Струтинський. 23 травня 1943 року здійснено напад на будинок колишнього сенатора Івана Пастернака у селі Хорощинка. Поранений сенатор помер через два дні у шпиталі, а його похорон у Білій Підляській перетворився на велику маніфестацію і викликав зростання Української Самооборони. Бо хто хотів жити і мав силу, мусив брати в руки зброю.

Це не була війна — ніхто нікому її не оголошував. На війні на передовій лінії воює сірий солдат, командири вищого рівня діють в укритті. Тут спочатку вбивали командирів. Не вбивали — мордували. Підступом у власному домі, використовуючи фізичну перевагу в силі. А це була велика перевага.

Як пише З. Маньковський[1], *«уже в середині 1942 року регіон між Віслою і Бугом вийшов у партизанській боротьбі на впевнене перше місце у країні»*. У 1943 році польських партизанів на Любельщині налічувалося приблизно 50 тисяч (с. 355), тоді як Українська Самооборона — єдина на той час реальна збройна сила українського населення на цьому терені (підрозділи УПА з-за Бугу перекинуто сюди лише на зламі лютого— березня 1944 року) налічувала в середині 1943 року близько 500 осіб[2]. Щоправда, існувала ще озброєна українська поліція, але як складова частина адміністративного апарату, створена окупантом для забезпечення публічного порядку, вона підпорядковувалася німецьким наказам. Коли німці забирали польську поліцію для пацифікації українських сіл або навпаки, то підлеглі виконували свої обов'язки старанно, але вони не могли планувати акції на власний розсуд.

Слід згадати, що жоден з польських історіографів не шкодував місця на опис діяльності української поліції, розглядаючи сам факт її існування як доказ співпраці українців з гітлеризмом, тоді як сором'язливо замовчував існування польської гранатової поліції у складі німецької адміністрації. Однак промовисту картину створюють тут цифри: у Любельському дистрикті було 25 постерунків української поліції, і аж 95 гранатової, з яких 15% походило з довоєнної Державної поліції. Вже у середині 1941 року штат гранатової поліції становив 1380 рядових і 20 офіцерів, з яких тільки 200 працювало у кримінальному відділі. Постерунки гранатової поліції були майже у кожній гміні[3].

---

[1] *Zygmunt Mańkowski.* Między Wisłą a Bugiem 1939—1944. — Lublin, 1978. — S. 180.

[2] *Євген Пастернак.* Нарис історії Холмщини і Підляшшя. — Вінніпег—Торонто, 1968. — С. 279.

[3] *Zygmunt Mańkowski.* Między Wisłą a Bugiem 1939—1944. — Lublin, 1978. — S. 106, 368.

Чисельність польської підпільної армії неухильно зростала. У липні 1944 року на Любельщині було 70 тисяч партизанів АК, 40 тисяч БХ і 15 тисяч АЛ, у сумі 125 тисяч осіб. Це дорівнювало 8 дивізіям війська, тобто 25% польських партизанських сил країни, не враховуючи дуже активних радянських партизанів, які мали у своєму складі польські підрозділи. Така концентрація утворилася згідно з планом акції «Буря», що передбачала перекидання до Львова під час найближчого наступу двох великих угруповань польських партизанів з білгорайських лісів і околиць Перемишля, які під час вступу Червоної армії до столиці Західної України показали б себе господарями «польської землі».

Чому на Любельщині мордували українців? Не тільки на Любельщині — на всьому Закерзонні, великодушно подарованому Польщі високими посадовцями на Ялтинській конференції. Подарованому, адже компенсації, «повернених земель» за цю територію український народ не отримав.

Польська історична література, дуже багата на таку тематику, на те питання до цього часу не відповіла. Мало того — не порушила цього питання, не побачила початку трагедії. Ось так ніби ні з того, ні з сього раптом з'явилися з-за Бугу УПА і підрозділи дивізії СС «Галичина», і почалась катастрофа — вбивства невинних поляків. І якщо хтось з авторів навіть торкається делікатної проблеми, то поверхово, побіжно, як правило, стверджуючи, що це була відповідь на вбивства поляків на Волині. Отож, повернемося до хронології подій.

Книга Й.Туровського і В.Семашко *«Злочини українських націоналістів...»* наводить за лютий 1943 року 23 випадки вбивств — індивідуальні, родинні і одно групове (у селі Парослі Сарненського повіту): 173 поляки вбиті підрозділом, який вдавав із себе радянських партизанів. У кількох випадках причинами знищення сімей зазначено: вбили німці спільно з українською поліцією за співпрацю з радянськими партизанами. Інформацію про Парослю обтяжує згадка **від грудня 1943 року** (див.: *Історія...* Т. II. — С. 89): *«У Сарненському повіті ще в лютому сталося* ***перше групове вбивство*** (виділення моє. — *М.С.*) *17 родин польських* (не 173 осіб?) *і 5 українських у селі Парослі біля Антонівки»*. Отже, якщо разом з поляками вбивали українців (про що автори книги мовчать), то ідентифікація винних не є однозначною проблемою. Різанина поляків

на Волині набрала масового характеру лише у березні 1943 року. І якщо голова УДК у Грубешові вже на початку того ж березня виступив з пропозицією щодо припинення боїв, то зрозуміло, що вони почалися тут раніше, ніж на Волині. Тобто не тут прихована причина різанини українців на Любельщині.

Якщо Українську Самооборону створено у червні 1942 року, то до цього змусила ситуація. І коли у березні 1943 року польські партизани вбили керівників, то, безсумнівно, для того, щоб безперешкодно знищувати рядових.

Для чого?

А для того, щоб до кінця загарбати частину території, яку це населення захищало від прадавніх часів як батьківщину, де сімсот років тому знаходилась столиця. Щоб знищити ті рештки, яких не вдалося сполонізувати. Це підтверджують зібрані у II томі документи еміграційного уряду і документи правителів комуністичної Польщі. Серед них наказ двох міністрів — генерала бригади Радкевича і маршала Жимерського звучить виразно:

Цілком таємно

І. Завдання

Остаточно вирішити українське питання у Польщі. З цією метою...

Цей висновок страшний, і на це немає ради. Тут випливає також інша проблема. Повсюдну участь правих і лівих лісових «армій» у фізичній ліквідації українців Закерзоння можна пояснювати як загальною ненавистю людей, котрі роками не випускали зброю з рук, так і переконанням, що це є польська земля. Злочинну діяльність провідників народу в Лондоні чи у країні, які видавали наказ про винищення національної меншини в її власному домі, треба пояснити націоналістичним світоглядом, який сформувався таким чином з різних причин. Обґрунтованим видається також міркування мемуаристів, свято переконаних, що коли партизани, крім окупантів, вбивали також українців, немовбито союзників окупанта, то робили дуже патріотичну роботу.

Стурбованість викликає також позиція науковців, бо вони також повинні показувати правду.

Панове доктори, доценти, професори! Директори історичних інститутів! Декани, проректори і ректори вищих навчальних за-

кладів, члени і працівники Польської Академії наук, які мають у доробку численні й великі томи цінних праць про боротьбу народу з окупантом на Любельщині, — де ваш аналіз причини польсько-української боротьби на колишній території Галицько-Волинського князівства?

У *«Щоденнику років окупації»* професор Зигмунд Клюковський прекрасно показав роль польського шумовиння у винищенні єврейського населення, яке проводилось німцями у Щебжешині. Чи є хоча б один подібний фрагмент у Ваших працях на тему винищення українців? Боїтеся, що суспільство пригадає волинську різанину? І чи не час уже сказати правду, що волинська трагедія була відповіддю на співпрацю польського населення з найбільшим ворогом незалежної України — «совєтами», на пацифікацію українських сіл на території Західної України, на доноси місцевого населення до окупаційної влади через фольксдойчів і дрібних польських службовців німецької адміністрації та господарських установ, які діяли на користь окупанта (кооперативи, переробка сільськогосподарської продукції, торгівля, пошта), на намагання утримати польською меншістю окупаційний статус над переважаючою українською більшістю? І т. д. і т. ін. Чому ніхто з польських істориків не бачить того, що зауважив болгарський комуніст Всеволод Волчев, який займається історією Польщі? Ось фрагмент[1] його спостережень:

«(...) Правиця лондонського табору вже у 1943 році започаткувала збройні антиукраїнські дії, подаючи їх як протидію антипольській акції ОУН і УПА. Але удари Армії Крайової були спрямовані у першу чергу проти мирного українського населення, яке у своїй основній масі не брало участі в терористичній акції ОУН, УПА, підрозділів дивізії СС «Галичина» й української поліції».

Ось як характеризує ситуацію на цих теренах тодішній командир одного з підрозділів Армії Людової на Любельщині Е. Грончевський[2] («Ластівка»): *«З прикрістю мушу зазначити, що на прибузьких землях першість у знущанні над мирним населенням нале-*

---

[1] *Wsiewołod Wołczew.* Przyczynek do stanowiska ugrupowań obozu londyńskiego na Lubelszczyźnie wobec kwestii ukraińskiej // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały. — Warszawa, 1969. — T.V.

[2] *E.Gronczewski.* Wspomnienia «Przepiórki». — S. 112—114.

жала реакційному підпіллю, бо напади українських націоналістів були рідкими, здійснювались кілька- чи кільканадцятиособовими бандами, які проникали на лівий берег Бугу і, як правило, швидко втікали назад. Використовуючи прецедент, командири реакційного підпілля організували на цих теренах широкомасштабні вилазки, переслідуючи населення у селах, де проживали українці. У цих вилазках не раз брали участь організовані кількасотособові ватаги, які сіяли страх, знищення і залишали після себе сліди невинно пролитої крові... Нам підтвердили все, що ми чули серед населення про польсько-українські стосунки, називаючи конкретні факти і докази... Зусилля підрозділів пролондонського підпілля були спрямовані головним чином на боротьбу, а швидше на винищення сіл, де проживали українці та змішані родини».

Далі Волчев звертає увагу на факт, що колишні командири АК у Грубешівському повіті (командир «Ангел» і його ад'ютант «Альберт»), які вирізнялись у винищенні українців, робили це у співпраці з німцями, з гестапо у Грубешові і Замості. Далі він цитує фрагменти рапорту командування Грубешівського округу БХ від 29 квітня 1944 р., тобто від часу, коли на порятунок українського населення прийшли з-за Бугу підрозділи дивізії СС «Галичина» і сотні УПА, удари яких міцно відчула на собі польська сторона. У рапорті БХ читаємо:

«*Тяжка ситуація польського населення у повіті спричинена не тільки підступною інспірацією окупанта і ницістю та варварством українців, як це повсюдно вважається, але й цілком помилковою тактикою, що застосовувалась у цій боротьбі польськими військовими чинниками. Наша позиція в цій справі була така: організувати самооборону польських сіл і не проводити наступальних дій щодо руських сіл, а завдавати ударів окремим особам, які керують діями українців. Тим часом ЗВЗ, яке спочатку дотримувалося цієї лінії (!), змінило тактику і почало застосовувати акції у відповідь, які полягали у спаленні ближчих до берега руських сіл і мордуванні їхніх мешканців з допомогою підтягнутих з цією метою людей з Томашівського повіту.*

Такі дії викликали контракції українців і окупантів, і замість допомоги польському населенню вони ослаблювали його, оскільки підрозділи ЗВЗ не убезпечували населення, а самі відступали у безпечне місце (виділення моє. – *М.С.*).

Останню масову акцію пацифікації в селах, де проживало українське населення, підрозділи АК на Любельщині провели на території Томашівського і Грубешівського повітів весною 1944 року. У березні командир 21 роти АК з Томашівського повіту М. Піларський («Гром») передав підлеглим підрозділам командування округу розпорядження такого змісту: «У відповідній формі псувати життя всім українцям, щоб вони якнайшвидше відійшли з цієї території за Буг чи на інші терени. Не треба встановлювати контакти і співпрацювати з українцями, на кожному кроці віддалятись від них, пам'ятаючи всі кривди, яких вони завдали нашим землякам за Бугом і на терені Грубешівського повіту... Це розпорядження довести до всіх солдатів». Ці вказівки,— коментує Волчев, *— мали підготувати умови для безпосередньої акції пацифікації. На практиці вони надавали місцевим осередкам АК повну свободу дій по відношенню до всього українського населення.*

У цей самий період у Грубешівському повіті підрозділи АК отримали завдання розпочати збройні антиукраїнські дії. Воно звучало так: «На лист від 23 березня 1944 року наказую очистити передпілля, знищити Гонятичі й Гонятички, усунути українців з Вакійова, ліквідувати тамтешніх проводирів... Не допустити до оселення українців у тамтешніх місцевостях, тобто Вакіївці, Черні, Тереспі та інших місцевостях, які прилягають до вас. Очистити глибоко передпілля, хоча б навіть треба було досягти замойських теренів».

Особливого розмаху ця акція набрала у квітні 1944 року, коли підрозділи АК і теренові органи Представництва лондонського уряду вчинили спроби масового виселення українського населення. Спеціальний наказ у зазначеній справі видав 13 квітня командир Томашівського округу АК В.Щепанкевич («Другак», «Лось»). Цей наказ приписував між іншим: «Після отримання листівок про виселення українців наказую Вам нинішньої ночі розпочати виселення українців, які проживають на Вашій території, у напрямку на схід (Грубешівський повіт). Ця акція повинна бути проведена протягом одного дня 14 цього місяця. Початок — 01 година ночі.

В и к о н а н н я:

1) Закрити всі напрямки на захід, щоб не дозволити українцям відходити у західному напрямку.

2) Мати підрозділи, які ввійдуть до українських сіл і вручать листівки... Зібрати всіх на місці збору, вказати їм напрямок руху і випровадити їх далеко в передпілля грубешівському напрямку.

3) Тих, хто чинитиме опір, слід ліквідувати».

Листівки під назвою: «До українського населення!» були підписані місцевим керівництвом громадянської боротьби і мали такий зміст: «Цю місцевість українське населення повинно залишити негайно, найпізніше до 14.IV.1944 р. Напрямок евакуації: схід. На захід однозначно не можна виїжджати. Це розпорядження видано з метою уникнення звичайних суперечок і вбивств. Ті, хто його не виконає, безумовно, зазнають нещадних наслідків».

Отже, Представництво і Армія Крайова свідомо підігрівали у південно-східних повітах Любельщини польсько-українську боротьбу, протиставляючи населення двох національностей. Це не було результатом якихось непорозумінь чи помилок. Керівні чинники пролондонських угруповань добре знали, що більшість українського населення не брала участі в злочинній діяльності українських націоналістів. (...)»

У своєму зведенні, густо переповненому посиланнями з виділенням таких джерел, як архів колишнього командування воєводської громадянської міліції у Любліні, Волчев посилається також на документи Групи Представництва уряду РП на край у колишньому архіві Інституту історії партії, добірку матеріалів, з якого ми опублікували у II томі. Судячи зі зведення Волчева, він не бачив цієї добірки, але і так зміг установити, що винищення українського населення на Любельщині *не було результатом якихось непорозумінь чи помилок.*

Сумно, але правдиво!

«У загостренні польсько-українського конфлікту, — читаємо далі, — *брали активну участь і керівні чинники Народової партії, а також кадри включеної в АК Національної військової організації. Осередки НП підбурювали і підігрівали антиукраїнську акцію у повітах зі змішаним населенням. У Білгорайському повіті поряд з підрозділами АК в акціях проти українського населення брав активну участь загін НОВ Ф.Пжисєнжняка («Отець Ян»).*

Позиція керівних чинників СЛ РОХ і БХ в українському питанні офіційно збігалася з позицією Командування АК і Представництва. Це виявилося в результаті об'єднання, а також в участі

підрозділів БХ у пацифікаційних, виселенських та у відплатних акціях, які інспірувались офіційними пролондонськими чинниками, і передусім у Грубешівському й Томашівському повітах.

Чітку вказівку щодо участі БХ в антиукраїнській акції у квітні 1944 р. видало Головне командування БХ. У спеціальному наказі для командування IV округу в Любліні головний командир БХ після з'ясування цілей акції доручив її проведення виключно стосовно українських фашистських і націоналістичних елементів: «У випадку вчинення опору цілими українськими громадами — села палити, а винних в опорі карати». Таким чином, фактично наказано застосовувати в рамках акції виселення принцип групової відповідальності (...).

Антиукраїнська діяльність, інспірована правим керівництвом пролондонських угруповань на Любельщині, не обмежувалась, зрозуміло, лише виселенням українського населення, а мала всі ознаки пацифікаційної акції. Як зазначало у своєму звіті окружне правління НП, у Грубешівському повіті тільки у березні 1944 року було спалено 13 українських сіл. У Томашівському повіті в перші дні червня спалено 6 українських сіл. Подібні акції, неодноразово поєднувані з масовим фізичним терором, проводились протягом усієї першої половини 1944 року. У результаті (...) значна частина Грубешівського і Томашівського повітів була зруйнована і збезлюднена. А конфлікт на національному тлі у південно-східній Любельщині набрав характеру постійних збройних дій.

(...) Підрозділи АК, які проводили пацифікацію українського населення, намагались уникати будь-яких сутичок з підрозділами УПА і частинами дивізії СС «Галичина», залишаючи польське населення без збройного захисту і допомоги. (...) Польсько-українська боротьба врешті була для пролондонських угруповань вигідною оказією для обмеження до мінімуму збройних акцій проти гітлерівського окупанта під приводом використання партизанських підрозділів для захисту польського населення від українських націоналістів. Завдяки цьому пролондонські угруповання могли відвернути увагу мас у період, коли наближалось визволення на територіях, де проживало змішане населення, від

принципових національних інтересів: боротьби з окупантом і боротьби за соціальне визволення»[1].

Таким чином, на запитання: *Чому знищувалось українське населення?* — Волчев відповів: *Щоб очистити від нього Любельську землю.* «Псування життя», виселення, спалювання сіл, знищення непокірних — усі засоби годились для досягнення мети. І про це польська історіографія мовчить. Вбивці і недобитки відійдуть у засвіти, документи пролежать під замками, поки буде винесено вирок про знищення, після чого у людській пам'яті залишиться порожнеча.

Може, не зовсім: томи «наукових» праць учитимуть нащадків, що українці на польській землі безжально вбивали поляків.

Проте...

Тут залишається ще певна дрібничка. Цитована праця — це відголосок ідеологічної боротьби у Польщі, де комуніст Волчев має нагоду сказати правду про негідну діяльність еміграційного уряду і правиці в краю. Тільки забувається, що решта цієї громадськості — лівиця, яка співпрацювала з радянськими партизанами під час боротьби з *українським націоналізмом*, а де-факто з оборонним національним рухом йшла пліч-о-пліч із правицею. І мовчить про те, що це ліві, польські комуністи, завершили розпочату правими справу ліквідації української проблеми акцією «Вісла».

Підсумовуючи, доходимо того самого висновку: у ліквідації української проблеми проявили солідарність усі гілки польського суспільства, незважаючи на приналежність до різних політичних угруповань, навіть тих, які взаємно поборюються.

Але ці зусилля виявилися марною працею. Бо ось після того, як минуло півстоліття, бачимо, що попри погроми, виселення і переселення, пацифікації, в'язниці, табори, вбивства і смертні вироки українці у Польщі живуть і далі, хоча правом кадука позбавлені Батьківщини. Не тільки живуть, але з кожним роком стають усе більш консолідованою, свідомою частиною народу, який тут, поруч, рукою подати, розпочав копітке облаштування меблями повернутого дому.

І народ не знищить жодна імперіалістична солідарність.

---

[1] *Wsiewołod Wołczew.* Przyczynek do stanowiska ugrupowań obozu londyńskiego na Lubelszczyźnie wobec kwestii ukraińskiej // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały. — Warszawa, 1969. — T. V. — S. 161—169.

НАДСЯННЯ – ПОВСТАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Холмщину з Карпатами єднає Перемишльська земля. Майже посередині її перетинає долина зигзагоподібного Сяну, тому народ назвав цей терен Надсянням. Це тут, за Сяном, на лівому березі, на рубежах держави князь Ярослав Мудрий з далекого Києва заснував у 1031 році місто, назвавши його своїм іменем. Кілька разів воно згадувалось у руських літописах як добре фортифіковане, багате на архітектурні пам'ятки, стало тривким доказом приналежності регіону до Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Схоже, що це тут, у Ярославському єзуїтському колегіумі, свого часу навчався Богдан Хмельницький. Ще у міжвоєнні роки разом з 45,3% поляків і 8,8% євреїв у Ярославському повіті мешкало 37% українців, які проводили власну економічну і культурно-освітню діяльність. У 1945 році більшість їх виселено в Івано-Франківську область, а решту як небажаний елемент двома роками пізніше вивезено в Ольштинське воєводство. Пам'яткою після Русі залишилася назва. Так сталося, що ніхто її не змінив, — бачимо, так хотів Бог.

Значно старшу метрику має Перемишль, розташований на 40 км далі на південь, також над Сяном. Збудований на території, яка заселена ще у період палеоліту, тобто від 300 000 до 8000 років до Різдва Христового, він був столицею Перемишльського князівства, одним з трьох (разом з Львовом і Станіславом) головних українських осередків Східної Галичини. Незважаючи на те, що місто було захоплене Казимиром Великим у 1349 році, польську адміністрацію і устрій запроваджено в Перемишлі лише у 1434 році[1].

---

[1] *П.Ісаїв, В.Кубійович.* Перемишль — гасло в Енциклопедії українознавства. — Париж — Нью-Йорк, 1970. — С. 2006.

Після того як минули наступні п'ятсот років, за станом на 1 липня 1939 року, за даними повітової народної ради у Перемишлі на терені міста і Перемишльського повіту більшість становили ще українці. Отже, поляків було 55 850, євреїв — 21 147, інших — 371, тобто всього 77 368, а українців 79 908[1]. Ці дані підтвердив також шематизм греко-католицької церкви.

Багато сторінок можна було б заповнити описом запеклої боротьби автохтонного українського населення Перемишльського регіону і самого Перемишля проти натиску поляків із заходу, наполегливих змагань за збереження релігійної і національної ідентичності, за право жити на власній землі, представленням багатого матеріального і духовного доробку, життєписами людей, які творили цей доробок століттями, — але це вже давно зробили інші. Досить звернутись до української, російської, німецької, австрійської, чеської, словацької літератури...

Тільки не польської. Там читач не знайде нічого на цю тему. Візьмемо перший ліпший історичний нарис, краєзнавчий путівник, енциклопедичну статтю на тему «*Перемишль*». У кращому разі зустрінемо згадку, що регіон колись тимчасово перебував у руському володінні, але це було давно і, як показує текст, усім своїм доробком завдячує приналежності до польської держави. Так, наприклад, у «*Великій загальній енциклопедії*» ПВН від 1967 року про існування українців на цих теренах нема і згадки, а на тему «*Перемишльський повіт*» вона інформує: *1226 кв. км, 68,7 тисяч мешканців (1964); характер економіки — сільськогосподарський; 31% поверхні займають ліси*. І кінець. Принаймні не з причини відсутності місця.

У польських старих і сучасних публікаціях це явище — повсюдне, воно прекрасно підтримує польський шовінізм. Зрілий, дбайливо підтримуваний керівниками державного корабля і увічнений хронікерами. Ось, наприклад, Длугош описує, як у 1412 році король Яґелло, віддаючи католикам руський собор, *прекрасно збудований з тесаного каменя* (як на Русі, бо у Кракові будували з цегли), наказав викинути з підземель руських небіжчиків і замінити

---

[1] *Андрій Кігічак*. Населення Перемишльщини напередодні Другої світової війни // Перемишль — західний бастіон України.— Нью-Йорк—Філадельфія, 1961. — С. 151.

його на костел. І коли у 1470 році князівський собор святого Іоанна було зруйновано, щоб використати матеріал для побудови польського костелу в Перемишлі, богобоязливі католики, кажуть, мили каміння у водах Сяну, щоб очистити його від схизматичного духу[1].

І ось через п'ятсот років, коли Іван Павло II наказав повернути українському населенню захоплену свого часу греко-католицьку церкву, — підкреслимо: все-таки католицьку, — то богобоязливі фанатики, католики латинського обряду не послухали Папу-поляка! В історії Польщі це був безпрецедентний випадок. Чим це загрожує у випадку можливої дестабілізації громадського порядку — новою Павлокомою? Чи новою війною? Бо ж Павлокома не була винятковим явищем.

Польське суспільство не усвідомлює цієї загрози. Про трагізм воєнних і післявоєнних подій над Сяном, навіть на всьому Закерзонні, нинішнє суспільство XX—XXI століття не має жодної гадки. Завершується життя покоління, яке творило цю історію. Але Сізіфовою працею буде пошук картини минулих років на сторінках тодішньої преси, яка писала тільки про банди УПА і про «героїчну» боротьбу з ними органів «народної» влади. У свідомості молодого покоління цей образ закріплює популярна книга «*Заграви у Бещадах*» Яна Гергарда (командира полку, який воював з УПА), рекомендована Міністерством освіти як обов'язкове читання для шкільної молоді. Польська історіографія до цього часу не спромоглася показати правдиву картину дійсності.

Тому подивимось на зворотний бік медалі в описі українського історика Льва Шанковського[2].

Зміст передаю скорочено, пропускаючи з-поміж інших і численні посилання на джерела.

Під час німецької окупації Перемишльський регіон належав не до Дистрикту Галичина зі столицею у Львові, а до Краківського дистрикту Генеральної Губернії. У Краківському дистрикті до українців ставились як до національної меншини, а персонал навіть нижчого рівня адміністрації і поліції становили, головним

---

[1] *Joannis Dlugossii.* Historiae Polonicae. — Libri IV. — S. 148—149.

[2] *Лев Шанковський.* Дії УПА і українського збройного підпілля на терені Перемишльщини 1944—1947 pp.// Перемишль — західний бастіон України. — С. 180—209.

чином, поляки. Наприклад, у Перемишлі несла службу гранатова поліція, на периферії українська поліція була лише у місцевостях, де переважало українське населення. Поляки не марнували часу, щоб нагадати, в чиїх руках перебуває влада. Німці також підігрівали ненависть, підтримуючи українську меншість на етнічно польських землях, а поляків —там, де більшість становили українці.

У листопаді 1943 року головнокомандувач АК видав наказ розпочати реалізацію плану «Буря», який полягав у захопленні влади у Галичині, передусім у Львові, саме напередодні вступу Радянської Армії. З цією метою було збудовано два «коридори» для перекидання збройних підрозділів з польських етнічних земель до Львова. Північний коридор проходив з білгорайських лісів через польські села у районі місцевості Нароль, через Яновський полігон до самого Львова. Цей полігон збудували «совєти» під час першої окупації Галичини, попередньо виселивши українське населення. У свою чергу німецькі окупанти не дозволили українцям повертатись на територію полігона, тобто польські частини мали добрий доступ до Львова.

Західний коридор проходив з Перемишля через польські села в околицях Самбора, Мостиськ, Рудки і Ягеллонського Городка до польських сіл на південь від Львова. На зламі 1943 і 1944 років Армія Крайова зосередила тут на вихідних позиціях велику кількість підрозділів і військового спорядження, тут також приймали з повітря зброю, розбудовували лісові фортеці.

Щоб захистити Львів від наступу з півночі і рятувати місцеве населення від знищення, Головне командування УПА, яке мало на Волині значні військові сили, перекинуло частину підрозділів за Буг[1].

У боротьбі з УПА під Посадовим у гміні Телятин від 5 до 9 квітня 1944 року формування АК були розбиті, внаслідок чого на північному відтинку фронту план «Буря» провалився. У другій половині квітня УПА витіснила польських партизанів

---

[1] УПА на Волині налічувала тоді понад 30 тисяч членів, з них понад 10 тисяч бойового складу, решта — господарські підрозділи, вишкіл та самооборона. За оцінкою польської радіостанції «Світ» з Англії чисельність УПА у березні становила 6 тисяч, а в серпні — 30 тисяч.

за річку Гучву, а після її форсування у червні наступ було спрямовано на Грабовець. 14 липня почався радянський наступ.

Гірше складалася ситуація у Перемишльському регіоні. Тут взагалі не було сил, які могли б протистояти польським діям. Українські «збройні сили» складалися з 308 поліцейських (з них 8 у Перемишлі), розкиданих по 41 постерунку, тоді як АК мала 10 тисяч озброєних до зубів партизанів і постійно поповнювалася свіжими силами з польських етнічних земель. Союзна авіація постійно курсувала над західною частиною Ярославського повіту і південною частиною Пшеворського, забезпечуючи тут польську «партизанську республіку» зброєю, набоями і необхідним військовим спорядженням. Наприклад, 28 квітня 1944 року над селами Бахуж і Гарта з'явилися сотні літаків союзників з вантажем для польських боївок. Привезена союзниками зброя використовувалася для знищення українського населення. Згідно з директивою лондонського уряду АК уникала боїв з німцями, бо її завданням було очищення від українського населення тилу для операції «Буря». Від березня до червня 1944 року тут розгромлено понад 20 українських сіл.

Справжнє пекло розлютувалось на цій території після вступу Радянської Армії, а особливо після підписання угоди про репатріацію населення. Українців «заохочували» до «добровільної» репатріації спаленням сіл, грабунком майна і масовими вбивствами, що їх проводили міліція і військо за сприяння партизанів і місцевих поляків. У відозві *«До польського населення у Перемишльському, Ярославському, Любачівському, Томашівському, Грубешівському та інших повітах»* були окремо названі випадки антиукраїнського терору, вчиненого громадською міліцією, аківцями і цивільним населенням, які замордували у Павлокомі приблизно 300 українців, Сівчині і Березці — понад 200, у Малковицях — приблизно 200, у Бжужці і Раховій — понад 130, у Скопові — 115, в Ольшанах — 9, у Горайці — 135, у Люблінці — понад 200, у Курилівці — приблизно 200, у Кобильниці — 30 і сотні людей в інших селах. «*У цих вбивствах,* — зазначається у відозві, — *польські бандити застосовували нечуване варварство: живим виколювали очі, відрізали вуха і язики, випалювали на тілі жертв хрести і тризуби, кидали недобитих людей у вогонь, не жаліючи жінок, старих, дітей...*»

Зважаючи на повну беззахисність населення, Головне командування УПА на початку серпня 1944 року направило у Перемишльський регіон приблизно 2500 бійців та офіцерів, які не тільки організували оборону від нападів, але й знищили найбільш активні польсько-більшовицькі бандитські осередки у регіоні. У кінці 1944 року більшість частин була демобілізована, але кадри, що залишились, дали змогу організувати самооборону, а потім і місцеві сотні УПА. Територію так було насичено озброєним українським населенням, що у Перемишльському регіоні виникла *повстанська республіка* з Володжем і Голучковим на заході, Ольшанами, Гороховицями і Аксманицями на сході, Ісканем на півночі і Юречковою та Лещином на півдні. До «республіки» впускали після подання перепустки, на «кордонах» стояла охорона. На цьому терені (під Верхньою Лещавою) у 15-годинному бою 24 жовтня 1944 року радянський генерал був смертельно поранений, у військовій частині було 207 вбитих. Тут були старшинська школа, школа для санітарів, відбувалися різні військові курси. Тут виробляли цигарки з написом «УПА», тютюн, пасту і мило, вичиняли шкури, варили сіль, працювали шевські верстати, швацькі майстерні з пошиття білизни, мундирів, виробляли светри, збирали трави, виготовляли ліки. Втікачів з-за Сяну розміщували у селах, залишених поляками. Цивільне населення отримувало соціальну допомогу, безоплатно лікувалось у власних амбулаторіях і лікарнях. Працювала внутрішня пошта, гірше було із зовнішніми контактами — листи поверталися з написами: *територія зайнята бандерівцями, і тому вручити неможливо*.

Після повернення додому демобілізовані партизани організували нові збройні частини, головним чином СКВ (Самооборонні кущові відділи). З 15 квітня до 15 травня 1945 року вони ліквідували понад 20 постерунків МО. 21 квітня було знищено польське село Боровниця, де перебували: 30-особова група для спеціальних завдань, 70-особовий постерунок МО і 300-особовий відділ під командуванням Сліпого, який складався з усіх здатних тримати в руках зброю мешканців Боровниці. Село мало 40 станкових і ручних кулеметів, гармати, значні запаси гранат і амуніції. Це була фортеця польського шовінізму між Бір-

чою, Дубецьким і Сяноком, відома ще з часів окупації численними нападами на українські села. За часів «народної влади» вона стала одним з найсильніших гніздувань тероризму в районі Бірчі. Після розгрому боївок у Боровниці, Гронзьовій, Добріці, Лещаві і Кужміні «повстанська республіка» розширила свою владу на весь Перемишльський регіон і утримувалась від травня до кінця серпня 1945 року. Польські осередки існували тільки у Перемишлі, Пікуліцах і Бірчі, але їхній особовий склад (військо і поліція) не появлявся в українських селах.

А тим часом польська влада виселила українські села, розташовані на захід від Сяну, в околиці Радимина. Після виселення УПА спалила покинуті господарства в селах Острів, Уйковиці, Мацьківці, Батичі, Сосниця, не зачіпаючи, однак, польських господарств. Держава ж мобілізувала засоби для масового виселення, у якому українська «республіка» Перемишльської землі мусила загинути.

Усе Закерзоння становило у структурі УПА VI Військовий округ «Сян», який поділявся на тактичні дільниці: «Данилів» (Холм), «Бастіон» (Любачів) і «Лемко» (Перемишль). Бойовий склад дільниці «Лемко» ніколи не перевищував 2150 бійців і офіцерів. У другій половині 1945 року ПНР протиставила йому дві військові дивізії у стані боєготовності, а це щонайменше 10 тисяч осіб, численні частини КБВ і ВОП, що в сумі давало більш як п'ятиразову перевагу тільки у людській силі.

1 вересня 1945 року почалось масове виселення. Військові частини оточували села і гнали людей до залізничних станцій або до кордону. При тому солдати грабували селянське майно, били, викручували руки, змушуючи підписувати звернення про «добровільне переселення». Дуже постраждало село Цісова у районі Бірчі. Під час виселення польське військо вбило тут 19 українців, у тому числі 6 жінок і 7 осіб у віці 70—92 роки. Майже всі зазнали тортур, їм ламали руки, обрізали язики, вуха, носи, жінкам груди. 30-річній Марії Сігалін кілком проткнули живіт. З 230 господарств на селі було спалено 180. Тих, хто «зголосився» до виселення, пішки погнали до кордону. Господарства негайно були пограбовані польським цивільним населенням з Коженця і Гути.

Селяни кинулись у ліси під крило УПА і тих польських сіл, мешканці яких співчували виселенцям, переховували їхню худобу, збіжжя і навіть людей. УПА видала низку листівок, спрямованих до поляків і Війська Польського, закликала чоловіків до зброї і розпочала боротьбу з тими, хто займався виселеннями. Було зірвано і спалено сотні більших і менших мостів, знищено десятки кілометрів залізниці й телефонних ліній. На дорогах викопували рови, насипали вали, звалювали в купи дерева і каміння, будували барикади. Ліквідовано переселенські комісії з офіцерами радянського МВС. Організовано багато атак на частини противника. Розбито частини у Цісовій, Жогатині й Кужміні, організовано триразовий напад на Бірчу, атаки на Перемишль, щоб вчинити паніку, та низку інших акцій.

У жовтні 1945 року було опубліковано різними мовами великим накладом «*Відкритий лист до всього культурного світу*» (див. док. 53 — Звернення Закерзоння), який розповсюджувався по всій країні, а також був вручений усім послам у Варшаві. Це один з хвилюючих доказів трагічної ситуації українців Закерзоння.

У вересні 1945 року УПА знищила польську боївку у Войтковій, а в жовтні гарнізони і боївки у Дильонговій, Сельниці, Павлокомі, Тарнавці, Сівчині, Ясениці Сівчинській, Лещавці. Було атаковано гарнізон у Жогатині і Бірчі, Волі Коженецькій, Кужміні. У листопаді відбулись чергові напади. У грудні спалено Великий і Малий Кругель під самим Перемишлем, обстріляно з гармат місто, знищено міський водогін.

У другій половині листопада військо відновило переселенську акцію. Крім виселених на першому етапі 30 сіл, цього разу усунено українців з таких найближчих околиць Перемишля, як Великий і Малий Кругель, Пікулиці, Негрибка, Княжиці, Станіславчик, Лучиці. У грудні настала черга Рокшиць, Бринлинць, Кописна, Риботичів і Риботицької Посади, у січні 1946 року — Ляхави,. Лімни, Добри, Добжанки, Пйонткови, Руського Яворника, Жогатина, Поремб, Улучі, Грушківки, Війська, Голучкова, Тирави Сольної, Волі Крецовської, Пашови, Лещави Нижньої та інших. Усі ці села були дощенту пограбовані. Грабіж і терор були передбачені у плані виселення як засоби, що зроблять

неможливим подальше життя для українського населення на цих теренах і змусять його втікати з власного дому та рятуватися від смерті серед більшовиків.

Повстанська листівка так описувала терор Війська Польського. В кінці лютого 1946 року в селі Лещава Військо Польське закрило у церкві 120 осіб. В'язні сиділи там цілий тиждень. Їх морили голодом, били, купали одягненими у річці й тримали мокрими на морозі. У церкві військові танцювали, стріляли, мордували людей, влаштовували дикі оргії. Інколи на захист змучених людей виступали радянські прикордонники, а особливо більшовицька військова частина, яка охороняла табори німецьких військовополонених у Негрибці.

Як зазначає звіт з Перемишльського регіону, у період від 20 грудня 1945 до 20 січня 1946 року виселено звідти 70% населення, було вбито 49 і поранено 15 українців, арештовано 357. Спалено 290 господарств. Зґвалтовано 15 дівчат. Відбувся 31 бій, у якому було вбито 47 і поранено 26 бійців УПА. Втрати Війська Польського: 39 вбитих і 40 поранених. Підкреслюємо: звіт охоплює тільки один місяць.

Весною 1946 року УПА добилась численних перемог на Лемківщині. У безперервних боях сотні Хріна і Мирона розбили всі прикордонні й місцеві гарнізони, знищили станцію Лупків, заблокували тунель, взяли у полон понад 150 солдатів. Після розмов їх звільнили, за винятком тих, які брали участь у мордуванні Морохівської Завадки. Значна частина польських солдатів втекла до Словаччини, де їх інтернували. Це була сенсація для світової преси.

У Перемишльському регіоні УПА дошкуляла 9-й дивізії Війська Польського. У березні 1946 року була розбита військова частина в Улучу, у травні — 28-й полк 9-ї дивізії над Сяном, у червні старшинська школа УПА розбила у Корманицькому лісі старшинську школу 9-ї дивізії. Було знищено всі прикордонні фільварки, призначені для розміщення ВОП.

15 червня 1946 року закінчився передостанній виселенський бій, у якому Перемишльський регіон, потрапивши під перший вогонь, потерпів найбільше. До СРСР було виселено майже $^{3}/_{4}$ населення, решта переховувалась у лісах. Згоріли покинуті села. Поль-

ські сили мали величезну перевагу — українці не могли виграти цього бою за власний дім.

Не маючи іншого виходу, УПА продовжувала боротьбу, часом переходячи у наступ. У липні 1946 року сотня Громенка розбила частину Війська Польського в Руському Яворнику і змусила її втекти за Сян. 11 серпня відділи УПА розбили більшовиків і поляків, які наступали на Нижню Ямну, де готувались до чергового свята зброї. 17 листопада вони заволоділи Диновом на лівому березі Сяну, здобувши численні військові трофеї.

Після смерті генерала Сверчевського Сталін дав наказ агентурним урядам у Києві, Празі й Варшаві спільними силами знищити УПА на Закерзонні. Відповідна умова була підписана 7 травня 1947 року. В останньому смертельному бою в рядах «Лемка» взяло участь 8 сотень (рот) УПА під командуванням Бурлаки, Громенка, Крилача, Ластівки, Біра, Бродича, Хріна і Стаха. Проти них кинули радянську танкову дивізію зі Львова, чехословацькі частини, які заблокували свій кордон, І (Варшавську) і IV (Краківську) дивізії Війська Польського, моторизовані частини Корпусу громадської безпеки. Армійське з'єднання було повністю оснащене: артилерією, танками, бронемашинами і авіацією. Тільки у людській силі була 50-разова перевага. Про порятунок не могло бути й мови. Дві сотні були розбиті у Польщі, дві — у Чехословаччині, три перейшли в Україну, рештки пробралися на Захід. Акцією з ліквідації керував один з найбільших бандитів Польщі — міністр внутрішніх справ Станіслав Радкевич. Командування військом очолив командир Краківського військового округу генерал Стефан Моссор, якого незабаром польські сталіністи засудили на довічне ув'язнення. Важливу роль у цій операції відіграв також скромний полковник Малінов з Міністерства громадської безпеки у Варшаві, який після завершення відрядження у Польщі дістав велику популярність під справжнім прізвищем. Це був керівник КДБ, генерал-полковник Іван Сєров. Цю таємницю розкрив лише після втечі на захід високий службовець польського МБП Юзеф Святло, а підтвердив Стефан Корбонський у книзі «*Від імені Кремля*». Отже, акція «Вісла» потрапила до рук вправних злочинців.

Ця акція розпочалася майже одночасно на всьому Закерзонні — від Підляшшя до Західної Лемківщини. Головний удар було спрямовано на Перемишльський регіон і Лемківщину. Акція була такою навальною і сильною, що перевершувала всі попередні. Протягом одного дня, 28 квітня 1947 року, в усіх селах довкола лісових масивів не залишилося живої душі. Виселяли українців і поляків, останніх незабаром звільнили. Обидва регіони перетворились на пустелю. Населення зганяли у табори, де людей катували з метою отримання інформації про партизанів. З таборів одних забирали до в'язниць, де надзвичайні суди нашвидкуруч карали на смерть або багаторічне ув'язнення, інших висилали на примусові роботи до сілезьких шахт. Найбільше вивезено на Повернені землі.

Частина друга

Документи

Документ 1

ШУМУК
ПРО ЗНИЩЕННЯ ПОЛЯКІВ

Данило Шумук (народився 1914 року) сидів у в'язницях і таборах 37 років — спочатку в Польщі за приналежність до КПЗУ, а потім в СРСР за участь в УПА, бо, розчарувавшись у комуністичній ідеології, прилучився до націоналістичного руху, який мав за мету відбудову незалежної України. Автор переданих за кордон спогадів «За східним обрієм» (1974), виданих (1983) у розширеній версії під назвою «Пережите і передумане», а потім (1984) англійською мовою під назвою «Life Sentence». 2-ге видання книги вийшло в Києві у 1998 році. У них він критикував діяльність бандерівців, зокрема й екстермінацію поляків на українських землях, викликавши широку полеміку в еміграційному середовищі. Від 1987 року мешкав у Канаді. (Помер у 2004 році в Україні. — П.Є.)

У німецько-польсько-російському трикутнику, в якому розігрувалась тоді українська повстанська боротьба на Волині, ситуація була дуже складною, туманною і тому трагічною. Я дізнався про ці справи під час перебування на території Січі.

Однієї неділі приблизно об 11 годині перед нашою квартирою, в якій ми перебували як інструктори вишкільних курсів на Січі, несподівано загальмував легковий автомобіль. До нас зайшов командир підрозділу Сосенко.

— Слава! — крикнув, виструнчившись по-військовому.

— Героям! — відповіли ми.

— Снідали? — запитав Сосенко.

— Так! — відповіли ми.

— Тоді підемо в гості до наших сусідів, — сказав Сосенко, хитро усміхаючись.

— До яких сусідів? — запитав я.

— О, то побачите, яких ми маємо чепурних сусідів! — загадково відповів Сосенко.

Усі ми: Сосенко, Брова, Лісовик і я — вирушили маленьким легковичком через болота. Проїхавши кілометрів два, ми побачили стареньку хатку на краю лісу. З-за рогу у нас цілився чорний

ствол кулемета. Звідти почулась гучна команда: «Стій!» Ми зупинились, і Сосенко відкрив двері автомобіля. «Гасло!» — Сосенко повідомив. Раптом з хати вискочив і відрапортував Сосенку командир застави. Ми проїхали ще зі сто метрів і зупинились біля красивого нового будинку.

На моє велике здивування з тієї хати вискочив у повному обмундируванні польський поручник і з притаманним для поляків вишколом стукнув підборами, відсалютував двома пальцями і сказав: «Чолем пану!» Сосенко також став струнко і привітався з поручником. Потиснувши всім нам руку, поручник запросив нас до хати, де розміщувався штаб. З-за столу вийшов капітан і також привітався з Сосенком і з нами. На столі стояла друкарська машинка, перед нею сиділа молода, струнка і дуже вродлива полька.

— Прошу сідати, панове, —галантним жестом капітан показав на стільці і повернувся на своє місце за столом.

— Пане капітане, чи не час вже дати хоча б сотню війська для спільної оборони від німців? Давно вже цю справу ми узгодили, — почав Сосенко.

— Не маємо ні війська, ні зброї на тому боці Бугу, — відповів капітан.

— То яким чином можете нам допомогти? — запитав Сосенко.

— Хліба можемо дати, — відповів капітан.

—

Потім ми ще їздили у дальші місця. Лісовик із Сосенком вирушали оглядати частини УПА у Володимирському повіті, я з Бровою з цією ж метою подався у Горохівський повіт. (...)

Біля дороги господар косив траву. Після привітання почалась розмова: що чути на селі, що думають і що говорять тепер селяни.

— Селяни хочуть миру на землі. Мусимо орати землю, сіяти, худобу годувати. Це ж селянин повинен всіх нагодувати, медом і молоком напоїти, — скромно тихим голосом сказав господар. Я взяв у нього косу і почав косити. Селянин уважно спостерігав.

— О, так пан добре косить, видно, що хазяйський син, — сказав з захопленням.

— Всі ми, господарю, люди праці, тільки час такий наступив, що мусили зайнятись чимось іншим.

— І довго так буде тривати? — спитав, благально вдивляючись в очі.

— Поки вороги будуть топтати нашу святу землю, вбивати наш народ, до того часу будемо змушені з ними боротись. Свою землю треба любити, обробляти, а в тяжкі моменти захищати, — тихо відповів я йому (...)

Коли на зворотній дорозі ми їхали через відоме вже польське село Домінополь, нам впало в очі, що село ніби вимерло, двері і вікна всюди були відчинені, ніде не було видно живої душі. І постерунку під лісом також вже не було. Душу огортав якийсь тяжкий незрозумілий смуток.

А в селі Вовчак, до якого повернулись, рух був як і перед цим. Усі займались своїми справами. То тут, то там було чути стукіт друкарської машинки.

Ми затримались біля штабу, але не застали там ні командира, ні керівника штабу. Зайшли до бунчужного. Він зустрів нас втомленим, сумним поглядом. Це був старший чоловік, колишній викладач гімназії у Горохові.

— Що сталося з Домінополем? — запитав я. Бунчужний подивився на нас зі здивуванням і через момент спитав:

— А де ви були весь цей час?

— Милувались Горохівщиною, —відповів я.

— І тому нічого не знаєте ще про Домінополь, — ніби до себе

сказав бунчужний. — Це було гніздо польських шпигунів і база ворога. Три дні тому Домінополь ліквідовано, — додав.

— Як це ліквідовано? І людей також? — перепитав я.

— Так, і людей ... — зітхнув із сумом бунчужний.

Більше ні про що я не питав і вийшов. Брова також вийшов мовчки.

Біля штабу стояв ад'ютант командира частини Ворон з якимись двома хлопцями. Хлопці були вбрані у цивільне, але з пістолетами. Вони весело розмовляли, але при нас замовкнули, а Ворон доповів:

— Командир загону відсутній. Буде завтра рано.

— Про що ви так весело розмовляли? — запитав Брова.

— Оповідали, як били ляхів у Домінополі, — відповів Ворон. — Хороші хлопці, товкли поляків краще, ніж інші. Ось цей, — Ворон кивнув головою на міцного брюнета, — двадцять сім прибрав. — Міцний брюнет став струнко.

— То розкажіть, як це було з тими поляками, — сказав я Ворону. І Ворон почав:

— Домінополь ми оточили близько дванадцятої. З командиром загону і всім почтом підійшли до польського штабу. Я постукав у двері. Поручник глянув у вікно і швидко зорієнтувався, що не має виходу, і відчинив двері. Я застрелив його на порозі. Капітана я застрелив у ліжку, а друкарка вискочила через вікно, і там її застрелили наші хлопці. А тим часом командир підрозділу вистрелив зі своєї ракетниці й таким чином дав сигнал, що штаб ліквідовано і можна починати. Тоді наші хлопці з СБ почали гуляти по всьому селу. До ранку жоден поляк не залишився живим, — закінчив задоволений Ворон.

— Знаєте що, хлопці? — сказав я. — Ваше «геройство» є огидне. Ось у Загорівському монастирі сорок чотири стрільці прийняли бій з півторатисячною частиною німців. Бій тривав щось із 18 годин. Вбито приблизно чотириста німців, а наших тридцять три. Причому німці атакували монастир за допомогою трьох літаків і п'яти танків. Ось це є наша гордість! Ось це — слава! А хвалитися вбивством безборонних та ще й сонних людей вам би ніяк не випало. Це буде чорною плямою в історії визвольної боротьби на тлі звитяжних змагань героїв із Загорова.

— Чорна пляма? — гнівно повторив ображений брюнет з СБ. — А якби вашу маму поляки витягнули за волосся з дому, вбили її на ваших очах і кинули до Бугу, як це було у 42-му році за Бугом? Якби вашого батька розстріляли на ваших очах? Якби вашу сестру, 16-річну, зґвалтували, закололи багнетами і вкинули до Бугу? Чи тоді також ви сказали б «чорна пляма»? — зі сльозами в очах, обурений до глибини душі, спитав брюнет з СБ.

— Злочином злочин не перекреслиш і злом зла не переможеш, — відповів я. — Ці всі страшні злочини 1942 року покрили поляків великою ганьбою перед усім людством, а ви ось перекрили їхні огидні злочини власними огидними злочинами.

— Пан не повинен про це говорити! — твердо сказав Ворон.

— Так, правду кажете, з вами я не повинен про це говорити, — відповів я.

Данило Шумук: Пережите і передумане. Спогади і роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921—1981). — Київ, 1998. — С. 126—132.

Документ 2

ПРОКУРОРСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Преса опублікувала таке повідомлення:

Головна комісія з розслідування злочинів проти польського народу (Інститут народної пам'яті), яка діяла від 1945 року, провела приблизно 12 тисяч слідств і вислухала понад 100 тисяч свідків. Опублікувала сотні наукових праць і джерел, підготувала низку процесів проти гітлерівських злочинців у країні і за кордоном. З 1989 року, випереджуючи правову ситуацію, вона розпочала масштабне дослідження долі польських громадян на східних землях і жертв сталінізму в Польщі.

На сьогодні вже проведено 321 слідство у справах про злочини, скоєні в 1939—1956 роках, з яких понад 80 стосуються масових злочинів, що завдали шкоди польським громадянам — мешканцям

східних земель. Тільки за останні два роки у цих справах прослухано понад 20 тисяч свідків.

Адам Богуміл Дец — прокурор
Директор Головної комісії з розслідування злочинів
проти польського народу
Інститут народної пам'яті, Варшава

Gazeta Wyborcza. — 1993. — № 270. 19 listopada.— S. 13.

Документ 3

ВИГАДАНІ ЗЛОЧИНИ...

Аналізуючи у 2-му томі цієї роботи (с.18—27) публікацію АК на тему вбивств на Волині під час Другої світової війни, я виявив, що кількість жертв, яка спирається на аргумент «за нашими оцінками», є дуже перебільшеною. Таке переконання підтримує автор статті, фрагменти якої наводяться нижче. Він проживав саме там, де відбувались описані події.

Переді мною лежить книжечка *«Злочини українських націоналістів, вчинені щодо польського населення Волині у 1939—1945 роках»*. Автори — Юзеф Тиравський (правильно: Туровський. — *М.С.*) і Владислав Семашко. Видавці: Головна комісія з розслідування гітлерівських злочинів у Польщі, Інститут народної пам'яті, об'єднання бійців 27 Волинської Дивізії АК у Варшаві (...) Як оцінити цей твір? Обговорюючи його, правду належить називати правдою, а брехню брехнею. Є таке німецьке прислів'я: з одного зернятка правди брехня спече цілий хліб. Це найкоротша характеристика цієї книжки. (...)

На сторінці 118 читаємо: «*13 серпня 1943 року в селі Малин Дубенського повіту за допомогу радянським партизанам (Ковпаку) живцем спалено у церкві й школі 503 особи — поляків і чехів*».

По-перше, це сталося не в серпні, а в липні, саме на свято Петра і Павла, тобто 12 липня.

По-друге, надамо слово священику М. Федорчуку з села Романів, що сусідує з Малином. Священик вів щоденник від 1939 року до 1944, коли його заарештувало НКВД.

«14 липня 1943 року. Сьогодні мені розповіли, що сталося в Малині. Увечері до Малина прибули німці й поляки. Малин — це чеське село з електричним освітленням, з широкими дорогами, обсадженими деревами. Люди заможні, будинки чудові. Є млин, зал, шпиталь, пожежна служба. Виглядає як містечко.

Отже, німці прибули увечері й таємно попередили, що мають важливу справу. Чехи їх приймали, поїли. Уранці німці наказали всім чоловікам зібратись у залі, а жінкам і дітям сховатись у стодолах і сараях, бо буде бій з українськими партизанами, а у визначених для чехів місцях виставлять варту, тому вони можуть бути спокійними. Чехи повірили. Коли всі зібрались, німці закрили зал і почали кидати гранати у вікна. Зал загорівся, і всі чоловіки загинули. З жінками і дітьми зробили те саме: підпалили будинки, до середини вкинули гранати. З того пекла ніхто не вийшов. У варварський спосіб там знищили 600—700 чехів. Потім німці почали грабувати село і спалили хати. З гарного Малина залишився степ.

У малинському шпиталі були хворі. Чоловіків розстріляли, а підвал, де ховалися жінки, закидали гранатами. Але сталось якесь диво: тільки дві жінки були поранені, решта лишились живими. Це насправді якесь диво.

Українських селян намовили, щоб вони пішли до церкви. Коли люди зайшли у церкву, її зачинили і підпалили. Подумайте! Заганяють людей до церкви і підпалюють живцем! Кілька дітей знайдено на палях. Як за татарських часів.

Отже, нема вже Малина, нема чехів, нема українців. Тільки якась сотня щасливчиків чудом залишились живими».

25—27 травня 1993 року — у 50-ту річницю трагедії в Малині було відправлено службу божу за упокій душ безневинних жертв, встановлено пам'ятник. З Чехії приїхала делегація на чолі з відомою діячкою Марією Панковою.

Від імені державної адміністрації Волині запрошую членів 27-ї дивізії АК на згадані зустрічі. Поки ще живуть свідки. Тоді по-

чуєте, кого проклинають люди — німців, упівців чи аківців, які йшли разом з німцями.

Я мешкаю в селі Торчин, а народився і виріс у Гараджі Луцького району. У *«Злочинах...»* автори пишуть, що в 1943 році у Торчині замордовано А.Домбровського, а в 1944 за першим разом вбито понад 50 поляків, за другим — приблизно 30. Насправді у Торчині жили два брати, поляки, млинарі Домбровські. Один з братів помер трагічно, його вбив пас, який натягують на махове колесо, другий помер природною смертю. Не тільки у 1944 році, а й протягом усієї війни в Торчині ж не вбито жодного поляка.

Не випадково згадую своє родинне село Гараджу. У *«Злочинах...»* наведено село Цезарин. Але ж нема на Волині такого села. Так називали частину («куток») нашого села. І насправді там жили поляки — три чи чотири родини. Але жодного поляка не вбито у нашому селі. Українців вбито багато, але поляків — жодного.

На с. 132 згадується село Романів, у якому начебто вбито Фелікса Зенде. От тільки поляка з таким прізвищем у Романові ніхто не пам'ятає. Але люди пам'ятають дещо інше.

Отже, повернемося знову до щоденника М. Федорчука:

«1 червня 1943 року німці привезли з-за Бугу 6 тисяч поляків і розташували їх у Луцьку і Ківерцях. Першою справою польського карного відділу був напад на цивільне населення у Ківерцях. Багато людей було заарештовано і розстріляно на місці. Тих, кого зловили, підвели до завчасно заготовленої ями і також розстріляли. У Ківерцях було замордовано священика Вітковського з дружиною. Доктора Нижанківського заарештовано.

15 червня 1943 року. Вже місяць горять українські села. Німці з поляками нападають на них, палять будинки, вбивають людей і втікають ... Німці утворили у гмінах польсько-українську поліцію...»

Боже! Польсько-українська поліція! Хто туди потрапляв? Покидьки суспільства, кримінальники, ґвалтівники, вбивці... Ця мішана поліція відзначалася винятковою жорстокістю, садизмом.

«26 червня 1943 року. Після обіду німці з поляками приїхали до Піддубців, спалили 20 хат, вбили кілька чоловіків і від'їхали...

18 липня 1943 року. Німці пересварили поляків з українцями і тепер збирають добрий врожай... Дурним засліпленням українців і поляків користуються німці й «совети». Сперечаючись між собою, вони не бачать, що над обома народами висить страшний меч дикої, червоної орди...

12 серпня 1943 року... З'явилося звернення польської військової організації: поляки засуджують тих, хто пішов служити німцям, а одночасно запрошують українців до співпраці, вказуючи на підступну політику німців, які сіють сварку між народами, підбурюють один народ проти іншого і з того мають зиск для себе....»

Знаю, що, прочитавши наведене вище, дехто задумається. Ті, хто мешкав на Волині під час війни, і ті, хто врятувався у відділеннях, скажуть: так було, свята правда. Але я впевнений, що це не сподобається «любителям» кресів....

Панове, запрошую на Волинь (удруге) представників 27-ї дивізії АК, підемо від села до села, порозмовляємо з людьми, з живими ще свідками тих днів.

Я впевнений, що спільними силами встановимо, хоча б приблизно, кількість нещасних жертв, бо та, яку називає Головна комісія, є, вибачте, справжнісінькою брехнею!

Головна комісія твердить, що на Волині в 1939—1945 роках убито 70 тисяч поляків, а в Луцькому повіті — 11 тисяч. Одинадцять тисяч — не одинадцять осіб. Де їх поховано? Чи поховано так, що про це не знають місцеві люди?

Я був у всіх селах Луцького повіту. Бачив поховання замордованих євреїв — у Колках, у Торчині, в Озютичах, на Гнідаві, чув з перших уст про бої у Пшебражі, чув про окремих осіб польської національності, про родини — їх вбили або упівці, або німці, або бійці дивізії... Але одинадцять тисяч — не одинадцять осіб!

Легко сказати — брехня. Легко сказати: ні, у Луцькому повіті не вбито 11300 поляків. Потрібні докази!

І ось вони. До книжки додано мапу *«Волинь 1939—1945. Злочини українських націоналістів проти поляків»*. На мапі позначено місцевості, де загинуло 200 осіб, понад 100, понад 50, понад 5. Аналізуючи мапу, роблю ще одне відкриття: на мапі є багато сіл, яких ніколи на Волині не було, а колонії і вулиці отримали тут статус великих сіл. Прикладом може бути Ярмарковщина — колонія

з 4 будинків, а в книзі — велике село, так само Мар'янівка, а насправді — частина («куток») села Піддубці.

Згідно з мапою в Луцькому повіті вбито 1200—1500 осіб. Чи це число є правдоподібним? Так. Чи всіх убили упівці? Ні. П'ять сил — німці, УПА, АК, радянські партизани, а після війни НКВД — вмочали пальці у кров безневинних жертв.

Мета *«Злочину...»* дуже прозора: звалити провину окремих частин УПА на всю організацію, на весь український народ. Але ж немало було випадків, коли упівці рятували поляків. Стає очевидним, що знову підігріваються тенденції знеславлення, підкреслення, перебільшення негативних рис українського народу. Прикладом є число 500 000, яке зустрічається у публікаціях і часописах. П'ятсот тисяч — стільки поляків загинуло на Західній Україні під час громадянської братовбивчої війни, говорять «любителі» кресів, представники 27-ї дивізії та інші в численних публікаціях .

Відомо, що кількість жертв у кілька разів завищена. Це не підлягає жодному сумніву. Факти підтасовуються, перебільшуються. (...)

Чому дехто намагається нас пересварити? Нехай минуле залишиться у минулому. Віддаймо честь могилам, переламаймо багатовікову ворожість і без гніву та упереджень сідаймо до столу. Не шукаймо взаємних вад, не треба заходити ззаду. Досить непорозумінь. І нехай нам Бог і Свята Марія у цьому сприяють.

Микола Панасюк
літератор

Україна, Волинь, село Торчин

Наше Слово: Тижневик. — 1993. — №37—38. — Вересень.

Документ 4

УКРАЇНЦІ, ЗА ЗБРУЧ!

Листівка без підпису і дати, але з тексту випливає, що створена перед 11 липня 1944 року.

За кільканадцять днів мине вже рік від кривавої неділі 11 липня 1943 року, коли свавільні українські банди здійснили страшні вбивства польського населення на Волині.

Страшне літо 1943 року, що його пережило польське населення на Волині, дотепер викликає страх і в народній традиції цих країв проживе довше, ніж пам'ять про бунт Шелі у 1846 році. Вже сьогодні, майже через рік, ми стали свідками нових злочинів. Українське населення, сп'яніле від крові, продовжує вбивати польське населення заради самої насолоди вбивання. Горять села і містечка, перетворюються на руїни костели, школи, двори і хати, гинуть усі сліди культури і цивілізації, мордують чоловіків, жінок і дітей.

Якийсь страшний, спотворений шал охопив це озвіріле українське суспільство, яке пише свою історію кров'ю і вогнем, єдиною амбіцією якої є прославитись у світі як суспільство катів і злочинців.

Ми, польський народ, єдиний пан і господар цієї землі, мусимо зробити з цих фактів усі можливі висновки.

Українське населення за його вчинками [слід] визнати суспільством катів та злочинців і, як таких, найсуворіше покарати.

Цього вимагає с п р а в е д л и в і с т ь.

Це н а ш о б о в' я з о к !

Злочинне українське суспільство, як непримиренного ворога польського народу і польської держави, будемо змушені позбавити всіх політичних прав.

П о л ь с ь к и й с о л д а т е на кресовому фронті Речі Посполитої, до Тебе звернені очі всього Народу! Тільки від Твоєї мужності і від Твоєї ініціативи залежить, чи звільниться Червенська Земля від кривавого жаху гайдамацької різанини.

В і й н у п р о г о л о ш е н о!

В и р у ш а є м о в б і й п і д г а с л о м:

У К Р А Ї Н Ц І, З А З Б Р У Ч !!!

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. — Торонто, 1981. — С. 240.

Документ 5

ПОВСТАНСЬКЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

За незалежну і суверенну державу поневолених народів!
Свободу народам і людині!

П О Л Я К И !

Впродовж століть обидва наші сусідні народи поділяли спільну долю і недолю. Спільно ми відбивали навалу диких татарських орд, разом громили прусських хрестоносців, однаково переживали німецько-австрійську і московську неволю, а вкінці нас однаково поневолили гітлерівсько-більшовицькі імперіалісти, проти яких боролись і борються наші народи.

У минулому стосунки між польським і українським народами складалися по-різному, і різними бували їх результати.

Наприклад, шляхетська Польща допомогла царській Москві повалити сильну Українську Козацьку державу і дала змогу досягнути їй великої могутності, що закінчилося поділом Польщі й 150-річною неволею польського народу. Відвоювавши незалежність у 1918—1920 роках, поляки знову допомогли червоній Москві поневолити Україну, але через неповних 20 років заплатили за цей вчинок ще одним поділом Польщі і втратою свободи на користь більшовицько-гітлерівського імперіалізму, котрий приніс польському народу нове ярмо, яке попри зміну окупантів триває по нинішній день.

Після ганебної втечі гітлерівських звірів польські землі окупують більшовики, які для маскування своїх справжніх імперіалістичних намірів щодо польського та інших народів створили агентурний Тимчасовий Уряд, щоб під маскою «визволителів» і «демократизму» досягти своєї справжньої мети — повного поневолення польського народу.

Здавалось би, польський народ належно оцінить ситуацію і веотиме безкомпромісну боротьбу проти кремлівських загарбників.

Але реальність демонструє дещо інше.

Справді, частина польського суспільства веде рішучу боротьбу проти більшовиків, однак значна кількість поляків пішла до

кремлівських вбивць на прислуговування і співпрацю, разом з бандою енкаведистів влаштовує дикі оргії, мордує українське населення, доносить на українців, палить українські села і т.д.

Мало того. До цієї ганебної роботи проти українців підключилась певна частина польського суспільства і навіть члени польського незалежницького руху — АК, а головним чином ті, хто працював у адміністрації і міліції (випадки у повітах: Сянокському, Леському, Перемишльському, Ярославському та інших). Про це свідчать факти і документи, які у нас є і які, звичайно, ми використаємо на внутрішній і міжнародній арені.

Отже, питаємо: які наслідки для польського народу може дати така безпідставна і нелогічна боротьба проти українців, що її розпочали поляки на українсько-польських землях? Можемо сміливо сказати, що:

1) поглибить ненависть між українським і польським народами та змусить українців до ведення самооборонних дій;

2) тим самим поляки самі викреслюються зі спільного фронту поневолених народів і доведуть до повної ізоляції проблему своєї державності не тільки серед поневолених народів, а й на міжнародній арені взагалі.

Адже полякам неважко зрозуміти, що поряд з більшовиками Польща ніколи не зможе існувати як сильна і незалежна держава, це може статись лише на руїнах СРСР. Розгромити більшовиків можна лише спільними зусиллями об'єднаного фронту поневолених народів, серед яких українці посідають дуже важливе місце, бо вони висунули прогресивну ідею, що, як динаміт, розриває зсередини блок подільників Сталіна.

Хіба польський народ не хоче взяти участь у тій гігантській боротьбі, яку ведуть поневолені народи проти більшовиків?

Чи хоче він залишитися за межею революції?

Яке майбутнє у такому випадку чекає на польський народ?

Замисліться над цим добре!

П о л я к и !

Український народ нині веде тяжку боротьбу проти більшовицьких загарбників. Таку саму боротьбу ведуть народи Балкан, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Східної Європи і Азії. З кожним днем посилюється боротьба, і, зрештою, вона покладе край більшо-

вицькому ярму. Одночасно наближається союзницько-більшовицький конфлікт, причому не треба забувати, що англо-американці розглядатимуть проблему поневолених більшовиками народів як цілісність, як єдиний антибільшовицький фронт.

Отже, поки ще є час, перегляньте свої згубні погляди і позицію та приєднуйтесь до великого визвольного легіону. Наверніть своїх схиблених синів, які взялися до підлої, зрадницької служби червоним окупантам у боротьбі з українцями.

А тих, що залишаються вірними агентами Сталіна і будуть грабувати, мордувати, змушувати до переселення і переслідувати українське населення, — приведемо до тями свинцем!

Поляки, що працюють в адміністрації та міліції!

Зрадивши свій народ, ви пішли на співпрацю з більшовицькими кровопивцями, мордуєте невинне українське населення, грабуєте його кров'ю зароблене майно, палите села і живцем вкидаєте у вогонь неповнолітніх дітей, катуєте невинних жінок і стариків, влаштовуючи оргії в населених пунктах, де живуть українці.

Ми довго чекали, сподіваючись, що політичний розум і більшовицька окупація приведуть вас до тями. Проте ви виявилися невиправними у своїй безмежній жорстокості! І це змушує нас до застосування найбільш радикальних засобів!

Але це не означає, що маємо намір оголосити війну польському народові, що так само, як і ми, веде непримиренну боротьбу проти більшовицьких окупантів, проти зрадників польського народу!

В останній раз закликаємо вас: схаменіться!

Не грабуйте, не мордуйте, не стріляйте у невинне українське населення, не катуйте в'язнів, ставтесь до них як люди і не змушуйте до переселень, бо український народ відповість вам збройною самообороною.

У такий спосіб ви, зрештою, ніколи не вирішите питання нашого спільного кордону на сході, бо цю таку важливу проблему остаточно вирішать справжні український та польський уряди.

При зустрічі з повстанцями не думайте застосовувати зброю, оголошуйте, що ви польська міліція, і нічого з вами не трапиться. Не виконуйте наказів злочинців сталінської кліки, бо це — накази тих, хто замордував сотні тисяч ваших братів-поляків у 1939—1941 роках. Вони створили вам Катинський цвинтар, вони нині

стріляють у справжніх польських патріотів у підземеллях Любельської, Жешовської та інших катівень.

Якщо віднині не зміните свого ставлення до українського народу — будемо розмовляти з вами мовою зброї. І коли при цьому будуть безневинні жертви, то відповідальність упаде на ваше чорне сумління!

Отямтесь, бо проклинати вас будуть майбутні покоління.

СМЕРТЬ НІМЕЦЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКИМ ЗАГАРБНИКАМ
І ЇХНІМ ПІДЛИМ АГЕНТАМ-ЗРАДНИКАМ!
ХАЙ ЖИВУТЬ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ
ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

У квітні 1945 року

Archiwum Państwowe. — Lublin, UPA Zachód, VI Okręg Wojskowy kryptonim «Sian», III Odcinek Taktyczny kryptonim «Daniliw». — Teczka № 85. — S. 203.

Документ 6

ПОЛЬСЬКА ВІДПОВІДЬ

Дурні, зухвалі, хамські бредні. Хамам здається, що вони можуть реалізувати свої гайдамацькі плани. Не дочекаєтесь, гади, тієї реалізації... Ніколи не буде України у Польщі! Присягаємося вам перед Богом! З нами залишаться лише ті, хто стане на шлях спокути і отямиться! Решта за Збруч! Якщо не зробите так добровільно, запалимо вам пожежу, якої не забудете до кінця ваших днів!

Історія українського війська. — Вінніпег, 1953. Репринт, 1990. — С. 702—703. Передрук у виданні: Україна. Наука і культура. — 1993. — № 26—27. — С. 61—62.

Документ 7

ЛІКВІДАЦІЯ ЄВРЕЇВ І УКРАЇНЦІВ

Рапорт командира загону НСЗ від 20. III. 1945.

20. III згідно з наказом від 23. II. 45 року доповідаю про такі результати.

Засуджені до смертної кари і ліквідовані такі особи: чотири євреї, вісім жінок українського походження, які шкодили полякам або працювали на їхню шкоду, а також сімнадцять чоловіків, також українського походження, частково знищені під час нападу на транспортні засоби, а частково під час спеціальної екзекуції (...)

З повагою
підписав командир загону
взводний Сокол

Archiwum Państwowe. — Lublin, zespół NSZ okręg III Lublin. — Teczka 48, strony nie numerowane.

Документ 8

БІЛЬШОВИЦЬКІ ВИСЕЛЕННЯ

Геть виселення — нищення людей і їхнього майна!

Смерть більшовицькій тиранії!

ПОЛЯКИ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІ!

У результаті «визволення» наших країв більшовицькими загарбниками ми опинилися разом під тяжким більшовицьким ярмом і разом зазнаємо нищення від рук окупанта — одні, як Україна, у більшій мірі, інші, як Польща та інші новоокуповані народи, наразі трохи менше, — але всіх у найближчому майбутньому

чекає однакова страшна неволя, рівнозначна знищенню, якщо вчасно не скинемо з себе більшовицької тиранії. Одним із засобів нищення поневолених більшовиками народів є виселення і переселення окремих осіб і родин, а пізніше цілих сіл і околиць, цілих великих територіальних і національних комплексів на інші території, дуже часто до Сибіру і в глибину Азії, що багато з вас, напевно, вже відчуло на собі. Це немаловажна річ. Насильне виселення людей з їхніх рідних садиб, яке практикувалось у гітлерівській Німеччині й у ще більших масштабах у більшовицькій Росії, перекреслює всі людські права і порушує найглибші основи, на які спираються людська свобода і всі дотеперішні стосунки.

Виселення, чи так зване «переселення», яке виправдовують різними нібито зрозумілими мотивами упорядкування національних відносин, у реальності приховує зовсім інші наміри. Насправді це є акція, спрямована на знищення або загибель і так звану «пролетаризацію» мільйонів людей.

За цією акцією приховуються далекосяжні страшні плани і наміри більшовицьких тиранів на майбутнє — виселення, переселення, перемішування і знищення цілих народів.

Сталінсько-більшовицька «планова» національна політика готує на майбутнє всім народам повне винищення в НКВД-івському сибірському котлі, у якому нас будуть змішувати залізною виселенською лопатою і заправляти кров'ю наших дітей, щоб вичавити і витиснути з їхніх мозків під пресом НКВД майбутнє денаціоналізоване людське суспільство відповідно до марень і примх московських тиранів.

Росія проковтнула вже багато народів за свого попереднього імперіалістичного минулого і готується до цього у майбутньому із ще більшим розмахом.

Першим кроком і зловорожим провісником цих величезних нещасть і жахливих експериментів, які чекають на наші народи у найближчому майбутньому під ярмом нового червоного російського імперіалізму, є саме нинішня так звана «переселенська акція», яку не всі сьогодні правильно розуміють. Ми повинні виступити проти неї зі всією рішучістю!

А тим часом знайшлися ті, хто сліпо йде на повідку чужих інтересів. Через зрадницьку політику Берута і Осубки і Вас вики-

нули з Ваших власних домів і прирекли Вас кочувати, жебракувати і зазнати жахливої злиденності. Це він, Берут, разом зі своєю зрадницькою зграєю підписав акт вашого мучеництва — акт переселення. За це він був відзначений орденом Леніна, а Ви, натомість, мусите жебракувати за шматок хліба.

Також і українське населення, яке проживає по інший бік лінії Керзона, за наказом більшовиків і під їхнім командуванням жорстоко викидає так зване «польське військо», грабуючи і вбиваючи при цьому невинне населення. На це варварство відповідаємо збройною боротьбою, стаючи на захист свого суспільства. Одним з проявів цієї боротьби є, між іншим, спалення виселених українських сіл. Робимо це не тому, щоб не віддати їх у власність полякам, а щоб:

1. Не дати більшовикам та їхнім агентам наживатися майном, що залишилось.
2. Боротися з нищівними переселенськими акціями.
3. Показати світові докази безправ'я і насильства, що їх чинять з нашим народом більшовицькі імперіалісти.

Внаслідок акції спалення виселених українських сіл багато поляків, поселених у цих селах, залишилися без даху над головою. Але це не наша вина. Винуватцями такого стану справ є Сталін і Берут. Бо Ви мали власні доми — навіщо ж Вас із них виселили? Їм все ж таки було відомо, що українці, силою вигнані зі своїх батьківських садиб, приречені на очевидну загибель, розпочнуть збройну боротьбу.

Поляки!

Не можна нам сидіти тихо і мовчати, коли Вас і нас нищить спільний ворог. Ви опинилися сьогодні на бруківці Перемишля, Санока та інших міст, ходите від установи до установи з проханням про допомогу, причому нерідко Ви зустрічаєте жорстоке ставлення з боку «демократичних бюрократів». Тому не просіть цих кремлівських пахолків, бо вони цього не гідні, а кричіть і протестуйте проти виселення поляків і українців, проти варварського порушення прав людини на свій дім і майно, на свою батьківську землю і свою працю, проти порушення права людини вільно визначати місце свого проживання, своєї праці та

своєї власності. Їдьте громадою до Варшави і вимагайте там хліба і домів. Нехай ці «осубки» і «берути» виведуть Вас із цієї ситуації, бо це вони насильством або підступом поставили Вас у таке становище. Звертайтесь з протестом до всього культурного світу, як це робимо ми. Нехай усі порядні люди у світі знають, як виглядає «Демократична Польща» і що виробляють з людьми більшовики та їхні агенти на чолі з Берутом. Використовуйте ці аргументи, які дає Вам наша боротьба і таким чином демаскуйте перед усім світом загарбницький більшовицький режим, який називається «народною демократією». Закликайте отямитись усіх своїх земляків у МО та Війську Польському, щоб вони припинили брутальне вигнання українського населення, бо з того користується наш спільний ворог. Не оселяйтесь у виселених українських селах, бо ми спалимо кожний виселений український дім і будемо палити, поки не припиняться ці варварські дії.

Виселені з українських земель поляки нехай також розпочнуть активний опір, нехай приєднуються до боротьби, яку всюди веде український народ, нехай також знищують залізниці й мости, нехай зі зброєю борються проти сталінських бандитів так, як ми боремося, нехай палять за собою все, що може служити нашому спільному ворогу. Нехай увесь СРСР, вшир і вздовж, покриється полум'ям і луною визвольної революційної боротьби всіх поневолених народів!

Поляки, які раніше проживали на цих землях, можуть спокійно сидіти у своїх домах. Ми їх не чіпатимемо. Спалені нами польські села у Перемишльському і Санокському повітах не можуть стати прикладом нашого ставлення до польського населення, бо мешканці тих сіл —грабіжники і бандити. Вони жорстоко грабували і мордували українців. Ми нагадували їм про це багато разів, а коли не допомогло, то покарали.

Ми не воюємо проти поляків, навпаки, йдемо разом з поляками та іншими народами у спільному антибільшовицькому фронті поневолених народів.

На наших прапорах виблискує гасло: *«Свободу народам і людині!»,* і так незабаром станеться.

Зі всією рішучістю вимагайте припинення переселення!

Боріться самі й допомагайте українським повстанцям у боротьбі проти спільного ворога!

ХАЙ ЖИВЕ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ ФРОНТ
ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ!
СМЕРТЬ БІЛЬШОВИЦЬКИМ ОКУПАНТАМ!

Українські Повстанці

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. – Sygn. 162. – K. 107.

Документ 9

ПІДЛЯШШЯ 1945

Місце стоянки, 12.09.1945 р.

ОГЛЯД СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ
За червень і липень 1945 року

За звітний період територія під жодним поглядом принципово не змінилася, за винятком кількох деталей. Атака пропаганди і ворожий терор не мають уже такої сили, щоб змінити становище українців, і народ дедалі більше усвідомлює свої завдання. До всіх дій ворога він ставиться з великою обережністю. Найчастіше відкидає їх, деякі ніби приймає, але тільки для того, щоб із ще більшою силою відкинути. Можна сміливо стверджувати, що хижий план приєднання цієї частини українських земель був перекреслений, а до відбиття нової атаки ворога українське населення підготовлене.

Українці:

Настрої населення за звітний період майже ніде не змінилися. Зберігається переконання, що закінчення війни з Німеччиною – це кінець війни взагалі. Очікуються зміни на міжнародній арені, і то великі зміни. Закінчення війни з Німеччиною і тимчасова стабілізація відносин спричинилися тільки до збільшення обережності при висловлюванні своїх думок про ворога чи критиці існую-

чих порядків. Зростають антирадянські настрої, створився сприятливий ґрунт для нашої пропаганди. З цим поєднується зростання національної свідомості українського населення.

Позитивні результати також дало розкидання листівок у місцевості («Лист колгоспників України до ката народів Йоськи Сталіна», «Українці Лемківщини, Надсяння, Холмщини», «Поляки» й «Універсал УГВР»). Листівки з'явилися в усіх селах гмін Піщаць, Славатичі, Заблоття, Влодава (також у місті), частково Собібур і Тучна. Найбільше населенню сподобався «Лист колгоспників». Велике значення мала також одночасна поява двох листівок (уночі з 30. VI на 1.VII 1945 р.). Люди довго це коментували. Це був доказ, що на території є якась українська організація, і додало певності українському населенню. Мабуть, найбільший вплив на піднесення настроїв населення можна було спостерігати у північних гмінах, де населення було пригноблене діяльністю поляків (як більшовицьких прислужників, так і АК). Поява листівок викликала зацікавленість суспільства у нашій визвольній боротьбі, про яку більшість селян знала лише з більшовицької пропаганди та розповідей поляків з-за Бугу. Крім інформаційної цінності, листівки популяризували серед українців ідею боротьби з більшовиками, а також ідею спільного антибільшовицького фронту поневолених народів. Певною мірою це спричинилось до поліпшення польсько-українських відносин.

Часто повторювались вислови: *«Оце правду пишуть», «Це вже, мабуть, буде Україна», «Не поїдемо за Буг».* Повідомлення про появу листівок надходили у міліцію лише з деяких сіл. У більшості сіл люди позбирали листівки, читали їх, але міліції не показували. У Влодаві мешкає тільки польське населення, тому там порозкидали тільки польські листівки. Поляки їх ретельно позбирали, жодна не потрапила до міліції. Нашою нелегальною літературою цікавляться як поляки, так і українці.

Репресій з боку міліції не було, тільки був зміцнений нагляд за деякими людьми, які були розконспіровані. Через кілька днів міліція їздила по селах і шукала тих, хто розкидав листівки, але нікого не знайшла.

Значно поліпшився настрій населення у липні, коли прибули підрозділи УПА. Люди побачили нашу збройну силу. Ходили чут-

ки, що підрозділ, який прийшов з-за Бугу, налічує приблизно 5 тисяч осіб, інші називали меншу кількість. На кожному кроці більшовики писали і говорили, що знищили всіх повстанців, що їх уже нема, а вони несподівано з'явились на території. Спочатку люди не вірили, що це справді УПА, і думали, що це — польські партизани. Але швидко переконались, що це насправді УПА. Люди налаштовані до підрозділів прихильно, найбільше хвалять за те, що повстанці не грабують. Дуже часто можна було почути: *«О, таких партизанів можна і місяць утримувати»* або *«Таких ми ще не бачили»*. Коли з деяких сіл відходили загони, то господарі говорили: *«Дай, Боже, щоб вони нас не залишили»*. Населення, особливо молодь, захоплюється революційними піснями. Не раз було чути: *«Але ж співають! Скільки живу — не чув такого ладного співу»*. Через кілька тижнів після появи підрозділів УПА в селі ні про що інше не говорили, а тільки про партизанів.

Прибуття УПА дуже популяризувало діяльність організації на цих теренах. Більшовицька пропаганда намагалась показати візит підрозділів у поганому світлі, говорячи: «Совєти з-за Бугу їх вигнали, то вони прийшли сюди!» Але ця пропаганда не мала жодного відгуку.

Коли прибули підрозділи УПА, ППР (Польська Партія Робітнича. — *Пер.*) «присіла». Їй не удаються спроби розширити мережу на подальші території. У сприйнятті населення партійці все більше уподібнюються до колишнього класу панів, збільшується дистанція між партійцями і населенням. ППР є найсильнішою у гмінах Кривоверба і Влодава. У деяких селах є зброя. Союз боротьби молодих (ЗВМ — комсомол) існує формально у деяких селах, але не провадить жодної діяльності. Незважаючи на все, існує якась глибоко прихована ненависть. Випадки, коли «стають» поляками, трапляються дуже рідко. Найбільш напруженими є польсько-українські стосунки на півночі, у гмінах Піщаць і Тучна.

Поляки:

Поява листівок під назвою «Поляки!» вразила поляків, бо ніхто з них не припускав, що існує якась українська незалежницька організація.

Були різні припущення щодо того, хто підкинув листівки. Одні говорили, що це літак, інші — що якийсь підрозділ, треті — що це

якась українська незалежницька організація. Дехто підозрював навіть поляків-аківців. Неодностайно реагувало польське населення. Більшість була задоволена, що *бульбівці йдуть на угоду;* або: *добре, що АК погодилася з УПА, і тепер нам нічого не загрожує з боку українців.* Незадоволеною залишилася більшість шовіністів, які ще збираються помститися за Волинь. Польське підпілля вже кілька разів нагадувало, що дістало наказ не чіпати українців. Тодішня міліція і польська адміністрація вороже ставилися до цих вістей. Листівки стали ще одним приводом для виступів проти українського населення. Але якщо підійти в цілому, то листівки справили позитивний вплив на ставлення поляків до нас.

Прибуття загонів УПА зумовило прихильніше ставлення поляків до українського населення. Поляки побачили нашу силу, яку хочеш-не-хочеш треба шанувати. Тактовне ставлення українських повстанців до польського населення подолало в людській свідомості упередження, що бульбівці ріжуть поляків. Всі, хто вірив найрізноманітнішим бредням комуністичної преси, переконалися, що насправді було інакше. Поява УПА настрашила тільки поляків, переселених з Волині, які упереджено виступали проти УПА.

Ставлення поляків до «совєтів», як і раніше, залишається ворожим. Не люблять «совєтів» також нинішні польсько-більшовицькі адміністративні чинники. Цю ненависть поляків до «совєтів» підсилює брутальне ставлення радянського війська до поляків, крадіжки, арешти і т. д.

Діяльність АК на місцевості ослабла (вони законспірувалися).

Більшовики:

Протягом липня через територію проїжджали більшовицькі війська. Всюди, де вони затримувалися на нічліг, продавали награбоване у Німеччині майно. Пияцтво, крадіжки і ґвалтування жінок – це нормальні явища, які завжди траплялися там, де затримувалися радянські війська. Кажуть, що вони не хотіли б виїжджати з Польщі, бо всього є в достатку, а в СРСР – голод. Усі вихваляють німецький добробут і не можуть нахвалитися, що мали там повну свободу грабувати. Частими є випадки обурення діяльністю більшовицької влади і висловлювань, що настане час, коли *запитаємо владу про наше добро.* Якийсь поранений червоно-

армієць (пораненим повернувся з Червоної Армії) розказував, що *вбивства командирів і енкаведистів у Червоній Армії є поширеним явищем. Червоноармійці дуже ненавидять енкаведистів.* Інший солдат говорив, що *в Україні є багато бандерівців, і що це — добрі хлопці. Солдатів вони не чіпають, вбивають тільки енкаведистів. А тим с... синам так і треба. Я на фронті воював, а вони по тилах грабували.* Зрозуміло, що говорив він це після випитої горілки і то сам на сам з господарем. Коли управління дізналося, що на території є УПА, і звернулося до солдатів, які переганяли пограбовану у Німеччині худобу, щоб допомогли організувати облаву, ті відповіли: *«На фронті ми воювали і якось залишилися живими, а тепер маємо загинути від бандерівців? Не підемо!»* Місцеві хлопці, які пішли у Червону Армію, а тепер поранені повернулися додому, навтішалися вже комуною. Це стосується навіть тих, хто раніше був переконаним комуністом.

Різне:

На території є тільки польські школи. Щоб отримати дозвіл на школу з українською мовою викладання, треба дуже постаратись, до того ж бракує вчителів. Тому відкриття там української школи майже неможливе. Для заповнення всіх шкіл, і то хоча б у найбільших селах, потрібно 48 учителів. У гімназії Влодави спостерігаються сильні впливи АК.

Справа виїзду втрачає актуальність. Про виїзди ніхто не думає. Найкращими ліками проти виїзду є повернення втікачів з числа тих, хто вже виїхав.

Селянам установили норму на сіно. Вона є майже такою, як німецька. Люди не поспішають віддавати, вважаючи, що, можливо, викрутяться, як і минулого року. Може, нікого не розстріляють за невиконання норми.

Слава Україні — героям слава!

П.

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 180. — K. 14—16.

Документ 10

ПІСЛЯ НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ

Фрагменти звіту представника УКЦ у Любельському окрузі, доктора Лонгіна Голейка на засіданні Українського Центрального комітету 10 грудня 1943 року у Кракові про ситуацію на Холмщині й Підляшші.

Організаційна праця у деяких повітах, як, наприклад, у Білгорайському, Любельському, Красникському і Радзинському, через комуністичні й польські акти терору майже припинилась або дуже ослабла. (...)

Справи безпеки і переселення взаємопов'язані, бо через переселення багато поляків вступає до польських банд, які нападають на наших переселенців, викидають їх з отриманих господарств, дуже часто спалюють цілі села, чоловіків, жінок і дітей вбивають. Маємо довгі списки людських жертв та спалених господарств і сіл. До цього додаються ще більшовицькі й жидівські банди. Для ілюстрації проблеми наводимо приклади.

Білгорайський повіт:

В околиці Тарногрода поселено приблизно 6 тисяч українців із Замойського повіту. Проти осадників виступили польська підпільна організація і місцеві поляки, які повернулися з концентраційних таборів. Вони почали вбивати наших старост, сільських агрономів і довірених осіб та інших, хто брав участь у переселенні. Загинуло 32 особи.

У серпні 1943 року стався напад на село Буковина — вбито 10 осіб, 7 тяжко поранено, спалено 31 господарство.

22.10.43 польська банда напала на села Луків, Александрія і Ксенжополь. Постерунок української поліції складався тоді з 18 осіб, у тому числі 2 німецьких жандарми. Під час стрілянини загинуло 11 українських поліцейських, староста і 2 німецьких жандарми, а 4 поліцейських борються за життя.

Одночасно інша банда повністю розграбувала село Александрію, зґвалтувала всіх дівчат, а селянам наказала до 1.11.43 року покинути село.

Уся переселенська акція завершилась тим, що з 6000 осіб, переселених до Білгорайського повіту, 4000 втекли назад, до свого попереднього місця проживання. (...)

Замостянський повіт:

У два етапи виселено приблизно 21 тисячу українців. Через переселення польська терористична організація виступила проти нашого Представництва у Томашові Любельському і проти Союзу кооперативів та знищила все правління Союзу кооперативів і багато наших довірених осіб. Усього під час переселенської акції вбито 59 провідних українських діячів на цій території.

Грубешівський повіт:

25.04.43 року польська терористична організація видала листівку, у якій погрожує, що за кожне виселене польське село спалить два українських. І цю погрозу виконала: 6.05.43 у селі Моложів спалено 59 українських господарств, 29.05.43 у селі Стрільці — 80 господарств, а 21.05.43 у селі Ухані — 23 господарства, 1.10.43 у селі Пасіки спалено 90 господарств, при цьому 9 господарів убито, а 10 тяжко поранено.

Після спалення села Пасіки польська терористична організація розповсюдила листівку з вимогою, щоб населення віддавало свої продовольчі запаси і одяг. Це єдиний спосіб забезпечення цієї армії. Будь-який опір буде зламаний силою.

Ці події довели українське населення до розпачу. Виявилося, що з подальшими ексцесами поляків можна боротися тільки шляхом відплати, і тому вбито поляків у селах Хоробрів, Долгобичів, Телятин.

Помітивши грізну ситуацію, Український комітет допомоги у Грубешові закликав українське населення до збереження спокою, підкреслюючи, що продовження відплати може викликати репресії з боку німців і ще більший хаос.

На жаль, польська сторона вчинила інакше. Польський комітет під тиском німецької влади видав звернення, у якому звинувачує як українців, так і поляків. Але польська терористична організація злегковажила зверненням польського комітету і вже вночі на 23.10 спалила село Мірче — 182 господарства; уночі на 28.10 така сама доля спіткала село Молодятичі, а 29.10 — село Грабовець, при цьому вбито багато людей особливо жорстоким способом. Убито 220 осіб, і понад 2000 залишилися без даху над головою.

У Холмському повіті за звітний рік вбито 60 видатних українців, у повіті Біла Підляська — 20, а в Любельському повіті — 31.

8.12.43 українські установи міста Люблін отримали поштою попередження про реванш за виступи проти польського населення на Волині за підписом: «Рука справедливості. Люблін, 7.12.43».

Для поліпшення безпеки у Любельському воєводстві треба збільшити кількість української поліції й створити відповідно озброєну самооборону.

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. — Торонто, 1981. — С. 224—226.

Документ 11

ЕКЗЕКУЦІЇ В ДУБЕНЦІ

Звіт

6 січня 1944 року публічно на вулиці розстріляно 42 особи польської національності. Майже всі страчені — колоністи, заарештовані у повіті сільською українською поліцією. Згідно з вироками, оголошеними на плакатах двома днями пізніше, страта відбулась як репресія за вбивство 36 осіб української національності. Вирок закінчувався зверненням до населення доносити про місцезнаходження *бандитів*, які заважали відбудові Генеральної Губернії. Українські боївки (офіційно гестапо ставилося до них толерантно) у період від 28.XII.43 донині вбили приблизно 30 осіб, переважно інтелігенцію (трьох лікарів, двох практикантів) і багатих колоністів.

(...) Організований українцями два тижні тому напад на польську колонію не вдався. Українці встигли спалити тільки два будинки , коли їх заатакувала селянська самооборона і прогнала. Селянська боївка у відповідь спалила українське село, яке налічувало понад 300 дворів. Ненависть польського селянина до українців набагато більша, ніж до німців.

Додаю 20 різних обвинувачень для винесення судового вироку.

Мацей

Додатки — це окремі картки з блокнота, позначені датою 29.XII.1943 і написом «Резолюція» та двома підписами: Семп, Вжос (очевидно, судді) під актом обвинувачення з таким змістом:

Вишневський — український міліціонер, професійний розбійник;

Дудзицький — український міліціонер з Юзефова, біля Дубенки, брав участь у низці вбивств поляків;

Камінський Владислав — коваль, підковує коней, більшовик, нині шпигує на користь німців;

Павло Васильчук — війт у Дубенці, 60 років, член Українського комітету, присікується до поляків, хабарник, пияк і бабій;

Євген Токарчук — командир українських боївок, за смертні вироки полякам кілька разів на нього влаштовувалися замахи, під час яких вбито його батька, сестру і двох братів;

Богдан Іванець — український вчитель у Дубенці, студент Львівської політехніки, брав участь у замаху на міністра Перацького, нині український діяч, народився 28.X.1907, мешкає разом з дружиною Любою;

Борис Царук — має контингентний магазин у Дубенці, народжений у 1900 році в Скригічині, перед війною працював у комуні, при більшовиках носив червону пов'язку і навіть сидів за це у в'язниці, нині видатний член Українського комітету;

Семашко Петро — керівник молочарні у Дубенці, приблизно 40 років, член Українського комітету, у нього відбуваються збори і виносяться вироки полякам, часто до нього приходять гінці з-за Бугу;

Августин Шкварко — український священик з Білополя, член Українського комітету, у нього часто відбуваються українські збори, серйозних обвинувачень поки що не має, намагається сподобатись полякам;

Кресняков Василь (Кжесняк Владислав) — перукар з Дубенки, перед війною член «Стрільця» і ревний поляк, нині український шпигун — зраджує колишніх колег, його «заслугою» є вивезення до Освенціма польського вчителя Свата з Дубенки, капітана Війська Польського;

Єжи Марчук — священик з Дубенки, народився приблизно у 1914 році в Уханях, видатний український діяч, постійно підтри-

мує зв'язок з бандерівцями з-за Бугу; запам'ятався полякам під час виселення, спроби його знищення поки що безуспішні, бо є дуже обережним;

Демчук Ян — українець з Білополя, вбивця двох поляків у Кіцині, здається, член СД;

Васильчук Микола — приблизно 35 років, староста села Курманів, український міліціонер і член СД, особливо знущався з поляків під час виселення з Бусенка і (нерозбірливо), особистий приятель Лукащука;

Бойко — вахмістр української поліції, вбив у околицях Дубенки кільканадцять поляків;

Брати Бекеші — Владислав і Євген — українські міліціонери з Бусня біля Білополя, одні з найактивніших українських вбивць, виконавці вироків Українського комітету;

Чуприн Михайло — український міліціонер у Білополі, нині в запасі.

Archiwum Państwowe Lublin, Zespół AK obwód Hrubieszów. — Teczka 22. — S. 2.

Документ 12

НЕЗАВЕРШЕНЕ СВІДЧЕННЯ

Фрагмент спогадів інженера Івана Фура «Грубешівщина у період німецької окупації 1939—1944»

(...) Німці, окрилені своїми успіхами на фронті, вже у 1942 році взялися за реалізацію програми Гітлера, метою якої була колонізація українських земель німецьким населенням. Керівник підрозділів СС і гестапо Любельського дистрикту Глобоцник в кінці 1942 року утворив комісію з переселення місцевого населення з Замойського повіту: поляків на захід, а українців до Грубешівського повіту. Замойський повіт був призначений для сербських, бессарабських та інших фольксдойчів. (...) Щоб звільнити місце для українців у Грубешівському повіті, планувалось виселити поляків на захід.

Переселення українців з Замойщини почалось у листопаді 1942 року. Переселено було 1327 родин (7087 осіб). Переселенці мали право забрати з собою все рухоме майно, крім господарського реманенту і живності (худоба, свині, вівці, кури). Фольксдойчі, використовуючи це розпорядження, нападали на колони, забирали коней, грабували майно переселенців. Польське населення німці почали виселяти на захід уже в січні 1943 року. Тоді були виселені всі поляки з Уханів, Розкошівки і Волі Уханської, а на їхнє місце поселені українські родини з Замойського повіту. Переселення поляків тривало до кінця березня 1943 року. Їх повністю виселили з гмін Грабовець, Ухані й Білополя, а частково також з гмін Ментки й Дубенка.

Під впливом німецьких переселень і радіозаяви радянського комісара Гречухи, що Україна не відмовиться від Холмщини, Лемківщини і Ярославщини, польські боївки вирішили перетворити цю територію в пустелю. Полякам наказано виїжджати на захід. З окремих гмін, зокрема Молодятич, Вербковиць, Городла, Монятич, виїхали тільки одиниці, з інших — майже всі, головним чином колоністи, які часто самі палили свої будівлі. Наступною акцією польських боївок було повне нищення українських сіл і мордування українського населення, щоб залишити пустоту.

Так, 19 березня вбили голову УДК у Грубешеві доктора Миколу Струтинського, 21 березня — полковника Якова Войнаровського, молодіжного референта при УДК. Войнаровського вбили у селі Пересоловиці у школі, де мешкала його дружина, яку він цього дня відвідав. Ці самі польські «герої» напали вночі 22 березня 1943 року на свідомого українського господаря Івана Богуна і вбили його разом із сином Іваном. Так само вбито вісім війтів (...), кілька старост, вчителів, священиків, гмінних урядників і 29 довірених осіб УДК.

Як правило, польські банди оточували села вночі, підпалювали будинки зі всіх боків запальними снарядами, а потім вбивали всіх, хто не встиг сховатись. Наприклад, 9 березня 1944 року о 4 годині пополудні банди оточили село Ментки, спалили 160 господарств і вбили 54 особи; о 2 годині ночі напали на Сагринь, спалили 250 господарств і вбили 245 осіб. У цей самий час відбулись напади на село Турковиці, де спалено 220 господарств і вбито 17 осіб. У Сагрині був постерунок української поліції, і під її захист на ніч при-

ходило навколишнє населення, тому було стільки жертв. Банди брали собі назви від своїх рідних місцевостей. У Сагрині лютували банди «Борсук», «Малиці», «Модринець» і «Тишовці».

У березні й квітні 1944 року були частково або повністю спалені такі села: Ментки — село і колонія, Сагринь — село і колонія, Турковиці, Теребинь, Андріївка, Стрижовець, Ласків, Смолигів, Модринь, Модринець, Масловиці, Меняни, Козодави, Моложів — село і колонія, Тихобір, Чиховиці, Верещин, Вітків, Ощув, Пригоріле, Бересть, Мірче, Пасіки, Пересоловиці, Забірці, Малків, Потурин, Василів, Ульгувек, Вишнів, Радостів, Обровець. Частково спалені: Вороновичі, Малиці, Хорощиці, Жабче, Крилів, Костяшин, Ліски, Доброміриці, Тарношин, Молодятичі, Сліпче, Космів, Тухані і Жеплін.

Кількість вбитих українців важко встановити. Спроба відновити перебіг подій, яку здійснив голова УДК у Грубешеві Африкан Хрущ, охопила 1385 осіб, але загальне число є набагато більшим і сягає майже 2500 осіб. Спочатку УДК здійснював детальний статистичний облік убитих людей в окремих селах Грубешівського повіту з точними прізвищами і віком жертв. Але цим обліком було охоплено тільки 835 убитих осіб, у тому числі 446 жінок, чоловіків 389; всього дітей віком до 14 років було 139, від 15 до 50 років — 431 особа і понад 50 років — 265 осіб. Продовження такого обліку виявилось неможливим. Записували тільки загальну кількість убитих, і, зрештою, з цього нічого не вийшло, бо часто не було кому поінформувати УДК.

Ці трагічні часи на Холмщині найбільше відчув Грубешівський повіт, бо у ньому було найбільше невинних жертв. Оборона, організована українським населенням, була неефективною, бо польські банди нападали з темряви, а українські мешканці були освітлені пожежею господарських будівель, і в них було дуже легко цілитись.

Німецька окупаційна влада не цікавилась цими вчинками і не притягала польських бандитів до відповідальності.

Надбужанщина: Історично-мемуарний збірник. Т. І. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1989. — С.729—731.

Документ 13

ЖЕРТВИ НАДБУЖЖЯ

Неповний реєстр українців, вбитих польським підпіллям на Підляшші й Холмщині у 1942—1944 роках.

Повіт Грубешів

1.	Д-р Микола Струтинський	Голова УДК	Грубешів	19.03.1943
2.	Полк. Яків Войнаровський	Референт УДК	Грубешів	1.03.1943
3.	Тимофій Стахурський	Підреферент УДК	Грубешів	29.01.1943
4.	Св. Сергій Захарчук	Вчитель	Набруж	6.05.1943
5.	Св. Іван Панчук	Вчитель	Теребінь	Червень 43
6.	Євграф Ярош	Війт	Молодятичі	27.07.1943
7.	Сотник Франц Борис	Війт	Потужин	28.02.1943
8.	Мгр Мирон Чихович	Війт	Ухані	30.01.1943
9.	Михайло Приступа	Війт	Вербківці	31.05.1943
10.	Омелян Васьків	Війт	Белз	2.10.1943
11.	Павло Низькошапка	Війт	Грабівка	2.09.1943
12.	Михайло Сенишин	Вчитель	Мірче	8.09.1943
13.	Марія Сенишин	Дружина	Мірче	8.09.1943
14.	Сергій Меленець	Вчитель	Посадів	28.09.1943
15.	Омелян Музичук	Вчитель	Василів	16.09.1943
16.	Василь Юзьків	Ком. укр. поліц.	Меняни	19.09.1943
17.	Никифор Іванчук	Ком. укр. поліц.	Телятин	27.05.1943
18.	Микола Олійник	Поліцейський	Меняни	19.09.1943
19.	Йосип Метюк	Поліцейський	Телятин	27.05.1943
20.	Антін Арабчук	Поліцейський	Потужин	28.02.1943
21.	Мирослав Пшепюрський	Гмінний урядник	Вербківці	11.10.1943
22.	Олекса Бойко	Організ. молочарні	Модринь	19.08.1943
23.	Іван Макар	Організ. молочарні	Новосілки	Серпень 1943
24.	Михайло Новосад	Довірена особа	Запинка	20.03.1943
25.	Йосип Рупа	Довірена особа	Старе Село	7.02.1943
26.	Петро Тимчук	Довірена особа	Липовець	30.07.1943
27.	Іван Шаварський	Довірена особа	Ментки	30.07.1943
28.	Трохим Костюк	Староста, довір. особа	Которів	2.04.1942
29.	Кость Челепіна	Староста, довір. особа	Пасіки	30.03.1943
30.	Павло Лагода	Довірена особа	Маліце	23.06.1942
31.	Володимир Захарів	Довірена особа	Маліце	30.09.1942

32. Йосиф Кисіль	Староста	Жулиці	29.05.1943
33. Захар Грицюк	Довірена особа	Жулиці	29.05.1942
34. Гнат Залуський	Довірена особа	Телятин	19.08.1942
35. Адам Микитюк	Довірена особа	Стрільці	29.01.1942
36. Микола Бігунець	Староста, дов. особа	Броніславка	2.09.1942
37. Іван Ковальчук	Староста, дов. особа	Мірче	28.09.1942
38. Стефанія Бискал	Дружина урядника	Крилів	11.10.1943
39. Дмитро Ковальський	Довірена особа	Мірче	28.09.1942
40. Іван Богун	Господар	Тжещани	21.03.1943
41. Володимир Богун	Господар	Тжещани	21.03.1943
42. Іреней Качуковський	Орендар млина	Жулиці	30.09.1943
43. Стефан Була	Господар	Гостинне	7.08.1942
44. Лука Боярчук	Господар	Пасіка	30.03.1943
45. Ірена Бардига	Службовець гміни	Крилів	21.08.1943
46. Антін Боярчук	Господар	Пасіки	30.03.1943
47. Осип Боярчук	Господар	Пасіки	30.03.1943
48. Антоніна Боярчук	Господиня	Пасіки	30.03.1943
49. Марія Боярчук	Господиня	Пасіки	30.03.1943
50. Володимир Войтович	Господар	Турковиці	6.02.1943
51. Софія Шелепіна	Господиня	Пасіки	30.03.1943
52. Євгенія Шелепіна	Господиня	Пасіки	30.03.1943
53. Осип Дмитрук	Господар	Моложів	6.05.1943
54. Адам Чорноба	Господар	Моложів	6.05.1943
55. Степан Мазур	Господар	Моложів	6.05.1943
56. Марія Кузьмович	Господиня	Моложів	6.05.1943
57. Марія Галка	Господиня	Моложів	6.05.1943
58. Осип Галка	Дитина	Моложів	6.05.1943
59. Марія Новосад	Господиня	Моложів	6.05.1943
60. Антоніна Мішталь	Господиня	Моложів	6.05.1943
61. Петро Борис	Господар	Ласків	10.09.1943
62. Ілля Панас	Господар	Жулиці	29.05.1943
63. Василь Панас	Господар	Жулиці	29.05.1943
64. Іван Панас	Господар	Жулиці	29.05.1943
65. Михайло Сидір	Господар	Старе Село	10.09.1943
66. Євгенія Сидір	Господиня	Старе Село	10.09.1943
67. Михайло Антонюк	Господар	Старе Село	10.09.1943
68. Іван Кухарський	Господар	Пісочне	10.09.1943
69. Микола Долина	Господар	Пісочне	10.09.1943
70. Микола Бігунець	Господар	Броніславка	2.09.1943
71. Володимир Бігунець	Господар	Броніславка	2.09.1943

72. Олександер Шабас	Господар	Броніславка	2.09.1943
73. Павло Грицай	Господар	Новосілки	28.05.1943
74. Станіслав Ващук	Господар	Глиниська	20.06.1943
75. Ілля Лупа	Господар	Ступник	10.09.1943
76. Микола Лупа	Господар	Ступник	10.09.1943
77. Андрій Влязло	Господар	Глиниська	30.05.1943
78. Іван Вуйцик	Лісник	Теребінь	20.08.1943
79. Антін Бриль	Господар	Стрільці	30.01.1943
80. Осип Ковальчук	Господар	Стрільці	30.01.1943
81. Василь Лукащук	Господар	Стрільці	6.02.1943
82. Олекса Лукащук	Господар	Стрільці	6.02.1943
83. Надія Бойкевич	Господиня	Стрільці	26.05.1943
84. Микола Бжеціцький	Господар	Стрільці	26.05.1943
85. Степан Головерса	Господар	Стрільці	26.05.1943
86. Михайло Місюра	Господар	Вербківці	31.05.1943
87. Осип Головерса	Господар	Стрільці	31.05.1943
88. Пелагея Головерса	Господиня	Стрільці	31.05.1943
89. Степан Ющак	Господар	Стрільці	31.05.1943
90. Роман Нестерук	Господар	Стрільці	31.05.1943
91. Роман Черемис	Господар	Стрільці	31.05.1943
92. Антін Бриль	Господар	Стрільці	31.05.1943
93. Юрій Сімяшко	Господар	Стрільці	31.05.1943
94. Віктор Яницький	Господар	Стрільці	31.05.1943
95. Адам Бриль	Господар	Стрільці	31.05.1943
96. Григорій Коцюбинський	Господар	Стрільці	31.05.1943
97. Степан Барилюк	Господар	Стрільці	31.05.1943
98. Марія Струцюк	Господиня	Стрільці	31.05.1943
99. Степан Мальчевський	Господар	Стрільці	31.05.1943
100. Ілля Пекарук	Господар	Стрільці	31.05.1943
101. Марія Струцюк	Господиня	Стрільці	31.05.1943
102. Іван Бень	Господар	Терезін	3.03.1943
103. Серафим Войцех	Господар	Теремець	24.03.1943
104. Михайло Завада	Господар	Раціборовиці	25.03.1943
105. Микола Магдальчук	Господар	Тухані	26.05.1943
106. Антін Михалевський	Господар	Тухані	26.05.1943
107. Антін Сімяшко	Господар	Тухані	26.05.1943
108. Петро Нечипор	Господар	Тухані	26.05.1943
109. Павло Зубик	Господар	Тухані	26.05.1943
110. Марія Абрам	Господиня	Масломенч	12.12.1943
111. Іван Цейко	Господар	Меняни	8.10.1943

112. Анна Цейко	Господиня	Меняни	8.10.1943
113. Марія Потурай	Господиня	Меняни	8.10.1943
114. Петро Лич	Господар	Меняни	8.10.1943
115. Антін Ковальчук	Господар	Меняни	8.10.1943
116. Пилип Грелюк	Господар	Меняни	19.09.1943
117. Настя Ковальська	Господиня	Мірче	28.09.1943
118. Антін Ресь	Господар	Малиці	30.09.1943
119. Антін Кальницький	Господар	Малиці	30.09.1943
120. Антін Кулик	Господар	Малиці	30.09.1943
121. Іван Мачинський	Господар	Мірче	22.10.1943
122. Петро Бакун	Господар	Мірче	22.10.1943
123. Марія Русин	Господиня	Мірче	22.10.1943
124. Текля Куціра	Господиня	Мірче	22.10.1943
125. Гриць Боровський	Господар	Мірче	22.10.1943
126. Іван Боровський	Дитина	Мірче	22.10.1943
127. Марія Кутас	Господиня	Мірче	22.10.1943
129. Микола Кутас	Господар	Мірче	22.10.1943
130. Анна Кутас	Господиня	Мірче	22.10.1943
131. Осип Бучкай	Господар	Мірче	22.10.1943
132. Параскева Вайда	Господиня	Мірче	22.10.1943
133. Марія Вайда	Господиня	Мірче	22.10.1943
134. Олександер Кусий	Господар	Мірче	22.10.1943
135. Анастасія Куса	Господиня	Мірче	22.10.1943
136. Іван Кліщ	Господар	Мірче	22.10.1943
137. Захар Пилипчук	Господар	Мірче	22.10.1943
138. Степан Бучкай	Господар	Мірче	22.10.1943
139. Олена Малиха	Господиня	Мірче	22.10.1943
140. Н.Білик	Господиня	Мірче	22.10.1943
141. Данило Цюх	Господар	Мірче	22.10.1943
142. Марія Цюх	Господиня	Мірче	22.10.1943
143. Дмитро Жук	Господар	Мірче	22.10.1943
144. Анна Куціра	Господиня	Мірче	22.10.1943
145. Іван Грицик	Господар	Мірче	22.10.1943
146. Анна Власюк	Господиня	Мірче	22.10.1943
147. Іван Малимон	Господар	Пасіки	1.10.1943
148. Гриць Мельничук	Господар	Пасіки	1.10.1943
149. Софія Мельничук	Господиня	Пасіки	1.10.1943
150. Олекса Мельничук	Господар	Пасіки	1.10.1943
151. Павло Іванович	Господар	Пасіки	1.10.1943
152. Павло Величко	Господар	Пасіки	1.10.1943

Катерина Малимон	Господиня	Пасіки	1.10.1943
Олена Музичка	Господиня	Пасіки	1.10.1943
Володимир Смак	Господар	Пасіки	1.10.1943
Микола Куля	Господар	Пасіки	1.10.1943
Євгенія Калінецька	Дитина	Пасіки	1.10.1943
Нечипір Байкевич	Господар	Стрільці	Вересень 1943
Андрій Гармата	Господар	Стрільці	Вересень 1943
Петро Цесля	Господар	Стрільці	26.05.1943
Анатолій Яценюк	Господар	Тухані	26.05.1943
Андрій Кардаш	Господар	Големби	9.09.1943
Гриць Дмитрук	Господар	Доброміріці	29.08.1943
Пилип Підгайний	Господар	Потурин	2.02.1943
Володимир Давидовський	Орендар млина	Берестъ	19.03.1943
Михайло Подоляк	Староста	Берестъ	4.06.1943
Андрій Міщанюк	Староста	Берестъ	20.07.1943
Петро Чарнота	Господар	Берестъ	Липень 1943
Степан Козак	Господар	Пісочна	25.07.1943
Іван Козак, син Степана	Господар	Пісочна	25.07.1943
Н.Козак, син Степана	Господар	Пісочна	25.07.1943
Серафим Борис	Господар	Вулька Потуж.	3.08.1943
Віра Кравчук	Вчителька	Гдешин	29.08.1943
Іван Кравчук	Господар	Доброміріці	29.08.1943
Антін Довгань	Господар	Доброміріці	29.08.1943
Володимир Сивак	Поліцейський	Грабовець	2.09.1943
Іван Світлюк	Господар	Ласків	12.10.1943
Іван Наконечний	Господар	Ласків	12.10.1943
Петро Курашко	Довірена особа	Малків	27.10.1943
Василь Ортинський	Вчитель	Богучиці	27.10.1943
Семен Ярусевич	Псаломщик	Молодятичі	27.10.1943
Володимир Домський	Гмінний урядник	Молодятичі	27.10.1943
Зенон Кідиба	Дитина	Молодятичі	27.10.1943
Мирослава Кідиба	Дитина	Молодятичі	27.10.1943
Федір Міщук	Господар	Молодятичі	27.10.1943
Олена Міщук	Господиня	Молодятичі	27.10.1943
Олег Міщук	Дитина	Молодятичі	27.10.1943
Настя Ковальчук	Продавець	Молодятичі	27.10.1943
Єлизавета Ковальчук	Господиня	Молодятичі	27.10.1943
Осип Пусий	Господар	Молодятичі	27.10.1943
Олександра Ковальська	Господиня	Молодятичі	27.10.1943
Єрмоген Шнайдер	Дитина	Молодятичі	27.10.1943

193. Св. Павло Швайка	Настоятель	Грабівка	28.10.1943
194. Іванна Швайка	Дружина св.	Грабівка	28.10.1943
195. Володимир Сенюк	Староста	Грабовець	28.10.1943
196. Леонтій Козловський	Поліцейський	Грабовець	23.10.1943
197. Осип Бабабух	Поліцейський	Грабовець	23.10.1943
198. Володимир Ільчук	Поліцейський	Грабовець	23.10.1943
199. Степан Кріль	Поштовик	Стаї	29.10.1943
200. Мирон Кравчук	Староста	Пригоріле	2.09.1943
201. Сергій Кравчук, син Мирона		Пригоріле	2.09.1943
202. Марія Кардинал	Господиня	Вишнів	27.10.1943
203. Груня Грицуняк	Учениця	Зубівці	
204. Роман Козак	Господар	Графка	
205. Анатолій Козлюк	Поліцейський	Городло	
206. Іван Шевчук	Господар	Козодави	
207. Павло Вішняк	Господар	Меняни	
208. Іван Вішняк, син Павла		Меняни	
209. Василь Дзірба	Поліцейський	Грабовець	
210. Володимир Хитриня	Грабовець		
211. Осип Петрук	Господар	Турковиці	
212. Михайло Кардаш	Господар	Кадлубиськ	
213. Василь Мірчук	Господар	Пісочне	
214. Дацько Сарапака	Господар	Пісочне	
215. Євгеній Прокіп	Поліцейський	Пулави	20.09.1943
216. Василь Нагірний	Гмінний урядник	Вербківці	23.06.1943
217. Іван Вуйцик	Лісник	Теребінь	20.08.1943
218. Катерина Боровська	Господиня	Мірче	22.10.1943
219. Надія Дудзик	Господиня	Моложів	6.05.1943
220. Текля Кідіба	Господиня	Молодятичі	27.10.1943
221. Гриць Грицуняк	Господар	Зубовиці	3.02.1943
222. Іванна Кузьмович	Господиня	Моложів	6.06.1943
223. Нестор Байкевич	Господар	Стрільці	26.05.1943

Опрацьовано на основі:

1. Вісті. — 1944. — № 1.– С.10 — 13 // Державний архів у Любліні, УПА-Захід, VI Військовий округ, шифр «Сян». — Портфель №69. — К. 9—13.

2. Надбужанщина. Т. 2. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1989. — С. 668—672.

Повіт Холм

1. Дмитро Скубій	Референт УДК	Холм	5.10.1943
2. Микола Назарук	Довірена особа УДК	Воля Верещ.	3.06.1943
3. Гриць Войтюк	Довірена особа УДК	Вирики	4.08.1943
4. Лев Рибчинський	Довірена особа УДК	Голя	23.07.1943
5. Михайло Рибчинський	Довірена особа УДК	Голя	23.07.1943
6. Богдан Панчишин	Агроном	Ганськ	26.02.1943
7. Степан Бульбяк	Довірена особа УДК	Ганськ	21.01.1943
8. Н.Кульгавюк	Довірена особа УДК	Воля Верещ.	16.08.1943
9. Григорій Погорецький	Вчитель	Сілець	18.09.1943
10. Іван Міщук	Дир. Союзу	Влодава	24.10.1943
11. Дмитро Степанюк	Війт	Вербиця	29.10.1943
12. Михайло Бринкевич	Староста	Кодинець	27.09.1943
13. Степан Ядчук	Староста	Замолодичі	21.03.1943
14. Дмитро Зарчук	Староста	Міхельсдорф	23.05.1943
15. Павло Кінах	Заст. старости	Міхельсдорф	23.05.1943
16. Іван Бринько	Староста	Горостита	10.09.1943
17. Олександер Струк	Староста	Любичин	10.09.1943
18. Михайло Кузьмич	Староста	Тарнів	19.03.1943
19. Михайло Злувчук	Староста	Красне	14.09.1943
20. Хома Корнелюк	Староста	Ловичів	10.02.1943
21. Іван Кошелюк	Поліцейський	Загайки	30.05.1943
22. Гаврило Роделюк	Поліцейський	Загайки	30.05.1943
23. Павло Кощук	Поліцейський	Загайки	30.05.1943
24. Олександер Прадюк	Секретар гміни	Волосковоля	30.05.1943
25. Теодор Юрчук	Гмінний урядник	Павлів	9.09.1943
26. Гнат Вовченко	Гмінний урядник	Рейовець	26.06.1943
27. Павло Пліщук	Касир	Витичне	31.08.1943
28. Євфросинія Данилюк	Вчителька	Любичин	28.02.1943
29. Ілля Абрам'юк	Урядник	Хмелів	3.10.1943
30. Петро Левчук	Продавець	Жулин	2.09.1943
31. Сильвестер Пойман	Урядник	Любичин	17.05.1943
32. Юрій Томкевич	Кульчикатор	Воля Уруська	28.05.1943
33. Микола Лахтюк	Кульчикатор	Воля Уруська	28.05.1943
34. Степан Гарасим'юк	Господар	Пахоли	2.02.1943
35. Агафія Гарасим'юк	Господиня	Пахоли	2.02.1943
36. Павло Гарасим'юк	Господар	Пахоли	2.02.1943
37. Михайло Гарасим'юк	Господар	Пахоли	2.02.1943
38. Михайло Дубовий	Господар	Пахоли	2.02.1943
39. Іван Кулганюк	Господар	Великополе	23.05.1943

40. Іван Марчук	Господар	Коденець	3.03.1943
41. Василь Степчук	Господар	Готівка	2.10.1943
42. Петро Ткач	Господар	Рейовець	23.07.1943
43. Антін Васильчук	Господар	Лещани	23.07.1943
44. Микола Васильчук	Господар	Лещани	23.07.1943
45. М.Саць	Господар	Бусівно	4.04.1943
46. Михайло Ковальчук	Господар	Селець	18.09.1943
47. Павло Крих	Господар	Кобили	Вересень 1943
48. Іван Крих	Господар	Кобили	Вересень 1943
49. Михайло Скубій	Господар	Тарнів	22.04.1943
50. Олександер Малеша	Господар	Кривовілька	15.10.1943
51. Йосип Войтович	Господар	Дедивовиці	23.10.1943
52. Олександер Левчук	Господар	Стайня	22.10.1943
53. Н.Цибульська	Господиня	Воля Уруська	2.06.1943
54. Василь Сачко	Господар	Воля Уруська	18.09.1943
55. Йосип Будюк	Господар	Мацошин	4.10.1943

Повіт Біла Підляська

1. Володимир Коляда		Носів	11.07.1943
2. Дмитро Дмитрук	Вчитель	Головно	24.08.1943
3. Іван Пастернак	Вчитель	Хорощинка	20.05.1943
4. Нестор Кутшеба	Поліцейський	Захорів	1.02.1943
5. Амброзій Сверида	Поліцейський	Мендзилєсь	6.12.1943
6. Михайло Миськів	Поліцейський	Голешів	6.12.1943
7. Василь Краль	Поліцейський	Мендзилєсь	6.12.1943
8. Володимир Филип'юк	Купець	Янів Підляський	1.04.1943
9. Н.Малещук	Господар	Янівка	Лютий 1943
10. Володимир Антонюк	Господар	Носів	1.04.1943
11. Євстахій Дмитрук	Господар	Луківці	27.06.1943
12. Іван Романюк	Господар	Носів	11.07.1943
13. Надія Близна-Адам'юк	Господиня	Бубель-Гранна	11.08.1943
14. Іван Адам'юк	Господар	Бубель-Гранна	11.08.1943
15. Василь Сидор	Господар	Лішна	Жовтень 1943
16. Іван Сидор	Господар	Лішна	Жовтень1943

Повіт Замость

1. Осип Трофимович	Працівник Представництва	Тишівці	22.09.1943
2. Павло Панасюк	Довірена особа УДК	Хорники	3.09.1943
3. Павло Божко	Довірена особа УДК	Поледів	14.05.1943
4. Володимир Грасюк	Довірена особа	Пшевалє	18.05.1943

5. Іван Сосенко	Директор ПУК	Томашів Любельський	3.09.1943
6. Мирослав Гнип	Директор ПУК	Томашів Любельський	24.08.1943
7. Олександер Бречко	Директор ПУК	Томашів Любельський	11.08.1943
8. Степан Конопа	Керівник гуртівні	Лащів	7.03.1943
9. Климентій Трусь	Лікар	Поледів	7.06.1943
10. Іван Чубатий	Вчитель	Кунки	17.06.1943
11. Сергій Захарчук	Настоятель	Наброж	7.05.1943
12. Мирон Декон	Настоятель	Жуків	28.07.1943
13. Йосип Кроткевич	Настоятель	Майдан Сопотський	2.08.1943
14. Олексій Марцинкевич		Суховоля	14.09.1943
15. Степан Залуський	Війт	Майдан Сопотський	27.07.1943
16. Федір Бондарук	Війт	Тишівці	21.05.1943
17. Володимир Долинка	Війт	Майдан Сопотський	12.06.1943
18. Н. Марчук	Війт	Лащів	21.07.1943
19. Євген Пантета	Староста	Підгайці	30.05.1943
20. Дем'ян Квасний	Староста	Ваків	26.08.1943
21. Ігнатій Будзай	Агроном	Лащів	29.10.1943
22. Василь Глинський	Поліцейський	Рахані	27.05.1943
23. Тодір Гвоздяк	Гмінний працівник	Стенятин	30.05.1943
24. Василь Дзірба	Працівник профспілки	Стенятин	30.05.1943
25. Михайло Скіра	Працівник профспілки	Стенятин	30.05.1943
26. Іван Скіра	Працівник профспілки	Стенятин	30.05.1943
27. Євген Мудрик	Працівник профспілки	Стенятин	30.05.1943
28. Євген Хімчак	Працівник профспілки	Лащів	30.05.1943
29. Сергій Бречко	Працівник профспілки	Томашів Любельський	3.09.1943
30. Григорій Зеленко	Працівник профспілки	Томашів Любельський	3.09.1943
31. Кирило Бурачок	Працівник молочарні	Підгайці	30.05.1943
32. Н.Сенкало	Господар	Гродиславиці	9.02.1943
33. Параска Дзірба	Господиня	Стенятин	30.05.1943
34. Іван Грицик	Господар	Наброж	30.05.1943
35. Іван Грицик (син)	Господар	Наброж	30.05.1943
36. Федір Грицик	Господар	Наброж	30.05.1943

37. Анна Грицик	Господиня	Наброж	30.05.1943
38. Анна Грицик (дочка)	Господиня	Наброж	30.05.1943
39. Микола Рупа	Господар	Наброж	30.05.1943
40. Тетяна Рупа	Господиня	Наброж	30.05.1943
41. Софія Смик	Господиня	Наброж	30.05.1943
42. Софія Барасим'юк	Господиня	Наброж	30.05.1943
43. Володимир Музичка	Господар	Наброж	30.05.1943
44. Катря Музичка	Господиня	Наброж	30.05.1943
45. Йосип Музичка	Господар	Наброж	30.05.1943
46. Володимир Войтик	Господар	Наброж	30.05.1943
47. Данило Поліщук	Господар	Наброж	30.05.1943
48. Марія Поліщук	Господиня	Наброж	30.05.1943
49. Сергій Магомета	Господар	Тишівці	24.09.1943
50. Василь Пузняк	Господар	Майдан Сопотський	21.02.1943

Повіт Тарногрод

1. Іван Рабуда	Довірена особа УДК	Ружанець	
2. Микола Фека	Довірена особа УДК	Буковина	
3. Микола Заня	Довірена особа УДК	Буковина	
4. Антін Шавала	Вчитель	Кульно	Серпень 1942
5. Теодор Когут	Вчитель	Ружанець	18.03.1942
6. Іван Боднар	Вчитель	Корхів	18.03.1943
7. Іван Шурба	Війт	Ружанець	Серпень 1942
8. Віктор Каліш	Війт	Обша	5.01.1943
9. Олександер Кадій	Настоятель	Липини	2.09.1943
10. Микола Жолопа	Староста	Кжешів	1.04.1943
11. Мирон Полюрівський	Поліцейський	Цевків	Серпень 1942
12. Роман Томашівський	Поліцейський	Обша	5.01.1943
13. Микола Наконечний	Поліцейський	Теплиці	5.01.1943
14. Василь Голіней	Поліцейський	Александрів	5.01.1943
15. Дмитро Кіт	Працівник профспілок	Замх	5.01.1943
16. Олекса Абрагамович	Поліцейський	Александрів	5.01.1943
17. Михайло Оцирів	Поліцейський	Александрів	5.01.1943
18. Дмитро Левицький	Господар	Липини Нижні	5.01.1943
19. Андрій Мостовський	Господар	Кульно	Травень 1943
20. Микола Макара	Господар	Завадка	Травень 1943
21. Степан Пержило	Господар	Дзіків Старий	Квітень 1943
22. Дмитро Шишка	Господар	Улазів	Квітень 1943
23. Іван Купталь	Господар	Мячин	Серпень 1943

24. Іван Вавришук	Господар	Буків	Серпень 1943
25. Йосиф Антонів	Господар	Буків	Серпень 1943
26. Василь Твердохліб	Господар	Буків	Серпень 1943
27. Григорій Недозірний	Господар	Буків	Серпень 1943
28. Йосиф Дашник	Господар	Буків	Серпень 1943
29. Віра Левчук	Господиня	Буків	Серпень 1943

Повіт Красностав

1. Осип Жарницький	Війт	Жуковець	19.07.1943
2. Григорій Гуц	Член континген. коміт.	Ольштин	24.08.1943

Повіт Радзинь

1. Василь Захарчук	Війт	Мястко	2.03.1943

Повіт Люблін

1. Остап Бурка	Лікар	Любартів	20.08.1943
2. Степан Малеша	Настоятель	Дратів	Серпень 1942
3. Володимир Коновал	Секретар гміни	Дембова Клода	2.10.1943
4. Ольга Малеша	Дочка священика	Дратів	Серпень 1942
5. Микола Бакун	Господар	Дратів	Серпень 1942
6. Володимир Савич	Господар	Дратів	Серпень 1942
7. Теодор Палейчук	Господар	Дратів	Серпень 1942
8. Антін Сачева	Господар	Людвін	Серпень 1942
9. Іван Яртих	Господар	Людвін	Серпень 1942
10. Матвій Плотников	Господар	Людвін	Серпень 1942
11. Микола Недзелько	Господар	Каволя	Серпень 1942
12. Матвій Сачук	Господар	Каволя	Серпень 1942
13. Володимир Максим'юк	Господар	Каволя	Липень 1942
14. Антін Руцяк	Господар	Каволя	Липень 1942
15. Гнат Яртих	Господар	Каволя	Липень 1942
16. Марія Борис	Господиня	Каволя	Червень 1942
17. Олександер Яртих	Господар	Каволя	Червень 1942
18. Марія Борис	Господиня	Каволя	Червень 1942
19. Ніна Борис	Господиня	Каволя	Червень 1942
20. Теодор Борис	Господар	Каволя	Червень 1942
21. Андрій Пега	Господар	Дембова Клода	23.09.1943
22. Андрій Борисюк	Господар	Дембова Клода	23.09.1943
23. Ярослав Ткачук	Вчитель	Людвін	13.02.1943

Надбужанщина. Т. 2. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1989. — С. 672—678.

Зіставлення

Повіт Грубешів	223
Повіт Холм	55
Повіт Біла Підляська	16
Повіт Замость	50
Повіт Тарногрод	29
Повіт Краснистав	2
Повіт Радзинь	1
Повіт Люблін	23
Всього:	399

Документ 14

ОЧИЩЕННЯ ХОЛМЩИНИ

Фрагменти спогадів Григорія Стецюка — зв'язкового окружного командування ОУН

Мій батько був суддею у Житомирі. (...) Оскільки не сприйняв революції і радянської влади, то у 1920 році втік з нами на Волинь, до Польщі і поселився у селі моєї мами, Дорогіничах Володимир-Волинського повіту. (...) Два мої брати одружились і жили своїм господарством. Найстарший брат мав магазин, отже, я трохи працював у господарстві і трохи допомагав братові в магазині. (...)

Польська несправедливість будила національну свідомість. Я мав такі самі погляди, як і мій старший брат, часто дискутували про війну, про політику, хоча мало хто з нас нею займався, а ще й українською! Тоді у нас було багато комуністів, і легко було до них приєднатись, але ми добре пам'ятали слова батька, що це грабіжники, бандити, сарана, і ми трималися віддалік від них. (...)

Йшов час, наближалась війна. Я купив собі велосипед і майже кожного вечора їздив з хлопцями і дівчатами купатись на Буг. На Буг приїжджала також молодь з близьких місцевостей, тут зав'язувались знайомства, ми дискутували про те, що поляки роб-

лять на Холмщині й Волині. Вони говорили, що на Холмщині є організація, члени якої б'ють українців, закривають православні церкви або перетворюють їх на костели, а в деяких селах нищать церкви і дедалі гірше ставляться до православного населення.

Ми також розповідали, що у нас на Волині закривають читальні «Просвіти» і «Рідної хати», переслідують православну віру і придушують українську мову, всіх нас хочуть полонізувати. Ті знову нам говорили, що на Холмщині зневажають нашу молодь і прозивають різними епітетами. Цим займаються головним чином осадники і колоністи. Сільська молодь глибоко переживала польську зневагу. У нас на Володимирщині у 1938 році позакривали вже всі «Просвіти», але ще можна було організовувати молодіжні гуртки (польсько-українські). Нам здавалося, що вся ця біда приходить з Холмщини, бо там вже починався терор. (...)

У 1933—1939 роки над Холмщиною нависла темна хмара цілеспрямованого знищення поляками православних храмів. Холмська земля вкрилась жалобою, яку поділяли всі православні українці, що проживали у Польщі. Зруйновано було 112 храмів.Так складалось, що витрати на знищення храму мусили оплачувати віруючі (1000 злотих). Православне духовенство переслідували і карали штрафами у 200—500 злотих за богослужіння та інші обряди. (...)

У Томашівському повіті вже у 1936 році дійшло до пацифікації українських православних церков і молитовних домів. Це робилось під наглядом старост. Органи польської адміністрації суворо карали народ за захист своєї церкви і віри.

Звернення народу до уряду на захист священиків і віруючих (конституція 1920 року гарантувала свободу віросповідання) не дало результатів. Холмщина втратила 300 з 370 храмів, частину було перетворено на костели, решту спалено і зруйновано. У кожному повіті на Холмщині видали розпорядження знищити всі закриті храми і молитовні доми, аби виглядом вони не нагадували радянської Москви. Церковне майно не передавали православним, навіть цвинтарі відбирали, незалежно від того, чи церква була зруйнована, чи ще стояла. Ксьондзи у супроводі поліції їздили по селах і висвячували православні цвинтарі на католицькі.

Ми жили за часів цивілізації XX століття, але діяльність польської влади це не підтверджувала. Священик з Космова і пан

Струцінський розповіли мені, що одна з найдавніших церков на Холмщині у селі Павличкові Грубешівського повіту була зруйнована. Коли побачив її на власні очі, то онімів. Колони були порізані, святі образи були порубані сокирами, іконостас погнутий, хрести поламані. Люди з плачем і молитвою прихиляли голови до руїн. Їхній біль було видно на обличчях. Побачивши це, я не міг опанувати себе і був змушений відійти на хвилинку. Ноги піді мною зігнулись, я зазнав глибокого потрясіння і почав молитися разом з ними. Вже не пам'ятаю, як молився, але це був момент глибокого релігійного схилення перед Божим Домом, який перетворився на руїну (це був нечуваний злочин).

Хочу ще згадати село Тишківці з чудовою кам'яною церквою, фігурами святого Миколая і двох дітей та вовка, які зупинились біля джерела з чудотворною водою, яка витікає з пагорба. У 1938 році після свята покровителя церкви святого Миколая поляки закрили церкву, бо не могли її зруйнувати (вона була кам'яною), але пізніше зруйнували її внутрішнє облаштування. Іконостас, трон у вівтарі, хрести — все поламали, порубали, знищили. Залишились тільки муровані стіни. Фігуру святого Миколая розбили. До Космова приїхали «стрільці» і разом з поліцією хотіли знищити церкву, але населення чинило опір, і цього разу не зруйнували, а тільки позривали всі ікони і вкинули до Бугу. Коли приїхали вдруге, то перетворили на руїну все село. Повибивали вікна у хатах, порізали подушки і повикидали у двір. Вітер розвіяв пір'я наче сніг, і з літа зробилась зима. Розбивали скляний посуд, скло вкидали у борошно, а в тих, хто мав гас для ламп, поливали ним харчі. Влітку 1938 і 1939 років я був на Холмщині і бачив багато таких видовищ. Таких зруйнованих сіл було багато.

Після одного з таких погромів Телятин залишився без хліба, без їжі, а в домах не було ні дверей, ні вікон. Двома тижнями пізніше приїхав польський ксьондз, зібрав людей біля хреста на середині села і сказав, що від цього моменту вони будуть католиками. Він зневажив святу таїну хрещення і почав заново хрестити православних. (...) І з мене ксьондз хотів зробити католика.

(...) Польський ураган, який ламав, палив і нищив наші історичні будівлі, нашу гордість і нашу ідентичність, благословили

польська католицька ієрархія і варшавський уряд, підтримувані Ватиканом. Наш народ переживав часи диких орд, пролив море крові безневинних людей. Нищівну роботу на Волині проводили осадники, вони зневажали людей.

Допомагаючи брату, я їздив на закупи до Крилова, Грубешіва. При нагоді ми розмовляли про різні справи. Найчастіше, однак, ми говорили про те, що нам боліло, що Варшава хотіла окатоличити і полонізувати українців-холмщаків. Наша молодь була стурбована такою ситуацією і нападами Варшави на Холмщину та Волинь. Це сприяло моєму зацікавленню політикою. На такі теми ми розмовляли все частіше. Мій старший брат був краще поінформований про все, звертав мою увагу на те, що політика — це делікатна справа, і треба бути обережним. Поляки нас б'ють, нищать наші церкви, але якби вибухнула війна, то напевно взяли б нас до війська і сподівались, що будемо їх захищати! (...)

Закриваючи «Просвіту» і «Рідну хату», поляки думали, що загальмують процес розвитку національної свідомості, національного розвитку. Навіть за читання часопису «Сурма», який легально видавався на Галичині, на Волині, давали два роки в'язниці.

У моєму серці ненависть кипіла, як вулкан, через знущання над народом, кліром, знищення спадку, історичних пам'яток, храмів і т.п. Наш сусід, вже старший, але дуже розсудливий чоловік, на запитання: *«Як думаєте, що буде далі?»* — відповів: *«Ой хлопче-хлопче, буде ще гірше, це лише початок».*

Велику правду сказав!

* * *

У чотирикутнику між Криловом, Томашовом, Замостям і Грубешевом поляки знищили приблизно 50 сіл і вбили дуже багато українського православного населення.

Коли я у споминах повертаюсь назад, то болить моє серце, очі заливаються слізьми, ніби я знову ходив згарищами, руїнами, якими ходив тоді, а перед очима знову постає те все, що тоді: чорні стіни на місці хат, спалена худоба і дуже багато трупів. Я читав нашу історію, що нас постійно всі били, але таких знищень, які здійснили поляки у 1943—1944 роках, не залишила по собі жодна татарська навала. І зробили те цивілізовані поляки-католики, які

вітались гарними словами «Хай буде уславлений Ісус Христос». Вони нищили православні храми, зривали святі ікони, протикали їх багнетами, плюндрували іконостаси, входили до Божого Дому не як християни, а коли знищували до кінця, відразу палили. Не було куди від них сховатись. Пам'ятаю деякі села, у яких я був і бачив, якими вони лишилися після знищення у березні й квітні 1944 року. Це Сліпче, Космів, Вітків, Телятин, Крилів, Ціхобуж, Козодави, Меняни, Масловиці, Модринь, Шиховиці, Ласків, Сагринь, Малків, Прегоріле, Новосілки...

На полях лежали забиті звірі і людські останки, яких не було кому поховати, а ворони дзьобали і розривали їхні тіла. Худоба, яка вижила, здичавіла і бігала по лісу. (...)

Населення Холмщини нарікало на митрополита Іларіона, що він у своїх проповідях закликав: *«Нехай ваша рука не підніметься проти беззахисних після перших нападів на українські села»*. Відмежовуючись від актів сваволі, насилля і анархії, керівники Центрального і регіональних комітетів, Холмського і Грубешівського, застерігали українське населення від участі у таких акціях. А хто дав право полякам на застосування сваволі? Це була нищівна політика польського уряду, яку він вів упродовж 18 років свого існування, проголошуючи, що нема українців на Холмщині й Підляшші, а є тільки православні поляки. У такий спосіб уряд хотів відрізати від національних коренів частину населення, так званих православних поляків, і тим самим стерти і знищити свідомість національного зв'язку з православною вірою. Тому почалась боротьба проти православної віри і вірних на Холмщині. Цей похід запам'ятався і набув розголосу серед культурних народів світу нечуваним, масовим нищенням православних храмів ще у 1938 році, коли силою заганяли православне населення до католицьких костелів. (...)

Падіння Польщі в 1939 році викликало спонтанний рух серед переслідуваних — відібрати загарбані храми, культурно-національні інституції та школи. Чи цей природний зрив не був проявом живого духу українського народу? Чи, може, був спровокований, щоб мати причини для масових терористично-грабіжницьких антиукраїнських акцій, жертвами яких стали тисячі осіб різного віку. Поляки виправдовують свої злочини дема-

гогічними поясненнями, приписуючи нашому духовенству антипольську агітацію і навіть освячення у церквах ножів для різанини поляків. Підбурена польська вулиця вірить словам ксьондзів, і ця віра перетворюється на помсту. Очищення Холмщини і Підляшшя від усіх українців подається як святий обов'язок. Важко назвати всі жертви. Почну від адвоката, який був головою українського допомогового комітету, від духовенства, дияконів, агрономів, вчителів, старост, майже всіх культурно-освітніх і кооперативних працівників, від сенатора Івана Пастернака. Тільки той, хто про це знає, зрозуміє, якої втрати, яких жертв зазнало українське суспільство на Холмщині. Ми повинні відчути терпіння нещасних українських жертв, що загинули від меча польських партизанів, які називались Армією Крайовою.

У Новосілках вбито приблизно 150 осіб, страшно скалічено настоятеля священика Гольца: у нього відірвано вуха, відрізано бороду, поколото, а потім його і п'ятнадцять парафіян знайшли у гною за селом. Хотілось би згадати ще про інші села, але не маю сили, бо, коли згадую це все, голова йде обертом.

Нас було близько десятка, ми йшли краєм лісу з Шиховиць у Малків. Дійшли до місця, у якому колись збиралися сотні людей (...), щоб помолитись (...), поклонитись святому Миколаю, який ніби стояв на сторожі, тримав руку, витягнуту до злого вовка, рятуючи від нього двох малих дітей. Ми застали там руїну. Фігура святого Миколая лежала розбита біля цих малих дітей, які також були звалені з підмурівка. (...) Подумалось, що люди нині набагато гірші від цього злого вовка. Оце так Армія Крайова розправилася з православними українцями, повністю очистила Холмщину. (...)

Потім ми побачили на дорозі жінку з хлопчиком. Побачивши, що йдемо у напрямку Малкова, вона впала і не рухалась. Ми підняли її і питаємо: *«Що з Вами, тітко?»* Жінка мовчить, тільки хлопець починає плакати. Через якийсь час вона відкрила очі і питає, хто ми є. Пояснюємо, що ми українці з-за Бугу, з Волині. Жінка, плачучи, почала просити, щоб показали їй дорогу на Волинь. Вона мала страшний вигляд, дивилась диким поглядом. (...) Нарешті почала розказувати:

«Втекла з Ласкова. Цей проклятий Джус напав на наше село, спалив церкву і школу, вбивав людей, вкидав у вогонь. Я сиділа три

дні у підвалі у схованці. Там нас було тринадцять осіб. Наш відділ самооборони знав, коли Джус наближався і оточував село, але їх була жменька, і вони нічого не могли зробити. Коли банда підійшла до села, вони почали стріляти запальними кулями, і все село загорілося. Люди почали втікати, а бандити стріляли у них здалеку, кого впіймали, того мучили перед розстрілом, кололи багнетами й ножами і кричали: «Вибити вас усіх до ноги, навіть дітей, щоб не було жодного українця на нашій землі!». Після спалення села бандити почали витягувати людей з криївок. Знайшли і нашу криївку й кричать українською: «Виходь, Михайлику, поляки вже пішли і більше не будуть вбивати». Але ніхто не виходив. Тоді вони почали розкопувати криївку. Жінки зрозуміли, що вже нема виходу, і думали, що бандити зжаляться, коли вони вийдуть з дітьми. Але бандити наказали їм лягти, познімали одяг і взуття. (...) Через момент ми почули постріли. Це розстрілювали жінок. Потім напхали соломи до нашої криївки і підпалили. Все почало горіти. На нас зайнявся одяг. Я змогла скинути одяг, вискочила з криївки і почала втікати з хлопцем. По нас стріляли, поки ми не вбігли до лісу. У цій банді Джуса були місцеві поляки, деяких я впізнала. Протягом двох днів вони грабували наше майно на згарищах, проколювали землю піками, викопували і забирали...

Таких випадків на Холмщині було багато, і у кожному селі гинули сотні невинних людей. Це тому я так злякалася вас, бо не знала, ким ви будете. Втікаємо і не знаємо куди. Про чоловіка і двох синів взагалі нічого не знаю», — закінчила з болем нещасна жінка.

* * *

Від 5 березня 1944 року вступили в дію добре озброєні підрозділи УПА, перекинуті через Буг командуванням операційної групи УПА-Захід з метою врятування українського населення на Холмщині від тотального знищення. Автор спогадів концентрується у своїй розповіді головним чином на діяльності двох підрозділів: 200-особового Міжнародного легіону (під командуванням Адама), що складався з азіатів, колишніх солдатів Радянської Армії, які після вступу до УПА пройшли бойовий гарт у боротьбі з партизанами Ковпака, та 150-особового підрозділу під командуванням Юркевича, у якого поляки знищили всю родину і спалили господарство.

Кілька команд було залишено для охорони складів зброї в селі Лазніца. Адам вступив у бій у Погорілому під Криловом і протягом години повністю знищив це мале польське гніздо. Оборона Крилова боялась зачіпати Адама, бо думала, що це німці. Адам мав приблизно 300 возів з харчуванням, зброєю і шпиталиком.

Юркевич зі своїми людьми пішов через Шиховиці й Малків на Ласків, а Адам з Крилова також на Ласків, бо там була фортеця польських партизанів. Поки Адам дійшов до Ласкова, Юркевич привітав Джуса вогнем з гаубиці, створивши велику паніку серед поляків. Втікаючи, вони залишили навіть автомати. Поки Адам прибув до Ласкова, було вже по всьому. Одна наша команда залишилась у Ласкові, і ми бачили, що селяни приходили і забирали своє майно, пограбоване кілька днів тому поляками. Ми стояли і дивились на захід, на великі клуби диму, які піднімались на горизонті. Ще недавно небо було червоним від палаючих українських сіл, а землю покривали трупи вбитих безневинних дітей, жінок, старих людей та сильних, міцних чоловіків. Українські села перетворилися на пустелю. А тепер заграва струменить над польськими поселеннями. Боїв не чути, але небо червоніє. Холмщина перетворюється на суцільну пустелю. (...)

Люди Адама, азіати, також були розлючені на поляків за їхні звірства, а головним чином за ставлення до наших храмів у містах і селах. *«Ніде не бачили таких руїн церков,* — говорили вони, — *як тут, на Холмщині. І тому звинувачуємо в цьому поляків».*

Десь через п'ять днів Адам разом зі своїм підрозділом повернувся на Буг і сказав: *«На Холмщині тепер усі рівні, поляки знищили українців, а ми поляків, які не втекли в глибину Польщі».*

(...) Який це жах — громадянська війна, яку розпалили поляки на Холмщині і в якій найбільше потерпіло цивільне населення обох народів!

Григорій Стецюк. Чорні дні Волині. — Торонто. Передрук з II видання: Луцьк, 1992. — С. 18—22, 86—90.

Документ 15

ЗУПИНІТЬ ШАЛЕНСТВО!

Українське звернення до людей доброї волі, викликане масовим знищенням українського населення поляками на Холмщині й Підляшші

I.

Страшні, трагічні події, які останнім часом заливають страждену холмсько-підляську землю ріками крові і загравами пожеж, змушують нас, церковних і світських діячів, яких доля поставила на чолі організації українського життя на цій землі, звернутися з протестом до всього культурного світу, а особливо до людей доброї волі обох народів, польського і українського, (...) вдатися до розпачливого звернення і перестороги на адресу тих, хто у своєму засліпленні розпочав на нашій землі братовбивчі, каїнові діяння.

(...) Ця земля, давній спадок руських, київських і галицько-володимирських князів, протягом довгих віків була предметом польсько-українських історичних суперечок. Впродовж віків вона переживала натиск польськості з заходу і під цим натиском змінювала своє давнє православне обличчя на латинсько-уніатсько-польське.

Відома з історії обох народів Брестська унія 1596 року була точкою кульмінації польської атаки на ці землі. Вона мала прискорити процес денаціоналізації і польської асиміляції православних українців, мешканців цієї землі і українських земель, найбільш висунутих на захід. Різними способами намагались поляки досягти цієї мети, починаючи від культурних впливів і закінчуючи збройними набігами.

Але ніколи ще боротьба цих двох народів не набирала таких страшних і нелюдських форм підступного, брутального культурного, економічного, буквально фізичного знищення, які ми спостерігаємо нині.

Для виправдання перед власним суспільством і зовнішнім світом цієї ганебної акції як привід називають кривди, яких нібито зазнав польський народ на цих землях від відродженого під час війни організованого українського життя.

Придивимося спочатку до цих кривд, щоб побачити, яке моральне виправдання може мати те, що відбувається на наших очах.

Екстермінаційна політика всіх польських урядів стосовно українців, яка проводилась у період 20-річного існування відродженої Польщі, реалізовувала тезу, що на Холмщині й Підляшші немає ніяких українців, а є тільки православні поляки. Не визнаючи жодних культурно-національних потреб і прав цих «православних поляків», польська політика намагалась знищити останні докази і сліди національної відмінності — православної віри. Тому почалась баталія проти православ'я на Холмщині, яка завершилась нечуваним серед культурних народів масовим знищенням православних храмів у 1938—1939 роках і насильним окатоличенням православного населення.

Падіння польської держави у 1939 році викликало серед українського населення, переслідуваного і гнобленого у найбільш чутливій і святій — релігійній — сфері, цілком зрозумілий спонтанний рух до відбудови захоплених храмів, давніх православних церков, відновлення вільних релігійних громад — парафій, а вслід за тим інших культурно-національних організацій та інституцій, шкіл, господарських, освітніх об'єднань тощо.

Чи цей елементарний і природний прояв існування українського духу на холмсько-підляській землі повинен бути «польською кривдою»? Чи сам прояв українськості, яка вважалась польськими державними чинниками неіснуючою, був тією «зрадою», яка вимагала негайної реакції польського активу? І ще якої! Реакції, наповненої масою дрібних перешкод, утисків, провокацій, підступів майже у кожній українській справі з боку всіх службовців польської національності, які працюють у різноманітних установах.

Ця реакція, підсилена пропагандою серед польського або сполонізованого населення (так звані «калакуці»), призвела до нечуваного зростання національного антагонізму і ненависті, створила сприятливий ґрунт для терористичної грабіжницько-розбійної антиукраїнської акції, жертвами якої вже стали тисячі людей різного віку і стану, починаючи від духовенства, діячів культурних, господарських і самоврядних інституцій та закінчуючи простими, темними, національно несвідомими селянами з найдалі висунутих на захід українських сіл. (...)

В останні місяці ми чули пояснення, що збройні напади польських диверсійних підрозділів на українські села є відповіддю на вбивства польського населення такими самими диверсійними українськими підрозділами на Волині та в Галичині.

Нині ми не можемо встановити всі причини початку і перебігу антипольського терору, який мав чи має місце на українських землях, розташованих далі на схід. Ми були і є відгороджені від Волині муром кордону, і навіть поштовий зв'язок з Волинню неможливий. Отже, не знаємо справжнього перебігу подій, які там відбувались. Якщо там насправді трапляються випадки нелюдського ставлення до польського населення українських ватаг, то ми, як християни, засуджували і засуджуємо таку поведінку. Українські діячі і все православне населення на Холмщині ніколи не дали приводів для звинувачення їх у солідарності з актами насилля і масового терору, які зустрічаються за межами нашої країни і наших впливів. (...)

II.

(...) За останній рік тільки у самому Грубешівському повіті збройні банди, які всюди виступали під польським прапором, спалили 52 села і вбили приблизно 4000 селян. Ось назви цих сіл і дати їх знищення:

Номер	Назва села	Гміна	Дата
1.	Моложів	Ментки	26.V.1943
2.	Стрільців	«	26.V.1943
3.	Тухані	«	26.V.1943
4.	Мірче	«	26.V.1943
5.	Молодятичі	Молодятичі	27.V.1943
6.	Малків	Крилів	9.II.1944
7.	Прегоріле	«	8.III.1944
8.	Ментки	Ментки	9.III.1944
9.	Турковичі	«	10.III.1944
10.	Сагринь	«	10.III.1944
11.	Жеплін	Телятин	10.III.1944
12.	Теребінь	Вербковиці	10.III.1944
13.	Стрижовець	«	10.III.1944
14.	Малиці	«	10.III.1944

15.	Ласків	Крилів	10.III.1944
16.	Шиховиці	«	10.III.1944
17.	Андріївка	Ментки	11.III.1944
18.	Модринець	«	11.III.1944
19.	Модринь	«	14.III.1944
20.	Масловиці	Меняни	19.III.1944
21.	Меняни	«	19.III.1944
22.	Козодави	«	19.III.1944
23.	Ціхобуж	«	19.III.1944
24.	Сліпче	«	19.III.1944
25.	Космів	Крилів	19.III.1944
26.	Модринець	Ментки	19.III.1944
27.	Жабче	Потурин	19.III.1944
28.	Ощув	Долгобичів	19.III.1944
29.	Горощиці	«	19.III.1944
30.	Берестя	Молодятичі	21.III.1944
31.	Верешин	Потурин	21.III.1944
32.	Вітків	«	22.III.1944
33.	Смолигів	«	22.III.1944
34.	Старе Село	Крилів	22.III.1944
35.	Ліски	Варенж	22.III.1944
36.	Костяшин	«	22.III.1944
37.	Великий Василів	Тарношин	22.III.1944
38.	Губінек	«	22.III.1944
39.	Жечица	«	22.III.1944
40.	Тучапи	Сагринь	22.III.1944
41.	Потурин	Потурин	2.IV.1944
42.	Василів	«	2.IV.1944
43.	Радостів	«	2.IV.1944
44.	Новосілки	«	2.IV.1944
45.	Телятин	Телятин	7.IV.1944
46.	Жулиці	Телятин	7.IV.1944
47.	Вишнів	Потурин	7.IV.1944
48.	Колдубиська	Долгобичів	7.IV.1944
49.	Крилів	Крилів	8.IV.1944
50.	Бусьно	Білополе	19.V.1944
51.	Заборці	Молодятичі	19.V.1944
52.	Переспа	Кітличі	22.V.1944

В цей час у повітах Холмщини, а найбільше у Грубешівському і Замойському повітах, вбито: 1 адвоката, голову Українського допомогового комітету, 12 священиків, 10 псаломщиків, 11 агрономів, 15 вчителів народних шкіл, 14 війтів і заступників, 14 гмінних урядників, понад 30 старост і приблизно 100 культурно-освітніх і кооперативних працівників та кваліфікованих ремісників. Тоді ж на Підляшші вбито: колишнього голову Українського допомогового комітету, сенатора Івана Пастернака, 4 вчителів народних шкіл, 4 працівників кооперативів і 36 визначних громадян з різних сіл Підляшшя. (...)

Цей баланс втрат сільських активістів блідне у порівнянні з жахливими масовими вбивствами звичайних селян, які тисячами гинули на згарищах своїх родинних домів вдень і вночі, без попередження чи якогось заклику, чи, скажімо, ультиматуму з боку тих, хто йшов на села з вогнем і мечем.

(...) Послухаймо тепер голоси тих, хто врятувався на якийсь час із цього пекла на землі. Дехто з них ще живе, і тому ми не можемо назвати повних прізвищ і назв місцевостей, у яких вони нині перебувають. (...)

Холмсько-Підляський духовний консистор у доповіді від 4 січня 1944 року повідомляє митрополиту Іларіону, що із загального числа 150 сільських священиків майже всі зазнали матеріальних втрат, дехто з них пережив кілька чи кільканадцять терористичних нападів. Наприклад, на священика Веремчука у Голешові (Бельський повіт) за останні місяці здійснено 5 нападів, 10 нападів на протоієрея Івана Антонюка у Сухаві (Холмський повіт), 14— на священика Феодосія Мінкевича у Гороститі (Влодавський повіт), 25 — на протоієрея Андрія Деревецького в Отрочі (Янівський повіт), причому 5 разів він був тяжко побитий, 3 рази обстріляний і тільки чудом уцілів. Щоразу нападники забирали майно, знущалися з жертви, били також дружин і дітей священиків.

Є багато священиків, яких не тільки пограбували, а й дуже образили та побили. До них належать: священик Іван Олійник з дружиною в Замху (повіт Білгорай); протоієрей Павло Швайка у Снятичах (повіт Замость), якого вбили, а його дружину побили; священик Микола Зимовець у Боньчі (повіт Краснистав); священик Леонтій Глицький з сином-дияконом у Жджанному (повіт

Красниства); священик Антоній Каньовський із псаломщиком Павлучаком у Длугій повіту Радзинь; протоієрей Іван Антонюк у Сухаві (повіт Холм); протоієрей Олексій Якута у Кульні (повіт Білгорай); священик Антоні Попудняк із села Хмелєк (повіт Білгорай) та багато, багато інших. (...)

На протоієрея Олександра Кадія (66 років) із села Липини (повіт Білгорай) здійснено два напади: 29 червня і 2 вересня 1943 року. Про перший напад протоієрей (нині вже покійний) так писав до консистора: *«29.VII ц.р. бандити напали на мене на відстані приблизно 200—250 метрів від мого дому, побили мене моїм власним ціпком до непритомності, стріляли у мене, пограбували хату, знищили документи»*. Про другий напад на цього самого священика консистор повідомляє таку інформацію: *«2.IX .1943 р. о 6 годині вечора протоієрей молився у церкві і мав намір там ночувати. У цей саме час бандити вломились до церкви, кинулись на священика і почали немилосердно його бити, а потім витягли на подвір'я і катували аж до непритомності. Коли священик просив не забирати у нього життя, бандити відповіли польською: «Україну будуєш, шляг би тебе трафив, будемо з тобою в лісі розмовляти». Коли священик Кадій (москвофіл за переконанням) знепритомнів, бандити прив'язали його до свого воза, виволокли у ліс і там замордували. Місцеве населення знайшло його в лісі з поламаними руками і ногами та виколотими очима. Родину вбитого пограбували до канцура»*.

На священика Олексу Марцінкевича у Шевні (повіт Замость) польська банда нападала чотири рази. Першого разу, в березні 1943 року, його змушували до від'їзду з парафії зі словами: *«Якнайшвидше вибирайся звідси, бо як прийдемо вдруге, тобі буде погано!»* Під час другого нападу, 16.VII.1943, на помешкання було зроблено 30 пострілів через вікно. Третій раз на священика Марцінкевича напали 13.IX.1943 року в Шевні, куди він прибув уже з іншої парафії, щоб вирішити питання контингенту. Цей напад завершився жахливим вбивством. Усі напади здійснила одна і та сама банда.

Під час нападу 28.X.1943 на Грабовець (Грубешівський повіт) польська терористична банда вбила протоієрея Павла Швайку (50 років) і його дружину (раніше їх було пограбовано й тяжко ображено в селі Снятин, повітуЗамость). Єпархіальній владі доповідали: *«Нападники увійшли до помешкання протоієрея Павла Швайки і*

почали катувати його і дружину. Люди, які переховувалися, чули зойки нещасних жертв. Плач і стогін тривали приблизно годину. Почулося кілька пострілів, і все затихло. Це означало смерть жертв. Тіла жертв були зі слідами катувань. Дружина священика Швайки була майже вся поколота ножами, руки і ноги поламані, живіт порізаний. Нещасна жінка померла від втрати крові, а не від смертельної рани. На тілі священика, крім ран, завданих гострою і тупою зброєю, були рани від вогнепальної зброї».

21 січня 1944 року польська боївка напала на помешкання пробоща парафії Войславиці, протоієрея Аврамія Киселя і тяжко поранила його кількома пострілами у живіт. У майже безнадійному стані священика перевезли до лікарні святого Миколая у Холмі, де він лікувався кілька місяців.

10.III.1944 року в Ласкові (Грубешівський повіт) під час погрому села польською збройною ватагою смертю мученика помер молодий священик Лев Коробчук. Разом з ним вбито 20 парафіян, які переховувались у спільній криївці. Бандити спочатку повикручували руки священикові, потім стріляли в нього і нарешті відрубали йому голову, а все тіло порізали гострим знаряддям. Це був уже третій напад на священика Коробчука. Вперше бандити напали на нього 13.X.1943 року о 2 годині ночі з села Мірче Грубешівського повіту. Вони розбили помешкання і забрали все, що тільки можна було. Вдруге вони напали на будинок 21.X.1943 року. Священик врятувався тільки завдяки тому, що тоді не ночував удома.

2.IV.1944 року в селі Новосілки (Грубешівський повіт) вбили священика Миколу Гольца і 9 місцевих парафіян. Усіх схопила польська банда, яка напала на село. Нападники всіх спотворили, священику спочатку відрізали бороду, язик і вуха, а потім відрубали голову і покололи багнетами.

10.IV.1944 року в селі Сліпче (Грубешівський повіт) бандити вбили священика Олександра Гуторевича (66 років), його дочку Регіну (18 років) і дочку вбитого раніше священика Івана Панчука – Євгенію Панчук (22 роки), яка була у гостях у Гуторевичів.

10.IV.1944 року в селі Чортовець (Замостянський повіт) вбито священика Петра Огризка. Його забрали у літургійному одязі з богослужіння для шкільної молоді і, знущаючись з нього, повели че-

рез село Чортовець до колонії Чортовець і аж до Клатовицької Луки, а там, зірвавши одяг, вбили його і спалили тіло.

26.V.1944 року Холмсько-Підляський духовний консистор отримав інформацію про вбивство польською бандою священика Олександра Бобера з дружиною і сином із села Переспа Замостянського повіту. Їх задушили.

6.V.1943 року в селі Наброж (Замостянський повіт) польська банда напала на будинок священика Сергія Захарчука і страшним способом убила його. Спочатку звалили з ніг ударами прикладів рушниць, потім перевернули його горілиць і били ногами й стволами, поки не знепритомнів. Це тривало доволі довго. Потім, залишивши непритомного священика на підлозі, бандити вломились до його домашньої каплиці й осквернили її, скидаючи з вівтаря на підлогу антимінс (хустку із зображенням Христа, яку вкладають у домовину), євангеліє і монстранцію, попевертали всі аналої і поздирали з них церковні шати й інше оздоблення. Виходячи з будинку, вони ще раз вистрелили в голову страдника.

31.V.1944 року о 7 годині в Білій на Підляшші озброєна банда напала на будинок Більського декана, протоієрея Петра Дикого, поранила в руку його дружину і вбила двох сільських інтелігентів із села Носова: вчителя Ігоря Козицького і Миколу Луцевича, які мешкали у священика-декана. Сам священик-декан чудом врятувався, втікши з помешкання.

Були також факти викрадення священиків і псаломщиків до лісу. Так, польські банди викрали і забрали до лісу:

1.VIII.1943 року священика Йосипа Кроткевича із села Майдан Сопотський, Замостянський повіт;

у квітні 1943 псаломщика Івана Остапчука із села Длуга, Радзинський повіт;

у листопаді 1943 року псаломщика Лаврентія Серединського із села Отроча, повіт Янів;

у серпні 1943 року псаломщика Дмитра Левицького із села Липини Білгорайського повіту.

Відсутні відомості про долю священика Кроткевича і псаломщиків Остапчука і Серединського, але не підлягає сумніву, що вони неживі, як і Дмитро Левицький, якого польські бандити, забираючи з села Липини, зв'язали колючим дротом і з викрученими

назад руками вивели до лісу, там довго мучили, потім запхали до рота мох і голого вкинули у воду, де він і закінчив своє життя.

9.IX.1943 року в Лащові (Замостянський повіт) вбито псаломщика Андрія Мицика (70 років), а 27.X.1943 року в Молодятичах (Грубешівський повіт) вбито старого псаломщика Семена Ярошевича під час нападу на будинок місцевого настоятеля. Нападом керували польські офіцери, і він був спрямований проти священика, якого не вбили тільки тому, що бандити не знайшли його. Свою злість вони зігнали на псаломщику Ярошевичі і дітях війта гміни Молодятичі. Дев'ятимісячну дитину один з бандитів узяв за ноги і вдарив об підлогу, потім бив прикладом рушниці, двох інших дітей віком 2 і 5 років убито жахливим чином у їхньому дитячому ліжечку.

У самому Холмі, резиденції митрополита, також не обійшлося без насилля з боку поляків. 3.IX.1943 року на залізничному вокзалі тяжко побили священика Володимира Кошового і Анатолія Боднара, а 8.IX.1943 року протоієрея Пилипа Середу. 12.IX.1943 року на вулиці ображено священика Йосипа Кундеуса і побито священика Олександра Білецького.

23.II.1944 року на вокзалі в Холмі ображено евакуйованого з Умані превелебного Ігоря, уманського єпископа. Єпископ Ігор описує цей випадок у листі до митрополита Холмського і Підляського Іларіона:

«Евакуйований з Умані, я приїхав увечері 23 лютого 1944 року о 9.30 до Холма згідно з розкладом. Не встиг я увійти до вокзалу, як почув вереск і прокляття. Мандруючи з Умані півтора місяця, я наслухався вже всього і тому не звернув уваги на вереск. Знайшовши вільний куток, я затримався там з друзями по подорожі й почав спостерігати, що відбувалось у залі (нам було заборонено виходити до міста). Високий молодий чоловік у кожусі вдавав із себе п'яницю, ходив по залі і кидав московські образи на адресу «попів», співав пародію різних пісеньок, перемежовуючи їх нецензурними висловами. Час від часу підходив до буфету, щось там пив і їв у товаристві молодих хлопців. Туди ще підходили люди у поліцейських мундирах і про щось таємничо радились. Несподівано до мене підійшов добродій у кожусі в супроводі кількох хлопців і почав мене ображати, називаючи отаманом бандитів.

Він намагався вирвати з моїх рук жезл, повторюючи: «Дай мені цю паличку, а я тобі розіб'ю голову!» Товариство «героя» продовжувало вибухати реготом і прокляттями. Це тривало до другої години ранку. Я мовчав, не озвався жодним словом. Нарешті бачимо — про щось шепочуться з поліцейським біля буфету, потім підходять до мене п'ятеро, один з міцною, темною пляшкою в руці. Але у цей момент на допомогу прийшли німецькі солдати і відігнали польських «героїв». Тоді той, що в кожусі, ліг на лаві і вдавав, що спить, а решта пішла до буфету і почала пити з поліцейським, ворожо поглядаючи на мене. Щоб уникнути повторення інциденту, я пішов у зал для німців, куди мене ввічливо впустив жандарм. Там я пересидів до ранку, але, коли повернувся до свого товариства, ця сама група кинулась на мене з лайкою. Бійки, однак, не починали. Дочекавшись години, коли можна було йти до міста, я без перешкод добрався до резиденції Вашої Екселенції і знайшов там захист.

Повідомляючи про цю подію, не можу замовчати факту, що під час моєї дворічної місійної праці на українській землі серед людей, вихованих атеїстами, я ніде не бачив і не чув, щоб так ганебно чинили з духовенством, як мені довелось побачити і відчути на собі від «християнського» польського населення».

А тепер подивимося на ці місцевості, де проживає українське православне населення, і на ту руїну, що спричинили наглі банди під командуванням вишколених ватажків, серед яких не бракує навіть офіцерів колишнього війська польського. Відчуймо терпіння нещасних жертв, які впали від меча цих польських «партизанів», киньмо оком на згарища, що залишилися після їхньої сваволі, і побачимо справжнє пекло, у яке перетворили спокійну Холмську землю ті, що, привласнивши собі гучну назву «підпільної» або «крайової» армії, шукають не озброєного противника, а беззахисних, своїх же братів, ідуть на цю землю не воювати, а вбивати.

Зі звіту настоятеля парафії Малків:

«8.II.1944 року о 12 годині ночі у Малкові бандити підпалили церкву і село. Церковне начиння і книжки загорілись, мешканців убили, кому вдалося врятуватись, той втікав з Малкова до сусідніх сіл».

Настоятель парафії Шиховиці у звіті від 14.III.1944 року пише:

«10.III.1944 о 2.30 бандити спалили село Шиховиці, у тому числі церковні будинки, шафи з книжками, документами і церковним начинням. Вбито приблизно 200 осіб, усі вони досі лежать на згарищах. Я ходив з людьми із Космова до Шиховиць, щоб поховати вбитих, але бандити не дозволяють, постійно стріляють. Вчора я ходив ще раз і бачив, що свині, які голодними ходять на згарищі, починають їсти трупи. Багато людей з Шиховиць пішло за Буг, отже, можна сказати, що парафія Шиховиць перестала існувати».

Звіт настоятеля села Сагринь:

«10.III.1944 о 4 годині ранку велика польська банда, яка налічувала приблизно 500 осіб, напала на Сагринь. Оточивши село навколо, з відстані 200 метрів почала стріляти запальними кулями і підпалила все село. Село захищалося півгодини, але, коли вогонь поширився, виникла велика розгубленість, і оборона мусила відступити, бо мала тільки 60 гвинтівок, а бандити — 50 автоматів і приблизно 450 гвинтівок. Банда підпалила також церкву і парафіяльні будинки. Парафія налічувала понад 300 господарств. З них згоріло 280. Вже поховано 202 корінних мешканці і приблизно 300 тих, які недавно поселились. Крім цього, у Сагрині переховувалося населення з Пасік, Теребіня, Модриня, Майдана, щоночі Сагринь заповнювали люди з інших сіл. Усього в Сагрині загинуло 600—800 осіб. Декого закопали там, де вони впали, і то потайки, щоб поляки не вбили й тих, хто ховає, як це вони зробили у Ментках, де наступного дня вбито тих, хто повернувся до села. Поляки приїжджали до Сагриня возами з жінками, дочками і синами. Вони грабували все і вивозили до лісу, а потім жінки двічі поверталась до Тишовиць за сагринським добром. Чоловіки і сини грабували і виловлювали на полях недобитих людей та вбивали, а жінки вивозили награбоване майно трійками із вкрадених у Сагрині коней. 15.III.1944 року я бачив ще не поховану 80-річну жінку, в якої голодна свиня виїла щоку. Я бачив 8 трупів, задушених димом у ямі-криївці, де навмисне було запалено солому, щоб вони задихнулися. Поляків і тих православних, які перейшли у католицтво, не вбивали, їм навіть віддавали власні коні. З чужих речей їм пропонували брати все, що подобається. Давали перепустки до Тишовиць, а коні залишали на постій у лісництві в Тучапському лісі. Хто тільки з'явиться тепер у Сагрині, старається втекти,

бо там панують смерть і жах. Жінки з лісу кричали до наших: «Марисю, втікай сюди», вони бігли, думаючи, що це свої, а звідти вискакували поляки на конях і вбивали. Під час цього нападу вбили дружину і дитину священика Василя Ляшенка. Дружину задушили і прострелили їй голову, а 4-річна дитина знайдена вбитою зі зламаною рукою».

Мешканка села Пасіки (гміна Ментки) Зіна І., 12 років, яка ночувала у Сагрині під час нападу, розказувала як свідок:

«Уночі з 9 на 10 березня наша родина не спала. Зранку ми побачили, як польська банда напала на Сагринь і стріляла запальними набоями. Моя мама Ольга, сестра Ліда, тітка Марія Лащ і я втікали на постерунок місцевої поліції. Під час втечі мене було поранено в обидві ноги. Мама взяла мене на руки і занесла на постерунок. Там вже було багато людей. Через певний час прийшли бандити, почали бити у двері і кричати, де поліція. На постерунку поліції не було. Бандити забрали свиней з поліцейських хлівів і поїхали. Прийшла інша група бандитів і кричала, щоб їм відчинили. Лякали, що підкладуть міни під сторожку. Коли люди почали втікати на горище, бандити спрямували туди вогонь запальних набоїв. Кулі порозбивали черепицю, і було видно, скільки там людей. Бандити вирубали двері, вдерлись на горище і вбили там усіх чоловіків. Вбиваючи, ще й проклинали їх. З горища вони забрали все, жінок і дітей викинули вниз, а на горищі запалав вогонь. Вони питали у жінок про посвідчення (кенкарти), а коли якась показувала, то її вбивали на місці. Тих, хто був без посвідчень, вигнали на подвір'я. Я не могла ходити на поранених ногах, але мусила, бо дуже сильно мене били револьвером по голові. Мене водили по різних подвір'ях, щоб я показала їм схрон, але я про це не знала. Тоді взяли 5 жінок, щоб вони показали схрон. Двох із них вбили, їхніх прізвищ я не знаю, решту привели на подвір'я, де нас було більше. Там вбили мою маму і сестру Ліду. Коли впала мама, то за нею впала і моя тітка. Бандити думали, що її вбили, але вона навіть не була поранена. Потім підійшли до мене. Один з них вистрілив мені в голову, і я впала. Бандит вистрілив ще раз і поцілив мені в руку. Я лежала без руху. Бандити думали, що вбили мене, і пішли. Моя сестра Ліда була тільки поранена в руку, отже, встала і хотіла втікати, тоді бандит вистрілив їй у голову, і сестра померла. На подвір'ї, де мене поранили, я пролежала цілу

добу. Надвечір наступного дня я доповзла на своє згарище і там ще пролежала добу. На третій день мене знайшла моя сестра. Мене забрали і відвезли до шпиталю в Грубешові».

А ось опис нападу на Модринь у гміні Ментки:

«2.III.1944 року приблизно о 10 годині ранку до наших хат підійшло багато озброєних людей. Усі вони були з рушницями і кричали польською «Стій!». Коли люди побачили озброєну банду, почали втікати. Нападники брали зі стаєнь коней, наздоганяли людей, стріляли і кричали: «Не пропустити жодного, навіть дитини!». Кого наздоганяли, то вбивали на місці, а в цей час інші грабували і підпалювали господарства» (Влодзімеж Г., 41 рік, село Ласків).

«11 березня 1944 року приблизно о 10 годині польська банда напала на колонію Модринь у гміні Ментки. Банда оточила всю колонію й почала палити хати і мордувати мешканців. Люди, що перебували у криївках, чули, як бандити співали «Єще Польська не згінела» і кричали: «Хай живе Польща, бити і різати українців!» Чули, як знущались над панною Рачек, вигнали її з хати, топтали ногами, били прикладами. Вона благала не вбивати її, але вони не звертали на це уваги. Пізніше почулись постріли. Іванну Рачек вбили серед господарських будівель і там спалили (Протокол написаний в УДК, Грубешів).

Максим Ш. Мешканець Ласкова у гміні Крилів так розповідає про напад на село:

«10.III.1944 року приблизно о 3 годині ранку наша варта побачила відблиски пожеж над Шиховицями, одночасно було чути стрілянину. Приблизно о 6 годині ранку до нашого села приїхав посланець із Шиховиць і повідомив, що польська банда палить Шиховиці і вбиває людей. Наша група самооборони з 20 осіб вирушила на допомогу. Банду зустріли у Ласківському лісі неподалік Шиховиць. Після короткої стрілянини хлопці мусили повернути до Ласкова. Приблизно о 10 годині ранку ми побачили, що польська банда оточує наше село з усіх боків. Наша самооборона була дуже малою у порівнянні з польською бандою. Їх було понад 200 осіб, були дуже добре озброєні, з автоматами та гвинтівками. Бандою командував 40-річний напівінтелігент Бжусь із колонії Ласків. Вони стріляли запальними набоями. Село горіло. Люди втікали. Бандити стріляли

з відстані, а впійманих катували перед розстрілом: відрізували кінцівки, кололи ножами і багнетами, а потім вбивали з криками: «Бити всіх до ноги, навіть дітей, щоб не було жодного українця на нашій землі!». Коли село згоріло, бандити почали шукати людей по криївках. Я з родиною також був у криївці. Нас було всього 10 осіб. Після виявлення схованки бандити кричали і говорили українською: «Вилізай, Іване, поляки вже пішли, вже не будуть мордувати!» Але ніхто не вилазив. Бандити почали відкопувати криївку. Відкинули землю. Побачивши, що вже нема порятунку, наші жінки вирішили вийти, вважаючи, що таким чином вони себе врятують. Вийшли з дітьми. Бандити наказали їм лягти. Постягували з них одяг і взуття і питали, чи хтось ще залишився у сховищі. Жінки говорили, що нема нікого. Поляки погрожували, що будуть їх колоти і різати. Почувся голос бандита: «Давай ніж!» Жінки почали голосно кричати. За мить почулися постріли. Розстріляли Теклю Щ., мою 30-річну дружину, сестру Марію (37 років) і сина Євгена (11 років), Віру Позінкевич (12 років), мого швагра (50 років). Потім банда напхала до нашої криївки соломи і підпалила. Все почало горіти. Горів одяг. Я встиг скинути верхній одяг, вискочив з криївки, почав утікати. Бандити стріляли у мене, поки я не вбіг до лісу. Польська банда, яка напала на Ласків, складалася головним чином з місцевих поляків. Декого я розпізнав.

Після погрому Ласкова польська банда протягом двох тижнів грабувала наше майно. Місцеві поляки приїжджали на згарище з жінками і все забирали. Гострими списами вони шукали речі, закопані в землі, викопували і забирали. Під час цього нападу загинув наш 30-річний настоятель Лев Коробчук і разом з ним 20 осіб. Ласків спалено і знищено. Вбито понад 200 осіб».

Також мешканець села Ласків, 52-річний Міхал Г., стверджує, що під час нападу на Ласків поляки кричали: «Палити, бити, мордувати українців до кінця! Бити всіх!» Через 10 днів після нападу польські бандити пригнали українців із Смолигова закопати тіла забитих людей. Трупи закопували в тому місці, де вони лежали. Засипали у схронах, закопували у полі. Після закінчення роботи поляки забрали усіх тих українців із Смолигова, завели їх до лісу і там усіх розстріляли. Відомо, що під час нападу польська банда витягувала людей з криївок і вбивала, а поранених вкидали у вогонь.

Ципріан К. з села Бересть у гміні Молодятичі оголосив таку заяву в УДК Грубешів про напад на село:

«21.III.1944 року приблизно о 7 годині ранку до мене прибігла дружина з повідомленням, що від Острівка йде велика банда, приблизно 200 осіб. Йшли лавою. Серед них були малі хлопці віком приблизно 14 років. Коли я вибіг на подвір'я, частина будинків уже горіла, бандитів було багато. Наближаючись до села, бандити кричали: «Бити, палити до колиски, вибити всіх до ноги!» Вони стріляли запальними набоями. Я не мав куди втікати, бо всі будинки були вже оточені. Сховався у стодолі й сидів там доти, поки банда не пішла. Моя стодола також горіла, але я не мав іншої криївки. Коли банди вже не було біля моїх будівель, я перейшов до криївки сусідів. Звідти я спостерігав, як горіло село, постійно було чути постріли. Банда палила село і всіх вбивала: старих, дітей, молодь. Вбито понад 200 осіб. З 350 господарств залишилося 23, у тому числі 4 польських господарства».

Семен К., мешканець села Бересть у гміні Молодятичі, так розповідає про напад на це село:

«21.III.1944 року приблизно о 7 годині ранку я побачив багато озброєних бандитів, які наближалися з боку Заборців. Підходячи до села, вони почали стріляти. Почулась команда: «Палити, бити до колиски, не може бути ні одного українця на польській землі!» Після цих слів польські бандити почали палити село. Їх було досить багато, приблизно 200 осіб. Мали вони різні мундири: німецькі плащі, польські конфедератки, переважав цивільний одяг. Озброєння було різним. Бачив переважно гвинтівки і гранати».

Дмитро М., свідок погрому села Модринь, пише так:

«26.III.1944 року о 12 годині банда, яка йшла з боку Мірецького Лісу, почала стріляти з відстані близько 500 метрів з різноманітної зброї. Я сховався у схроні й там почув, як людей били і розстрілювали. Після 4 години я вийшов із схрону і побачив людей з відрізаними руками і ногами. В іншому схроні побачив людей, вбитих гранатами».

«2 квітня 1944 року приблизно о 8 годині банда, яка налічувала приблизно 50—60 осіб, оточила село Новосілки у гміні Потужин і почала стріляти. Бандити ходили від хати до хати і підпалювали їх. Хто тільки з'являвся, того відразу вбивали. Бандити ходили по криївках, вишукували людей і вбивали їх. Під час підпалювання чи-

нили так: підпалювали і чекали, поки полум'я охопить будинок. Тож багато людей згоріло живцем, кілька було тяжко попечених. Коли банда увійшла до Новосілок, спочатку впіймала 9 осіб, у тому числі настоятеля Миколу Гольця, і всіх повбивала. Село повністю спалено. З двохсот номерів залишилося 9 будинків. Вбитих і попечених є понад 120 осіб».

(Протокол свідчень Юрія С., 48 років, мешканця села Новосілки, написаний 4.V.1944 року в Грубешові).

Священик-декан з Крилова про обставини трагічної смерті священика Миколи Гольця і його парафіян пише:

«На доповнення моїх попередніх звітів пишу про обставини трагічної смерті священика Миколи Гольця. Після нападу польської банди на село Ласків, де мученицькою смертю загинув священик Лев Коробчук, священик Микола Голець, бажаючи відвернути нещастя від вірних і взагалі від села, почав закликати громадян до згоди і співпраці без огляду на віру та національність і з цією метою скликав кілька зборів 14.III у Новосілках і сусідніх селах, на які їздив з римо-католицьким священиком з Новосілок. Вони спільно закликали до згоди. Довіряючи запевненням поляків, що йому і всім мирним людям нічого не загрожує, до останнього моменту свого життя виконував свої священицькі обов'язки, а в день смерті, коли йшов молитися за дитину, був схоплений польськими бандитами і вивезений у невідомому напрямку. Римо-католицький священик і управляючий фільварку, які разом зі священиком Гольцем проводили зібрання, вже раніше виїхали з Новосілок. Поляки запевняли, що священику Гольцю нічого не загрожує, що він також перебуває у безпечному місці. Але через три тижні, коли поляки, які спалили село і вбили 130 православних, вийшли із села, у ямі в колонії Новосілки у господарстві поляка Ковальського знайшли тіло священика, замученого у страшний спосіб разом з 11 парафіянами. Священикові Гольцю відрізали бороду, язик, вуха і взагалі жахливо покалічили. Так знущалися з парафіян. Тіло однієї жінки знайшли у хліві старости Улановського в колонії заритим у гній».

Уночі на 3.IV.1944 року двадцять польських бандитів вломились до помешкання церковної сестри у селі Спас повіту Холм Параски Дині й побили її так, що наступного дня вона померла, робітника вбили і забрали ключі від церкви, які там були. Також

побили псаломщика і його родину, наказали йому протягом двох днів виїхати під загрозою смерті. Від'їжджаючи, бандити сказали псаломщику: *«Скажи попу, щоб не приїжджав сюди більше правити, бо вб'ємо його як пса!»*

14.V.1944 року в селі Дрелів, повіт Радзинь, польські бандити тяжко побили церковного старосту, псаломщика, паламаря і колишнього церковного старосту та їхніх дружин, а в селі Жероцін того ж повіту — найкращого парафіянина.

У селі Луковиско, повіт Бельськ, вбито старосту церкви у Длугій, якого немилосердно побили за 10 днів до цього. Перед цим вбито у Носові, повіт Бельськ, 10 наших людей, а кількох так сильно побито, що не відомо, чи виживуть. Сімох селян зі зв'язаними руками прив'язали до возів і таким чином вивезли.

З повіту Радзинь до нас пишуть:

«Вчора, 23.V.1944, у Віторожу відбувся похорон трьох найкращих і найвірніших синів святої Православної Церкви, яких вбила боївка 29.I.1944. Вночі їх, зв'язаних, вивели за село, сильно побили, врешті вбили у лісочку, приблизно за 30 метрів від дороги, і закопали. А тепер люди, випасаючи там худобу, виявили ноги з черевиками, які стирчали з-під землі. Жорстокість місцевих прихильників боївки не мала меж. Коли сім'ї не знали, що сталося з батьками (Микола Артесюк 40 років, Микола Пшиходський 47 років, Антоні Боровик 49 років), поляки пустили поголос, що вони з більшовицькими бандами пішли за Буг, щоб боротися з німцями. Хотіли, щоб німці вбили ще тих, хто залишився вдома, але Бог не допустив. Тепер це викрилось. Господар Бог виявить і вбивць» (Із звіту настоятеля парафії Дрелів, повіт Радзинь).

«5 квітня 1944 року о 3 годині пополудні до села Ганськ прибула банда, спалила гміну, пошту і всі будівлі Антона Матеюка. У вогонь палаючої пошти живцем укинули 3 зв'язаних українських селян: старосту колонії Ганськ Василя Боровського, Павла Кота і Дмитра Конюха» (Рапорт священика-декана з повіту Влодава).

Один з настоятелів парафій, які знаходились на заході Холмсько-Підляської єпархії, так описує становище православного священика на селі:

«Ночувати доводиться не раз по стодолах і хлівах. Часто парафіяни переховують мене в льоху, прикривають соломою і дошка-

ми. Щоб бути на парафії, коли з усіх сторін відчувається вороже ставлення польського населення, треба відмовитись від особистого життя і в кожний момент дня і ночі бути готовим до різних несподіванок, включно зі смертю».

Про ситуацію в парафії Рейовець (повіт Холм) холмсько-підляський консистор отримав таку інформацію:

«У Рейовецькій парафії парафіяльне життя завмерло. Родини вбитих парафіян мешкають у Холмі та інших місцевостях. Православний священик не може приїхати до Рейовця, бо довкола — тільки поляки, які вбивство українця вважають святим вчинком.

Польські римо-католицькі ксьондзи використовують цю надзвичайно важку ситуацію наших вірних і відверто схиляють їх до зміни віросповідання: «Приходьте до костелу, бо ці лісові діти не дадуть вам спокою» (Польська парафія Боровець, повіт Красностав).

Один з найстарших холмських священиків так описує власні переживання і своєї парафії з села К. повіт Красностав:

«У людській мові нема таких слів і відповідних висловів, якими можна було б докладно відтворити численні види моральних і фізичних мук, катувань, каліцтва, мордування, вбивств окремих людей і цілих родин, які мали місце в К. від січня аж до 15 травня ц.р.

Найзатятіші, найсуперечливіші, найогидніші, найобридливіші ображання того, що є найсвятішим, найдорожчим і найлюбішим для душі і серця православного населення, для батька, матері, дітей — найогидніший садизм у знущанні, ґвалтуванні, битвах, скаліченні, вбивствах старих і молодих, чоловіків і жінок, хлопців і дівчат, злодійське пограбування і якесь дике плюндрування всього і всякого рухомого і нерухомого майна вдень і вночі, багатих господарів і найбідніших вдів і сиріт — все це прокотилося через наше село з одного кінця в інший, не оминуло воно жодної хати, жодного хліва, стодоли, жодної комори, жодного найменшого православного кутка. Зимою люди виходили на ніч у поле, закопувались у сніг і так ночували з малими дітьми. Коли потепліло і земля розмерзлась, люди, як кроти, зарились у землю, цілими днями і ночами сиділи у ямах-схронах. Але і це не допомагало: кати натрапляли на сліди, знаходили людей у снігу, виганяли з підвалів і схронів. Люди почали втікати із сіл. Чоловіки залишали жінок, батьки — дітей, діти — батьків. Але і це не допомагало: за батька-втікача мучили сина,

за сина — батька або матір, за чоловіка — дружину. За що так терпіли люди? Злочинці проголошували різні гасла: «Давай зброю! Давай військові речі! Плати контрибуцію! Помста за поляків, вирізаних за Бугом! За зв'язок з антипольськими організаціями!» Вигадували гасла, які слина на язик принесла, тягнули до лісу, де розпинали, вішали на деревах, заганяли до річки Вепр і топили як кошенят, прив'язавши камінь до шиї... Нарешті (...) від Пальмової католицької неділі почало з того апокаліптичного мішка вилазити шило: «Святкувати разом з нами! Святкувати Пасху в костелі! Перейти в католицьку віру! Повинна згинути схизматська віра! До 1 травня мусите всі перейти в католицьку віру! 15 травня останній термін!» — і всіх наших людей гумовими палицями погнали до костелу.

Втекло з парафії Крупець	*30 родин*
Побито і покалічено	*майже всіх*
Пограбовано хат	*20*
Пограбовано майна	*у всіх*
Застрелено людей	*20*
Вбито на смерть колами, ножами	*3*
Зарізано пилкою	*2*
Загнано врешті до костелу	*450*

У православній вірі залишилося кільканадцять старих жінок і чоловіків».

III.

Для духовного і матеріального життя українського населення страшними є наслідки описаного вище терору і збройної розправи з українським селом, які застосовуються польськими диверсійними підрозділами.

Більшість духовенства і сільської інтелігенції тримається до кінця на своїх місцях і врешті гине мученицькою смертю. Але багато є таких, чия родинна ситуація не дозволяє залишитись, і вони мусять покинути свої парафії чи інші місця освітньої, кооперативної чи релігійної роботи й шукати порятунку або в містах, або за межами Холмщини. Разом з їхнім відходом у селі припиняється

суспільне життя: релігійне, освітнє, кооперативне. На підставі місцевих звітів можемо стверджувати, що припинили існувати приблизно 20% православних парафій, перестали працювати 80% українських шкіл, призупинили свою діяльність 50% кооперативів.

Українське життя на Холмщині дуже зруйноване, національний організм знекровлений і проходить важке випробування.

Люди, які в такий спосіб чи метод хочуть розв'язати українську проблему на Холмщині, тобто, відверто кажучи, вогнем і мечем знищити український православний елемент на цій землі, нехай подумають, яку величезну відповідальність беруть на себе і весь польський народ перед Богом та історією, якщо вони здатні зрозуміти, що така відповідальність існує.

Коли придивимось до всіх описаних кривавих картин індивідуальних і групових терористичних убивств, коли побачимо їх збільшення у часі й просторі, то переконаємося, що викладені факти не є справою гарячих голів чи збочених фанатиків. Ні, це — наслідок планово розпаленої масової ненависті. Це в західні окраїни української території б'ють отруєні ненавистю, україножерною пропагандою людські хвилі збаламучених польських сіл і міст.

А тепер звернімось не до тих, хто благословляє, дає натхнення чи патронує цю діяльність. Не до тих, хто у листівках з підпілля у Холмі чи Варшаві закликає до придушення українського бунту, а тільки до тих представників освіченої польської еліти, духовної чи світської, що перебуває як у Польщі, так і за її межами, і запитаймо:

Чи знаєте, Ексцеленціє, пресвятіші отці, про ті криваві вчинки, руїни, шаленство і страх, які огортають нашу українську землю, на якій спільно проживають українці і поляки?

Якщо знаєте, то чому мовчите? Невже ви не солідарні з тим усім, що відбувається під польським національним прапором чи католицькою хоругвою?

Чи, може, тішитесь розбудовою католицької вівчарні за рахунок нових навернених з Жулина чи Крупів, які під свист куль і в диму згарищ втікають від смерті до костелу, шукаючи порятунку в зміні віри або національності?

Може, солідаризуєтеся зі зверненням ксьондза — настоятеля з Боровиці, який з костельного амвона закликає православних ук-

раїнців приходити до нього, якщо вони не хочуть бути вбитими, або із зверненням тієї польської організації, яка у своїх відозвах, розповсюджених у Холмі, закликає українців переходити в католицизм і замінювати українське посвідчення особи на польське?

Десь на початку поточного року до нашого митрополита Іларіона прийшов характерний звіт старого православного священика Івана Которовича з Наброжа на Замойщині, який зі смутком і болем позідомляв своєму архіпастирю, що в другий день Різдва Христового не міг відправити службу Божу в церкві — філії своєї парафії в Старому Селі, бо, приїхавши, дізнався, що невідомі бандити вбили попередньої ночі кілька польських родин. Пригніченість православного каплана і його вірних була такою великою, що вони не могли зі спокійним серцем розпочати безкровної офіри.

А тепер спитаймо Його Ексцеленцію, римо-католицького ординарія, Любельського єпископа, що доповів йому про мученицьку смерть священика Миколи Гольця той священик з Новосілок на Грубешівщині, який разом зі святої пам'яті священиком Гольцем об'їжджав 14 березня цього року околицю, спільно закликаючи вірних обох віросповідань до згоди і братерського співіснування? Що написав він про смерть цих 130 умовлених до згоди українців з Новосілок, яких замучили разом зі священиком Гольцем?

Ставлячи ці питання, не хочемо розпочинати торги чи пусту полеміку. Занадто болісними є рани обох народів, щоб можна було ними легковажити чи торгувати. Наводячи ці жахливі факти, називаючи їх і дії людей на ім'я, ми вживали термінологію жертв і наочних свідків. Ми не прикрашали стиль. Певні визначення чи назви можуть різати вухо тих, до кого звертаємося під кінець свого послання. Повторюємо: дійсність є занадто жахливою. Отрута занадто глибоко увібралась у суспільний організм, щоб можна було марнувати час на дипломатичні розмови у версальському стилі. Не шукаймо і не починаймо тут цих розмов. Ми просто звертаємося до людського сумління, до сердець тих, хто носить на грудях святий Хрест, символ Христової муки, терпіння і воскресіння. Символ віри і надії всіх наділених Божою ласкою у великому, давно не баченому в історії людства катаклізмі християнських народів, а серед них — у першу чергу обох наших знекровлених народів: українського і польського.

Звертаємося до не запамороченого отрутою ненависті й братовбивства шовіністичної пропаганди розуму тих, кому національна честь не дозволить підписатися під закликами наведених вище відозв чи проповідей, виголошених з Боговицької кафедри.

Відгукніться! Нехай ваш і наш голос почують усі люди доброї волі й чистих рук, яким не байдуже майбутнє обох народів.

Дано в місті Холмі, 15 травня 1944 року.

Митрополича Рада:
Віце-голова: (Віктор Соловій) Секретар: (В.Квасниця)
Холмсько-Підляський Духовний консистор:
(Прот. Гр.Метюк) (Прот. В. Мархева)
Повітовий Союз українських кооперативів
у Грубешові «Пробоєм»:
(Богун) (Роман Кочержук)
Холмська духовна семінарія:
(Прот. Барщевський)
Українська Державна гімназія:
(мгр. М.Мільков)
Печатка Холмсько-Підляського духовного консистора

Євген Пастернак. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. — Вінніпег—Торонто, 1968. — С. 421—422.

Документ 16

З МІЛІЦЕЙСЬКИХ ЗВІТІВ

ДЕКАДНИЙ ЗВІТ ПРО СИТУАЦІЮ № 135/4

24.03.1945 року приблизно 100 невідомих обмундированих осіб прибуло до села Жмудзь і пограбувало всіх мешканців української національності. Під час акції було вбито двох господарів української національності: Василя Вероду і Конопчинського.

Archiwum KWMO Lublin, zespół KPMO Chełm. — S. 51.

ДЕКАДНИЙ ЗВІТ ПРО СИТУАЦІЮ № 135/5

28.01.1945 року в гміні Городло невідомі розклеїли листівки, підписані АК, з погрозами українцям, які не хочуть їхати до Росії. Речові докази додаються.

Archiwum KWMO Lublin, zespół KPMO Hrubieszów. —S. 2.

Документ 17

УПА ПРО ПОГРОМИ

Свободу народам! Свободу людині! Смерть тиранії!

Уся польська преса і радіо гудуть кілька тижнів про верховинський злочин. Партизанські підрозділи НСЗ вбили у селі Верховини 196 осіб української національності, у тому числі багато жінок, старих людей і дітей, жорстоко знущаючись із них. Страшний, нелюдський цей злочин, насправді гідний гітлерівських чи сталінських збоченців. Ці злочинці справді заслуговують на найсуворіше засудження.

Цей злочин, на жаль, не перший і не десятий, а тільки один з довгої низки подібних масових актів убивств, вчинених щодо українського населення. Чому мовчать про них, чому говорять лише про Верховини?

Тому що ті, хто так кричить і засуджує за Верховини, одночасно самі потурають таким самим злочинам, їх організовують і здійснюють. У той час, коли так голосно говорять про Верховини, ті самі люди, які нині правлять у Польщі, організовують масові криваві погроми українського населення в десятках і сотнях сіл.

Ось 24 січня 1946 року Військо Польське, підсилене двома автомобілями радянських енкаведистів, знищило 14 безневинних осіб із села Карликів на Лемківщині, у тому числі 70-річного, вже хворого українського священика, його дочку і малу чотирирічну онучку, стріляючи, б'ючи і колючи багнетами.

25 січня 1946 року ВП вбило у селі Завадка Мороховська на Лемківщині 70 осіб і дощенту спалило все село, хоча не було жодного приводу для здійснення «пацифікаційної» акції. Більшість вбитих — малі діти, старі люди і жінки. Солдати жорстоко знущалися з беззахисних жертв. Дітей живцем вкидали у вогонь або проколювали багнетами, розбивали голови, жінкам відрізали груди, чоловікам і жінкам ламали кістки, здирали шматками шкіру, забивали дріт у чоло, припалювали вогнем, розрізали животи, виколювали очі. Командир ВП, який керував цим кривавим погромом, пізніше звітував радянському офіцерові й дістав похвалу «харашо!»

В останні дні лютого 1946 в селі Лещава, повіт Перемишль, ВП зачинило в церкві понад 120 осіб. Там їх тримали цілий тиждень, морили голодом, били, купали в річці (в одязі) і потім мокрими тримали на морозі. У церкві солдати танцювали, стріляли, вбивали людей, влаштовували дикі оргії. Радянський офіцер, у той час скинутий на парашуті з літака на церковне подвір'я з метою перевірки, як сталінські польські прислужники виконують накази, похвалив своїх польських пахолків і наказав після закінчення цієї «лекції» старших осіб, не здатних до праці, залишити полякам, а всіх молодих гнати через кордон до «радянського раю».

Це тільки три приклади серед десятків і сотень таких фактів, які приносить майже кожен день. Судити слід було б не тільки за одне село Верховини, але й за всі Верховини і Завадки, за всі масові вбивства, грабунки і погроми, від яких сьогодні нема порятунку і яким нема кінця! Передусім треба судити цих нинішніх червоних маршалків, прем'єрів і президентів — підлих сталінських прислужників, найбільших бандитів і вбивць! Бо це вони посилають цілі бандитські дивізії, саме вони наказують влаштовувати криваву різанину і погроми українського населення! А потім фарисейськи вчиняють лемент про Верховини, щоб таким чином відбілити себе перед світом. Думають, що процесом стосовно одного села Верховини їм удасться заслонити десятки і сотні подібних Верховин. Думають, що той, хто читає про перебіг верховинського процесу, не повірить, що ті самі люди, які судять і кричать у газетах про Верховини, здатні у цей самий час вчиняти такі самі погроми.

Можемо, одначе, запевнити, що ця цинічна гра їм не вдасться. Не можуть вони розділити нас і розбити спільний антибільшо-

вицький фронт наших народів, оскільки він є найбільшою життєво необхідною вимогою до нашої нинішньої політики, яка може привести наші народи до визволення, незалежності та єднання. Їм не вдасться також сфальшувати чи приховати від світової громадської думки свою відповідальність за нечувані і небачені злочини масового антиукраїнського терору.

Світова громадська думка є і буде належно поінформована про все, що у нас відбувається. А насамперед український народ добре пам'ятає всіх своїх катів і у відповідний час вимагатиме розрахунку. Всі злочинці будуть покарані.

Представники нинішнього польського уряду з усією своєю пропагандою за допомогою верховинського процесу намагаються показати, що вони не ведуть стосовно українців шовіністичної політики та що визнають і застосовують політику толерантності й гуманізму. Винними в усіх злочинах антиукраїнського терору є, на їхню думку, тільки шовіністичні елементи, які діють в опозиції до нинішнього уряду. Викладені вище факти заперечують це.

Нам добре відомо, що існують численні відсталі шовіністичні польські елементи, які в сліпій ненависті до всього українського готові зробити будь-який, найбільш ганебний та шкідливий, також і для власного народу, крок, аби тільки дати вихід своїй звірячій антиукраїнській ненависті. Добре знаємо, що такої політичної сліпоти і дурості нині ще є достатньо серед поляків усіх орієнтацій, чому найкращим доказом є саме Верховини.

Але також знаємо, що представники керівництва польських підпільних організацій оголосили ще у травні 1945 року, що засуджують антиукраїнський терор, боротимуться з такими тенденціями і позитивно поставляться до ідеї взаємної співпраці наших незалежницьких організацій як з одного, так і з другого боку. Саме це є для нас принциповою засадою в оцінці польсько-українських відносин, а не випадок Верховин. Хочемо вірити, що у майбутньому ці відносини складатимуться все краще, і наша політична співпраця розвиватиметься в одному спільному антибільшовицькому фронті. Цього найбільше бояться прислужники Сталіна. Вимагаємо, однак, щоб польське суспільство у своїх власних інтересах засудило всі такі випадки і злочини, як Верховини, незалежно від того, з якого джерела вони походять.

Є фактом те, що сьогодні найбільше підбурює і налаштовує до антиукраїнських виступів, як і безпосередньо проводить масові погроми українського населення, нинішній польський уряд — сліпе знаряддя в руках Москви. Цілком очевидно, що без опертя на польське суспільство урядові не вдалось би здійснити свої наміри у такому масштабі. Якщо все польське суспільство чинитиме рішучий опір такій політиці, якщо не буде ні самовільних безвідповідальних виступів шовіністичних елементів типу Верховин, ані підпорядкованих наказам червоних терористів виконавців убивств у Карликові, Завадці та десятках інших місцевостей, тоді буде дуже важко московським пахолкам, які називають себе польським урядом, здійснювати накази їхніх московських хазяїв стосовно українців, оскільки українське населення чинить цьому рішучий опір зі зброєю в руках.

Не антиукраїнські виступи чи спокійне бездіяльне спостереження за такими виступами нинішнього польського уряду, а боротьба у єдиному спільному фронті, пліч-о-пліч з українським та іншими поневоленими народами, яким загрожує московський імперіалізм, проти кремлівських тиранів і їхніх пахолків, нині є єдиною дорогою всіх порядних поляків, справжніх патріотів своєї позбавленої незалежності і волі Батьківщини.

Геть усе, що розбиває єдність і силу великої, вільної антибільшовицької революції народів Східної і Центральної Європи!

ХАЙ ЖИВЕ СПІЛЬНИЙ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ
ФРОНТ УСІХ НАРОДІВ!
ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА НЕЗАЛЕЖНА ПОЛЬЩА!
ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА!
ХАЙ ЖИВУТЬ ВІЛЬНІ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ
ВСІХ НАРОДІВ!
СВОБОДУ НАРОДАМ І ЛЮДИНІ!
СМЕРТЬ ТИРАНАМ І ТИРАНІЇ!

УКРАЇНЦІ

У квітні 1946 р.

Archiwum Państwowe Lublin, UPA—Zachód, VI Okręg Wojskowy kryptonim «Sian». — Teczka №85. — S .211.

Документ 18

КРОВОПРОЛИТТЯ У ВЕРХОВИНАХ

У 1946 році в органах польського правосуддя стався феноменальний випадок: процес над групою з 23 членів підпільного воєнізованого формування НЗС (Національні збройні сили), які вирізали українське село. Феномен полягав у тому, що Військо Польське, органи безпеки і всі партизанські воєнізовані формування вбивали людей майже у кожному українському селі, але до суду потрапили лише вбивці з Верховин. Поширеного явища вбивств польська преса «не помічала» або називала його «боротьбою з бандами», але різанина Верховин описана правдиво. Комуністична влада розрекламувала ці вбивства, коли Верховини вирізало антикомуністичне формування, підпорядковане польському еміграційному урядові.

Як випливає з повідомлень у пресі, злочин здійснила КСП — Команда спеціального призначення, тобто диверсійний підрозділ НСЗ, створений для вбивств працівників УБ (управління безпеки. — Пер.), громадської адміністрації, членів Тимчасового уряду, єврейського й українського населення, ліквідації їхнього та державного майна, особливо готівки. Спеціалістів з убивств судили одночасно за напади на Банк державної економіки у Любліні, Любельську рільничу палату, касу фабрики «Ідеал» у Любліні та банк «Сполем» у Холмі. Керівником КСП був Зигмунт Воланін. На одній з нарад інспектор Любельського округу НЗС «Зенон» наказав Воланіну розпочати інтенсивну ліквідацію українців і євреїв, «шкідливих організацій». На перший план повинно було вийти село Верховини Красниставського повіту. З цією метою чотири боївки КСП було об'єднано в один більший підрозділ, і 6 червня 1945 року вони зайняли село. Ось що написав про цей злочин журналіст «Голосу народу» в № 150 за 1945 рік:

Напад здійснила банда НЗС під командуванням «Сокола» (справжнє прізвище — Станіслав Секула). Для приспання пильності мешканців села, котрі очікували повернення своїх братів і синів з фронту, бандити переодягнулись у мундири польських солдатів, прикрасились квітами і розташувались у селі, пояснюючи,

що це підрозділ, який повертається з фронту. Ось тоді почалася систематична різанина в кожній садибі.

Видовище дітей, вбитих у хатах і городах, справляє жахливе враження. Деяких немовлят вбивали пострілом у рот. Спеціальна комісія, яка прибула на місце злочину, налічила серед останків 65 дітей віком до 11 років. Вбито також трьох старих людей віком понад 80 років.

В одній з хат знайдено останки 70-річної жінки, яка тримала на руках малу дитину, також вбиту. Обличчя дитини майже не видно було, його покривала маса запеченої крові.

Серед убитих була Марія Марчак — 57 років, чоловік якої був убитий гітлерівцями у квітні 1943 року за допомогу польським партизанам. Її син Пьотр Марчак воював з німцями ще у рядах Армії Людової, після визволення Любельщини пішов до Війська Польського, де й служить до нинішнього дня.

Жертвами бандитів стали Костянтин Будзяк (62 роки) і Марія Будзяк (56 років). Єдиний син Будзяків уже багато місяців служить у Війську Польському. Миколай Ретчук, батько зв'язкового підрозділу Армії Людової, тяжко поранений. Вбитий Антоні Олещук, батько доблесного вояка Армії Людової, Анна Ільчинська (73 роки), чий син служить у Війську Польському. Особливо позвірячому злочинці знущалися з родини Кондрацяків. Теофіла Кондрацяка (55 років) і його сина Антоні по-гітлерівськи кинули обличчям до землі з зв'язаними за спиною руками і вбили жахливим способом. Їм відрубали голови ударом заступа. Тіла жертв мають сліди численних колотих і різаних ран.

Так само вбито 72-річного Владислава Кондрацяка, як і Теофіла Кондрацяка та його 30-річну дружину Марію. Теофіл Кондрацяк був відомий усьому селу як добрий, зразковий хлібороб.

У помешканні Юзефа Філіпчука стіни продірявлені кулями всіх видів зброї. У цьому будинку вбито 15 осіб. Вбито всю родину Гловацьких: Фелікса Гловацького (40 років), Марту Гловацьку (50 років), Station Станіславу Гловацьку, чий чоловік перебуває у війську, бандити спочатку зґвалтували, а потім вбили. Вбито 32-річну Софію Князюк, її дворічного сина до нинішнього дня не знайдено.

Вбито чотири особи і важко поранено дві особи з родини Мельничуків: Вавжинця Мельничука (62 роки), Софію Мельничук

(26 років), Яна Мельничука (4 роки), тяжко поранено Катажину Мельничук і Анастасію Мельничук (17 років), 17-річного Анатоля Дудзяла замордовано способом, який за жорстокістю перевершує жорстокість есесівців. Бандити понівечили все його тіло розігрітою до червоного коцюбою, а потім перерізали горло фінкою. Його матір, 44-річну Софію Будзяк, застрелили.

Батько 19-річної Марії Банасюк (60-річний) загинув у Майданеку. Чоловіка німці ув'язнили у концентраційному таборі, і до цього часу він не повернувся додому. Банасюк Марію НЗС-івські бандити зґвалтували, а потім вбили. Вбили також її 50-річну матір і дитину двох з половиною років.

У помешканні Павляків у колисці вбили пострілом з револьвера півторарічну дитину — Марію Павляк. Смерть настала під час сну. Мамі дитини, яка гойдала колиску, встромили ніж у шию. У тілі жінки, крім цього, виявлено ще три кулі. З гвинтівки застрелено Ольгу Беднарчук і її 12-річну дочку. 9-місячного сина закололи у колисці багнетом. 90-річного Леона Вілька, нерухомого через старість, вбили у ліжку.

Село Верховини славилося тим, що його мешканці героїчно боролися з гітлерівськими окупантами. У цьому селі німці розстріляли 22 чоловіки за співпрацю з польськими партизанами. Багато мешканців Верховин з партизанів перейшли на службу до Війська Польського. НСЗ-івські бандити протягом двох годин вбили 194 мешканців села.

І кілька деталей з процесу, опублікованих у пресі:

Свідок Анна Свенціцька, постійна мешканка Холма, розказує, що 6 червня вона перебувала у тітки в селі Веселівка, розташованому десь за півкілометра від Верховин. Одного разу вона побачила, що до Верховин прямують 14 возів з військовими. Їй здалося, що це звичайне військо, і вона вийшла на подвір'я, але солдати наказали їй негайно вернутись. До цього ж будинку зігнали кілька інших жінок-українок. Крім цього, у будинку було три чоловіки. Чоловікам німці наказали лягати, а жінкам виходити по одній. Свідок Свенціцька також мусила вийти з дитиною на руках, але коли її хотіли розлучити з дитиною, то вона залишилась. Усі

жінки, які вийшли, були застрелені. На подвір'ї лежало приблизно 20 трупів. Діти цих жінок залишились удома. Разом з іншими жінками вийшла і загинула 70-річна тітка Свенціцької.

Свідок Марія Тивонюк має 13 років. Розказує стисло, що до їхнього дому у Верховинах прийшли якісь озброєні люди за грошима. Сплюндрували шафи і комоди, забирали одяг. Потім наказали всім, тобто всій родині свідка, йти на город до картопляного сховища. Там їм наказали лягти. Мати дівчинки навмисне прикрила її власним тілом. Один з опришків заліз до підвалу і почав стріляти з автоматичної зброї в тих, хто лежав. Усі були мертві. Свідок Тивонюківна отримала відносно легке поранення кулею, яка пройшла через тіло мами. Пізніше бачила, як у підвал вкинули її дідуся, старого, який впав на тверду підлогу і розбився. Потім, лежачи накрита трупом матері, чула, як нападники різали свиню на подвір'ї, виводили коней, аж нарешті хтось заглянув у відкритий підвал і сказав: «О, лежать як барани!» Приблизно о 3 годині дівчинка ризикнула вийти і вся захляпана кров'ю добігла до сусіднього села. (...)[1]

(...) На поховання спочатку йшли православні з сім'ями, потім комуністи з родинами, потім ормовці з родинами, потім ті, хто під час війни співпрацював з комуністичними партизанами, а потім вже хто просто потрапляв під руку...[2]

Від автора:

Отож-то! Чому перше місце зайняли «православні з родинами»? Про різанину Верховин писали: «Газета Любельська», «Штандар Люду», «Сучасність», «На сторожі демократії» та інші. Кожна підкреслювала садизм злочинців, але жодна не писала про причину злочину: мешканці Верховин були українцями. Де-не-де можна було прочитати, що жертва була православного віросповідання, але всі боялися слова українець. Ніби мова про польське село, тільки прізвища якісь не свої...

[1] Sztandar Ludu. – 1945. – № 85.
[2] Dwutygodnik literacki «Współczesność». – 1964. – № 15. – S. 67.

Документ 19

БОЇВКИ У ДІЇ

Фрагмент статті з часопису «Вісті» (1946. —№ 1. — С. 5 —9) про події у Східній Галичині й на Холмщині

(...) 4. 16 січня ц.р. [1944] польська боївка з 5 осіб напала на трьох українських хлопців, які їхали з села Ганчірки до Соколова (повіт Підгайці). Попри чисельну і збройну перевагу нападників наші хлопці змогли відбити напад і схопити одного з бандитів. Тільки один з українців був тяжко поранений, другий легко. У той час, коли транспортували схопленого бандита на постерунок української поліції, ті, хто втік, організували групу з 28 осіб, озброєну вогнепальною зброєю, сокирами і косами. Однак вони не знайшли українських хлопців. На підставі зізнань схопленого бандита встановлено, що до першої банди належали: Павлович Влодзімеж, Штовбак Влодзімеж, Мневскі Влодзімеж, Хірек Влодзімеж і Босан Ваврик — всі були поляками із Соколова.

5. 28 грудня ц.р. через село Полупанівка (Скалатського повіту) проїжджали два українці. Місцеві поляки спочатку по-звірячому побили їх, а потім передали німцям.

6. В Озерянах (Бучацький повіт) 8 січня ц.р. польська банда застрелила Дмитра Дидика, а його сина забрали з собою. Цієї самої ночі у Бертниках загинув Іван Стойчук, який контролював варту.

7. 30 грудня ц.р. у Бариші (Бучацький повіт) поляки вбили українця Василя Білоуса і забрали з собою Павла Луговського.

8. 8 січня ц.р. польська боївка вбила у селі Сугрів (Бібркський повіт) трьох свідомих українців: Івана Сидора, Миколу Карпінського та Івана Церковного.

9. В останні дні грудня минулого року бандити напали на село Пересоловичі на Грубешівщині і вбили 20 українських громадян. Завершивши свою справу, бандити на місці злочину співали польські пісні.

10. 8 січня ц.р. польська боївка вбила українського поліцая у Львові — Матуру і підстрелила українця Михайла Зубаря.

11. Під кінець грудня цього року три молоді українці проїжджали через польську колонію Ханачівка (Перемишлянський повіт). На них напали місцеві поляки і піддали лютим тортурам (між іншим, забивали цвяхи у п'яти під час допиту). Напівживими їх передали німцям з поясненням, що це повстанці-незалежники. Німці розстріляли заарештованих.

12. 30 грудня ц.р. в селі Болдури (Бродівський повіт) місцеві поляки напали на будинок української родини Теодора Ількова. Господаря і його дружину вбили, а дочка і син були поранені. Наступного дня приїхало СД, у якому були поляки, й заарештувало одного з поляків, якого розпізнала дочка Ількова, але незабаром його звільнили.

13. 7 січня ц.р. о 6 годині ранку з села Ясенів (Бродівський повіт) виїхав священик Балюта з метою відправити богослужіння у Жоркові. По дорозі він, однак, загинув — зник разом з фурманом. Пізніше у полі знайшли коней священика Балюти, ризу і хрест. Певні дані показують, що це зробила польська боївка.

Протягом грудня минулого року і січня ц. р. німецькі загарбники пацифікували українські села у районі Чорткова і Заліщиків. Всюди донощиками і співубивцями були поляки. Ось деякі приклади.

14. 4 січня ц.р. о 6 годині вранці спеціальний підрозділ, який складався з поляків і німців, оточив село Летячі (Заліщицький повіт) і почав заганяти всіх людей, включно зі старими і дітьми, до місцевої школи. Потім відокремили старших від молодших і всіх перевірили за привезеним списком. Тих, хто був у списку, виводили до іншого приміщення, клали обличчям до підлоги і розстрілювали. Під час облави бандити пограбували село. Входячи до польських домів, вони заявляли: «Не бійтесь, ми свої». Нічого дивного — серед них було багато поляків. Одного з них українці розпізнали, бо походив із села Дорогичівка.

15. 2 січня пацифікували українські села у Теребовлянському повіті: Варваринці, Струсів, Налужжя, Бернадівка, Різдв'яни і Гумниська. Пацифікацію вчинили німецькі кати спільно з польськими бандитами, переодягненими у німецьку уніформу (це були переважно члени польського підпілля, які нині працюють конфідентами у гестапо). Під час пацифікації поляки шукали українців, визначе-

них до розстрілу. Від'їжджаючи, німці видали розпорядження, щоб польські інформатори стежили за всіма рухами у селі.

Це тільки окремі вибрані приклади польського бандитизму і польського прислуговування німцям. Таких прикладів за останні місяці маємо десятки. Але чи тільки в останні місяці такі бандитські акції проводять певні польські елементи, керовані імперіалістичними провідниками? Ні! То вже понад рік (від початку 1943 року), коли український народ, доведений до крайності терором німецьких окупантів і більшовицьких партизанів, перейшов на Волині й Поліссі до збройних форм захисту власного майна і життя (так званої самооборони) і коли частина місцевих польських колоністів, духовенства і землевласників повністю віддалась на послуги німецьким загарбникам і більшовицьким бандитам.

Польські колонії на Волині стали найкращим місцем захисту для більшовицьких партизанів. Там вони діставали харчування й інформацію, організовували вилазки на українські села. Одночасно польські співробітниці ландвіртів, польські секретарі німецьких інституцій, польські перекладачі і перекладачки, польські коханки гестапівців були тими, хто заохочував німців до пограбування, вбивств і арештів української інтелігенції і селян. Незважаючи на ті вчинки, українці намагались досягти порозуміння з поляками, особливо з колоністами, сподіваючись на їхню нейтральність у нашій боротьбі проти гітлерівсько-сталінських загарбників, ненадання допомоги нашому спільному німецько-більшовицькому ворогові. Сліпа ненависть польських шовіністів не допустила до згоди. Тим самим поляки стали свідомим знаряддям у руках німецького і більшовицького імперіалізму і допомагали у винищенні українського народу.

Це було у 1943 році. Але цю безвідповідальну політику польські імперіалісти започаткували ще в 1942 році. Від квітня 1942 року польські імперіалістичні бандити невтомно мордують десятки і сотні українських активістів та інтелігенції на Холмщині. В іншому місці нашого органу публікуємо довгі, хоч і неповні, списки українських жертв польського терору лише на Холмщині.

І тепер слід поставити питання: що означає цей терор польських імперіалістичних кіл стосовно мирного українського населення? Український народ століттями живе на своїй землі. Століття-

ми бореться він за свою незалежність і має повне право жити власним державним життям. Нині нашому існуванню загрожують два бандитських імперіалізми: сталінський і гітлерівський. Проти них героїчно бореться український народ.

І саме у цій боротьбі ми отримуємо ніж у спину від окремих осіб з польської меншини на наших землях. Чи ця боротьба — у сфері польських інтересів? Ні, тому що:

1. Український народ ніколи не ставив під сумнів право польського народу на власну державу на польських етнографічних землях, завжди хотів і хоче згоди з польським народом.

2. Український народ гарантував і гарантує польській меншині на наших землях вільний розвиток, українська держава ніколи не буде гнобити і тероризувати польське населення так, як це робила польська держава стосовно нас. Український народ ніколи не допустить до того, щоб в українській державі горіли польські костели так, як горіли наші церкви під час мирного існування польської держави на наших північних землях, до того ж ще й офіційно руйновані та спалювані польськими поліцейськими.

Підступна боротьба польських імперіалістичних підбурювачів, яка ведеться нині проти українського народу, не допомагає Польщі, якій так само, як і нам, смертельно загрожують сталінсько-гітлерівські імперіалісти, навіть навпаки, є корисною для тих імперіалістів і шкодить натомість польським національним інтересам. Як показала вже історія, Польща ніколи не втримається між двома імперіалістичними хижаками, німецьким і московським, якщо не відмовиться від власного імперіалізму і не почне співпрацювати з сусідами, а особливо з Україною, бо саме сильна Українська держава є найкращою гарантією проти зростання московського імперіалізму і тільки у союзі всіх поневолених народів Сходу, до яких належить також Польща, можна знайти порятунок від агресивності Берліна і Москви.

Такими є життєві реалії. Ми далекі від того, щоб не знати, що польська національна меншина у своїй масі цієї правди не знає.

Але польські імперіалістичні провідники (які сидять у безпечних місцях) підбурюють поляків, мешканців міст і сіл, до диверсійних дій проти українців. Це вони є духовними провідниками того бандитизму польських боївок, польських баншутців

(залізнична охорона. — *Пер.*), польської кримінальної поліції і т.д. Для них неважливо, що вони є тут меншістю, що поляків у Галичині є тільки 900 тисяч, а українців — три з половиною мільйона, вони вперто говорять про «наші східні землі», а свою дуже розрекламовану боротьбу з німцями на практиці зводять до боротьби з ними на наших землях. Їхні публікації — це отрута для польського населення на Західній Україні, бо переважно то є оббріхуванням українців і наших національних ідеалів. Це добре відомий всім ендецький приспів про те, що нема жодної України.

Але нехай говорять факти. Ось фрагменти з польської газети під назвою *«Велика Польща»*, №18. Послухаймо, що писали про нас польські імперіалісти ще 19 червня 1943 року в статті *«Українці»*, і зрозуміємо причину бандитизму польських боївок:

«Останнім часом набрала розголосу справа України, бо німці, які у середині минулого року винайшли український народ для своїх цілей, тепер поспішно творять цей народ. Німці винайшли не тільки українців, але також гуралів, сілезців і багато інших «народів», щоб усіх пересварити і ослабити поляків —таким чином легше утримувати великі простори під своїм контролем. Німці підсувають думку, що український народ є великим, бо налічує сорок чи навіть більше мільйонів населення. Але їм не йдеться про людей, а про простори багатої південно-східної Європи, на які вони хотіли б накласти свою лапу, щоб утворити Рейх.

Ошуканством було б зарахування до українців усіх мешканців, які розмовляють іншою мовою, ніж польська чи російська. Прикладом нехай буде хоча б постать маршала Тимошенка, який, хоча й походить із цих земель, які вважаються Україною, бореться в ім'я Росії, щоправда більшовицької, але ж таки Росії. Можна сказати, що в Росії українців нема, хоча одна зі складових частин Росії називається Україною.

Інакше виглядає ця справа на польських землях. Ці землі ніколи не називались Українами, одначе є люди, які називають себе українцями і мріють про якусь українську державу. Такі мрії — це вода на німецький млин, бо німці насправді про жодну Україну не думають. Доводом може бути факт, що вони не оголосили незалежності України після здобуття Львова, Києва чи Харкова. Вони хочуть приєднати ці території до Третього Рейху, а з так званих

українців створити добрих найманців для боротьби з поляками, бо німців замало для опанування всього. Німці знають, що Українська держава не може існувати, бо її не було у минулому, і тому говорять про Україну, що це їм не перешкоджає...

Для створення держави потрібно багато речей, серед яких однією з найважливіших є історія. Так, коли говорять про Польщу, то думають про Болеслава Хороброго, Собеського, Чарнецького і про нас — сучасників. З цього складаються народ і держава, це нить, яка зв'язує минуле з сучасністю.

Українці не мають минулого, тому не можуть мати власної держави. Хіба що хтось створить державу для власних потреб, а не для якоїсь України. Так думають і німці. Так звані українці мають одне дике гасло: «Різати ляхів». Це гасло є занадто малим, щоб щось збудувати, бо й скажений пес може покусати навіть свого господаря, але скажений пес залишиться здохлим стервом. Якби якийсь народ брав назву тільки від землі, то невдовзі ми стали б не поляками, а «губернаторами» — від Генеральної Губернії.

Одним словом, Україна — це німецьке баламутство, плюс кілька десятків українських діячів, вихованих і дресированих у німецькій школі, спочатку австрійській, а тепер гітлерівській. Як виглядала б справжня Україна, можна переконатись на прикладі української кооперації. Вона є одним суцільним злодійством, обдиранням з людей грошей і так мало сплачуваних за контингент збіжжя та інших речей.

У цьому короткому викладі я порушив деякі справи української проблеми, вважаючи, що ніяка Україна у нас існувати не може, бо ті, хто називає себе українцями, не тільки є німецькими прислужниками, вони забули, що є слов'янами. Їхня ненависть, підтримувана німцями, — це їхня хвороба. Хоча це нас неодноразово боляче ранить, ми зможемо від цього швидко вилікуватись, як господар, покусаний скаженим псом. А вони знову можуть стати жертвою своєї хвороби».

Це думка автора статті, яку ми цитуємо повністю. Під статтею вміщено слова Дмовського, ідеолога польських імперіалістів: *«Незалежна Україна була б міжнародним публічним домом».*

Якби ця стаття була окремим, винятковим явищем, то можна б її було вважати твором фантазії хворої людини. Зрештою, в кожному суспільстві зустрічаються такі випадки. Суть у тому, щоб суспільство змогло відмежуватись від таких осіб і зберегти здоровий розум.

На жаль, цей принцип не можна застосувати до поляків, особливо до тих спільнот, що проживають на наших землях. У процесі існування польської держави саме такі люди, як автор цитованої статті, формували польську громадську думку. І попри важкі переживання польського народу в нинішній війні мало що змінилось у цій справі. Майже вся польська підпільна преса пише в дусі *«Великої Польщі»,* майже всі не визнають української держави, існування українського народу й опосередковано, навіть безпосередньо, підбурюють до вбивств українського населення.

Нема щонайменшого сумніву, що вся ця робота польських еміграційних підбурювачів і керованих ними елементів сильно діє на шкоду польського і українського народів, а особливо на шкоду польської меншини на західних українських землях. Це одночасно робота на користь Москви і Берліна.

А тим часом польські народні маси стогнуть під ярмом німецького окупанта і... чекають на нову більшовицьку окупацію. У затятій боротьбі з двома імперіалізмами стікає кров'ю й український народ. Обидва народи мають за свою мету відбудову власної державності на своїх етнічних територіях. Тому вони мусять прагнути разом з іншими поневоленими народами Сходу і Заходу знищення спільними силами сталінсько-гітлерівського імперіалізму. Але спочатку польський народ, який прагне відбудувати власну державу, повинен очиститися від шовіністичних імперіалістів, від несамовитої шляхти, яка не допускає ніякої згоди між українським і польським народами. Польський народ повинен сам очиститись від тих безвідповідальних елементів, саме в цьому зацікавлене польське населення, яке проживає на Західній Україні. Бо вони не можуть бути зацікавлені у доносах, вбивствах і мордуваннях українського населення бандитами, які є жертвами ненависної агітації хворих польських імперіалістичних провідників і які безпосередньо стають агентурними прислужниками сталінсько-гітлерівських загарбників.

Archiwum Państwowe Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy, kryptonim «Sian». – Teczka № 69. – K. 9–11.

Документ 20

ВБИВСТВА І ЗГАРИЩА У ГРУБЕШІВСЬКОМУ

Грубешів, 11 березня 1944

Український Комітет Допомоги
Грубешівського повіту
у Грубешові
№ 4010/0 «.../42»

До
Українського Центрального Комітету
у Кракові

Інформуємо, що 9—11 березня 1944 року спалено 11 українських сіл і вбито у дуже жорстокий спосіб не тільки чоловіків, але й жінок і дітей.

Вранці 9.III.44 люди з Аделіни, гміна Ментки, повідомили правління гміни і постерунок української поліції в Сагрині, що до їхнього села прийшла велика банда, сформована із самих поляків. Банда вийшла з Турківського і Тучапського лісу, куди вона прийшла, ймовірно, з Лащовицької і Тишовицької гмін.

Гміна передала інформацію органам безпеки у Грубешові й УКД. О 4 годині після полудня ця банда напала на село Ментки, повністю його спалила і застрелила багато українців. Польські господарства вона оминала і поляків не била (зрештою поляки відступили з усіх сіл, на які здійснювались напади). О 4 годині вранці 10 березня банда напала на село Турковиці, спалила його і вбила українців. У цей самий час був напад на колонію Сагринь і село Сагринь. У цьому селі зібралось понад 3 тисячі українців зі всіх довколишніх сіл. Село і колонія були спалені. Дуже багато українців вбито (приблизно 500). Уранці 10 березня ця сама банда прийшла до колонії Теребінь, спалила її і повбивала людей. Інша банда спалила село Стрижовець, де також були людські жертви. О 2 годині після полудня банда спалила село Теребінь (за 10 км від Грубешова), а о 4 годині підпалила село Малиці, вибираючи тільки самих українців. Потім вона пішла до села Вербковиці, але мусила відступити, бо там був постерунок українських ортшутців і поліції.

Інша банда пішла на територію гміни Крилів, спалила і повбивала українців із села Шиховиці, залишаючи понад 200 трупів і поранених, потім повернулась до села Ласків і, попри сильну оборону, спалила село та вбила багато людей. Третя банда спалила Стару Весь у гміні Телятин. Де зараз ці банди, невідомо, напевно, десь на території гміни Сагринь, у тамтешніх лісах і польських колоніях. Банда прийшла з Лабунецької, Тишовицької, Котліцької гмін і з околиць Комарова з Замойського повіту. Місцеві поляки були її провідниками і надали їй харчі та зброю. Підкреслюємо, що польське населення з тих місцевостей, де були напади, перемістилося до Грубешова і ближніх фільварків, які банди не палили і не грабували. Від весни минулого року в кожному звіті ми показували, звідки приходять банди на нашу територію, але ніхто з центральної влади не звертав на це уваги, поки не сталася ця страшна катастрофа. Ми ще звертаємо увагу, що на територію Грабовецької, Уханської і Молодятицької гмін приходять банди з гміни Войславиці Холмського повіту і гміни Краснічин повіту Красностав (Бонецькі ліси). Якщо центральна влада надалі не зверне уваги на ці місцевості, то в Грубешівському повіті українці перестануть існувати. На наші прохання і звернення стосовно охорони повіту від польських банд і допомоги під час нападів місцева влада не реагувала і не реагує до цього часу, хоч у місті є військо, жандармерія, підрозділи СС дивізії «Галичина», а в околиці Грубешова три сотні Волинського Легіону.

Просимо, щоб наше центральне керівництво негайно довело до відома ситуацію керівництву безпеки, аби це більше не повторювалось. Одночасно просимо надати нам якнайбільшу допомогу, бо маємо вже понад 3 тисячі родин без даху над головою, голих і голодних. На нашому утриманні залишається майже половина дітей, які ходять до професійних і середніх шкіл у Грубешові та інших містах.

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. – Торонто, 1981. – С. 227–228.

Документ 21

SOS ІЗ ГРУБЕШОВА

Люблін, 24 березня 1944

Український Центральний Комітет
поштова скринька 226
тел. 117-92 і 206-90
№ 318/44
При відповіді просимо
посилатися на цей номер

Український Центральний Комітет
Організаційний відділ
Львів—Краків

ДУЖЕ ТЕРМІНОВО!
Стосується: продовження підпалів наших сіл у Грубешівському

Від неділі 19 березня донині горять українські села Грубешівщини. «Польські національні підрозділи» під керівництвом своїх офіцерів продовжують вбивати сотні українських селян і дітей.

Усі дії чиновників, які тільки вислуховують наші тривоги і часом обіцяють щось зробити, не дають жодного ефекту. Мені пояснюють, що з першого разу полякам вдалось тому, що весь збройний резерв пішов у похід до Більського повіту. Але і тепер польська банда гуляє безкарно і буде гуляти, якщо не підійдуть військові підрозділи. (...)

Крім раніше спалених, між 9 і 12 березня, 17 сіл у двох гмінах Сагринь і Крилів: Сагринь, Ментки, Турковиці, Андріївка, Малиці, Теребінь, колонія Сагринь, Моложів, Ласків, Шиховиці, Малків, Прегоріле, Вроновиці, Модринець, Модрич-колонія, Стара Весь, Жеплін — ляська орда знову спалила за останній тиждень 10 українських сіл, а саме: Бересть (гміна Молодятин), Веречин, Вітків, Жабче (гміна Потурин), Ощів (гміна Долгобичів), Кащанік, Ліски (гміна Варенж), Меняни, Масловиці, Козодави (гміна Меняни).

Сотні нових трупів лежать вбиті ляськими недолюдками! Ще більше сотень залишилось без даху над головою!

М о б і л і з у й т е самооборону з інших українських земель, бо тут допомоги не дочекаємось!

«Національні підрозділи» сформовані з бандитів з усіх земель колишньої Польщі, але тепер переважають волинські і галицькі ляхи!!!

Народ у розпачі, бо ми всі тут безпорадні! Пришліть на місце спеціальних делегатів від керівництва УЦК! Нехай спеціальні кур'єри привезуть багато грошей, речей і т. п.!

Ще тепер можна врятувати нещасні жертви ляської голоти, оскільки евакуацію частково призупинено, а власне, розподілено на довший час.

Слава Україні!

Др. Л. Голейко — представник УЦК

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. — Торонто, 1981. — С. 229—230.

Документ 22

МАСАКРА У ЖАБЧІ

ПРОТОКОЛ 28
складено 27.IV.1944 р. в УДК Грубешів.

Свідчення Костянтина Дідуха, 27 років, вчителя з села Сушів, гміна Потурин

Від Різдва Христового жодної ночі я не спав у хаті. Моєю спальнею були стодола, хлів або якась солома при стодолі. О 5 годині ранку я вискакував з лежбища і швидко летів у дім, задоволений, що ніч пройшла спокійно. Невиспаний і втомлений ішов до праці. Траплялось інколи, що дрімав під час лекції, швидко прокидався і далі працював з дітьми. Після закінчення уроків я був щас-

ливий — міг вільно і спокійно відпочити, навіть удома в ліжку. Щастя, що я міг спокійно посидіти у своїй хаті хоч би пополудні, тривало недовго.

Якогось дня о третій пополудні до мого помешкання прийшли дві невідомі особи зі зброєю в руках і запитали: «Чи тут мешкає український вчитель?»

На щастя, мене не було вдома, бо пішов до кравця, досить далеко від дому. А вони обійшли кілька хат і всюди питали про вчителя.

Коли після повернення я дізнався про гостей, мене охопив страх. Довго бачив перед собою двох чорних типів зі зброєю в руках і жодним чином не міг звільнитись від них. Після цього відвідування я не міг знайти собі місця у власному домі. Я мешкав у всьому селі: в одній хаті їв сніданок, в іншій — обід і вечерю. Не хотів покинути школу, бо полюбив дітей і не хотів залишити їх без духовної опіки.

У таких важких умовах працював до 15 березня 1944 року. А того дня о 8 годині ранку побачив страшну картину в сусідньому селі, за 3 км від мене.

Село Жабче, гарне село, все перетворилося на полум'я, запалене польськими бандитськими запалювальними кулями. Було чути гучні постріли з автоматичної зброї, які зливалися із зойками і криками людей. Незабаром до нашого села прибігли дуже налякані люди з Жабча. Вони не говорили, а тільки кричали переляканими голосами: *«Втікайте, бо поляки палять, і стріляють у людей, і ріжуть ножами!»* Я схопив малий саквояж, давно спакований, і рушив до сусіднього села. У тому селі було дуже багато людей. У кожному домі по п'ять і навіть по вісім родин. Польська банда підходила все ближче до села, у якому зібралися люди із навколишніх сіл. Не було іншого виходу, як утікати в бік галицьких сіл. Великий табір людей з кіньми і піших вирушив рано-вранці у вівторок з Потурина в бік Галичини, на Урсинів. Далеко не доїхали, тільки до Віткова. Неподалік від Віткова є ліс. З того лісу вийшла велика добре озброєна банда і почала стріляти у людей, які йшли в бік Галичини.

Багато людей і коней було вбито. Велика паніка виникла серед людей. Люди кричали, плакали, розбіглись на всі чотири сторони. Дорогу встелили трупи людей і коней. Було багато важкопоране-

них, але бандити підходили до них і в жахливий спосіб убивали. А я знову мав велике щастя і якимось чудом пробрався до Угринова між живими і вбитими, між озброєними і неозброєними і там відпочив після таких страшних і прикрих переживань.

/-/ Костянтин Дідух

Грубешів, 27.IV.1944 року

За відповідність з оригіналом
(підпис нечіткий)

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. — Торонто, 1981. — С. 230—231.

Документ 23

ОБЛАВА У ПШЕВОДОВІ

Акт №1: Про польський терор у селі Пшеводів

ПРОТОКОЛ

27.III.1945 о 6 годині ВП і МО у кількості приблизно 200 осіб провели облаву в селі Пшеводів. Вранці з великою стріляниною і криками вбігли у село і почали пошуки. Чоловіків, які не змогли сховатись, забирали без огляду на вік і тримали під охороною біля Народного Дому. Після довгих пошуків знайшли криївку, у якій ховалися стрільці командира Чумака. Два стрільці прийняли бій приблизно з 50 бійцями ВП. Коли вони зрозуміли, що стрільців не візьмуть живими і не вб'ють кулями (бо ті мали зручну позицію), підпалили сусідні будинки. Розлючені бійці ВП почали стріляти у цивільне населення, ніби ненавмисно. Ніхто не намагався рятувати підпалені будинки, бо таких розстрілювали. Через це вогонь швидко поширювався, і протягом короткого часу згоріло 10 стодол, дві хати, 9 стаєнь і Народний Дім. Застрелених цивільних вкидали у вогонь, називаючи їх «бандерівцями». Від куль тоді загинуло 13 мешканців, це були: Козак Федір, 40 років, застрелений за те, що гасив власну хату; Захарчук Михайло — 35 років, вбитого вкинули у вогонь; Сокіл Василь — 22 роки, кульгавий, вбитий

на дорозі до Белза за те, що не міг іти; Сенюк Іван — 38 років; Чорний Михайло — 4-річна дитина, поранений у голову, помер через дві години (постріл не був випадковим). Інші вбиті були так попалені, що їх пізнавали за залишками одягу: Тарасюк Максим — 67 років і його син Михайло — 16 років, Залівський Микола — 40 років, Мелех Фома — 42 роки, Гусар Микола — 36 років, Галант Василь — 17 років. Коли стрільці з підрозділу командира Ч[ума]ка побачили, що не мають виходу, самі застрелились, один з них жив ще приблизно 3 години.

Усіх затриманих немилосердно били, знущалися з них, поставили під мур обличчями до стіни і наказали тримати руки вгору. Якщо хтось цього не витримував, його немилосердно катували. Пізніше завели до болота і наказали лягти, а лежачих били чим могли: ланцюгами, кийками, прикладами гвинтівок. Як правило, всіх затриманих били по головах. Крім цього, у різний спосіб знущалися з людей. Наприклад, Іванойкові Федорові мастилом намалювали вуса і, сміючись, говорили: «*Вже маємо самого Бандеру*». Злочинці вигадували різні дурниці: «*Я тобі дам Україну, ти бульбаху, к...ва ваша мати бандерівська, будете мати Україну*». На селі було багато побитих, майже кожен мешканець був побитий. Найбільше потерпіли: Зубко Петро — 27 років, Тарасюк Іван — 35 років, Ковальчук Володимир — 40 років, Райхер Карло — 57 років, Тарасюк Іван — 50 років, Костиречко Ярослав — 18 років. Усі вони від ніг до голови були чорні від побиття, найбільше били у голову. Під час акції цілковито пограбовано село. Солдати забирали все, що потрапляло в руки: бритви, помазки для гоління, мило, сорочки, годинники, дзеркала, ножі, ложки, виделки, тарілки та інші речі. Найбільше крали одяг і взуття, наприклад, у Цьвеха Леська — кожух, куртку, черевики і спідницю; у Гетьманчука Андрія — три светри і дві пари черевиків; у Назара Григорія — куртку і пару черевиків. Не залишали також господарського інвентаря, коней, возів, свиней. Наприклад, у Калиновської Марії, 65-річної вдови, забрали коня і двох свиней вагою 70—80 кг; у Гетьманчука Максима — коня і віз; в Остапа Антона — свиню, 100 кг. Пограбували також місцевий млин, забрали 400 кг борошна і багато збіжжя.

До Белза забрали 9 осіб, з них двох звільнили (вони були з польської родини), а 7 вивезли до Грубешова. Через 14 місяців з

в'язниці у Замості повернулись Мазурок Максим, Залівський Григорій, Луцьків Григорій, Гринюк Юрій, Сорока Іван (Луцький і Залівський мають по 20 років, інші — середнього віку), і дотепер не повернулися два: Мазурок Петро — 30 років і другий чужий (прізвища не знають) — приблизно 40 років, який загинув безвісти.
Акцію завершено о 3 годині по обіді.

Свідчив: (-) селянин Слухав: (-) Чумак

Archiwum Państwowe Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy kryptonim «Sian». — Teczka № 76. — S. 164.

Документ 24

КОРОЛЕВА ПОЛЬЩІ І ТУРКОВИЦЬКИЙ МОНАСТИР

У пам'яті українського народу Холмщини живе легенда про появу образу Матері Божої у Турковицях. Кажуть, що польський князь Владислав Опольчик після приєднання руських земель белзького князя Андрія постановив вивезти з Белза всі коштовності, залишені руськими князями, до свого замку в Ополі у Сілезії. Найціннішим скарбом була чудотворна ікона Матері Божої, намальована, згідно з переказами, святим євангелістом Лукою.

Цю ікону чудотворної сили, у якій князь переконався під час нападу татар на белзький замок, Владислав віз до Ополя. У Червені князь затримався на пустій галявині у гаю (Турковицькому на Грубешівській землі). Після відпочинку хотів їхати далі. Але шість пар коней, які тягнули карету, не могли рушити з місця. Князь, побачивши велику Божу силу ікони (величезне світловипромінювання), вирішив, що не повезе її до Ополя, а передасть до Ченстохова. Як тільки рушили, на місці їхньої зупинки з'явився блиск. Це блищання привабило звідусіль багато людей. Туди приїхав на коні княжич-юнак. Коли кінь наближався до місця світіння, то ставав на коліна. (...) Княжич-юнак запропонував по-

будувати на цьому місці церкву. Народна легенда називає його нащадком князя Данила. (...)

Блиск не зникав, поки не була збудована церква, а коли будівництво закінчили, у блищанні з'явилось на полотні зображення Матері Божої[1] (...)

Турковицький православний санктуарій, пов'язаний з культом православної ікони і святим джерельцем, напевно вже існував у XIV столітті. Це легенда. Але за всіма ознаками православний Турковицький монастир закладено було правдоподібно перед XVII століттям. (...) Поголос про чудеса при іконі Турковицької Божої Матері продовжував зростати. Незабаром з'явилось кілька богомільних людей, які там поселились і заклали чоловічий монастир після знищення татарами попереднього. У 1789 році монастир був закритий уніатським єпископом Максиміліаном Рилло.

Повторно Турковицький монастир було відкрито 5 (18) грудня 1902 року (як жіночий монастир). (...) Збудований новий монастир складався з шести дерев'яних і одного кам'яного будинків, а також церкви святих Валаамських чудотворців Сергія і Германа, яка мала служити монахиням і парафіяльній школі. Крім цього, був збудований великий дерев'яний п'ятикутний храм, покритий бляхою. (...)

[Під час відпусту] в Турковицях збиралися тисячі (до 15000) паломників, туди ходили процесії з багатьох (до 20) парафій.

(...) У 1909 році в Турковицях було відкрито жіночу вчительську семінарію, сільськогосподарську школу, шпиталь, притулок. (...) Під час Першої світової війни у 1914 році (...) населення покинуло село, а частина православних монахинь виїхала, забравши із собою уславлену своїми ласками ікону (до Москви). (...) У Турковицях залишилась копія чудотворної ікони. (...)

[Володіння православної церкви були конфісковані на підставі декрету від 20.06.1919 року, польський уряд закрив храм, було розібрано церкву, побудовану в 1903 році, все інше перероблено на магазин і костел]. Польська влада віддала монастирські забудови на потреби соціальної опіки. (...) Так постала Установа для

[1] Копію назвали іконою Матері Божої Турковицької, оригінальна ікона Белзької Матері Божої насправді потрапила на Ясну Гору, де під назвою Матері Божої Ченстоховської — Королеви Польщі стала найбільшою святинею польського народу.

воєнних сиріт, (...), у лютому 1919 року були запрошені сестри Служительки Найсвятішої Діви Марії. (...) [Розпочалася] систематична, важка, жертовна праця колективу сестер, які через кілька років створили зразкову виховну установу, центр, який випромінював культуру і польськість. У 1924 році на допомогу сестрам прибув ще ксьондз Маріан Дембський, який виконував функцію капелана закладу і префекта у місцевій школі. Він був також головою Товариства розвитку Східних Земель, яке патронувало ревіндикаційно-полонізаційну акцію. Саме через це обов'язки «навернення» виконував дуже завзято. (...)

У 1929 році в рамках першої акції ліквідації церков на Холмщині у Турковицях було розібрано першу церкву. Оскільки вона була в доброму стані, матеріал з неї передали на будівництво школи десь в околиці Крилова. (...)

[Новоутворені боївки «кракусів» безперестанно й у різний спосіб мучили українське населення]. Повторювалося закидання гноєм джерельця, з якого православні паломники пили воду. Під час процесії, у якій брав участь митрополит, «хтось» підпалив село Переспу, яке знаходиться за Бугом. Процесія розсипалась. (...)

«Навернення» православних турківчан передувало знищенню діючої церковки (...) 15 липня 1937 року після обіду, коли численні паломники роз'їхались, поліція оточила цвинтар, а привезені з Грубешова робітники, яких місцеві називали «кракусами», за кілька годин розібрали дерев'яну церковку. (...) Рано навесні 1938 року (...) польські боївки посилили свою діяльність. Почалося з вибивання шибок в українських помешканнях. До акції підключилась місцева адміністративна влада. У квітні 1938 року, на Великдень, дійшло до загальної сповіді і святої католицької комунії для православних. З Грубешова на цю урочистість приїхав підполковник Вітольд Еугеніуш Новіна-Савіцький з військовим оркестром. [Сестра Германа (Юзефа Романович) з Ордену Служительок НМП так характеризувала тодішню ситуацію:]

«Прийшло розпорядження від державної влади з повіту, що всі православні мають прийняти римо-католицьку віру і святий Великдень будуть відзначати в єдиному костелі — католицькому. Православні ще мали одну дерев'яну церкву на своєму цвинтарі, біля якої мешкали дві сестри-монахині, час від часу приїжджав правос-

лавний священик і відправляв богослужіння. Коли з Грубешова приїхала поліція і за одну годину порубали церковку, для православних залишився лише розпач, і нам було жаль, бо це були змішані родини, польські і руські, всі жили у згоді. Влада з гміни, керівник школи Константинович і наш ксьондз-капелан промовляли до православних, що прийшло розпорядження від влади, що повинна бути одна католицька віра. На завершення досить гостро говорив керівник Константинович: а хто не підпорядкується, той буде покараний і виселений з Турковиць! З помстою, добре запам'яталися ці слова! Ксьондз-капелан Домбський нагадував православним: «Ви походите з уніатських родин. Ваші прадіди належали до римо-католицької церкви. Силою і могутністю їх змусили перейти у православ'я. Самі ваші прізвища свідчать про те — Подляський, Домбровський і так далі. І цей хрест на вашому цвинтарі — то документ мученицької смерті ваших батьків».

У квітні 1938 року почалася сповідь православних. На допомогу приїхали ксьондзи з Грубешова і Сагриня. Було видно, що дехто приймав сакрамент тільки через примус, а внутрішній протест, ненависть відбивалися на сумному обличчі. У селі повстала ненависть. Вночі одні одним вибивали шибки, у полі чинили шкоду. З повіту прийшло розпорядження, що на території Закладу буде спільно відзначатися свячене яйце. На цей день прислали свіже печиво, яйця. На спортивному майданчику у два ряди встановили прибрані святкові столи. Зійшлися люди зі всього села, більше з цікавості, ніж з відданості. Сумні обличчя православних робили святковий настрій швидше похоронним. Мало хто з православних сів до столу чи висловив побажання, ділячись святочним яйцем. Ми прагнули якнайшвидше завершити цю похоронну церемонію».

1 травня 1939 року єпископ Фульман відвідував у Турковицях римо-католицьку парафію. Закладено було також цвинтар для похоронів. Подібна доля очікувала сусідні села. Церкви перетворювали у костели, як у Мірчі, або руйнували, як у Малкові, Крилові, Шиховицях, Пригорілому, Чомові... Долю людей розділили ікони...

Незабаром вибухнула Друга світова війна. Німецька влада з Грубешова у 1940 році наказала віддати населенню православну церкву, яку захопили католики. Це розпорядження стосувалося й будинку школи, де оселилися православний священик і кілька мо-

нахинь. Решту монастирських забудов займали сестри Служительки НМП, які опікувались Закладом. Саме цей Заклад став польським конспіративним осередком. Він становив пункт збору, з якого вирушали на різні акції бійці АК. Польсько-український конфлікт у цьому районі набирав сили. Множаться безвідповідальні, трагічні акції з обох боків. Ліквідація весною 1943 року старих українських війтів, проведена Кедивом Грубешівського округу, викликала хвилю помсти. Взаємна різанина набирала сили. Коли кордон на Бузі зайняли підрозділи СС «Галичина», командування АК наказує евакуювати польське населення у Красниставське і залишити за собою спалену землю. Від травня 1943 до травня 1944 року знищено на Холмщині 52 українських села. Пожежа охопила також Турковиці. Головною метою була сусідня Сагринь. Як згадує один з учасників «акції», у Сагрині «живої душі не залишилося». Спалено 260 господарств, вбито приблизно 700 українців — чоловіків, жінок і дітей. З Турковиць польські господарі (попереджені АК) евакуювалися кількома днями раніше, щоб не викликати тривоги серед українців. Турковиці були повністю спалені. Залишилися тільки дві хати. Частині населення вдалося втекти до віддаленого за кілометр Закладу, чию нейтральність поважали УПА і АК. Протягом усього періоду війни у ньому перебували 300 дітей-сиріт, у тому числі єврейських.

Весною 1945 року (...) українське населення було змушене залишити свою рідну землю — його репатріювали до СРСР. Виїхали також православні монахині. У 1950 році Заклад було націоналізовано, і через рік з Турковиць виїхали монахині Служительки НМП. Заклад, як Державний будинок дитини, існував ще кілька років. На його місці невдовзі було створено рільничу школу.

Dariusz Stankiewicz. Turkowickie sanktuarium // Tygodnik Podlaski. — 21.V.1989 . — № 5.

У 1981 році настоятель православної парафії у Грубешові священик Григорій Остапкович отримав з Аргентини лист від архієпископа Афанасія, який працював у Турковицькій парафії перед 1918 роком. Архієпископ запитував, чи у Турковицях є сліди православ'я та ікона Матері Божої. Священик поїхав до Турковиць

і застав дерев'яну каплицю, у якій «люди» задовольняли свої фізіологічні потреби. Священик Остапкович поінформував про свої спостереження любельського декана, священика Василя Рощенка. Разом вони відвідали Турковиці. Знайшли велику темну ікону. Священик-декан не мав сумнівів, що це є копія Матері Божої Турковицької, але невдало відреставрована. (...)

На доручення митрополита Василія ікону Матері Божої перевезли до Варшави і там зняли пізніші нашарування. Після консервації вона ще певний час була у Варшавській митрополичій кафедрі. (...)

Після перевезення Турковицької ікони до Варшави римо-католицьке духовенство наказало розібрати дерев'яну каплицю у Турковицях і перенести її до ближнього села Жерніки, а після ремонту перепризначити її на костел.

Митрополит Василій особисто передав Турковицьку Матір Божу ближче до Турковиць – до церкви у Томашові Любельському. (...) А в 1989 році до настоятеля у Томашові прийшла католицька делегація і почала вимагати Турковицьку ікону. Справа залежала від католицького Любельського єпископа Болеслава Піляка, який, однак, заявив: *«Якщо православні вважають Матір Божу Турковицьку за свою велику святиню і якщо вона знайшла своє місце у церкві у Томашові, то нехай там залишиться назавжди»*.

На жаль, екуменізм католицького єпископа не дійшов до Томашова, у якому була групка релігійних фанатиків, готових на все. Ікону треба було рятувати. Єпископ Абель вирішив перевезти її до монастиря святого Онуфрія у Яблечній під опіку тамтешніх монахів і семінарської молоді.

[Кількома роками раніше звідти вкрали ікону святого Онуфрія – патрона того самого монастиря... Злодія не знайшли... Внаслідок труднощів, невміння чи браку бажання – хто знає? Чи можна бути певним щодо долі Турковицької ікони?]

Св. Василій Рощенко. Турковицька Божа Мати // Церковний Календар. – Санок, 1991 . – С. 149–157.

Від автора:

Історія Турковиць аж просить коментарів. Вона показує механізм формування польсько-українських конфліктів XX століття,

сконденсований у сентенції: «Процес розквіту Турковицького санктуарія, як і самої святині,... до кінця знищила польська окупація». Це страшне, проте обґрунтоване звинувачення стосовно християнського народу, що вихваляється релігійною толерантністю. На жаль, брехня такого типу, як і просто бандитська сваволя високих урядників, які грабували за допомогою декретів церковне майно, і громадян, що руйнували храми, відрізняючись від загалу тільки національністю і віросповіданням, створювали деструктивний вплив на характер молодого покоління, виховували у ньому почуття вищості, нетолерантності, легковаження правом, ідеологію войовничого націоналізму. Тобто якості, які асоціювались у цього покоління з поняттям великого патріотизму.

Покоління з так сформованим світоглядом увійшло незабаром у життя з вірою у вищість права кулака, автомата і гранати, з переконанням про необхідність етнічної чистки Східних Країв, а передусім Закерзоння. «Патріотичні» тенденції підігрівали накази про «утруднення життя» українцям. І загорілися села, озвалась зброя, виросли братські могили. У Завадці Мороховській поховано 96 осіб, у Лубні — 90, Лазах — 100, Малковицях — 165, Старому і Новому Люблінці — 540, Верховинах — 198, Горайцу — 260, Павлокомі — 365, Бахові й Березці — 465, Сагрині — 500 або 800, Піскоровицях — 900, Цєплицях — понад 1000, не кажучи вже про менші поховання.

Збиранням цих даних ніхто спеціально не займався. Перелік сотень беззахисних цивільних людей, постріляних і спалених живцем у тому чи іншому селі, дає підстави припускати, що якби оголосити звернення чи конкурс на спогади української сторони, як це зробив Осередок воїнів АК і споріднені польські інституції, то хто знає, чи не виявилось би, що замовчувані злочини польських націоналістів (і комуністів) на Закерзонні в цілому не поступаються за чисельністю перед злочинами українських націоналістів на Волині.

Підкреслюємо: за чисельністю. Бо щодо пограбування польська сторона — партизани і цивільне населення, були поза конкуренцією. На пограбування українського майна з'їжджалося по 200—300 і 600 возів (документ 84), у цій справі був надісланий рапорт Хрущову (документ 80), представник України просив прем'єра Польщі про застосування заходів «для боротьби з грабіжниками і бандитами», які переслідували українське населення (документ 77) — у польських

публікаціях подібних скарг на українську сторону не знаходимо. Бо ж дії обох сторін були спричинені різними вихідними ситуаціями.

УПА мордувала поляків на Волині й у Галичині не для грабунків, а тільки тому, що вони стали на перешкоді реалізації головної мети українського народу — отримання незалежності на всіх батьківських землях; по-друге, що спричинили винищення українського населення у його власному домі. Поляків ввічливо попереджали, що як небажані особи вони мусять під загрозою смерті залишити українську землю. Вбивали лише після завершення визначеного терміну. Поляки називали це бандитизмом.

Польську позицію розкривають наведені документи.

Грабували і мордували українців Закерзоння всі без винятку партизанські підрозділи, що складалися з людей, вихованих на безправ'ї міжвоєнної Польщі, на грабунках під прикриттям права (державних декретів) «маєтків і поселень, які становили власність православного духовенства», на руйнуванні й грабуванні храмів, на зневажливому ставленні до людей «другої категорії». Ці чинники впливали на традицію цілого покоління поляків на непольських етнічних землях. Решту зробили ліс, воєнне озвіріння, вказівки еміграційної влади, яка мріяла не тільки про безоглядну чистку українського Закерзоння, але й про ліквідацію українців на території всієї Західної України. Під цим планом підписувались і лісова братія, і державна влада комуністичної Польщі, висилаючи військо на ліквідацію «банд УПА». Це «Людове» Військо Польське (34-й полк піхоти) розстрілювало серед білого дня у Завадці Мороховській цивільне українське населення, старих людей, жінок і дітей.

І це вже польський бандитизм, який виростав на ґрунті українських Турковиць.

Здавалось би, що то — давня справа, не варта спогадів, безславна сторінка історії, що є важливіші проблеми. Очевидно. Легше, одначе, людину здеморалізувати, ніж ушляхетнити. Проблемою є, чи вбивця і воєнний грабіжник зможе виховати світле потомство. А якщо таких «вихователів» зберемо тисячі, то проблема заслуговуватиме на увагу, застереження, ставлення до неї як до суспільного явища.

Бо якщо нині дегенерати палять церкви (Грабарка, 1990), нищать цвинтарі (Раколупи на Холмщині, Лосинець у Замойському,

1993) і простягають руки до Матері Божої у монастирі, то мимоволі виникає настирливе запитання: у якій країні живемо?

Документ 25

КРЕМЛІВСЬКЕ ВИЗВОЛЕННЯ

«Українська Головна Визвольна Рада намагається дійти до порозуміння і мирного співіснування зі всіма сусідами України на засаді взаємного визнання прав на власну державу на етнічних територіях кожного народу».

(Витяг з Політичної Декларації УГВР від червня 1944 р., ст. III, 6. – С. 5).

ПОЛЯКИ – ОДВІЧНІ ЗАХІДНІ СУСІДИ!

Спільна недоля об'єднує наші народи. Московський і німецько-австрійський імперіалізми не раз протягом століть нападали вже на наші народи.

Однакова доля чекала на нас також на початку нинішньої імперіалістичної війни. Польща і Україна стали ареною довгої і страшної за наслідками війни. Як німецький, так і більшовицький імперіалізми відразу розпочали нищення обох народів. А тепер кровожерливий кремлівський імперіалізм заливає кров'ю і плюндрує наші і ваші землі, утискає обидва народи тяжким більшовицьким ярмом.

І саме тепер, коли наближається до кінця імперіалістична війна, коли виразно вимальовується англійсько-більшовицький конфлікт, коли ідеєю національно-визвольної революції живуть усі поневолені народи, коли невідворотним і близьким є падіння в'язниці народів — СРСР, частина польського суспільства, особливо з польсько-українського прикордоння, яка не усвідомлює значення нинішнього моменту, запряжена до імперіалістичної колісниці Кремля, накидає петлю на власний народ і нам, українцям, не дає жити.

Де політичний розум тупоголових польських політиків, вірних прислужників кровожерливого Кремля? Їхня політична неграмотність, а особливо нічим не обґрунтована ненависть до українського народу, мають непередбачувані наслідки, а в майбутньому можуть призвести до катастрофічних наслідків.

В епохальний період вони зв'язали долю свого народу з тими, хто масово нищив і нищить польський народ, чиї руки не висохли від крові невинних жертв Катині, «Бригідок», «Замарстинова», «Лонцького» та інших в'язниць і далеких таборів, переповнених поляками у червні 1941 року, у яких тоді (червень і липень 1941 року) знищено десятки тисяч невинного українського і польського населення. Служити катам свого народу і після того всього вихваляти їх можуть тільки зрадники, яких народ повинен соромитися, бо ніхто не сумнівається, що ці злочини були справою кремлівських катів.

Поляки! Вдивіться у недавнє минуле. Згадайте більшовицьку окупацію 1939—1941рр. частини польської держави, пам'ятну зиму 1940 року, коли у вагонах для худоби при більш ніж 20-градусному морозі було масово вивезено поляків до Сибіру, Казахстану та інших таборів Радянського Союзу. І хто, якщо не сучасні ваші «визволителі», має на своєму чорному сумлінні тисячі дітей, матерів і старих людей, які замерзли по дорозі у вагонах, десятки тисяч здорових і сильних людей, які сконали пізніше від голоду і нелюдської праці в далеких пустелях Казахстану і Сибіру.

І хто, якщо не «визволителі», ліквідував пізніше генерала Сікорського, який намагався визволити всіх поляків із в'язниць і таборів СРСР, досконало знав умови життя в'язнів Казахстану, не міг вибачити більшовикам Катині. Запитайте наочних свідків, нечисленних, яким удалося повернутися. Зі сльозами на очах вони розкажуть вам про звірячі облави, багатомісячні переїзди на місце «перевиховання», про «щасливе заможне життя під сонцем сталінської конституції». Запитайте, кого туди висилали. Магнатів? Шляхту? Чи селян і дрібну інтелігенцію?

Незважаючи на це, зграя зрадників польського народу вірно служить Москві. З допомогою цих «поляків» НКВД робить облави на польські села, гонить польську молодь, щоб вона гинула на фронтах за повне уярмлення свого народу, за імперіалістичні інтереси Кремля.

П о л я к и ! Придивіться ближче до діяльності міліції «громадської», до окремих чиновників адміністрації. Побачите знущання з українського населення, безкарне пограбування наших сіл, арешти і нелюдські тортури, тісну співпрацю з НКВД, яка набирає жахливих форм.

Українське суспільство з величезним терпінням витримувало напади розбещеної польської міліції, обмежуючись пасивною самообороною. Але ці люди приймають нашу терплячість за нашу слабкість, провокують нас до відплатних акцій, до зайвого проливання крові. Цим користується наш спільний ворог. Тому звертаємося ще до тих поляків, яким дорога доля польського народу, — напоумте їх, бо не знають що творять.

Нехай негайно припинять усі антиукраїнські акції. Нехай перестануть вислужуватись перед злочинним НКВД. Нехай тверезо поглянуть на сучасну політичну дійсність. Нехай послухають голос польського народу, який за цей короткий час більшовицької окупації зміг розшифрувати майже всі замасковані рухи кремлівських імперіалістів.

П о л я к и ! Ваші народні маси скажуть вам, чи бажають вони собі цього «раю і щастя», що їх принесли їм зі своїм «визволенням» володарі Кремля. Народ вам скаже, якої Польщі він прагне.

П о л я к и ! Таку Україну, як тепер ваша Польща, ми вже маємо впродовж 26 років. Ми теж мали видатних комуністів, але запитаймо нашого українського царя: де вони є тепер?

Українським селянам також під час революції роздавали поміщицьку і церковну землю у власність. Але запитайте наших «щасливих і заможних» колгоспників: скільки вони тепер її мають? Стільки, що й халупи нема де збудувати. Гірше, ніж на панщині, уярмили більшовики наше селянство.

Отже, зважте, щоб Вас колись не проклинали Ваші власні діти, як ми закидаємо нашим батькам, що на власних плечах підняли цю кровожерливу прокляту владу.

Наближається кінець тієї імперіалістичної війни, а одночасно все більше визрівають революційні повстанські рухи в усіх країнах під більшовицькою окупацією. Палахкотять повстаннями вся Україна, Кавказ і Білорусь, Балкани і прибалтійські країни, також польський народ виходить на спільний антибільшовицький фронт. Цей фронт з кожним днем стає все міцнішим.

Недалеко вже час, коли кожний народ буде жити самостійним державним життям на своїй власній землі.

Хай живуть злагода, порозуміння і співпраця, також з польським народом, у спільній боротьбі з московським імперіалізмом.

Свободу народам і людині!

За самостійні держави всіх поневолених народів:

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ
(УПА)

Лютий 1945 р.

Archiwum b. KC KP(b)U. — F. 1. — Op. 23. — Spr. 1471. — Ark. 62—64.

Документ 26

ДО ПОЛЯКІВ З ВАРЕНЖА

Свободу народам! Свободу людині! Смерть тиранії!

ДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВАРЕНЖА

Після довгих роздумів місцеве командування УПА постановило спалити містечко і село Варенж. Тривалий час ця місцевість була осередком концентрації загонів безпеки, штурмовиків і міліції, базою вилазок Війська Польського і НКВД. Там теж збирались інформатори і конфіденти з усієї території для виконання іудиних завдань.

У Варенжі катували і вбивали українців і поляків. Усі знали, які звірства і вбивства населення чинили польські садисти зі служби безпеки. Свідком тому є в'язниця біля костелу у Варенжі, де стіни і фундамент залиті кров'ю невинних людей. Це там до нестями били українців, ламали їм руки і ноги, виривали шматки тіла і нігті, кололи шпильками. У цій в'язниці палили гас і бензин на грудях жертв, вливали нафту в ніс і т. ін. Таким експериментам піддавали старих людей, дітей і вагітних жінок. Там, нарешті, звірі з безпеки, бо тільки так їх можна назвати, кидались, як розбещені

самці, на дівчат і молодих жінок, зривали одяг і з диким вереском ґвалтували, заражаючи їх венеричними хворобами.

Це відбувається у XX столітті, в період розквіту християнської культури, цивілізації і моральності.

Це діється у Варенжі й Грубешеві у той час, коли Грубешівський староста, п. Глембський, у присутності своїх чиновників розказує, що Військо Польське не заарештовує, не грабує і не краде, що охорона під час слідства дотримується культурних форм і керується засадами справедливості. Подібну байку про справжню демократію, рівність і справедливість розказують нині польські комуністи у пресі й на засіданнях уряду. Вони переконують поляків-емігрантів, щоб верталися з еміграції до Польщі, бо тут на них чекає щастя, засуджують фашистські злочини останньої війни, а насправді самі продовжують ганебну гітлерівсько-фашистську роботу.

Світ вже розібрався у більшовицькій політиці, розшифрував також діяльність польських комуністів, які виконують завдання Сталіна і його уряду, тому їм не допоможе їхня облудна пропаганда.

Підрозділи УПА мусили знищити Варенж, гніздо гнилизни і безправ'я. При цьому постраждало польське цивільне населення, якому дуже співчуваємо. Але воно мусить зрозуміти, що у боротьбі часто страждають невинні. Наше командування зробило все, що могло, для охорони населення, а відповідальність за невинні жертви падає на тих, хто спричинив багато нещастя і біди на цій території і посварив українців з поляками. Вони й далі ведуть цю діяльність, щоб знищити дружбу братніх поневолених народів, польського і українського, та перешкодити обом народам побудувати незалежні держави.

Отже, нехай Варенж стане уроком і пересторогою для тих, хто хоче знищити українців. Повстанці боролись і будуть боротися за свої національні інтереси, суворе життя їх не зламає. А лише додасть витривалості для продовження боротьби за свободу.

Місцеве командування УПА

Місце постою, жовтень 1946 р.

Archiwum Państwowe Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy kryptonim «Sian». – Teczka № 85. – S. 207.

Документ 27

МОЛОДЬ – НАЙБІЛЬШИЙ ВОРОГ

Лист Емілії Шумади до Головної комісії з розслідування злочинів проти польського народу в Катовіцах про вбивства УБ в Грубешівському повіті.

Великий Заброст, 30.XII.1992 р.

Головна комісія з розслідування злочинів
проти польського народу
в Катовіцах

У кінці травня чи на початку червня 1947 року була у повітовому управлінні безпеки в Томашові Любельському. Проходячи через подвір'я, я бачила, як солдати з військового вантажного автомобіля скидали на землю тіла молодих хлопців. Придивившись до цієї жахливої картини з відстані 5—7 метрів, була ошелешена від враження. Там було приблизно 20 трупів. Вбиті були у цивільному одязі, на вигляд їм було від 16 до 23 років. Тіла укладали рядком на соломі, а потім зносили до дерев'яного сараю.

До солдатів, які носили тіла, прийшло два нових. Почула фрагмент розмови:

— Звідки привезли цих українців?

— З Грубешева.

Стало зрозуміло, що убивці замордували без суду випадково зустрінутих хлопців. Такі випадки траплялись у нас часто.

Наприклад, на початку 1947 року солдати Людового Війська Польського затримали молодого українця з села Журавці Томашів-Любельського повіту і на очах усього села жорстоко знущалися з нього протягом кількох годин на подвір'ї мого сусіда у Руді Журавецькій Томашів-Любельського повіту. За наказом командира солдат добив пострілом з карабіна закривавлену і майже нерухому жертву. Вбитого називали Логвин Пятночко. Цей акт беззаконня відбувся у садибі Максима Стасюка, який на той час вже не жив, бо весною 1946 року був застрелений на порозі власного дому солдатами ЛВП, які крали коня.

Українець з околиць Махнова, Чорнобай, повертаючись у червні 1947 року з правління гміни у Любичі Крулевському, зустрів солдатів ЛВП на дорозі біля Руди Журавецької. Солдати жорстоко його катували, хоча не було жодного сумніву, що ця людина ні в чому не винна. Від невідворотної смерті його врятував мій чоловік, який несподівано з'явився на дорозі. «*Хлопці, маємо другого українця!*» — і солдати кинулись до нового об'єкта зацікавлення, залишивши попередню жертву. Чоловіка врятував інший збіг обставин, але донині не знаю, чи покатований і з синцями, зі зламаною рукою пан Чорнобай далеко і надовго пройшов у своєму житті.

Зазначені матеріали передаю шановній Комісії, щоб сприяти виявленню тих, хто тупо і безкарно чинив злочини проти українського населення.

Емілія Шумада

Власні матеріали

Документ 28

ЛАСКІВ І САГРИНЬ

Я народилась у 1920 році в селі Ласків Грубешівського повіту. (...) Це спокійне, невелике село, яке налічувало лише 110 хат. (...) [У тридцятих роках] ми ставили різні п'єси, на яких завжди було повно людей і обов'язково представник влади, поліцейський, щоб не сталось нічого неочікуваного. Навколо мешкали польські поселенці, що приїхали з центральної Польщі й оселилися на розпарцельованій панській землі, яку українським селянам не дозволяли купувати. (...) З поляками українці жили у дружбі й згоді, спільно відзначали польські й українські свята, діти разом бавились, ходили до школи. Правда, до польської, але так було недовго.

Десь у 1936—1937 роках на нас, православних, почали тиснути, щоб ми переходили у католицизм. Організовані були так звані «кракуси», які ночами нападали на українські села, били шибки,

вливали гас до борошна. З перин і подушок випускали за вітром пір'я. Нарешті у 1938 році приїхали дві вантажівки з людьми, бензиновими пилками, баграми і сокирами. Порізали стіни церкви і розвалили її. Кожного, хто захищав храм, били прикладами.

Восени 1943 року, вже при німцях, у селі було вибрано довірену особу — українця Петра Бориса. Це була освічена і розсудлива людина. Польські бандити вистежили його і вбили. Дещо пізніше красива дочка псаломщика їхала велосипедом до Крилова. Поляки схопили її по дорозі, зґвалтували і вбили.

Пізніше до Крилова їхала Тетяна Міщук з дочкою Любою Журавською, бандити затримали їх. На пошуки пішло з села багато людей, знайшли нещасних у кущах. Тіла були спотворені: очі виколоті, вуха, носи і груди обрізані, руки повикручувані, пальці виламані. Це було десь у грудні, вже впав товстий сніг. А в 1944 році, серед білого дня, велика банда поляків оточила село і підпалила його факелами і запалювальними набоями. Солом'яні стріхи загорілися швидко. Люди почали втікати, ховатись — нічого не допомогло. Кулі наздоганяли їх всюди. Коли знаходили схованих в ямі чи льоху, то вкидали запалену солому і димом душили людей.

У селі була родина Михайла Сегели, що складалася з 8 осіб. Під час погрому бандити вбили всіх, відрубали голови і поклали біля ями, з якої перед цим виволокли жертви. У такий спосіб вбили дві третини села. Хати спалили, стирчали лише комини. Того самого дня, 10 січня 1944 року, така доля спіткала села Шиховиці й Сагринь. Це були великі села, приблизно по 400 хат кожне. (...) У цей час моя родина мешкала тимчасово в Сагрині, маючи надію, що тут буде безпечніше. О 4 годині ранку від запалювальних куль охопило вогнем солом'яні стріхи. Люди почали втікати у поле і до лісу, де хотіли сховатись, але звідти почулися постріли автоматів, які кинули людей на землю. Після кількох годин бандити рушили стрілецьким ланцюгом через поле і добили поранених. Наближались до нас. Ми лежали на дні: мій батько, маленька дочка і я. Коли підійшли ближче, батько, як птах, що відвертає увагу ворога від свого гнізда, встав і пішов їм назустріч. Вони перевірили його документи, а коли побачили, що у посвідченні особи була записана українська національність, вистрілили просто в голову розривною кулею. Підійшли до нас і запитали, хто ми такі. Я відповіла, що

полька. Вимагали документи. Почала просити і сказала, що документи залишила вдома. Один з них сказав: *«Вбий хамку»*, а другий: *«Нехай живе...»* і вже до мене: *«Іди і пам'ятай, що поляк тобі подарував життя»*. І так залишилася з дочкою, жива серед мертвих, на березневому чорному полі. Таке було життя православних українців на нашій батьківській Холмщині.

У Сагрині загинуло тоді багато людей. Серед них — старі люди, жінки і діти. Маленьких брали за ніжки і розбивали голівку об дерева, а інших живцем вкидали у вогонь.

Коли я прийшла назавтра, щоб поховати батька у землі, щоб пси не порозтягували, вбиті люди лежали як снопи. В одному садку було так густо, що аж злякалася. Скільки вас тут є? Почала рахувати і налічила 18 осіб! А на дорозі перед садком лежали ще дві людини. Я знала їх. Це було подружжя Притул. Між ними лежало двотижневе немовля. Голісіньке. І для нього бандит не пожалів кулі — посередині чола було видно малесенький отвір.

Скільки людей вбито у Сагрині — важко порахувати. У цей час в селі було багато селян з околиць, які на ніч втікали в Сагринь з надією на порятунок. Оцінюється, що загинуло приблизно 800 людей.

Тепер на місці спаленого села поляки на честь бандитів встановили так званий пагорб слави. Тільки не знаю, за що вони боролися з мирним, безневинним народом, з немовлятами, жінками, старими.

Тепер ми живемо на Волині. Тут також була боротьба православних українців з поляками. Місця, де вбито польське населення, поляки згадують і будують пам'ятники. В ім'я справедливості ми, холмщани, колишні жителі сіл, які були стерті польськими бандами з поверхні землі, вимагаємо, щоб на місці наших сіл, а їх сотні, стали пам'ятники. Хочемо впорядкувати цвинтарі, відновити на могилах хрести, які знищили поляки. Хочемо, щоб було видно, де лежать жертви польського терору.

Надія Мельник

Archiwum Ukraińskie, Warszawa, sygn. 769/92, wycinek z «Moloda Wołyń» (Łuck. — 1992. — 29 maja).

Документ 29

ПРОМОВИСТІ ФРАГМЕНТИ

Клюковський Зигмунт. Щоденник років окупації. — Люблін, 1959.

С. 115: 10.V.1940. Від нас виїхали жандарми і німецька поліція. Наразі залишився лише постерунок польської поліції.

С. 242: 7.I.1942. Вчора увечері в Суловці вбито командира Польської поліції («гранатової») з Сулова, а Юзефа Сюда, дільничного Францішека Льшевського поранено в ногу. Вбивця — відомий бандит Матвей. Приїхали німецькі жандарми, (...) спалили у Суловці один дім, а два повністю зруйнували.

С. 145: 12 серпня 1942. Під вечір зайшов до мене священик-канонік Цеслицький. (...) Його привела до мене справа колишньої церкви у Щебжешині[1]. Це досить цікава історія, але, щоб її викласти, треба трохи повернутись назад. У Щебжешині існує колишній греко-католицький костел, збудований у XVI столітті. Після скасування унії в шістдесятих роках минулого століття (XIX ст. — *Пер.*) цей костел перероблено у православну церкву. Під час великої війни після відходу росіян церква збезлюдніла і, цілком занедбана, зазнавала дедалі більшого знищення. На початку 1938 року, коли стали модними боротьба з православ'ям і насильне розповсюдження католицизму (чим на території Замойщини віддано керував командир III дивізії генерал Ольбрихт), група осіб із ксьондзом Цеслицьким та інженером Валігурою на чолі одного дня власними силами взялася демонтувати дах колишньої церкви. Дізнавшись про

---

[1] ЩЕБЖЕШИН. Греко-католицька церква: кам'яна, збудована у 1560 році, ремонтована у 1832, 1868, 1976, 1932—1953; нині склад ГС. На тому місці була православна мурована церква з 1184 року; зруйнована у міжвоєнний період в рамках ревіндикаційної акції польської влади у 1938 році. Це була найдавніша мурована церква на польських землях. Щебжешин належав до Галицько-Волинського князівства, у 1352 році в акті короля Казимира Великого згадується як «руське місто», від 1366 року належить Польщі. *Andrzej Saładiak*. Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. — Warszawa, 1993. — S. 313.

це, я був обурений, бо таке нищення будівлі XVI століття вважав явною сваволею і безправ'ям. Моє звернення до старости нічого не дало.

Отже, я зателефонував до регента Росінського, як голови Краєзнавчого товариства у Замості. Він відразу повідомив Товариство охорони пам'яток у Варшаві. Це привело до того, що після багатьох конфліктів через кілька тижнів подальше руйнування церкви було остаточно припинене. Руїни будівлі мали законсервувати якимось сучасним методом у такому стані, у якому вона перебувала на даний час. Це консервування залишилося лише пустим проектом.

Отож, учора зранку з'явився у священика Цеслицького якийсь пан, який відрекомендувався представником групи православних громадян повіту і, заявивши, що він добре й детально поінформований про справу руйнування церкви, про ініціативу католицьких ксьондзів, про використання бляхи на покриття нового парафіяльного дому в Щебжешині, а інших матеріалів на костелик у Творичеві й т. ін., у зовсім ввічливій і витриманій, а одночасно категоричній формі почав вимагати від священика доведення церкви до первинного стану коштом ініціаторів руйнування. Очевидно, що священик-каноник був збентежений і прийшов до мене за конкретними історичними даними, що стосуються цієї колишньої церкви.

* * *

Jerzy Markiewicz. Partyzancki kraj. Zamojszczyzna 1.I.1944 — 15.VI.1944. — Lublin, 1980.

С. 74: На початку 1944 року майор «Каліна» (Едвард Маркевич — керівник інспекції Замойської АК) видав усім організаційним осередкам і підрозділам АК Замойської інспекції наказ налагодити співпрацю і надати допомогу підрозділам радянських партизанів, які прибули на територію Замойщини. Для підтримування постійного зв'язку і співпраці з підполковником Вершигорою і його штабом був призначений капітан Януш Прушановський, псевдонім «Вацлав», — заступник командира 9-го полку піхоти ім. Замойської землі. Він сконтактувався з підпол-

ковником Петром Вершигорою вже 12 лютого у селі Боровець, було визначено принципи взаємодії.

С. 145: Радянські рейдові підрозділи після вступу в Замойщину негайно увійшли в контакт і тісну взаємодію з польським рухом опору.

С. 146: На основі аналізу ситуації, проведеного командуванням АК і БХ Грубешівського округу, було прийнято принципові рішення, спрямовані на знищення Сагринського, Шиховицького, Вербковецького, Берестянського і Угринівського кущів та жител кущів у Шиховицях, Ласкові й Бересті, як і на повну евакуацію польського населення з району «Південь». Концепція нападів на названі кущі не була прийнята одностайно. Її протягував перш за все командир Грубешівського округу АК «Кораб», присланий КГ АК (Головним Командуванням Армії Крайової. – *Пер.*). Чинило опір цій концепції командування Грубешівського округу БХ. На жаль, «Кораб» презентував лише військовий аспект проблеми. Натомість керівництво «Роха», оцінюючи ситуацію, враховувало національні особливості й політичні наслідки.

С. 268: Звіт командування Грубешівського округу БХ командуванню Любельського округу від 29.04.44: «Інспірована окупантом національна боротьба на терені округу №5 принесла польській стороні цілковитий програш. Досягнутий результат – повне знесення з поверхні землі гмін: Долгобичів, Крилів, Ментки і майже повне: Меняни, Вербковиці, Молодятичі. Коли врахувати виселені минулого року гміни Білополе, Дубенка, Грабовець, Мянчин, то побачимо, що на даний час ця територія повністю втрачена для польської справи. Не охоплені ще жодною більшою акцією дві гміни: Городло й Монятичі, і то завдяки, головним чином, тамтешнім війтам, українцям, які з небезпекою для себе не допустили жодних конфліктів. Тільки в цих двох гмінах польське населення у більшості ще існує, так само як і на території виселених гмін, де минулорічні непорозуміння зникли внаслідок цього нового жаху. Цей сумний стан справ слід приписати не тільки лицемірній інспірації окупанта і ненависті та варварству українців, як це повсюдно вважається, але й цілком помилковій тактиці, яку застосовують у цій боротьбі польські військові чинники».

* * *

Czesław Madajczyk. Zamojszczyzna — Sonderlaboratorium SS: Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej. — Warszawa, 1977. — T. II.

С. 223:

1943, вересень 28, Краків

Запис голови Головного українського комітету В. Кубійовича про ситуацію українського населення у Любельському дистрикті

Останнім часом серед польського населення значно посилились антиукраїнські настрої, а саме через евакуацію поляків з Волині. Евакуйовані поляки були з маніфестацією зустрінуті у Холмі, що знову призвело до антиукраїнських демонстрацій, і під час цих ексцесів багато українців, і серед них священики, були побиті й поранені.

Незважаючи на ці грізні напади, до цього часу не опубліковано жодних розпоряджень, які б гарантували безпеку життя українському населенню в дистрикті Люблін:

а) українці, мобілізовані у червні й липні до різних поліційних формувань дистрикту Люблін для гарантування безпеки на українських теренах поселення, не були використані в службі безпеки на цих теренах;

б) на тих територіях, де українське населення в очевидній більшості, службу продовжує нести польська поліція;

в) хоча в Грубешівському і Холмському повітах створено місцеву українську сторожу, але її кількість недостатня; у кожному з цих повітів якась сотня членів формування отримала зброю, а це недостатньо, якщо взяти до уваги величину і кількість банд. У повітах Замость (території Цєшанова, Томашова, Тишовець і Лащова), Білгорай (територія Тарногрода) і Біла Підляська донині не організовано місцевої сторожі через брак зброї та набоїв.

Під час акції переселення кілька тисяч українських родин втратили свої господарства. Частину з них переселено до нових господарств, але значній кількості переселенців нічого не виділено попри запевнення влади. Кілька сотень українських родин повернулись до

12*

Грубешівського повіту як нещасні, позбавлені власних ґрунтів і тут знайшли захисток серед українського населення. До цього часу в повіті Замость кочують 247 родин, які не мають ні даху над головою, ні засобів для існування. Їхнє становище просто катастрофічне.

З інших важливих проблем треба взяти до уваги виселення українців зі східних територій, а також становище українців у концентраційному таборі Майданек, біля Любліна.

Останніми днями до Любліна вислано кілька транспортів з українцями, яких евакуювали зі східних територій. Дистрикт Люблін, з огляду на згадані вже події, що загрожують безпеці, а також на акцію переселення, не може надати їм потрібну допомогу. (...)

С. 239:

Зауваження радника Головного українського комітету
при губернаторі Любельського дистрикту В. Левицького
для Українського комітету в Кракові — В. Кубійовича
від 28 вересня 1943 стосовно українських родин,
які очікують на поселення у Замойському повіті,
і ситуації в Любельському дистрикті

II. Повернення виселенців.

До покинутих українських сіл, призначених для німецьких поселенців, як Михайлів та інші, на власний ризик повернулись колишні українські селяни, вигнали звідти правом кадука поляків, які працюють там робітниками, і готові швидше понести відповідальність за свої дії, ніж наражатись кожної ночі у селах серед лісів на напади, пограбування і бійки з боку польських бандитів. (...)

V. Стосунки у гмінах Тишовці і Лащів.

Польські терористи утворили в себе криївки, а посилені польськими втікачами з виселених територій почуваються в цих двох гмінах владцями, тим більше що польська поліція цілком бездіяльна. Ми отримали повідомлення, що польська молодь, здатна до [носіння] зброї, проходить тут вишкіл. Тут готують і здійснюють бандитські напади на українські села Грубешівського повіту, як Пасіки та інші. (...) Запровадження української поліції на цих теренах замість польської особливо бажане. (...)

На доповнення до II нотатки наводимо такі дані про вбивства українців у нашому дистрикті протягом останніх п'яти тижнів.

I. Повіт Люблін

Розташований у Дембовій Клоді контингентний підрозділ учинив у селі Угнин ревізії, шукаючи яйця та інші продукти. Це було 23.IX.1943. Тоді заарештовано 2 українських господарів:

1) Андрій Пега, 33 роки, одружений, спокійний і врівноважений селянин;

2) Андрій Борисюк, 30 років, одружений, колишній мірошник із села Угнин. Доноси проти цих двох українців склали поляки, співвласник згаданого млина Пуля і мірошник Захарчук. Обидва українці були підрозділом переправлені до Дембової Клоди і за зерносховищем гміни розстріляні без вироку. (...)

3) 2.X.1943 на дорозі між Дембовою Клодою і Парчевом поляки вбили секретаря гміни Дембова Клода — українця Володимира Коновала.

II. Повіт Замость

1) 22.IX.1943 об 11 годині від рук поляків у канцелярії представництва загинув чиновник українського представництва у Тишовцях Осип Трохимович. Особливо гідний уваги той факт, що в сусідньому приміщенні відбувався прийом зерна у присутності польських поліцейських, але вони, на диво, не чули пострілів терористів. Поліцейські, яким повідомили про випадок, розпочали переслідування вбивць, але в протилежному напрямку.

2) 24.IX.1943 ополудні у Тишовцях був застрелений польськими терористами українець Сергій Махомета. Вбивці без перешкод зникли з місця злочину. Пізніше на місце злочину прибули німецька жандармерія і польська поліція. Коли німецький жандарм запитав про репутацію вбитого, то польський поліцейський охарактеризував його як злодія і грабіжника. Присутній при цьому брат вбитого дуже гостро протестував проти знеславлення. Оскільки говорив він дуже збуджено, польські поліцейські дуже побили його й заарештували. Уночі «хтось» укинув через вікно до камери заарештованого ручну гранату. Тільки завдяки тому, що Махомета сховався за грубкою, він вийшов з пригоди лише пораненим. Наступного дня польська поліція заарештувала дружин обох братів Махометів.

Українське населення глибоко обурене такою поведінкою польської поліції і твердить: скільки на цій території перебуватиме польська поліція, стільки терористи здійснюватимуть акти терору проти українців.

Для заспокоєння цієї території з українською більшістю треба замість польської поліції запровадити постерунки української поліції.

III. Повіт Грубешів

1) 19.IX.1943 під час здійснення служби у польській колонії Метелін, гміна Меняни, поляки вбили двох українських поліцейських. Їх прізвища — Василь Юськів, Микола Олійник.

2) 28.III.1943 чотири польських бандити застрелили у селі Мірче, гміна Сагринь, таких українських селян: а) Івана Ковальчука, 62 роки, під час польових робіт; б) Дмитра Ковальського, 60 років, і його дружину; в) Настю Ковальську, 58 років, під час збору картоплі.

3) 30.IX.1943 два польських бандити вбили у селі Малич, гміна Вербковиці, таких українських селян: а) Володимира Захарківа, 52 роки; б) Антіна Гисія, 45 років, і його зятя; в) Антіна Кальницького, 27 років; г) Антіна Кулика, 27 років.

4) 1.X.1943 польська банда чисельністю 200 осіб, йдучи з гмін Тишовці, Лащів і Котлиці, напала вночі на українське село Пасіки, пустивши з димом 30 господарств, вбивши 9 селян і поранивши 8. Слід при цьому зазначити, що місцева сторожа у складі 5 осіб боронила себе і село до останнього набою, і лише перевага нападників змусила її до відступу. Це найкращий доказ, що місцева сторожа виконує свої завдання.

IV. Повіт Холм

1) 5.X.1943 о 7 годині ранку 2 поляки застрелили на дорозі до Холма референта Українського допомогового комітету в Холмі. Його прізвище Дмитро Скубій.

2) 6.X.1943 польські терористи вбили заступника директора цукрозаводу в Рейовці М. Стефановича.

3) Вночі з 18 на 19.IX.1943 поляки вбили в селі Селець, гміна Раколупи: а) керівника початкової школи Григорія Левицького, 53 роки; б) селянина Віктора Ковальчука.

Запровадження української поліції замість польської в повіті Холм видається особливо бажаним. Дуже важливо збільшити і зміцнити українські одиниці самооборони з метою заспокоєння повіту. (...)

С. 252:

1943, жовтень 18, Люблін

Інформація Українського допомогового комітету про ситуацію українського населення у Білгорайському повіті для керівника правління Любельського дистрикту

Після нападів на українців і на село Буковина, які відбулися відразу після переселенської акції, замахи на життя українців припинились. Бандити намагаються натомість змусити переселенців до втечі, застосовуючи масові безпардонні грабіжницькі напади, позбавляючи їх нерухомості, білизни, одягу, а передусім коней. Переселенців дуже часто б'ють, щоб вони боялись і виселилися. Ці бандитські очікування здійснились, а саме переселенці з села Яструбець (головним чином із села Михалів, округ Томашів) спішно покинули свої нові господарства. Також переселенці з села Буковина втекли всією громадою до своїх попередніх домівок, щоб працювати у Городиславицях робітниками у німецьких переселенців. Становище переселенців у Александрові особливо безнадійне. Незважаючи на сильні поліцейські постерунки, грабіжницькі напади у селі чиняться й серед білого дня. Тамтешні переселенці не можуть втекти тільки з тієї причини, що село оточене лісами, у яких владарюють бандити і кожного втікача безжально грабують. Без поліцейської охорони не можна ні увійти до Александрова, ні вийти із села. Становище цих переселенців погіршує той факт, що з таборів повертаються польські виселенці і погрожують українським переселенцям силовим усуненням. Навіть якщо це їм не вдається, то й тоді роботами на землі керують не українці, а поляки. Ті поляки, що повертаються, підтримують, як правило, зв'язки з бандитами у лісі та підбивають їх до усування силою українських переселенців. (...)

Нашому українському постерунку поліції вдалося віднайти бандитів, які свого часу здійснили напад на село Буковина. З їхніх

зізнань випливає, що напад здійснили 86 польських селян з Буковини та із сусідніх сіл Яструбець, Домбровка і Поток. Командував цією бандою якийсь чоловік із села Буковина. Цей командир нещодавно звернувся до польської поліції і був прийнятий. Частина банди була захоплена. (...)

Довірена особа Укр. допомогового ком.
інж. Олег Кулиняк

* * *

Zbigniew Ziembikiewicz. W partyzantce u Rysia: Wspomnienia żołnierza I Batalionu Oddziałów Hrubieszowskich BCh[1].

С. 257: 25 березня 1945 року Станіслав Басай — «Рись», командир операційного підрозділу повітового командування у Грубешові, був захоплений бандою УПА «Ягоди» під час інспекції постерунку МО у Крилові. Побитого до нестями і зв'язаного шнурами, його перевезли до Шиховиці — місцевості, де проживали переважно українські націоналісти. Там у супроводі збудженого натовпу упівців, під час польового богослужіння, яке відправляв піп, він був живцем розтертий у господарському кираті, який обертала пара коней. (...)

* * *

А ось розповідь живого свідка наведеної вище події:

На постерунку з'явився підрозділ НКВД з-за Бугу.

— Ви тут спите, к... ваша матір, а там УПА село мордує. Збір, блискавично!

Шеренга стала вмить.

— Підрозділ готовий до маршу. Залишився пан інспектор, але це гість...

— Давай!

У дверях схопили інспектора за руки. Пізнали відразу.

— УПА! — простогнав «Рись».

Клацнули наручники, і міліцейська шеренга здригнулась — завмерла під стволами автоматів.

---

[1] Спеціальний батальйон, виділений командуванням БХ для боротьби з українцями, був сформований весною 1942 року під командуванням Станіслава Басая, псевдонім «Рись». Після виходу з БХ Басай був працевлаштований у МО.

— Його допитували кілька днів. Кират?Брехня! Просто розстріляли.

Документ 30

ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКА «СПІВПРАЦЯ»

Цішанів, 17 лютого 1944

Український допомоговий комітет
Повіт Замость
Представництво у Цішанові

ЗВІТ
Організаційного помічника референта Представництва Цішанів про діяльність більшовицьких банд на терені Цішанівшини

10 лютого від Верхрати до Старого Брусна прибула сила-силенна більшовицьких банд. Вже зранку 11 лютого в лісах біля Брусна було чути автоматні черги. Перервався повністю зв'язок з Равою-Руською.

Банда обстріляла потяг з угорськими підрозділами. Люди із Старого Брусна говорили, що ця банда має характер більшовицької диверсійної. Уночі з 10 на 11 лютого банда перейшла через Рудку, Хотилюб, фільварк Нове Село на Цішанів, а звідти через Люблінець, Новий і Старий Замх, Боровець, Обшу, Ружанець, Руду Ружанецьку, Гуту Ружанецьку, Сусець і Нароль.

Чисельність банди: по дорозі з Костилюбля на Цішанів наліченo 700 саней. Якщо вважати, що на кожному возі було у середньому по три людини, не враховуючи кінноти, то повинно бути приблизно 3000 осіб.

Озброєння банди: всі бандити були озброєні більшовицькими автоматами. Гвинтівок мало, також не помічено ручних гранат. Вони тягнули 6 гармат, у тому числі дві великого калібру.

По дорозі на Цішанів озброєна банда чисельністю 15 чоловік на 6 санях і 6 кавалеристів заїхали до школи у Новому Селі, де до-

щенту пограбувала директора цієї школи Миколу Бородача. Його забрали до лісу, де він перебуває до цього часу.

У Цішанові бандити розбіглись по хатах, грабували, шукали головним чином горілку. По дорозі з Брусна забрали молодих людей, у тому числі й нашого поліцейського з Горинця, і про них нема звістки донині.

12.02.44 тим самим шляхом і в тому самому напрямку знову їхало 100 фур. Першого дня банда роззброїла постерунок польської поліції в Цішанові. Прийшли під постерунок і закликали здатись. Після тривалої наради поліцейські здались. Їх завантажили на фури і забрали з собою. У Цішанові бандити поводились дуже уважно. Входячи до хати, завжди питали: *«Українець чи поляк?»* Розглядали стіни у пошуках ікон і таким чином встановлювали національність мешканців.

Бандитів усюди підтримували місцеві польські активісти. Поляки приходили зі зброєю, тому їх охоче приймали. Вони діставали відповідний одяг, оснащення і брали участь в операціях банди. Сама банда не була б страшною, якби у ній не було місцевих поляків. Це вони підготовляли списки української інтелігенції, а більшовики за всяку ціну намагались їх виловити і запроторити до лісу. (...)

15.02.44 зі штабу банди втік забраний більшовиками із Старого Брусна Михайло Кужневич. Під час допиту він розказав, що головний штаб банди перебуває в селі Боровець, керівником банди є майор, більшовик, а на додаток ще й єврей. При ньому є багато людей, які цікавляться особливостями внутрішнього життя українців. Майор залякує, б'є і називає всіх фашистами. Під час допиту застосовує відомі з описів більшовицькі методи слідства. Знайшовши у Кужневича посвідчення УНО, питав, чому він його тримає при собі. У штабі сидів також директор Бородач з Нового Села, якась німкеня з Луцька, спіймана на дорозі, німецькі солдати з Нового Люблінця. 14 лютого 1944 року одного з німців розстріляли, а другого за наказом майора-єврея спалено на вогнищі, приготованому з сухого дерева поляками і більшовиками. Кужневич, простий сільський хлопець, дуже схвильований розповіддю про ту сцену, розчулився і заплакав. Він підкреслював, що поляки і спеціальні «відділи» банди під сміх і вереск готували і докидали дрова до вогню, сміючись разом з дівчатами-партизанками,

які також були у банді й ходили зі зброєю. Це були головним чином єврейки, які входили до складу спеціального суду при штабі товариша майора. Усе село Боровець співпрацює з бандою. Усі допомагають і служать у банді. Боровчани відразу утворили місцеву міліцію для внутрішньої охорони села. Удень вони їздять до Цішанова та інших сіл на розвідку, виконують свою погану роботу з метою знищення українського елементу... Усе, що зараз відбувається у наших селах, всі грабунки — це робота боровчан. Так само роблять мешканці Руди Ружанецької, Нароля і Замха.

Поляк Антоні Врубель із Замха відразу став командиром підрозділу. Люди з Боровця і Замха приїжджають до Нового і Старого Люблінця, допомагають грабувати ці села. На початку вторгнення більшовики зайняли Старий і Новий Люблінець, але після наради з командиром місцевої польської банди відступили, пояснивши, що тут небезпечно, бо обидва села захищались від нападів польських банд, отже, тепер вони будуть стежити за рухами банд. Уся молодь з Нового й Старого Люблінця та Жукова втекла до Нового Села і Любачова. З Боровця, із Замха чи інших так званих закордонних сіл не втік ніхто, усі включились у більшовицьку діяльність. Поки існуватимуть такі села, не буде тут спокою, бо не припиняється більшовицька пропаганда. Тут, на Холмщині, усі одержавлені фільварки стали осередками більшовицько-польської діяльності.

Кужневич розповідав, що на його очах звернувся у штабі до майора командир польських банд з пропозицією про співпрацю. Пропозицію прийняли, приведених людей включили до банди. Радилися, що робити з польською поліцією в Цішанові. Цей самий командир говорив, що під час нападів на Цішанів і околиці у його напрямку ніколи не було зроблено жодного пострілу. Він був за те, щоб прийняти до банди всіх поліцейських. У них (польських поліцейських) відібрали зброю й мундири і дали зброю та більшовицькі мундири.

Уночі з 16 на 17 в лісах було чути гучну канонаду. Надійшла інформація, що банда оточила 300 шутцполіцейських і розбила їх. Боялися, що вони заволодіють усією нашою околицею. Уся ця боротьба розігралась у Руді Ружанецькій. Усе наше економічне і культурне життя знищено, все розсипається. Може, цей звіт ще

вдасться вислати, але подальше перебування тут чи яка-небудь праця неможливі.

Треба зазначити, що з польських сіл до нас приходять тільки грабувати, нема вже ні коня, ні корови, ні воза, ні саней; люди йдуть світ за очі. Ми заздалегідь знищили всі акти Представництва, спалили все, без чого можна обійтись.

Просимо — телеграфуйте і повідомте про цю загальну ситуацію владі, щоб швидко прислали допомогу. Крім цього, інформуємо, що більшовики будуть незабаром проводити мобілізацію польського населення. Про сталінську пропаганду поки що не чути.

Більшовики прийшли сюди, щоб розірвати німецький зв'язок і торувати шлях для своїх. Вони говорять про це відкрито і твердять, що будуть тут за десять днів. Банду підтримують з повітря. Досі ніхто ще такої допомоги не бачив. Ще нині можна знищити банду, якщо оголосити їй рішучу боротьбу.

За Представництво:

(підпис вирізаний, другий підпис не читається)

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. — Торонто, 1981. — С. 232—235.

Документ 31

ЖЕРТВИ ПАРАФІЇ ДОМБРУВКА

Борки

Катерина Піскоровська застрелена. Ноги її зв'язані колючим дротом. Її тіло вкинули до річки Танви. Виконавцями злочину були: Міхал, Тадеуш і Юзеф Андрасіки. Броніславу Хмелевську, молоду жінку, в якої залишилась мала дитина, застрелено на порозі її хати. Цей злочин вчинили Юзеф Паха і Франтішек Коні. Миколі Пашкові з сином завдали жахливих тортур. Замордовано всю родину Миколи Волошина, його п'ять синів перед смертю зазнали тортур. Олесь Бенько — війт гміни — захищав поляків, заарештованих німцями у Середній Кужині. Після їх звільнення він повертався додому, і його

по дорозі вбито. Говорять, що одним з виконавців цього злочину був звільнений з в'язниці поляк, якого Бенько захищав. Володимир Бенько загинув 19 грудня 1943 року. Його сина Олеся, випускника гімназії у Перемишлі, застрелено у серпні 1943 року. Шимко Олексак — застрелений, Андрій Піскоровський — вбитий, Йосиф Волошин — вбитий, Катерина Щепаняк з маленькою донечкою — застрелена по дорозі до Стальової Волі. Така сама доля спіткала й Катерину Волошин з двома малими донечками, коли йшла в гості до чоловіка у Стальову Волю. П. Волошин, якого називали «Пацюхом», — вбитий. Владислава Гадая мучили публічно, пізніше живого повісили за ноги і розпалили під ним вогонь. Бандити не зважили на той факт, що він був одружений з полькою.

Домбрувка

Йосиф Федак, 84-річний псаломщик, застрелений на цвинтарі; Ольга Покій, дочка Федака, застрелена разом з батьком; Катерина Павлик, сестра священика Павлика, останнього настоятеля Домбрувки, застрелена з Федаками. Марії Волошин завдали тортур, пізніше її вбив Маріан Каня. Польські бандити вбили Івана Дияка і його родину — батька, матір і двох синів. Микола Міля — застрелений; Микола Злоток — вбитий; вбита вся родина Йосифа Мартини; Мирослав Бенько — застрелений; М.Волошин, який мешкав на лівому березі Танви, вбитий разом з усією родиною (батько, мати й син); вбито також родину Степана Петришина (батько, мати і дві дочки). Катерину Пахліну вбито попри те, що чоловіком її був поляк, а два її сини брали участь у вбивствах українців. Станіслав Старонь — вбитий разом з дружиною; Іван Волошин — застрелений разом з дружиною; Мирослав Мартина — застрелений.

Мала Кужина

Жертвами у цьому селі були: Лев Ричко, Йосиф Мартина — тортуровані, Дмитро Пиріт з дружиною — багаторічний вчитель у Середній Кужині. Їх замучено у жахливий спосіб: завели до лісу, зняли з них шкіру і на ній повісили.

Шиперки

Першою жертвою польського терору в парафії Домбрувка був Іван Карп із села Шиперки. Його вбили, коли повертався із

церкви. Чергові жертви — це Іван Мартин, Йосиф Ричко, Іван Млинарський, син Петра, Петро Млинарський, Іван Волошин, Іван Симбіда.

Всю інформацію про злочини польських бандитів у парафії Домбрувка зібрав Іван Млинарський на підставі заяв мешканців села Борки у парафії Домбрувка, а саме: Мирона, Костя і Йосифа Піскоровських та Франка й Івана Млинарських. В опрацюванні цих матеріалів брав участь професор Р.Чубатий.

Ярославщина і Засяння 1932—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1986. — С. 621—622.

Документ 32

СИТУАЦІЯ У БІЛГОРАЙСЬКОМУ

До Українського Центрального
Комітету у Кракові

НОТАТКА

На території Білгорайського повіту, а особливо у місцевостях, що найбільше виступають на захід, тобто у гмінах Верхній Потік, Крешів, Біща, життя українців стало нестерпним, і все через польські банди. Перші випадки грабунків спостерігались восени 1942 року і відтоді все більше посилювались. З грудня минулого року не було жодної ночі, щоб не пограбували одного або навіть кільканадцять українців (поляків не грабують, хіба за наказом). Жодний українець літньої ночі не спить ні в хаті, ані на власному обійсті, тільки десь у полі, на межі або в полукіпках або непомітно йде до сусіда-поляка. Влазить у солому або під чийсь дах, бо якщо бандити не знайдуть і не вб'ють на місці, не поб'ють до нестями, то заберуть до лісу, де катують, поки не сконає. Опис радянських знущань блідий у порівнянні з тим, що робиться тут, під наглядом влади.

Ось короткий перелік тих, хто загинув протягом останнього року від куль (бо список пограбованих нині важко встановити).

1. Шевала Антін, довірена особа, вчитель з села Кульно, вбитий бандитами під час нічного нападу.

2. Мостовський Микола, село Кульно, вбитий польськими бандитами.

3. Левицький Дмитро, псаломщик з Дольних Липин, руки зв'язані дротом, розпоротий живіт.

4. Священик Кадій Олександр, 70 років, забраний вночі з церкви польськими бандитами і до цього часу не знайдений. Церкву в Липинах усередині поруйновано.

5. Волошини Адам і Микола, селяни, забрано до лісу, не повернулись.

6. Дружина Адама Бабія з Верхніх Липин, селянка, яку забрали до лісу, і вона не повернулась.

7. Палико Андрій вбитий у лісі.

8. Перестінко Дмитро з Верхнього Потоку, не був свідомим українцем, вбитий у лісі з причини наявності української кенкарти.

9. 17 грудня 1943 року між 7 і 8 ранку за 700 метрів від постерунку поліції вбито у власному помешканні гмінного писаря Дмитра Бонна, його дружину Катерину, тестя Миколу Ясочка і війта Івана Ясочка. На них напали польські бандити, які після вбивства відійшли до Липин. Про це була замітка у газеті «Краківські Вісті». Тільки не знаю, чому ми повинні мовчати, хто їх вбив. Бо ж нас усіх тут повбивають, і Ви будете мовчати. Хіба боїтеся за власне життя? То хоча б напишіть, що так є насправді.

Де обіцяна допомога? Де галицькі агітатори, які донедавна підбурювали людей, поглиблювали ненависть і провалля між сусідами? Їх нема, давно втекли, залишаючи народ на поталу полякам. У червні було виселено поляків з повіту Тарногрод, туди прислали українців з Томасівського, але не подумали про їхню охорону. Поляки напали і вбили всіх, кого змогли схопити, дехто втік лише в самій сорочці (Ви про це не пишете!), і поляки знову зайняли їхні господарства, а українці пішли у жебраки, бо на їхніх з діда-прадіда землях осіли фольксдойчі.

А Ви хвалитесь дивізією СС «Галичина»? Але ж холмщани служать у поліції, у Шупо, охороняють фабрики, євреїв у гетто, а

на їхніх батьків і сестер нападають польські бандити — і це є опіка? Зрештою, чи можемо сподіватись на опіку і справедливість з боку німецької адміністрації, у якій служать майже виключно фольксдойчі, що є польськими шовіністами з крові і кості, а прикриваються тільки німецьким плащиком?

Для охорони зернового контингенту знайшли військо, а якщо треба охороняти життя і майно людей, які завжди на 100% виконували свої обов'язки, то нема можливості. Тож майте очі і вуха відкритими, бо такими є факти: коли німецьке військо стало захищати приймання контингенту, то лейтенант цієї групи завжди пив з поляками і то такими, які ще за польських часів були злодіями. А він говорив, що це є gut bauer, бо дав багато награбованої вночі горілки і сала. А коли українська поліція піймала одного бандита, то [лейтенант] три рази приходив, щоб його випустили. Тобто опіка є, але не для нас.

Тепер усі поляки ставляться до нас як до ворогів і сприяють бандитам — підпільній військовій організації, яка повинна знищити все українське населення і передусім — свідоме. Бо на їхню думку німецька адміністрація в країні давно б розпалась, якби не українська поліція і свідоме українське населення.

Наша молодь воює на фронтах. За що? За нову Європу? Але ж вона не для нас, бо якщо так далі піде, то ніхто з нас не дочекається кінця війни. Вважаєте нас за комуністів? Ні, холмщани комуністами ніколи не були, але тяжкі умови кидали нас туди, звідки можна було сподіватися допомоги. Українське населення на 100% було прихильне до німців. Десятки тисяч нашої молоді виїхали до Німеччини. На звернення про вступ до охоронної служби СС наша молодь зголосилася масово, контингент також віддавали повністю. І що за це маємо? Жодної школи на селі, бо вчителі втекли, а хто не втік — того вбито. Під час проведення богослужіння повинна бути присутня поліція зі зброєю, бо в іншому випадку прийдуть бандити, пограбують людей і замордують священика, як це було у Кульні на Новий рік. (...)

Поки на нашій землі будуть поляки і фольксдойчі в адміністрації, поки будуть польська інтелігенція, духовенство, лісники, управителі маєтків, доти тут не буде спокою, бо вони продовжують підбурювати і налаштовують польське населення проти нас.

На дезертирів є способи накладення покарання, а на бандитів нема. Наприклад, багато польських родин мають синів у бандах, яких неможливо схопити, але їхні родини живуть собі спокійно. Отже, прошу розглянути ці справи і вчинити відповідні кроки у відповідних інстанціях, бо тепер такий час настав, що коли навіть українець працює десь як чиновник, то мусить втікати до міста, якщо хоче жити.

Вибачте за гостру тональність цієї нотатки, але дійсність є набагато гірша, ніж тут написано.

Михайло Федорчук
Селянин з Верхнього Потоку

Василь Верига. Дорогами Другої світової війни. — Торонто, 1981. — С. 235—238.

Документ 33

ПОДЗВІН ЗАРАДИ ЛЮДЕЙ І ЦЕРКВИ

Ми всі, хто ще живе, добре пам'ятаємо червень 1947 року, коли на нашу землю вдерлося регулярне польське військо під гаслом акції «Вісла». (...)

Земля всотувала нашу кров; всотувала її і річка Солокія, куди втікали катовані до нестями люди з нашого села, яких наздоганяли кулі. Дехто вскакував у палаючі будинки, щоб припинити свої страждання. Акція «Вісла»... Символ брутального масового винищення. І все ніби за те, що мешканці співпрацюють з українським збройним підпіллям — УПА.

Після триденного погрому села Вербиця примусово виселено всіх мешканців на так звані «Повернені землі». Понад півсотні трупів закопано у випадкових ямах. Понад 60 осіб, серед них священика Юліана Криницького, закрито у концентраційному таборі. Приблизно півсотні осіб судили псевдопольові суди, багато хто дістав смертний вирок.

Нагадуємо ці кривди не для того, щоб закликати до помсти. Я тільки хочу заторкнути здорову християнську моральність, яка повинна нарешті привести до безумовного засудження злочину під паролем «Вісла». Акція, яка заклала фундамент під «нову еру» ненависті, зміцнену стереотипами, була прологом до українського поневіряння. (...)

Церковка у Вербиці була свідком жахливого знущання з людей мого села і залишилась, як могіканин, самотній солдат, на батьківській землі. У її святих стінах нові господарі складали штучні добрива, зневажали нашу віру, нищили з року в рік, поки не довели до руїни. На тлі цього храму виразно бачимо, як далеко може зайти людська злість. Найневиннішу приректи на смерть і нарешті виконати вирок. (...)

Дивлюсь на фотографію церкви у руїні. Дивлюсь, як на похорон моєї Найдорожчої Мами, яка довгі роки вірно служила нам у смутку і в радості. У свята і буденні дні вона гостинно вітала парафіян у своїх стінах. Прикривала своїми шатами, додавала сил і втішала у нещасті. У її стінах після святої сповіді вірні переживали внутрішнє відновлення і полегшення. Скільки ж молодих пар перед її жертовним столом приймало Таїну Подружжя, Святого Хрещення! Скільки домовин винесено через її двері на близький цвинтар! У її стінах всі знаходили щастя і спокій душі — і бідні, і багаті. (...)

Хто з нас, закривши очі, не бачить нашої церкви, знайомих облич, трохи вже припорошених пилом забуття? Хто не чує цих мелодій, які так чудово виконував місцевий церковний хор? Наша церква була тому важлива, що захищала і свободу релігійних визнань, і одночасно національні права українського населення. (...)

Ярослав Стех
(Торонто)

Наше Слово (Тижневик). — Варшава. — 1993. — № 16 (18 квіт.).

Документ 34

У СТАРОМУ ЛЮБЛІНЦІ

Фрагмент статті «Запис злочину» з циклу «Під спеціальним наглядом»

Я мав шістнадцять років, коли до нашого села, Старий Люблінець, увійшла Червона Армія, — згадує Дмитро Кущак, — це було 20 липня 1944 року. А 22 липня з лісів Сольської Пущі вийшли підрозділи польських і радянських партизанів і почали грабувати моє село. Забирали коней, худобу, свиней, одяг, взуття, збіжжя, словом усе, що можна було забрати і чого не забрали гітлерівці. Так нам засвітило сонечко волі, принесене на російських багнетах і дулах партизанських автоматів. Це мала бути кара за підозру в співпраці з Гітлером і Бандерою. Пригадую, що серед мешканців села тільки священик і вчитель були інтелігентами. Крім них, ніхто у селі не мав вищої освіти. Кілька осіб закінчили сім класів, частина — чотири класи, кожний третій був неписьменний. Тож про яку політичну співпрацю могла бути мова?

Визволення принесло українцям ще більшу трагедію. Під час війни гітлерівці забирали збіжжя, молоко, м'ясо. У 1942 році село почало голодувати. Мама готувала нам кропиву... «Визволителі» не відрізнялися від окупанта. Визначено було контингенти, а на додаток реквізували все, що залишилось.

У вересні 1944 року зміцнені сили поліції та УБ вдерлись до села і забрали 40 осіб. Нещасних погнали до Руди Ружанецької. З розповідей мешканців знаю, що їхні руки були зв'язані колючим дротом, їх завели до лісу і всіх знищили. Серед міліціонерів і функціонерів УБ були мешканці Нового Люблінця Едвард Муха і Пьотр Шинал. Дотепер матері, дружини і діти не знають, де лежать останки їхніх близьких.

Від осені 1944 року до початку 1945 не було дня, щоб до села не вдиралась міліція або УБ, щоб когось не заарештовували. А кого брали, той вже не повертався. У цьому терорі було пограбовано все, що тільки потрапляло в руки. Хапалися за зброю і стріляли у мирних людей на подвір'ї й у помешканні. У лютому 1945 року

застрелили у помешканні 18-річну Марію Денеку і 32-річного Дмитра Ступака. Серед білого дня їх застрелила панянка у мундирі поручника Війська Польського. А пізніше від'їхала у напрямку Цішанова.

Судним днем стало 21 березня 1945 року. У книжці *«Дорога у нікуди»* на с. 372 про це згадується тільки одним реченням: *«21 березня 1945 року 240 солдатів з Окремого оперативного батальйону (КБВ) у Любачові і міліціонери провели акцію в селі Старий Люблінець»*. І це все. Коротко. А я був свідком цієї «акції» й донині її пам'ятаю. Відразу після сходу сонця військо і поліція оточили село. А потім почали стріляти запалювальними набоями, підпалюючи у такий спосіб село. До вечора Старий Люблінець ущент згорів. Коли у селі шаленіла пожежа, кати у мундирах Війська Польського витягали з будинків чоловіків, починаючи від п'ятнадцятирічних. Їх вбивали на місці на очах матерів, дружин, дітей. Врятувалися лише ті, кому вдалось утекти до лісу, за 5 км від села. Мені також це вдалось. Це була пацифікація, а не якась там «акція». Пацифікатори грабували все, вантажили на вози і вивозили у напрямку Руди Ружанецької, Немцова, Цішанова, Замха — сіл, де проживало головним чином польське населення. 21 березня 1945 року поляки вбили 170 чоловіків. Ще протягом кількох наступних днів над спаленим селом піднімався дим, було чути тільки зойки жінок і дітей. Перед цим у Старому Люблінці мешкало 700 родин.

Цього трагічного дня у лісі між Новим Люблінцем і Рудою Ружанецькою стояв підрозділ УПА. Знаю, що партизани, дізнавшись про трагедію, вимагали від командира помсти на мешканцях Руди Ружанецької, де переважали поляки. Вибрали Руду, бо звідти походили міліціонери, які пацифікували Старий Люблінець. Але командир підрозділу УПА, І. Шиманський, не дав дозволу.

23 березня 1945 року КБВ знову спробував напасти на село. Але тим разом його привітали кулі УПА. Багато солдатів загинуло під час бою. До нинішнього дня у Новому Люблінці стоїть пам'ятник, присвячений тим, хто зміцнював «народну владу», вбиваючи мирних людей.

Ще гірша доля чекала село Гораєць, що за 8 км від Старого Люблінця. У Горайці нападники мордували не тільки чоловіків,

але також жінок і дітей. Тоді загинуло 200 осіб. Після пограбування все село спалили.

У всіх тих злочинах хтось брав участь, хтось давав накази. Не так уже й важко встановити, хто це. Чи правда не проб'ється крізь сталінський бетон?

Стефан Мігус // Наше Слово. — 1990. — № 15(15 квіт.).

Документ 35

ЛЕЖАЙСЬК

У прикордонному Лежайську українці мали гарну церкву і Народний Дім. Натиск польськості на всі фронти громадського життя був таким сильним, що українці у Лежайську розмовляли польською. Бувало й так, що священик у церкві проголошував проповідь польською.

Після приходу німців у 1939 році українське населення у Лежайську ніби почало опам'ятовуватися. Під час окупації в місті існувала початкова українська школа, замість передвоєнної «Просвіти» було створено Українське освітнє товариство, почали діяти театральний гурток, дитячий садок, було організовано чудовий хор і духовий оркестр. При церкві утворилися гуртки релігійної спрямованості. Почали працювати кооперативні інституції («Самодопомога», Районна Молочарня), були приватні українські магазини. Словом, національне і культурне життя проходило нормально.

Між польським і українським населенням не було видно ніякої ненависті, головним чином тому, що всі родини у Лежайську були мішані. Після захоплення Галичини більшовиками восени 1939 року багато людей прибуло на західні окраїни наших земель, і почала проводитись інтенсивна культурно-освітня діяльність. Це не подобалося польським діячам. Від початку 1940 року аж до нападу німців на Радянський Союз польське підпілля проводило масові розстріли українського активу, а особливо священиків і вчителів.

На територію Лежайська й околиць польське підпілля кинуло банди різунів на чолі з «Волиняком». Він належав до польських недобитків зі сходу. Цей бандит зібрав у своїй банді різноманітних харцизяк із Лежайська й околиць. Він почав переслідувати українське населення не тільки у місті, але й по селах. У банді вирізнялися: Тадеуш Рейман, його брат Зигмунт Рейман, Станіслав Бялковський, З. Венцлав (псевдонім «Шльонскі», заступник «Волиняка»), Ю. Мжиглуд, Казімеж Стоцький, три брати Келбовичі із Седлянки, Ю. Тричинський (його брата вбили німці у 1943 році). Ця група бандитів була тоді найвищою владою у Лежайську, бо безкарно грабувала і мордувала українців на кожному кроці, вдень і вночі.

(...) Першою жертвою був Еміліан Ванчик із Седлянки, (...) потім з'явилися інші. Від рук бандитської групи мученицькою смертю загинули дві сестри Слабові, Лев Кишакевич з дружиною і домашньою працівницею. Івана Гайдука вбили на мосту перед його домом. Ольга Ванчицька із Струців загинула на дорозі біля Дембна. Її стягнули з воза і на місці розстріляли. Через кілька місяців подібна доля спіткала її чоловіка Івана. Його забрали з хати, завели до Сяну, прив'язали до льодяної брили і пустили за течією на вірну смерть.

Від польських бандитських куль загинули старі Гайдуки, дружина адвоката Марія Геліцінська з 13-річною дочкою Расею. З цієї жінки бандити знущалися довго. Екзекуцію здійснив Казімеж Стоцький з Венцлавом Шльонським. Бандити завели їх уночі до так званого Монастирського лісу і там зґвалтували матір, а прив'язана до дерева дитина мусила дивитись на цей злочин. Потім це саме зробили з неповнолітньою дочкою.

Від рук тієї ж банди загинув Хамець із сином і мати Атаманової. Стараннями лежайського злочинця «Волиняка» у Лежайську виникли ще дві банди. Однією командував Кравчик, який діяв під псевдонімом «Кудлатий», другою керував Станіслав Войцеховський з Лежайська. Бандит «Кудлатий» зібрав шайку виродків з Лежайська і Піскоровиць, які послідовно розстрілювали українських селян. До цієї банди з Лежайська належали: Зигмунт Криса, два брати Венцлави з вулиці Подольшини, Тадеуш і Ян Цьосек, Адам Вішневський, Чеслав Зьомек і ще дехто. Усі вони тримали у страху всю українську Лежайщину.

Найжахливішу різанину влаштувала банда «Кудлатого» у Піскоровицях. Місцеві поляки допомагали бандитам у виловлюванні українців, доводили пійманих до «збірного пункту» в місцевій школі, звідки вже не було можливості вийти живим.

Один зі злочинців, «Зьомек», пізніше розповідав, що перед початком мордування українського населення у Піскоровицях банда перебувала у фільварку біля Жукова, у Щекота. Керівник банди «Кудлатий» наказав усім без винятку випити перед акцією стільки алкоголю, скільки хто зможе. Після цієї пиятики випустив свою бандитську зграю на Піскоровиці. Цей «Зьомек» розповідав, що немовлят вбивали на місці. Їх брали за ніжки і розбивали голівки об стіну будинків або колеса возів, які стояли на подвір'ї. Усе це діялося на очах батьків і матерів. Найбільше знущалися з жертв Зигмунт Криса і звироднілий пастух «Зьомек» з вулиці Подвежинек у Лежайську.

Від 22 липня 1944 року до кінця березня 1945 року вся українська Лежайщина жила у постійному страху. Ніхто не знав, чи доживе до наступного дня. Хто міг, ховався у лісі, інші втікали до українського села Дембно. Місцеві українці організували там таку самооборону, що польські розбійники не відважились напасти на село.

Такий побіжний перегляд втрат серед українського народу на наших західних окраїнах, а особливо на території нашого Надсяння, це промовистий документ нечуваних злочинів поляків проти українців.

Майже дощенту вибите українське населення у Павлокомі, Піскоровицях, Горайці, Старому і Новому Люблінці та жахливі методи вбивства говорять самі за себе.

У польській листівці від 1943 року, адресованій *«До українців»*, яка розповсюджувалася з підписом «Польське військове командування 4 району», нам погрожували : *«Не буде України у Польщі. Присягаємо перед Богом. З нами можуть залишитись лише ті, хто піде на шлях спокути і покаяння. Решта — за Збруч!»* Погрозу *«за Збруч!»* польські переселенські комісії виконували дослівно. Польська влада мріяла у цей час про Польщу від моря до моря, говорячи, що *«одна атомна бомба — і знову повернемося до Львова»*.

У такій атмосфері й при такому ставленні до української проблеми для українців у Польщі справді не було місця...

Іван Бідний. Незабутні дні Лежайщини (1944—1945) // Ярославщина і Засяння 1031—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1986. — С. 370—373.

Документ 36

ПРО ЛЕЖАЙСЬК ІЗ ГОРОДЕНКИ

Спогади Віри Кишакевич, дочки Станіслава, про події у Лежайську в січні й лютому 1945 р. Авторка народилась у Лежайську в 1931 році й мешкала там до 1945 року. Нині вона мешкає у Городенці Івано-Франківської області в Україні.

Після переходу фронту (...) польські націоналісти спрямували свій удар проти української меншості у місті. У Лежайську проживало 6% українців.

18—19 січня 1945 року були вбиті мешканці Седлянки Ваньчик і Гайдук. Тіло Гайдука знайшла у колодязі, тіло Ваньчика — у якомусь струмку. На обох тілах було видно сліди побиття. Це були перші жертви національних непорозумінь.

Уночі з 5 на 6 лютого вбито Мільцю Кишакевич, Льва Кишакевича і їхню домашню працівницю, які проживали на вулиці Шашкевича (Пєрацького). Ті самі вбивці ходили до Володимира Кишакевича, але не потрапили до його будинку. Вони прийшли також на наше подвір'я, на Подольшини. Подвір'я було огороджене, брама зачинена, батьки у хліві доїли корову. Я бачила через вікно, як п'ять чоловіків підійшли до наших воріт, пес почав голосно гавкати. Бандити не змогли відчинити ворота і пішли далі. Через відчинене вікно я почула, як хтось із них сказав: «Це нічого, ще буде на обід». Бандити пішли до Федеркевичів, які мешкали на цій самій вулиці, неподалік від нас, і кинули гранату в їхній будинок. Від вибуху загинула одна жінка. Її сина не було вдома, і завдяки цьому він залишився живим. Того самого дня вбито сестер Гелю і Стефу Слабих. Тієї ночі вони ще були у мого стрия Леона Киша-

кевича, який проживав на вул. Опалінського з дружиною і двома дітьми. Сусіди-поляки грали в карти у стрия до білого дня. Коли вони хотіли вийти з дому, то не могли, бо двері були заставлені (...) Важко сказати, чи то був випадок, чи сусіди-поляки щось передчували і свідомо хотіли врятувати родину стрия.

Влада не дала дозволу на спільний похорон, з церкви можна було виносити тільки по одній домовині. Це також було знущанням із живих. Пізніше жертв ховали без священика Юрія Кікти, який мусив переховуватися. Бувало, що священик кілька днів сидів у льоху без їжі. Від невідворотної смерті одного разу його врятував поляк-столяр, який виконував різні замовлення для церкви. Священик утікав від погоні, забіг до майстерні й сховався за дверима, бо іншої можливості не було. Переслідувачі запитали столяра, чи не бачив священика, а він відповів, що священик пішов далі, й показав рукою у якомусь напрямку.

7—8 лютого закатовано вдову адвоката пані Геліцінську разом з 12-річною дочкою Расею. Геліцінська знала 10 іноземних мов, працювала перекладачем у Гарнізонній комендатурі у Лежайську. (...) Бандити забрали її і дочку до лісу, обох зґвалтували і пізніше вбили. Жертви мали поламані руки і ноги. Понівечені тіла справили страшне враження на мешканців Лежайська.

Не меншим варварством було вбивство у будинку Дзідзінських Варвари Патрило, матері сімох дітей, — на очах трьох найменших. Старші ночували тоді у залізничній будці. Вранці чоловік, не поховавши дружину, взяв усіх дітей і поїхав до Судової Вишні. Варвару Патрило поховано десь у кутку цвинтаря, де висипають сміття. Найстарший з тих дітей, Ізидор, нині є проректором духовної семінарії у Ватикані, править там українською мовою службу, яка транслюється по радіо. Ізидор Патрило асистував кардиналові Любачівському під час його повернення в Україну 30 березня 1991 року, брав участь в урочистому богослужінні у церкві Святого Юра у Львові.

Разом з Варварою Патрило у будинку Дзідзінських вбито також Комарницьку. Їй належала половина будинку, у якому мешкав поляк Шпілька. Була підозра, що Шпілька доніс бандитам, що в будинку Дзідзінських ночують українці. Будинок Дзідзінських був навпроти будинку Шпільки.

9—10 лютого мій батько і його брат Лев з родинами переїхали до села Дембно, у якому більшість становили українці. У цьому селі чоловіки утримували постійну оборону, вночі нікого не впускали. Нашу родину супроводили два селянини, які мешкали у Вежавицях й інколи допомагали батькам збирати врожай. Наступного дня у них з'явилися бандити. Покололи багнетами сіно, солому, шукали нас. А ми не затримались у Вежавицях, ночували у Дембні. Мушу сказати, що нічого не взяли з собою, жодних речей, постелі. Втекли з Лежайська, маючи тільки те, що на собі. Це нас врятувало, бо ми не привертали до себе уваги.

Священик Юрій Кікта втік з плебанії до Дембна, вбраний у жіночий одяг, звідти дістався до Ярослава.

Наступного дня, а може пізніше, у «Німецьких Долах» між Лежайськом і Вежавицями було вбито мешканців Лежайська: Володимира Кишакевича (брата Льва) з дружиною і Ольгу Струц (Ваньчик). Ці українці втікали до Дембна, на возі везли своє майно. Мешканка Лежайська Віська Хамец йшла з Лежайська до Дембна і зустріла сусіда Володимира Кишакевича — поляка Овсяка із закривавленим ножем. Овсяк запитав її, звідки йде, і вона відповіла, що з Вежавиць. Розуміла, що справжня відповідь могла коштувати їй життя. Овсяк не напав на неї і пішов далі до Лежайська. Через певний час Віська Хамец натрапила на віз із мертвими Кишакевичами і Ольгою Струц.

Недобру славу мали такі поляки, як Дідух, Шпілька, Антек Келбович, які або належали до банд, або були їхніми агентами.

Мученицькою смертю загинув також чоловік згаданої вище Ольги Струц — Іван Струц. Бандити схопили його на вулиці Перацького, прив'язали до кінського хвоста і погнали коня до Вежавиць, до Сяну.

Жорстоко розправлялися з українською молоддю, яка була завербована на роботи до Німеччини і тепер поверталася до родинних сіл — Цеплиць, Королівки. Бандити в'язали колючим дротом руки і ноги хлопцям і дівчатам і вкидали до Сяну.

У січні вбито двох хлопців — Романа Гайдука і Левка Ваня. Їхні тіла знайдено на березі Сяну. Тоді ж однієї ночі вкинули гранату до хати мого другого стрия — Ігната Кишакевича, який мешкав на Халупках. На щастя, граната не вибухнула, і вся родина чудом врятувалася: дружина-полька і п'ятеро дітей.

20 лютого частина біженців поїхала з Дембна до Лежайська, щоб забрати трохи майна і провіанту. Коли поверталися з вантажем, то їм не дозволили їхати до Дембна ярославською дорогою, а повернули до магістрату. Польська міліція заарештувала деяких лежайщан, ревізувала речі, «яструбки» пробували щось украсти. При виїзді з міста фури обстріляли. Потім до нашої колони приєдналися фури з «яструбками». Невідомо, як закінчилась би ця подорож, якби не з'явився автомобіль з радянськими солдатами, які відігнали непрошених гостей.

Біля хреста на ярославській дорозі біженці знайшли тіло ще одного українця — Пустельного. Розказували, що бандити вбили Пустельного і його дружину на очах кількох дітей, які благали вбивць, щоб вони залишили батьків живими, а після вбивства діти просили, щоб і їх застрелили. Але бандити залишили їх живими.

За ці два місяці у Лежайську загинуло 100—150 українців.

До військової комендатури у Ярославі з Дембна вислали делегацію з метою організації виїзду в Україну. У її складі був і мій батько. Перший потяг для біженців підігнали на станцію Гродзіско. До нього завантажились головним чином мешканці Дембна. Вночі на транспорт напали бандити, перестріляли переселенців і пограбували їхнє майно. Пізніше станцію Гродзіско охороняло радянське військо, до кожного поїзда додавали кілька вагонів для охорони.

Моя родина виїжджала з Гродзіска 19 березня 1945 року. Наш транспорт доїхав до станції Тернопіль, а звідти повернув до станції Городенка. Уночі ми вивантажилися з вагонів у Городенці. Вдень нас розмістили у будинках, які покинули поляки, інколи по кілька родин в одній кімнаті, бо помешкань не вистачало. Після виїзду поляків до Польщі звільнялись помешкання, поліпшувалися умови життя.

Нині колишні лежайці мешкають у Городенці, Коломиї, Гвожджці, Бориславі. (...)

Віра Кишакевич, дочка Станіслава

Травень 1993, Городенка в Україні

Власний архів: ксерокопія з оригіналу, знайденого в Ukrainian Jaroslaw Society, S.Kikta, Editor, Cleveland, Ohio, USA.

Документ 37

КУРИЛІВКА

Люди, які пережили страшні злочини польських бандитів у 1943—1944 роках, інформують, що у 1943 році в лісах біля Курилівки польський опришок (псевдонім «Волиняк»), який прийшов зі Львова, зібрав подібних до себе втікачів зі сходу і місцевих поляків, що переховувалися в лісах, і назвався «Армією Крайовою», хоча банда не мала нічого спільного з цією Армією. Діяльність бандитів зводилась виключно до грабування і вбивств невинного українського населення. Ватажком банди був Еміліан Костек, якому приписується вбивство двоюрідного брата Юліана Магери. Найбільшим бандитом у групі був Міхал Крупа. Він сам хвалився, що особисто вбив у самій лише Курилівці 28 українців. Коханкою «Волиняка» була 15-річна Людвіка Чапля. Під час нападу на хату Дутків вона власноручно вбила Анну Дутко, її сина Івана і зятя Миколу Михалушка.

Жертвами польських виродків у Курилівці були: Михайло Беля, Марія, Анна й Іван Дутко, Микола і Богдан Желізко, Мокрина, Анна і Юстина Кендзьора, Федір і Катерина Князевич, Анатолій, Іван і Володимир Коба, Іван Кордас, Прокіп Кулик, Іван Курило, Юліан Магера, Михайло Михалушко, Олекса Працінь, Юрій Равза, Іван Смолевич, Кароля Сидор, Юліан і Марія Стецик, Михайло Чернейко, Теофан Барицький і Михайло Буда.

Коли у 1944 році німецькі війська відступали на захід, за Сян, польські банди відкрито йшли з розбоєм на українців. Улітку 1944 року до села прибув підрозділ УПА, бо, дізнавшись про злочини польських бандитів, дістав можливість по них ударити. Після кількагодинної стрілянини бандити втекли за Сян, залишивши кількох убитих.

На початку 1945 року до села прибули радянські комісари. Скликали мітинг і заявили, що Сталін хоче «потурбуватись про всіх українців» і тому запрошує всіх до негайного переселення в «радянський рай». Це мала бути добровільна репатріація. Народ вислухав комісарів, але навіть не подумав покинути землю прадідів.

Поляки, сповнені прагненням грабунків і крові, почали тероризувати українців. Часто вони їздили по селах на конях зі зброєю. Хто виставляв голову з хати, у того стріляли. Одного дня вони вбили у селі 18 осіб. Погрожували, що перестріляють всіх українців, які не вийдуть зі своїх хат. У селі почався переполох. Люди, взявши з собою, що могли, залишали село. Залишались тільки ті, хто переховувався у лісах, і одинадцять мішаних родин.

Ледве українці вийшли за село, як поляки кинулись грабувати залишене майно. Переселенці затримались у Кульні в очікуванні на подальші радянські розпорядження. Їх охороняло радянське військо. Після пограбування хат поляки хотіли вчинити напад на переселенців у Кульні. Але напад не вдався, бо совіти не допустили до нього.

5 травня радянське військо дістало наказ покинути територію. Українці з Курилівки оселились у Тернопільській області.

Ярославщина і Засяння. 1032—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1986. — С. 622—623.

Документ 38

ПІСКОРОВИЦІ – ЛІДИЦЕ УКРАЇНИ

Лідице — старе гірницьке село біля Кладна у Чехословаччині, відоме у всьому світі. Там вбито німецького гауляйтера Протекторату Чехії і Моравії, генерала поліції Гейдріха. 10 червня 1941 року німці розстріляли у цьому селі всіх чоловіків і 56 жінок. Решту жінок закрили у концентраційних таборах, а дітей розіслали по німецьких притулках. Село спалили і переорали. Так Лідице зникнуло з лиця землі.

Не одне Лідице має Україна. Вона має також своє українське Надсяння... Це село Піскоровиці, яке лежить на правому березі Сяну, неподалік Жухова, між Синявою і Лежайськом. (...)

У 1930 році тут мешкало 1859 українців, 428 поляків і 102 євреї. Головним заняттям населення було сільське господарство.

Посередині села стояли чудова мурована церква, читальня і двоповерхова школа. Трохи далі — український кооператив. У церкві гарно співав хор, часто влаштовувалися різні культурні заходи. Традиція культурної праці у селі сягає 1910 року, коли було створено товариство «Січ» (...), що об'єднувало приблизно 300 чоловіків.

У цьому великому і надзвичайно свідомому селі у квітні 1945 року без найменшого приводу з боку українців дійшло до різанини невинного населення.

Терор почався у серпні 1944 року і посилився у березні наступного року. Під кінець квітня поляки зібрали наших людей ніби на мітинг у справі переселення, а насправді мали вже готовий план масового знищення. Школу і всіх зібраних обстріляли з автоматів. Тоді загинуло 358 українців. Вбивці, яким мало було цього огидного «геройства», виловлювали людей у полі над Сяном і вбивали їх або топили.

Врятувалися тільки окремі діти. Двоє з них приїхали з Франції відвідати рідне село, зробили фотографії і цей наочний документ Голгофи українців над Сяном повезли у вільний світ. У цих актах людиновбивства і блюзнірства вцілілі звинувачують священика Яна Зарембу і польську владу.

Про це людиновбивство українців у Піскоровицях і на Засянні світ нічого не знає, і самі ми знаємо також дуже мало. Нема на Засянні місцевості, у якій польські банди не мордували б місцевих українців. Наші жертви становлять кілька тисяч невинних осіб.

У самих тільки Піскоровицях у квітні 1945 року життя втратили приблизно 900 українців.

Оксана Багайлюк

Ось перелік осіб, яких замордовано у 1945 році тільки тому, що були греко-католиками, українцями. Це лише невелика частина тих, чиї прізвища вдалось установити поза всяким сумнівом. Усі походять з Піскоровиць.

У списку є багато однакових прізвищ, але це лише тому, що на селі було кільканадцять родин з ідентичними прізвищами.

Жертви терору

Бліщ Іван
Швед Катерина
Піхан Анна
Козелко Теодор
Бліщ Михайло
Бенько Михайло
Бенько Анастасія
Папа Василь
Шикула Ева
Шикула Василь
Козелко Іван
Курас Іван
Шикула Михайло
Шикула Славко
Базилевич Михайлина
Рафа Іван
Менько Юрій
Пуцило Іван
Волос Петро
Логин Петро
Когут Ілько
Шалева Марія
Занько Андрій
Келар Стефан
Сирило Стефан
Волос Юрій
Коман Катерина
Козелко Ксенія
Рафа Марія
Вахнянин Зоя
Шикула Дмитро
Хрумейко Юрко
Молинь Стефанія
Буковенська Ксенія
Козелко Олег
Волчаста Марія

Куцло Іван
Шалева Анна
Піхан Катерина
Сорока Іван
Пуцило Михайло
Бенько Марушка
Бенько Іван
Папа Параскевія
Кулага Катерина
Шикула Анна
Курас Олег
Шикула Іван
Шикула Марія
Майдер Олег
Бліщ Іван
Рафа Олег
Менько Ева
Пуцило Анна
Куцло Іван
Логин Іван
Шалева Ілько
Шалева Параскева
Занько Іван
Руп Михайло
Соха Іван
Когут Анна
Ступен Марія
Рафа Текля
Рафа Михайло
Вахнянин Орися
Шикула Стефан
Швед Марія
Молинь Ілько
Волос Михайло
Козелко Марія

Куцло Михайло
Шалева Михайло
Студент Марія
Куцло Теодор
Чайка Михайло
Бенько Стефан
Бенько Михайло
Шикула Марія
Чайка Анна
Шикула Іван
Курас Анна
Шикула Ева
Шикула Марія
Базилевич Павло
Рафа Петро
Рафа Анна
Палюх Михайло
Волос Іван
Молинь Іван
Березка Анна
Шалева Михайло
Шалева Кароліна
Занько Марія
Ходан Андрій
Фесяк Олег
Коман Анна
Молодій Марія
Папа Марія
Рафа Стефан
Вахнянин Нестор
Вовчко Михайло
Молинь Марія
Буковенський Стефан
Волос Анна
Волчастий Олег

Опрацював: Микола Лешай

Ще про події у Піскоровицях

Першою у моїй родині загинула сестра Марійка. Її схопили з нареченим на Сяні і обох кинули під лід. Брати Іван, Михайло, братова, двоє дітей і мама загинули в селі у школі. У цій школі загинуло тоді 340 осіб. Усе господарство спалили, майно загарбали, а ми втекли в самих сорочках і на одній фурі добрались до України: тітка Стефанії Терлецької з Шпаком, брат Микола з дружиною і сином, батько, я і Ситар з дітьми і дружиною.

І так приїхали в Україну і живемо до цього часу. Церкву зруйнувала ця банда, яка вбивала людей. У Піскоровицях тоді загинуло 1344 особи. З Піскоровиць тут нема нікого.

Стефан з Піскоровиць
(нині мешканець України)

Піскоровиці в 1966 році

У 1966 році я вирішила поїхати в Україну, а потім до свого села Піскоровиці, у якому ще залишились мої родичі. Приїхала до села і не повірила власним очам, що це мої Піскоровиці, які я покинула 28 років тому. Мене огорнув великий сум: хат мало, церква і читальня розвалені, усе заросло бур'яном. У селі залишилось лише кілька українських родин.

Ми пішли на цвинтар, і там також усе поросло бур'яном. Мені показали дві братські могили замордованих у місцевій школі. На одній поставили залізний хрест, на другу людям не вистачило грошей.

Після повернення до Америки разом з Василем Шикулою зібрали трохи готівки, мій чоловік Стефан розробив план, і це все вислали до родини Миколи Шикули. Пам'ятник зробили, але, щоб його встановити, потрібний був дозвіл влади. Після довгих клопотань у Варшаві в Українському комітеті й у Жешові приїхала комісія перевірити, що то були за люди і як їх вбито. Нарешті ми отримали дозвіл на встановлення пам'ятника. Він стоїть поблизу дороги, а люди, які приїжджають з України до Піскоровиць, спочатку йдуть на цвинтар подивитись на пам'ятник і згадати у молитві невинних жертв польського людиновбивства.

Стефанія Терлецька

Ярославщина і Засяння 1031—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1986. — С. 510—513.

Від церкви у Піскоровицях залишилися шматки кам'яного фундаменту, кілька старих лип і великий хрест. Тут, ще перед виселенням українців, місцеві й навколишні польські злочинці вимордували протягом одного дня 358 українців. Згідно з розповіддю наочних свідків польський уряд виселив з Піскоровиць тільки половину українського населення, бо другу половину (1344 особи) встигли знищити сусіди-поляки ще перед урядовим виселенням.

Церкву, яка мозолила очі, місцеві поляки поступово розібрали, а коли минуло 20 років, знищили дощенту.

Олег Володимир Іванусів. Церква в руїні: Загибель українських церков Перемиської єпархії. — Ст. Катарінес (St. Catharines), 1987. — С. 255.

Документ 39

ТРАГЕДІЯ СЕЛА ГВОЗДЯНКА

Там не було УПА. Поляки говорять, що якби не УПА, то лемків не виселяли б і українців залишили б у спокої.

Поряд з самим Жешовом були ще два українських села: Залісся і Біла. У Заліссі була чудова мурована церква, побудована українцем, який повернувся з Америки у 1889 році. (...) У Заліссі богослужіння велось у греко-католицькому обряді, тільки проповідь була польською, щоб усі розуміли, бо більшість вірних говорила тільки польською.

За 10 км на південь від Жешова були села Гвоздянка, Ближнянка і Малівна; найбільше українців було у Гвоздянці, більше половини становили українці. У Гвоздянці розмовляли українською і польською. (...) Далі, за 30 км на південь, були суто українські села: Бонарівка, Ванювка, Коростенка (Красна), Чорноріки, Опарівка, Жепник і Петруша Воля. Всюди розмовляли українською, у церквах правили у греко-католицькому обряді, крім Петрушої Волі, у якій були уживані дві мови... На 1200 мешканців Бонарівки був тільки один поляк, але і він сам, і його діти розмовляли українською. Там були всі українські культурні установи, які на той час могли існувати: читаль-

ня «Просвіти», «Сільський Господар», «Молочарня», Товариство «Луг», «Союз Українок», Товариство «Відродження» та інші. (...)

У 1945 році почалася репатріація. До Бонарівки приїхали агітатори записувати людей на виїзд в Україну. Обіцяли рай на землі. Люди не мали виходу. Поляк — ворог і москаль також ворог, але краще між своїми... Записались... Гвоздянка прилучилась до Бонарівки, настав час виїзду, квітень 1945 року. Люди прощались. Бо це була остання ніч Гвоздянки.

Вночі польські «лицарі» оточили село. Вдирались до кожної хати, хто записався на виїзд. Це не був татарський напад, ані напад хижих звірів. Це був напад польських гієн, які спрагли української крові. Людей витягали з хат, прив'язували до дерев, до плотів, вішали для забави, вирізували на грудях тризуби і хрести, обрізали руки, перерізали горло. Мою знайому Катрю Раджиняк, яка вийшла заміж за українця, прив'язали до дерева біля хати, відрізали груди і дали ссати малим дітям, яких у неї було двоє. До ранку всі вони були мертві. Її сестру Розалію замордували у такий самий спосіб. Наймолодшу, 19-річну Софію, яка вийшла заміж за поляка, залишили живою. Однак коли вона побачила, як мучать її сестер, від шоку почала кричати. Тоді власний чоловік убив її на місці. «Гулянка» тривала до ранку. Усе, що люди мали забрати з собою, нападники розікрали і вивезли «між своїх».

Щасливцям вдалось утекти, і вони повідомили про себе у Бонарівку, що була за 30 км, бо ближче українського села не було. У Бонарівці розташовувалась радянська частина, у складі якої були також українці. Відразу вислали «каральну» роту, 20 возів з кіньми і солдатами і 20 озброєних цього дня сільських хлопців. В полудень вони приїхали на місце. Там застали страшну картину: при кожній хаті у калюжах крові лежали знівечені тіла. Польське шумовиння вже втекло, оскільки боялися, що їх може наздогнати відповідь. Командир групи наказав зібрати всіх убитих в одне місце. Нарахували 166 осіб. Викопали спільну могилу і послали до найближчого села за польським священиком, щоб поховати всіх нещасних. Рота повернулась до Бонарівки без людей і без майна.

М. Хом'як — родом з Бонарівки

Український Архів у Варшаві. Квартальник «Лемківщина». — 1987. — №4. Видання Організації захисту Лемківщини у Нью-Йорку.

Документ 40

ЦЕПЛИЦІ

Село Цеплиці лежить на правому березі Сяну, при дорозі з Ярослава через Сеняву до Тарногрода (...), тягнеться на відтинку сім кілометрів паралельно до течії річки. (...) У 1909 році в Цеплицях мешкало 2410 українців, 460 римських католиків і 130 євреїв. (...) У 1939 році тут було 602 самостійних господарства, а кількість українського населення сягала 4000. Населення цеплицьких присілків, за винятком Польської колонії, було на 99% українським. (...)

Після початку німецько-радянської війни у червні 1941 року почався другий, дуже важкий період панування гітлерівського агресора на наших землях. (...) Колишні польські можновладці відносно швидко здобули так звані кенкарти фольксдойчів і зайняли ключові позиції в Білгорайському старостаті. Вони також зайняли посади у впливових установах Любельського дистрикту, виконували функції директорів «Лігеншафтів», засідали у господарських і контингентних комісіях у повіті. А також гнали горілку в ґуральнях і доставляли її впливовим німцям. З тих своїх впливових позицій вони злісно накладали тягар контингенту головним чином на українські села, одночасно сприяючи польським. Після приєднання Цеплиць до Білгорайського повіту польські фольксдойчі класифікували ґрунти цеплицьких селян до першого класу, і на цій підставі німці наклали на Цеплиці у три рази більший контингент.

Уже восени 1941 року Цеплиці не могли виконати свої контингентні обов'язки. У листопаді того ж року німці почали застосовувати щодо населення гострі поліцейські репресії. Одної ночі підрозділи німецької жандармерії оточили село і виселили з Цеплиць 58 українських родин, а реквізовані господарства включили до місцевого «Лігеншафту» (Liegenschaft). Здатних до праці селян було вивезено до Німеччини на роботи, а 48 чоловіків закрито у концентраційному таборі біля Любліна, де вони майже всі загинули. (...)

Зимою 1941/42 року українські Цеплиці почали серйозно голодувати. У присілку Волчасти вибухнула епідемія тифу. (...) З села до Німеччини забрали на роботи понад 600 хлопців і дівчат. (...)

За таких умов зменшувалася стійкість українських Цеплиць, а одночасно у навколишніх польських селах збиралися польсько-більшовицькі банди і своїми нападами турбували населення села.(...)

Напади на Цеплиці й навколишні села почалися вже у середині 1942 року. Першою жертвою польського бандитизму став Микола Наконечний з Халупок. Бандити з Польської колонії забрали його вночі з дому, завели у Жабне і там вбили.

Такі напади у навколишніх селах і присілках змусили українське населення у Цеплицях підготувати відповідні кроки проти цього польського бандитизму. Через якийсь час від німецької влади отримано дозвіл на організацію збройного відділу сільської самооборони. Німці виділили цьому підрозділу аж сім заржавілих гвинтівок. Та, маючи формальний дозвіл на володіння зброєю, решту вирішили «власними силами». (...) У 1943 році в цеплицькій самообороні зі зброєю вже було 86 осіб.

У Верхніх Цеплицях було створено трохи численніший і краще озброєний відділ, бо там був постерунок української поліції. Кожної ночі по сільських дорогах ходили наші вартові й охороняли села. Коли до села наближалися нападники, певні люди били на сполох у церковні дзвони, і всі, хто мав зброю, бігли на визначені позиції. Від цього часу напади поляків на Цеплиці вже не повторювалися так часто, як до того. (...)

У лютому 1943 року в Цеплицях і околицях з'явився тритисячний загін радянських партизанів Сидора Ковпака. (...) 1 березня до Цеплиць прийшли підрозділи німецького війська (...), кілька днів точилися бої в лісах. Німці витіснили Ковпака на північ, втративши при цьому багато людей.

Тим часом польсько-фольксдойчівський гарнізон жандармерії у Білгораю зміг переконати німців, що українці в Цеплицях співпрацюють з радянськими партизанами. На результати не треба було довго чекати. Вже у квітні 1943 року до Цеплиць приїхала німецька жандармерія і наказала зібратися всім дорослим мешканцям. На зібрання прийшло кілька старих людей і жінок з дітьми, решта сховались у лісах. Війт Цеплиць, Юрко Новак, довго переконував німців, що у селі нема бандитів, поки ці всі німецькі «сілезці» у мундирах жандармів не відійшли, пограбувавши у людей харчі.

Дали про себе знати калмики-власовці, залишені німцями для боротьби з бандитизмом у Білгорайському повіті. Ці азіати спалили у лісі живцем Івана Охаба, коли він став на захист своєї дружини. Літом їхали з Цеплиць до млина в Ожанній Микола Кархут з сином Стефаном, Микола Ковальчик і Теодор Охаб — усі з Циганської Гурки. Їх убили на дорозі поляки з Бжиської Волі. Трохи пізніше бандити з Любянки вбили Петра Зілінку.

Після відступу Ковпака польські банди з Люхова і Сенявського Майдану напали на Цеплиці вдруге. (...) Бандити втекли, з переляку залишаючи награбоване майно, коли почули постріли з автоматів самооборони. Від цього часу боївки оминали Цеплиці й передислокувалися на західні території. Особливо тоді потерпіли Курилівка і Домбровиця. У 1944 році багато українців з Курилівки мусили спочатку шукати захисту в Цеплицях і лише звідти виїжджати в Україну. (...)

У середині серпня 1944 року українське населення з Цеплиць і околиць було залишене на поталу бандитським елементам, які формально репрезентували тоді адміністрацію Польщі. У Цеплицях це були староста Йозеф Бушта і комендант міліції Марцін Матерна. Різні злочинці й покидьки польського суспільства зійшлися в Цеплицях і околицях і почали систематично вбивати українське населення. Приводом для смерті від польського ножа і кулі була належність до українського народу.

Авторитетними представниками тодішньої влади, польської адміністрації були такі злочинці, як Ян Тот («Мева») з Великої Домбровиці, Вінцент і Фелікс Врубелі з Лежахова, Словінський з Пелкінь, Новак («Дроп») з Рудки, Мечислав Круль, Ян Бенца і його брат-близнюк Мечислав Міхальський (нині лікар у Польщі), Тадеуш Куниш, Дзвонек Мікульський і його брати, Болєк Косткевич, Коперський (Татар), Мандович, Войтек Кубрак з Убешина, Йозеф і Франек Зигмунти, Ян Мілек і перехрест Житура з Гожиц. Територією діяльності цієї банди з Цеплиць були всі наші землі на схід від Сяну.

До другої банди, яка діяла в околицях Цеплиць з базою у Сенявському Майдані, належали: Урбанський, Ян Козлуб з Польської колонії (він хотів замінувати церкву в Добрій, але бомба вибухнула раніше і розірвала його), брати Сорготови з Бучини

біля Слободи, Ян і Собек Пендзівятри з Малої Домбровиці, Ян Одонек і брати Лєнарови з Королівки, Ян Крупа, Міхал Вось з Циганської Гурки, перехрест Іван Наконечний (Микитка). Найжорстокішим убивцею в цій бандитській групі була стара панна Ева Кубіца, яка у 1935 році приїхала із-за Сяну зі своїм батьком Якубом і поселилась у Нижніх Цеплицях Дольних на фільварку в адміністратора Ружицького. На своїй совісті вона мала понад 50 убитих українців з Цеплиць та околиць.

До цих двох бандитських груп у планованих акціях приєднувалися ще помічники, які тільки грабували і полювали за трофеями. Саме в такому зміцненому «сезонною підмогою» складі бандитські групи впень вирізали українське населення Піскоровиць. А починалося від арештів зовсім невинних людей у Цеплицях. Жертвами арештів були: Михайло Квік (Гілар), Сенько Лешак, Михайло Лешак (Команів), Стефан Воробель, брат Олекси, Олекса Федірко, Ілько Піх, брати Андрій і Микола Гись, Олекса Гарпуль, Михайло Шегда, Микола Федірко (Медик). З цієї групи загинули у в'язниці Олекса Федірко, Михайло Лешак (Команів), Юрко Шегда і Михайло Федірко (Медик) (так в оригіналі. — *Ред.*).

Іншим разом ті самі бандити заарештували у Цеплицях таких селян: Івана Волчастого (Калин), Івана Коваля, Петра Волоса й Івана Пазуняка з Адамівки. У 1945 році додому повернувся тільки Петро Волос, але незабаром помер. Решта загинули без сліду. (...) Іван Кархут врятувався від смерті втечею.

У березні 1945 року польська банда напала на присілок Цеплиць — Волчасте і там жорстоко мучила, а потім вбила 24 особи. Через кілька днів напала на Цеплиці. Тоді загинули: Степан Зубик, Федько Рудик з Покрив, Олекса Волос (Градус), Катерина Квік (Гілярка), брати Кость і Михайло Нагірні, Тимко Сопілка, Денис Чорнейко, Дмитро Шегда (Смаль), Іван Рудянин, Микола Пашковський (Попик), Нестор Паранич, Микола Мокрицький, Іван Грод, Марія Грод, Олекса Зигмунд, Дмитро Пісечко, Павло Пухта, Іван Нагірний, Михайло Шегда, Михайло Цупер, Петро Воробель, Сильвестер Пашковський, Настя Квік, уся родина Мокрицьких — Іван, Марія, Анна, Василь, Михайло і Ярослав. На присілку Шегди поляки сокирою зарубали Михайла Шегду.

У 1945 році польська банда напала на хату старого Івана Кархута і так його побила, що через кілька днів він помер. Микола Вось зі своїми колегами Бахорами вбили Івана Лутого з Циганської Гурки у ліску «Півне» біля Цеплиць.

Злочинці не поминули також українського населення на присілку Молинь, який належав до громади Піскоровиць. Від ножів польських бандитів там загинули: Ілько і Анна Молинь (їхню дочку бандити вкинули до Сяну), Петро Ковальчик, Семен Хромейко, Василь Волох, Настя Піган, Параскева Бліщ, Ілько Сах, Іван Бліщ, Марія Молинь, Анна Сах із сином і Олекса Молинь. Онуфрія Молиня вбив товариш — поляк з Рудки Стах Котовський, а Петра Коваля вбили мазури — Марія і Альбін Лєйчаки, які мешкали в лісовій сторожці.

Систематична акція винищення українського населення тривала на всьому Закерзонні, а особливо у Цеплицях. На Різдво Христове 1945 року поляки вбили у Тарнавці біля Ожанної всю родину Коза — матір Параску, її синів Івана, Петра, Миколу, Стефана і дочку Анну. Тоді загинув також Теодор Павлівець із села Павлова, а на присілку Белє бандити вбили Анну Мокрицьку. Михайло Беля загинув на пасовищі біля своєї хати.

Вбивали українців і на території Сеняви. У 1945 році поляки замордували там усю родину Наконечних (5 осіб, у тому числі троє дітей), загинули Андрій Гірний з дружиною й чотирма дітьми і Михайло Левцьо з дружиною й двома дітьми. Одне з дітей вижило і залишилося сиротою.

* * *

Після розпаду гітлерівської Німеччини українці, які були вислані до Рейху на примусові роботи, почали масово повертатися додому. По одному або групами верталися також хлопці й дівчата з Цеплиць. Виходили з потягів на станціях у Ярославі, Лежайську і Тринчі. Вони везли з собою мізерне майно і пішки діставалися до рідних Цеплиць. Не знали, що на всіх перехрестях перед селом або над берегом Сяну в прибережних кущах за ними стежили польські бандити, які затримували тих, хто повертається, все у них відбирали і всіх по черзі вбивали. Трудно нині сказати, скільки цеплицьких хлопців і дівчат убили ці бан-

дити. Десь над берегами Сяну вкидали їхні тіла до річки, і ніхто не знає, коли і кого вбито.

Влітку 1945 року з Гамбурга поверталась Анна Молинь, вийшла з потяга в Лежайську і пішла навпростець до свого села. По дорозі схопили її поляки з Бжиської Волі, пограбували все, що у неї було, а потім завели до лісу, там пригнули верхівки двох дерев, прив'язали до них дівчину і розірвали надвоє.

Тоді поляки вбили над Сяном також двох братів дружини Логина, а їхні тіла вкинули в річку. Так само загинули: Василь Кархут — брат Стефана з Циганської Гурки, Андрій Зінь, Іван Пилипець. Брати Іван і Василь Гроди після приїзду до Лежайська вирішили взяти віз із Цеплиць. За ним пішов Василь. Коли повернувся до Лежайська, брат уже був мертвий. Його вбили поляки.

* * *

Неможливо зараз установити, скільки хлопців і дівчат з Цеплиць, що поверталися з Німеччини, загинули над берегами Сяну. Багатьох з тих, хто був у Німеччині на роботах, нема ні на еміграції, ні на батьківській землі. Залишається припустити, що вони загинули від бандитських куль, а їхні тіла попливли Сяном до Балтійського моря.

Важко описати Голгофу людей з мого села і назвати всіх жертв українських Цеплиць, а вони були дуже великі. «Людові» літописці наших часів голосно вихваляються, як зі своїм військом і Цивільною міліцією захищали українське населення від банд. Яка страшна іронія! Коли на очах польських міліцейських гарнізонів і війська у Ярославі гинули мирні мешканці мого села, тоді ніхто не прийшов захищати людське життя.

Мимоволі спадає на думку опис із Галицько-Волинського літопису, як багато століть тому Лєшек вирушив на Лева, зайняв Пшеворськ, убив у ньому всіх людей, від малого до великого, і повернувся на свої землі. «Культурні» спадкоємці у XX столітті повторили напад Лєшка.

* * *

У ці дуже важкі місяці польських переслідувань і вбивств беззахисних мешканців Цеплиць люди випили гірку чашу до самого

дна. Кожний хотів утікати в безпечніший бік, щоб не жити вічно у страху за своє життя і не дивитись на муки і смерть сусідів і власної родини.

Виселення українців з Цеплиць почалось на початку 1945 року. (...) На тих, хто виїжджав, по дорозі нападали загони Армії Крайової і забирали у людей все, хто що віз.

Після страшних вбивств українського населення у Піскоровицях, Молинях і Волчастих багато українців з Цеплиць пішли кочувати у ліси за Добчою, Доброю і під Лехманями. Тоді там почали утворюватися загони УПА, і польські боївки вже не мали сміливості туди навідуватись. 27 липня 1945 року почалась остання акція виселення. У Цеплицях залишились лише українці з мішаних сімей. (...)

Невдовзі після виселення поляки з Сенявського Майдану приїхали до Цеплиць з наміром зруйнувати українську церкву. Але українські жінки з мішаних сімей, які залишились у селі, не дали цього зробити.

Українську церкву в Цеплицях перетворили на костел. Село заселили поляки з заходу, і від недавніх українських Цеплиць залишились тільки численні могили і теплий спогад емігрантів.

Ю. Теплицький. Теплиці — історія одного замученого села // Ярославщина і Засяння 1031—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1986. — С. 587—607.

Напад на Волчастий — присілок Цеплиць

(...) У суботу 3 березня 1945 року численна польська банда напала на наш присілок — Волчастий. Бандити спочатку прийшли до нас, бо наша хата стояла при в'їзді до села. Як розповідав мій брат Іван, один з бандитів, з фінкою у руці, наказав усім лягти в ліжка. Іванові вдалось утекти, але бандит застрелив усю родину — батька Миколу Гися, моїх братів — Петра і Василя та сестру Еву Гись.

Це все відбувалось на очах моєї мами, яка сиділа за піччю. Бандит стріляв у неї чотири рази, але якось не влучив. Лише п'ятою кулею розбив лице і вибив зуби. Мама якимось чудом видужала, але незабаром таки померла. По сусідству з нами бандити вбили Степана, Петра і Миколу Ничів. Загинули там також Іван, Мару-

ся, Катерина, Василь, Михайло і Петро Лишаї. Бандити не пощадили також Мирона, Михайла, Марію, Олега та Ілька Волчастих. З ними загинули також: Олег, Маруся і Василь Сороки — всі були мешканцями Волчастих. Микола Щасний зі Східної України, який мешкав у нашому присілку, також загинув від польської кулі.

Після цього бандитського нападу в селі почали грабувати українців різні пройдисвіти, як Стах Піган і Ян Кохан. Усі ще пам'ятаємо, як під час вивезення українського населення з наших теренів там, за Рудкою, у Кутах, польські бандити перехопили 6 фур з бідними переселенцями і звідти не повернулася жодна жива душа. (...)

Досі, після стількох років, пам'ятаю підрахунки римо-католицького священика з Цеплиць, який нарахував понад тисячу вбитих українців з околиць Цеплиць і поховав їх на місцевому кладовищі. Він не враховував тих 75 українців, яких поляки застрелили у самих Цеплицях. Українці Ярославщини мусили платити високу ціну за свою національну відмінність.

Анастасія Мороз. Трагедія українського населення з присілка Волчастий // Ярославщина і Засяння 1031—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1986. — С. 625—626.

Документ 41

СУРОХІВ

Село Сурохів, записане у Земельних книгах за 1462 рік, лежить на широкій і дуже родючій рівнині на правому березі Сяну, напроти княжого замку Ярослава. З незапам'ятних часів у Сурохові проживали тільки українці. Такий стан зберігався до кінця XIX століття, коли у селі почав поселятися польський елемент. Це була фільваркова служба і сезонні робітники. Після 1930 року прийшли польські колоністи. Але вони швидко потонули в українському морі і як сепаратистська польська група не відігравали на селі жодної ролі. (...) Шематизм греко-католицької церкви

інформує, що в Сурохові та його присілках, Конячові й Собеціні, проживало 2282 українці. (...)

Коли наприкінці липня 1944 року радянські війська зайняли майже все Надсяння, розпочалася сваволя жорстоких польських банд. Сусідні польські села перетворились на бази для бандитських нападів на українське населення. Бандити нападали серед білого дня, стріляли у кожного зустрічного українця. Ніхто не був упевнений, чи проживе хоча б ще один день. Від грудня 1944 року напади поширились на територію української Ярославщини. Польські села Півода і Шовско стали центром кривавого польського бандитизму.

Щоб якось протидіяти цій розбійницькій акції покидьків польського суспільства, українське населення лісистої частини Надсяння, особливо околиць Любачева і Цішанова, взялося за зброю і організувало загони самооборони, які пізніше увійшли до складу УПА. Навколо Сурохова нема лісів, тому там не створювалися жодні загони. Єдиною організованою формою оборони стала система тривоги, до якої, крім Сурохова, приєдналося населення Собеціна, Конячова, Маковиська і Вітліна. Удень і вночі навколо тих сіл чергували спостерігачі, які биттям у дзвони і труби попереджали про напад польсько-радянських татар.

15 вересня 1945 року численна польська банда напала на Сурохів. Тієї трагічної неділі священик Михайло Плахта відправляв богослужіння у місцевій церкві. Бандити увірвались до церкви, наробили ґвалту, перервали богослужіння, забрали священика з вівтаря. Заарештували також дружину священика і сина Юрка. Зв'язавши колючим дротом, арештованих тяжко побили, а потім повели на допит до села Півода, де знову страшно знущалися з них. Потім усіх погнали до Шовска і там, роздягнувши всіх догола, публічно зґвалтували дружину священика Плахти і врешті всіх розстріляли.

Друга група з тієї самої банди схопила під церквою кільканадцять дівчат, привела їх на фільварк, також роздягли догола і знущалися з них. Коли Іван Кордіяк став на захист дівчат, один з польських бандитів застрелив його. Під час нападів польських банд на Сурохів загинули: Василь Конський, Стефан Дуль, Олекса Ванцак, Параскевія Ціховлас, брат пробоща Володимир Плахта,

Василь Осьмак, Михайло Гелета, Василь Зінчак, Настя Кулик, Михайло Кунь, Анна Федан, Стефан Кушпира, Дмитро Дубняк, Олекса Романець, Роман Головенька та інші.

16 серпня 1945 року Польща уклала договір з СРСР про переселення всіх українців з земель так званого Закерзоння. Переслідування українського населення тепер набрало легальної форми і називалось тутешніми польськими писаками військовою «охороною». Яка це була польська офіційна «охорона», знають тільки ті, хто її пережив. Цивільна міліція і різні «штурмівки» так заохочували українців до переселення, що знову били людей, знущалися з них і безкарно стріляли у кого хотіли.

10 березня 1946 року всіх мешканців українського Сурохова зігнали на залізничну станцію в Ярославі і вивезли на терени Тернопільщини. Тих, хто залишився і зміг якимось чудом уникнути примусового виселення, у 1947 році вивезли на Повернені землі. І суто українське село Сурохів перестало існувати.

Сьогодні тільки самотня українська церква, перетворена на польський костел, стоїть у Сурохові, щоб своєю прекрасною архітектурою нагадувати чужим приблудам, що сурохівські землі є українськими.

Михайло Шкільник. Сурохів — українська сільська фортеця над Сяном // Ярославщина і Засяння 1031—1947: Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1986. — С. 565—575.

Документ 42

ЖЕРТВИ ДОБРОЇ

Перелік 27 осіб, вбитих 10 січня 1946 року, розміщений на пам'ятнику в Добрій.

Анастасія Козар, Олександер Комінко, Анастасія Новак, Марія і Катерина Палюх, Марія Головенчак, Марія Бус, Теодор Кудлак, Юрій Лиховід, Анна, Анастасія, Анна (дитина) і Катерина Кріль,

Анна, Марія, Михайло й Ілько Головенчак, Марія Дика, Анастасія і Андрій Квасньовський, Марія Миц, Анна Лиховід, Михайло, Анастасія і Розалія Копанець, Петро і Анна Тараско.

Микола Андрусяк. Кривавий терор польських боївок на Надсянні // Ярославщина і Надсяння 1031–1947. – С. 621.

Документ 43

ДОМБРОВИЦЯ

Від рук польських бандитів у Домбровиці загинули: Юрко Пухта, Михайло Каня, Степан Остяк, Меланія Наконечна, Теодор і Марія Люті, Михайло Пухта, Степан Данилець, Гаврило Труш, Михайло Труш, Марійка Нікеруй, Марійка Налядзьона. По-бандитськи замучені пробощ Домбровиці, священик Іван Зимний, Степан і Марія Шегди, Анастасія Федірко з двома дітьми. У Добчі в парафії Добра (повіт Ярослав) у могилі на подвір'ї Станька Мур'янки поховано 18 осіб. Прізвища вбитих невідомі. Лише знаю, що вчителя Богдана Дубляницю бандити вбили у школі.

Яків Козел. Жертви польського терору у Дубровиці // Ярославщина і Засяння 1031–1947. – С. 623.

Документ 44

ЛАЗИ

Коли і за яких обставин оселились українці у селі Лази, нині важко встановити. Рештки написів на цвинтарних надгробках у селі говорять про те, що село існувало вже у середині XVII століття. Але у мого батька зберігся запис, датований 9 серпня 1925 року, у якому йдеться про (...) знайдену інформацію, що перша церква у

Лазах була збудована вже у 1225 році. Інших документів на підтвердження цієї дати нема.

Село Лази лежить на північ від Перемишля (29 км), на південний схід від Ярослава (14 км) і на північ від Радимна (7 км). (...) Від початку існування Лази були суто українським селом. Лише під кінець XIX століття у результаті мішаних шлюбів тут поселилось кілька десятків римських католиків. (...) У 1884 році в селі мешкало 1195 осіб греко-католицького і 100 осіб римо-католицького віросповідання. (...) За моїми даними, у 1939 році в Лазах було 1585 греко-католицьких українців, 80 поляків, 15 євреїв і 40 римських католиків, які розмовляли українською, ходили до церкви і фактично належали до українського середовища. (...)

[Друга світова війна стала початком кінця українських Лазів]. Коли на сході почав захлинатись німецький наступ, кожний розумів, що більшовицький мотлох швидко повернеться на наші землі. У навколишніх лісах безчинствували більшовицькі банди, і з ними співпрацювали польські. На всьому українському Надсянні вони почали масові вбивства української інтелігенції і свідомих селян. (...) Наше західне прикордоння перетворилось на долину смерті, а його населення стало об'єктом розбою, тортур і вбивств для польських банд. Коли у серпні 1944 року на Ярославщину повернулась Червона Армія, напади на українське населення і насильство посилилися. Попередні антиукраїнські виступи польського шумовиння не тільки отримали схвалення, але і допомогу підрозділів НКВД. Ніхто вже не мав упевненості, що доживе до наступного дня.

Тримісячне перебування більшовиків на Ярославській землі і антиукраїнські акції поляків, особливо у Пшеворську і на всьому Надсянні, набрали таких спотворених форм, що життя українців, зокрема і в Лазах, стало неможливим. Мешканці не мали зброї, не мали організованої самооборони, але на одному зібранні молодь постановила здобувати зброю, щоб захиститись від бандитизму. Збройна протидія українського села негайно відлякала польських розбійників. Їх замінили підрозділи «людового» Війська Польського, які ще більше знущались із беззбройного українського населення. Післявоєнні хронікери, такі як Шота чи Блюм, захвалюють Військо Польське і Цивільну міліцію за «захист» українського на-

селення від нападів «бандерівців». Що це за «охорона» була, знають на Надсянні всі українці. Вчинки польських військових були не тільки жорстокими, а просто звірячими.

Напади польських боївок і Війська Польського на мешканців Лазів спочатку були спорадичними. Напади цивільних банд, так званих лісових, мали грабіжницький характер і відбувались переважно ночами. Коли почалось виселення, численні й добре озброєні банди поляків, часто з радянськими «інструкторами», приходили до Лазів також удень.

Тотальне знищення села сталось у Великодню суботу 1945 року. Вранці священик — пробощ Ілля Левицький зі своїм помічником — священиком Евином правили у церкві богослужіння. Численна польська ватага вдерлась до села. Члени цієї ватаги, озброєні автоматичною зброєю, оточили село. Частина ватаги увірвалась до церкви і, б'ючи людей, почала виганяти їх у двір, де зняли з них святковий одяг. Друга група ходила від хати до хати і забирала все, що мало якусь вартість. При цьому вони нищили посуд, зривали зі стін ікони і святі образи, били вікна і перевертали діжі з Великоднім тістом. Того дня загинув Володимир Манчак, син Якима. Лази перетворились на справжню руїну. Такі напади польських бандитів відбувались і раніше, коли поляки розстрілювали почергово всю молодь.

Трагічним був напад 11 квітня 1946 року. Поляки спалили тоді живцем Івана Кобаринку, сина Івана, довго і жорстоко катували Івана Лозовського, сина Дмитра, а потім розстріляли його на Потоках. Розстріляли також Володимира Кобаринку, сина Василя.

А ось жертви, вбиті польськими бандитами у Лазах: Іван Пирч, син Михайла, — вбитий у селі Лашки у 1945 році; Іван Кобаринка, син Ілька, — вбитий у 1945 році; Ірина Кобаринка, дочка Ілька, — вбита у квітні 1945 року; Гриць Підлужний — розстріляний 11 квітня 1946 року; Андрій Щирбяк, син Марії, й Іван Попік, син Данила, — розстріляні у травні 1947 року; Гриць Вергун, син Теодора, — розірваний гранатою 17 липня 1947 року; Василь Воркун — вбитий у Лазах на Задомброві у 1946 році; Андрій Мудрий, син Павла, — вбитий у Домброві 24 грудня 1943 року.(...)

Реєстр молодих жертв злочинних акцій з околиць Лазів дуже довгий. До нього треба було б додати тих усіх, яких примусово

забрано до Червоної Армії і які загинули безслідно, а також убитих випадково під час нападів польських «цивільних» та жертв польського табору смерті у Явожно. Таким чином, кількість лазівчан, які загинули у воєнній заметілі, перевищить сотню.

Згадаю тут тільки тих молодих людей і моїх приятелів, які полягли в околицях моїх рідних Лазів. Це були: Іван Присько, син Тетяни, — загинув у 1946 році; Данько Лозовський, син Олекси, — загинув у селі Млини в 1945 році; Василь Циприло, син Томка, — поліг під Любачовом у 1946 році; Іван Доскоч, син Василя, студент університету, — поліг 19 січня 1946 року; Леонід Невдячний, син Максима, — розстріляний «людовими» солдатами під Любачовом у 1945 році; Андрій Філь, син Стефана, — вбитий поляками у селі Ніновиці у 1946 році; Андрій Косюр, син Параски, — поліг у Новому Селі біля Любачова у 1947 році; Іван Кізлик, зять Павла Кіндра, — поліг під Баб'яками у 1945 році; Володимир Манчак, син Якима, — загинув під Волею Залеською в 1946 році; Андрій Крись, син Пилипа, — поліг у 1944 році.

Злочинне «заохочення» українських мешканців Лазів до виїзду в Україну через вбивства, пограбування, переслідування і арешти почалося вже восени 1944 року. Уже тоді всі напади польських банд, «людового» війська, «міліції обивательської» та інших парамілітарних штурмовиків мали одну мету — позбутись українців. Це переслідування офіційної польської влади українське населення сприймало спочатку як традиційну польську провокацію. Люди перший час терпіли ці приниження, кривду і знущання з вартим здивування терпінням. Але кожен знав, що антиукраїнська мобілізація не тільки польського шумовиння, а й «респектабельного» суспільства є загальною. У цей час не було жодного поляка, який би з гуманних мотивів виступив на захист українців.

Лише у січні й лютому 1946 року загроза виселення українців з Лазів почала набирати реальних обрисів. До навколишніх сіл: Лашок, Ветліна, Коженіц, Маковиска, Висоцького і Цетулі приїхало дуже багато польського війська і почали силою виганяти людей з цих сіл. (...)

Вночі 12 березня 1946 року до Лазів надійшла звістка, що починається виселення українців. Цілу ніч люди втікали і ховались —

одні в лісі, інші у раніше виселених селах. Таким чином понад 80 родин уникло виселення у перший термін, решту, яку військо застало вдома, виганяли з села, вантажили на замовлені мазурські фури і звозили на станцію Бобрівка. Там вони два тижні чекали під голим небом на товарні вагони, бо УПА, здійснюючи опір переселенню, знищила залізничну колію на лінії Любачів—Рава-Руська.

Після виселення села на покинуті господарства масово збіглися «добрі сусіди» з польських сіл і дощенту пограбували село. Ще того ж самого року відбулося друге виселення, але і цим разом частина людей втекла до сусідніх сіл і уникла виселення. Лише 6 червня 1947 року польські переселенські екзекутори, несподівано з'явившись у селі, здійснили тотальне виселення тих, хто залишився. Цього разу людей звозили до Пшеворська, а далі у вагонах для худоби везли на Повернені землі. Нині лазівці змушені мешкати десь в Ольштинському, частина на Західній Україні, на Львівщині і Тернопільщині. Українську церкву в Лазах зруйновано, а кості наших предків, похованих у давні часи під старою церквою, були розкидані.

Не всі лазівці щасливо доїхали на Повернені землі. Зокрема, невідома доля 21 особи; їх заарештувала польська політична поліція 3 червня 1947 року як особливо небезпечних для Польщі. Разом із сотнями інших українців, арештованих на теренах Ярославщини, Цешанівщини і Любачівщини, та полоненими УПА їх посадили в концентраційний табір у Явожно, біля Катовіц, і там майже всі вони загинули у муках. Серед них були: Василь Кіндра, Теодор Воркун, син Яцека, Михайло Козяк і Марія Присько. Про інших арештованих у цей час донині нема звісток.

Мирон Лозовський. Лази // Ярославщина і Засяння 1031—1947. — С. 455—465.

Документ 45

РАДАВА

За станом на 1.01.1939 року в Радаві мешкало 710 українців, 380 поляків і 40 євреїв.

У середині липня 1944 року фронт пройшов через наші місця на захід без боїв. (...) Десь через місяць заходилися створювати польську адміністрацію, починаючи від міліції. (...) Польська адміністрація ставала дедалі сильнішою і все більше давала про себе знати. Почалося з арештів більш свідомих українців, тих, які були активними за німецьких часів, не виключаючи молоді. Потрапив у в'язницю і автор цих спогадів. Арешти були здебільшого випадкові. Справжнє пекло почалося рано навесні 1945 року, коли, крім міліції, або разом з нею почали вештатись різні польські банди, які грабували і вбивали випадкових людей.

Першою жертвою став Василь Бохно з Теребіня, якого Ян Тиран з Радави прив'язав до дерева і пробив багнетом. Пізніше від рук банди з В'язівниці у Теребіні загинули два старих, Вац і Скуратко Іван. У Радаві вбили хворого Білого (прізвисько Чуйка). На мосту вбили і вкинули у воду Вербицького, а малого хлопця Тонкого вбили на пасовищі. АК вбила Анелю Білу і Володимира Шегду, Петра Бохна, який повертався з магазину і назвався поляком, але, коли виявили, що він таки українець, вистрелили йому в обличчя і втекли на велосипеді. Поранений, він доповз до села, і тут його якось врятували. Такі події були на порядку денному в усіх селах Ярославщини. Мешканці сіл, розташованих на безлісній території, таких як Монастир чи Лежахів, мусили переселитись у лісисті околиці, забрати худобу і все, що тільки можна з собою взяти.

Терор припинила акція загонів УПА під командуванням Залізняка. 17 квітня УПА напала на В'язівницю і ліквідувала осередок польських банд з командиром Армії Крайової Глиняком. Після цієї сутички були ліквідовані постерунки міліції в усій околиці, і, таким чином, вся польська адміністрація перестала існувати. Радава опинилась під опікою УПА, точніше кажучи СКВ (Самооборонний кущовий відділ). Цей кущ складався з хлопців голов-

ним чином із Радави, Монастиря, Нелепковиць, В'язівниці та деяких сіл із-за Сяну. Настала «упівська республіка» з кордоном на Сяні, яка протрималась до весни 1946 року. У цей період було кілька облав Війська Польського на ліси, але без значного ефекту. Першою найбільшою акцією з великою кількістю війська була облава, яка охопила наше село. Це було на Великдень 1946 року. Тоді були спалені майже всі присілки нашої гміни. Люди збудували собі згодом землянки і прожили в них до виселення влітку 1947 року. Військо Польське влаштовувало такі акції все частіше, але не так систематично, як перед тим робили це звичайні польські банди.

Під кінець травня і на початку червня так звана акція «В» («Вісла») збезлюднила Радаву. Українців і більшість мішаних родин вивезли на колишні німецькі землі, переважно в Ольштинське. Як вже згадувалося, всі присілки було спалено, тільки небагато з них відбудувались. У деяких місцях тепер росте ліс. Село Радава існує і, як кажуть, розбудовується. Крім восьми мішаних родин, справжніх українців там нема. Зрештою, це було бідне село, але завжди йому була властива релігійна самосвідомість. Національна свідомість почала пробуджуватися лише під час Другої світової війни, однак не встигла викристалізуватись. Але шість хлопців з Радави пішли таки у дивізію «Галичина», а тринадцять — в УПА. Дехто з них віддав своє життя, виконуючи обов'язок перед Україною, яку так мало знали.

Михайло Бохно. Радава // Ярославщина і Засяння 1031—1947. — С. 523.

Документ 46

ТЕРОР У ПЕРЕМИШЛЬСЬКОМУ

До Голови Ради Народних Комісарів СРСР
тов. Микити Сергійовича ХРУЩОВА

Від другої половини лютого ц. р. до українського населення Перемишльського повіту, яке має бути евакуйоване в Україну, застосовується нелюдський терор. У численних випадках населення масово вбивають, а майно і худобу грабують.

15*

18 лютого, вдень, у селі Пйонткова у гміні Жогатин розстріляно 25 українців, спалено кілька хат, у селян забрали багато худоби і майна.

23 лютого у селі Бабиці вбито родину священика і дві родини українських селян.

25 лютого здійснено напад на українське населення у селі Косеніци, яке готувалось нами до евакуації. Вбито 3 особи, поранено 2.

В кінці лютого українське населення вигнали з шести сіл у гміні Дубецко: Підбуковинка, Руське, Полхово, Бахужець, Ласківка і Дубецьке Передмістя. Багато селян у страшний спосіб вбито і розстріляно, польське населення з навколишніх сіл повністю пограбувало їхні майно і худобу. Понад 500 родин з тих сіл сховались на правому березі Сяну. Терміново потрібні харчі, одяг і взуття.

28 лютого вдень у селі Павлокома, гміні Динів, у страшний спосіб вбито приблизно 500 українців, у тому числі багато жінок і дітей. Майно і худобу із 180 українських господарств повністю пограбувало польське населення.

4 березня у селі Уйковиці, яке ми готували до евакуації, у страшний спосіб вбито 11 українських селян. Майно і худобу, не тільки вбитих селян, пограбували.

5 березня у селі Бахів спалили приблизно 60 українських господарств. Вбито багато людей.

Уночі 3 березня в селі Коштова вбито п'ять осіб і поранено одну серед господарів, підготовлених до евакуації. Пограбовано і знищено майно 30 господарів, запаковане і вже завантажене на фури.

Виконувачі цього розбою — озброєне польське населення і міліція. Розбій вчинили, головним чином, з метою вигнати і пограбувати українське населення, щоб воно не змогло вивезти худобу і майно.

Місцева влада не робить нічого, щоб припинити розбій і грабежі. Навпаки, поспішають забрати зерно і худобу в господарів, які не встигли ще звернутися з проханням про евакуацію і не взяли відповідного посвідчення. З цією метою на них накладають збільшений контингент або просто конфіскують майно. Є випадки захоплення худоби навіть у тих господарів, які подали прохання про евакуацію.

За таких умов нормальна евакуація неможлива. Будемо змушені вивозити пограбованих жебраків, які потребують негайної матеріальної допомоги.

Необхідне застосування заходів з метою нормалізації умов евакуації українського населення.

Уповноважений на Перемишльський регіон:
(-) Тишенко

10.III.45 р.

[Примітка від руки на с. 1: «Передати телефоном тов. Шатілову — і у зворотний бік».

Розпорядження тов. Хрущова
(-) підпис нерозбірливий

«Передано по ВЧ 23/III-21.»
(-) Підпис нерозбірливий]

Archiwum b. KC KP (b)U. — F.1. — Op. 23. — Spr. 1469. — Ark. 20—22.

Документ 47

ВЕРХНЯ ЛЕЩАВА

Протокол допиту арештованого
Василькевича Володимира, сина Антона,
від 9 квітня 1945 р.

Василькевич Володимир, син Антона, народився 1917 року у Верхній Лещаві (Перемишльський повіт, Жешівське воєводство), поляк, селянського походження, безпартійний, середня освіта, одружений, військовозобов'язаний, секретар гміни Бірча (Перемишльський повіт), проживає у селі Бірча.

Запитання: Чи знаєте російську мову?

Відповідь: Так, російську знаю добре.

Зап.: Вас арештовано як учасника вбивств, грабунків і підпалів хат українців, які проживають у селі Верхня Лещава? Прошу відповісти.

Відп.: 18 березня 1945 року о 6 годині вечора у селі Верхня Лещава повісили мою сестру Ольгу Малецьку, дочку Антона (дівоче прізвище Василькевич), полька, народилась 1912 року. Як розповідають мешканці Верхньої Лещави, її нібито повісили бандерівці. Про те, що було повішено сестру, мене поінформував міліціонер постерунку в Бірчі Лашкевич приблизно о 12 годині вночі. Негайно я пішов до коменданта міліції, старшого сержанта Врубеля, з проханням, щоб вислав до Верхньої Лещави міліціонерів з метою порятунку сестри, але комендант постерунку в Бірчі не погодився їхати вночі, обіцяв вислати патруль зранку. Вранці 19 березня 1945 року до Верхньої Лещави під командуванням старшого сержанта Врубеля виїхало 15 міліціонерів з постерунку Бірча і 12 – з Дольної Лещави. Я приїхав туди з поручником Війська Польського Осипенком і міліціонером постерунку в Бірчі Димкевичем щось за три години після міліції. Коли ми приїхали до Верхньої Лещави, то на місці, де була повішена моя сестра, лежало приблизно 10 убитих українців. Їх розстріляла польська міліція. У центрі села горіли хати, підпалені польськими міліціонерами з міста Бірча і села Войтково. Моєї сестри вже не було на місці повішення, бо комендант постерунку з Войткова вислав підводу з тілом до Войткова. Я наздоґнав її біля церкви у Верхній Лещаві й попрямував до Бірчі. Пізніше я поїхав до старости Стефана Попеля, у якого ми випили вина з комендантом постерунку Войткова підпоручником Заранським і міліціонерами Сорокою, Стасицьким і Нахманом. У вбивствах, грабунках і підпаленні хат українців у Верхній Лещаві особисто участі не брав.

Зап.: Говорите неправду. Знаємо, що особисто брали активну участь у грабунках, вбивствах і підпаленні хат українців у Верхній Лещаві. Слідство вимагає від вас правдивих зізнань.

Відп.: Ще раз стверджую, що не брав участі особисто у грабунках, вбивствах і підпаленні українських хат. Моя участь в акції обмежилась тим, що я кілька разів вистрелив по хаті псаломщика Міхала Найдуха. Разом з Парашем (імені не знаю), поляком зі Старої Бірчі, ми забрали з собою 70 кг вівса і невичинену шкуру, яка висіла на стіні. Нічого більше не зробив.

Зап.: Якими кулями стріляли?

Відп.: Звичайними кулями з російської гвинтівки.

Зап.: Не розказали ще ви всього про свою участь у грабунках, вбивствах і підпаленні українських хат у Верхній Лещаві. Слідство ще раз вимагає від вас правдивих зізнань.

Відп.: Я сказав правду і нічого більше сказати не можу.

Зап.: Кого знаєте з людей, які брали участь у вбивствах, грабунках і підпаленні українських хат у Верхній Лещаві?

Відп.: У вбивствах, грабунках і підпаленні українських хат у Верхній Лещаві 19 березня 1945 року брали участь міліціонери з постерунків Войткова, Бірчі, Нижньої Лещави і Бжуської Гути. Ось їх прізвища:

1. Яблецький Станіслав – міліціонер пост. Бірча
2. Сарабін Володимир – міліціонер пост. Бірча
3. Вінерський Юзеф – міліціонер пост. Бірча
4. Цибенко Юзеф – міліціонер пост. Бірча
5. Соколовський Ян – міліціонер пост. Бірча
6. Грудецький Людвік – міліціонер пост. Бірча
7. Дикевич Юзеф – міліціонер пост. Бірча
8. Нахман – міліціонер пост. Бірча
9. Врубель Павел – міліціонер пост. Бірча
10. Заранський – міліціонер пост. Бірча
11. Лабан – міліціонер пост. Бірча

Прізвищ решти учасників не знаю. Не знаю також, що конкретно робив кожний з них. Крім того, особисто знаю, як міліціонер з постерунку Войткова бив батогом одного українця. Прізвища цього міліціонера не знаю. Це брюнет, вищий від середнього зросту, з несимпатичним обличчям. Нині він також арештований і сидить у в'язниці в Саноку.

Зап.: Куди поділись майно і худоба, пограбовані в українців Верхньої Лещави 19 березня 1945 року?

Відп.: Міліціонери з Бірчі розповідали, що три фури з різними речами і частина худоби, пограбовані в українців Верхньої Лещави, були спрямовані до Войткова. До Бірчі відіслано 7 коней, які роздали полякам, і 6 корів, які за розпорядженням старости чи також повітової комендатури спрямовані до рільничої школи у Перемишлі.

Зап.: Чи можете ви щось додати до своїх зізнань?
Відп.: Не маю більше чого сказати.

Протокол складено відповідно до моїх зізнань
і прочитано зрозумілою для мене мовою,
що стверджую своїм підписом:
(-) Василькевич

Допитував слідчий опергрупи Укр. «Смерш»
4-го Українського фронту, ст. лейтенант
(-) підпис нерозбірливий

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 182. — Teczka 6. — K. 1—2.

* * *

Витяг з протоколу допиту
арештованого Єжі Заранського, сина Кароля

Є. К. Заранський, народився 1923 року у Львові, поляк, середня освіта, від 1931 до 1941 року мешкав у СРСР, комендант постерунку міліції в селі Войтково, військове звання — підпоручник.

Запитання: Прошу розповісти про події 19 березня 1945 року.

Відповідь: Один з інформаторів міліції повідомив, що у селі Верхня Лещава перебуває банда бандерівців. Про це я повідомив постерунку міліції в Бірчі, і ми постановили з комендантом, що я зі своїми міліціонерами оточу село з одного боку, а він з другого, бо Верхня Лещава лежить між Войтковим і Бірчою. 19 березня я вислав 9 міліціонерів, а двох забрав із собою. У селі вже було спокійно. Я зустрів коменданта міліції з Бірчі Врубеля, з ним був поручник Осипенко. Пізніше з Войткова приїхали фури з 16 затриманими українцями, які переховуються від мобілізації у Червону Армію. Коли фури під'їхали до дерева, на якому була повішена Ольга Василькевич, затримали їх. А коли всі зійшли, вибрав п'ять молодих чоловіків, решту вишикував у шеренгу і наказав розстріляти. Наказ виконав міліціонер з Бірчі на ім'я Вацек. Фури з рештою молодих чоловіків поїхали до Перемишля.

Потім міліціонери разом з братом повішеної Василькевичем почали палити будинки мирних мешканців і стріляти у населення і вгору, в результаті спалено більше 25 хат.

Протокол зізнання записаний правильно
на підставі моїх слів, прочитав:
(-) Заранський

Допитував: (-) капітан Димов
Витяг вірний: (-) ст. лейтенант Хлуснєв

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 182. — Teczka 6. — K. 3.

* * *

Протокол допиту від 9 квітня 1945 року

Допитуваний: Трабенда Францішек, син Станіслава, народився у 1921 році, проживає від народження у селі Розпуття (Перемишльський повіт), поляк, письменний, неодружений, у війську не служив, позапартійний, за його словами не суджений, міліціонер постерунку в селі Войтково.

Запитання: Вас арештовано за участь у грабунках і вбивствах українського населення у селах Верхня Лещава і Гроздево, розкажіть про свої дії.

Відповідь: Не брав участі у грабунках і вбивствах разом з міліцією у названих вище селах. Мені була доручена охорона коменданта Заранського на постерунку в селі Войтково.

Зап.: Органам слідства відомо, що при постерунку села Войтково вбито кілька осіб. Розкажіть, що це за люди і хто їх убив.

Відп.: Так, при постерунку Войткова вбито шість українців. Трьох розстріляв комендант, решту міліція, тобто ми. Прізвищ розстріляних людей не знаю.

Зап.: Скільки ви працюєте міліціонером на постерунку Войткова?

Відп.: Міліціонером на постерунку працюю від листопада 1944 року.

Зап.: Скільки разів виїжджали на територію з метою грабування українського населення?

Відп.: Виїжджав багато разів, з комендантом постерунку або з самими міліціонерами, з метою стягнення податків з українців. Забирали коней, корів, збіжжя і одяг.

Зап.: Якщо стягували тільки з українців, то хіба це були тільки податки, а не звичайний грабунок населення?

Відп.: Так, звичайно, стягували тільки з українців, це означає, що грабували тільки їх. Частину забраного майна відвозили до Перемишля, решту залишали собі.

(-) Трабенда Францішек

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 182. — Teczka 7. — K. 3.

Документ 48

МОГИЛА У МАЛКОВИЧАХ

(...) Мені тоді було 9 років, усе бачив на власні очі. (...) Сьогодні ми приїхали з Львівщини, щоб поклонитися нашим дідам, батькам, сестрам — невинним жертвам. Довгими роками тут жили поряд два народи. Українці не пам'ятають таких жертв, які приніс 1945 рік. Тут лежить понад 20 малих дітей, від кількох місяців до 10 років. Лежать діди — ветерани Першої світової війни з високими нагородами, як Юрій Стримінський чи Дмитро Віняр — солдат Війська Польського до 1939 року. (...) Нехай вони сплять спокійно, а ми маймо надію, що ці два народи будуть жити у мирі і дружбі, будуватимуть нове життя, як пристало європейцям, і більше між ними нічого подібного не станеться.

Так із сумом, але й з оптимізмом виступив Мирослав Падовський, нині член товариства «Надсяння» у Львові, а в 1945 році свідок подій, на жалобному богослужінні над могилою 153 жертв, яке відправлялося 28 квітня 1991 року в селі Малковичі.

* * *

Малковичі до 1945 року були українським селом, за 12 км від Перемишля у напрямку Ярослава, відомим з довоєнних часів активною діяльністю товариства «Просвіта». Вночі з 17 на 18 чи, за

іншими повідомленнями, з 18 на 19 квітня 1945 року на нього напала банда поляків із сусіднього села Орли і вбила всіх, хто не зміг утекти на станцію Журавлиця або просто в кущі, тобто дітей, жінок, старших людей. Протягом 45 років не можна було згадувати про такого типу події. (...) У квітні — місяці пам'яті — завдяки старанням Мирослава Сидора з Перемишля відзначили пам'ять невинних жертв.

* * *

Нині у селі, крім однієї української родини, мешкають лише поляки, які не дуже хочуть чути про тодішні події. Тому вони неохоче дивилися на українську процесію, хоча ксьондз у місцевому костелі говорив про неї, а влада дала на її проведення згоду. На урочистість прибуло понад 200 осіб з України, головним чином родичі і давні мешканці Малковичів, яких після тієї «чорної ночі» переселено на Львівщину і Тернопільщину.

На цвинтарі виросла велика (6x6 м) могила з трьома березовими хрестами. (...) У майбутньому буде ще пам'ятна таблиця з прізвищами жертв, які тут спочивають. До цього часу вдалось установити приблизно 120 прізвищ.

Б. Мацієвич. Малковичі кличуть до каяття тих, хто вчинив зло // Наше слово. — 1991. — № 22 (2.06).

Документ 49

ГЕТЬ ПАМ'ЯТНИКИ

Товариство «Надсяння» (зі Львова) звернулося з листом до воєводи у Перемишлі у справі гідного християнського пошанування пам'яті вбитих польськими солдатами вночі з 17 на 18 квітня 1945 року невинних мешканців села Малковичі, біля Перемишля. Тієї страшної ночі вбито приблизно 150 осіб української національності. Їх поховали у братських могилах.

З ініціативи Перемишльського Союзу Українців у Польщі на місці вічного спочинку жертв у 1991 році насипано могилу і встановлено три хрести. А члени товариства «Надсяння» — колишні

мешканці села Малковичі зробили, висвятили у соборі Святого Юра у Львові і передали Перемишльському відділу ЗУП бронзову таблицю з прізвищами, іменами і датами народження 114 жертв, які на цей час вдалось установити. Планувалося помістити її на братській могилі. Але місцева влада не дозволила це зробити.

Така антихристиянська поведінка охоронців правопорядку Перемишльського воєводства змусила активістів товариства надіслати листа, у якому автори, зокрема, пишуть: *«Хочемо, щоб ті, хто нині проживає у будинках жертв, обробляє їхню землю, молиться в їхній колишній церкві, поводилися так, як вчить нас усіх спільна християнська наука»*.

«Надсяння» звернулося з проханням до Перемишльського воєводи про здійснення ексгумації всіх жертв, похованих у ямах, а також про дозвіл на встановлення на могилі жертв пам'ятника, складовою частиною якого повинна бути названа вище таблиця. Автори чекають на відповідь. Хотілось би вірити, що її отримають.

І хочеться вірити, що незабаром мешканці Малковичів помоляться перед цим пам'ятником за спокій душ невинно замордованих людей.

Галина Фединець. «Надсяння» бореться за права українців // Українське Слово. — Київ—Париж. — 1993. — № 50 (22.12).

Документ 50

ЗНИЩЕННЯ БАХОВА

(...) Бахів нагадав мені трагічні події 1945 року. Це було чудове село! Велике, розлоге, налічувало понад 500 господарств. Так само близька Березка (нині Бжуска) була великим поселенням, яке налічувало 350 господарств. Що від них залишилося? Серед страшної руїни де-не-де стоїть чудом уціліла пуста хата.

Польські бандити напали на Бахів і Березку 18 грудня. Кількома днями раніше наш загін розташувався в Іскані, звідки постійно здійснювали вилазки до близьких сіл. Ми переконували селян, щоб

організовували загони самооборони. На жаль, наша акція не принесла результатів. Особливо у Бахові й Березці. Люди там були пасивні і не дуже свідомі. У цьому велика «заслуга» священика Сембратовича, багаторічного пробоща Бахова, впертого москвофіла. Він був дуже лояльний до поляків, дружив з польськими священиками і людьми, які неприхильно ставились до українців. Щоправда, доля відплатила йому за це. Коли банди напали на Бахів, він утік до Бабіц. Але там його знайшли і застрелили.

Вранці нас розбудила стрілянина, і через мить прибігли розвідники з криком, що поляки мордують людей і палять хати у Бахові й Березці. Наша боївка і кущ самооборони з Іскані вирушили з допомогою. Вже здалека ми побачили вогонь, було чути постріли, лемент людей і ревіння худоби. Затока наказав кущу зайняти позицію в густих заростях над потоком і стежити, щоб поляки не оточили нас. Тим часом боївка підібралась до села. Відразу стало зрозуміло, що нас замало. У селі, крім цивільних банд, було також польське військо. Їхні сили перевищували наші у сто разів. Наші серця розривалися від розпачу. Але ж ми не можемо чекати, поки всіх повбивають. Ми підібралися ще ближче. Затока наказав наставити приціли нашої зброї на якнайдальшу віддаль. Звичайно, ми могли розраховувати лише на те, що їх налякаємо.

Ми відкрили вогонь. Стрілянина сполошила коней, спочатку запряжених, а потім і військових. Поляки у відповідь заграли на «максимі» і задіяли міномети. Вони не орієнтувались, на якій відстані від них ми знаходимось, і тому їхні кулі нас не чіпали. Єдиний снаряд, який упав недалеко, присипав землею стрільця Риболова. Заторохтіли також гвинтівки СКВ. Поляки, забувши про нас, почали бігти в їхньому напрямку. Коли вийшли на шосе, ми спрямували на них усю силу вогню. Рій СКВ відступив до лісу. З присілка Сокіл до нас прибіг якийсь селянин з інформацією, що поляки нас оточують. Відразу ж ми опинилися серед хат у селі й звідти пробрались до лісу, де до нас приєднався рій СКВ. Поляки не рушили нашими слідами, бо боялися втратити награбоване майно. Серед нас найбільше побоювання мав стрілець Чорнюк, який залишив у Бахові дружину. Він розумів, що грабіжники не пощадять її, хоча вона полька. Він поривався бігти до села, але Затока заборонив йому, запевняючи, що підемо туди разом, як тільки

мине небезпека. Пізнім вечором ми вирушили в село. Те, що застали на місці, було вражаючим і жахливим.

На згарищі лежали звуглені скелети. Чоловіки, жінки, діти. На плебанії в Березці ми знайшли безголові тіла священика Білика і його дружини. Їхні відрубані голови лежали неподалік від тулуба.

Неможливо описати цей страшний злочин. У Бахові й Березці тоді було вбито 465 беззахисних людей, дві третини яких становили жінки. Серед них загинула також дружина Чорнюка. Кількість жертв не перебільшена. Ще живуть люди, які пам'ятають це вбивство і мають список убитих осіб. Скільки беззахисних селян загинуло на цьому «Закерзонні»?

Наша група вбила тоді дев'ять бандитів і стільки ж поранила...

Omelan Płeczeń. 9 lat w bunkrze: Wspomnienia żołnierza UPA. — Lublin, 1991. — S. 59—61.

Документ 51

В УЙКОВИЦЯХ

Іван Сорокевич, який народився в 1863 році у Перемишлі, після закінчення теологічної освіти в 1887 році отримав посвячення у священики. Він був пробощем у Беднарці і Здині в Горліцькому, у Щуткові біля Любачева, нарешті, у занедбаних попередниками Уйковицях (7 км від Перемишля). Католики були тут перемішані з греко-католиками.

Перша світова війна спустошила села навколо фортеці Перемишль. В Уйковицях були спалені хати, вирубані сади, висаджена у повітря кам'яна плебанія. Протягом доби село перетворилось у пустелю. Греко-католицьких священиків зі всієї околиці, у тому числі з Уйковиць, вивезли до табору в Талергофі. Росіяни після здобуття Перемишля під час австрійського контрнаступу евакуювали мешканців навколишніх сіл до Ростова-на-Дону.

Той, хто пережив табір, верталися додому. Повернувся і священик Сорокевич. Життя було важким; усі мешкали в землянках,

пізніше переселились до бараків. Богослужіння відправляли у стодолі. У 1939 році збудували церкву.

Весною 1945 року почались напади на священиків і українське населення. Пізнього вечора у суботу 3 березня група озброєних поляків приїхала фурами до Уйковиць. Виламавши у плебанії двері, застрелили священика Івана (86 років) і його дружину Костянтину (76 років). Хату так пограбували, що не було у чому поховати жертв. Потім рушили розкрадати інші будинки. Хто не встиг сховатись, того вбивали. Загинуло 14 осіб разом із священиком. Дозвіл на поховання видано лише через чотири дні, після прибуття комісії з переселення.

Ірена Дорош — дочка Івана

Документ 52

ДОБРА ШЛЯХЕТСЬКА

У січні 1946 року Військо Польське прийшло до колонії Замагура, біля Доброї. Спалили 18 хат і забрали 4 господарів. Це були: Василь Нісевич — 48 років, Андрій Попель — 40 років, Михайло Нісевич — 35 років, четвертий був з Брижави. Їх катували цілий день біля малої каплички за селом, а увечері пішли до Бірчі, залишивши чотири трупи, так закатовані, що коли прийшли дружини і діти, то не змогли розпізнати своїх найближчих.

У квітні 1946 року з гміни і міліції у Мжиглоді прийшло до Доброї розпорядження привезти до гміни з лісу в Сольній Тираві кілька фур дров для опалення. Поїхали, поверталась увечері, останнім їхав 25-річний Іван Білас. У кущах над Сяном чекали два бандити. Схопили Біласа, задушили і вкинули до Сяну. Через кілька днів тіло знайшли діти, які ловили рибу. А бандити з кіньми втекли до польського села Диднє Бжозовського повіту. Коней знайшли через рік.

Іван Демкович-Добрянський
Яжень, воєводство Ельбльонг

Archiwum Ukraińskie. Warszawa. — Sygn. 405/92.

Документ 53

ЗВЕРНЕННЯ ЗАКЕРЗОННЯ

Свободу народам! Волю людині! Смерть тиранам!

ДО ВСЬОГО КУЛЬТУРНОГО СВІТУ

Відкритий лист українців, які проживають за лінією Керзона.

«МИ, ЛЮДИ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ, сповнені рішучості... повернути віру в основні права людини, гідність і цінність особистості, рівноправність чоловіків і жінок, у рівність великих і малих народів, створити умови, що дозволять підтримувати справедливість і пошанування зобов'язань, які випливають з договорів та інших джерел міжнародного права, підтримувати соціальний прогрес і покращення умов життя у більшій свободі і з цією метою чинити толерантно і жити між собою у мирі як добрі сусіди. ПОСТАНОВИЛИ ОБ'ЄДНАТИ НАШІ ЗУСИЛЛЯ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЦИХ ЗАВДАНЬ».

(Витяги з Декларації Об'єднаних Націй)

Ми, українці, мешканці українських етнічних територій, розташованих у Карпатських горах на захід від річки Сян, на північ від річок Сян і Солокія і на захід від річки Буг, територій, які згідно з ухвалами Кримської конференції залишились у межах відродженої Польської Держави, звертаємось таким чином до представників і урядів Великої Британії, Сполучених Штатів Північної Америки, Франції, Швеції, Швейцарії, Туреччини і всіх інших європейських і неєвропейських держав, звертаємось також особисто до Пана Президента Трумена, Пана Прем'єра Етлі та їхніх міністрів закордонних справ, які опрацювали, ухвалили і підписали статут Організації Об'єднаних Націй, звертаємось також до всіх Голів і Достойників Християнських Церков, до Міжнародного Червоного Хреста, до всіх політичних і гуманітарних прогресивних організацій, до совісті всього прогресивного, культурного

людства з нашим відкритим листом у справі страшних насильств і безправ'я, які чинять проти нас військо та інші органи нинішнього польського уряду, сліпо виконуючи інструкції та накази Москви.

На підставі рішення Кримської конференції згадані території на північ і захід від лінії Керзона мають залишитись у рамках відновленої Польської Держави. Згідно з цим українському населенню, яке у кількості одного мільйона від найдавніших часів проживає на цих територіях, надаються всі конституційні, громадянські права у Польській Державі. Але польський уряд, сліпо виконуючи волю і накази радянських органів влади, від яких насправді є залежним, не погоджується на те, щоб визнати за українцями будь-які людські й громадянські права, а хоче силою виселити українське населення з його одвічних родинних садиб.

Тутешнє українське населення не хотіло і не хоче за жодних умов покинути свою землю і своє нинішнє місце проживання. Це діється внаслідок різних зрозумілих причин, але у першу чергу тому, що в рамках Радянського Союзу, куди нас хочуть вивезти і де проживає вся решта більш як 40-мільйонного українського народу, наш народ не має жодних забезпечених національно-політичних, релігійних та соціальних прав.

Український народ терпить у Радянському Союзі небувалий національно-політичний утиск. Радянський режим, у якому змушені жити український та інші народи, є режимом тотальної диктатури і тиранії, а наші земляки внаслідок цього позбавлені всіх людських прав.

Тому з усього мільйона українців, які мешкають за лінією Керзона, майже ніхто не хотів і не хоче добровільно виїжджати до Радянського Союзу, до своєї національної, материнської української держави, яка існує у Радянськім Союзі під назвою «Радянської України», але насправді не має жодних державних прав, а форма державності служить виключно для цілей облудної більшовицької пропаганди, особливо для належно не поінформованих легковірних країн вільного світу. Все українське населення за лінією Керзона одностайно висловилося, що не хоче виїжджати, а хоче надалі залишитись у своїх нинішніх місцях, у своїх родинних місцевостях і з огляду на це хоче користатись усіма належними їм громадянськими правами. Але нинішній польський уряд під тис-

ком Москви, яка боїться залишити українців де б це не було за межами своїх безпосередніх нелюдських експериментів з денаціоналізації, постановив насильно викинути українське населення з його землі й осель.

Офіційно в урядових трактатах проголошено, що переселення є добровільним. Ми, українці, безумовно дотримуємося цієї офіційної умови про добровільність переселенської акції. Але представники польського і радянського уряду за весь час переселенської акції від осені 1944 року аж донині ведуть акцію не добровільного переселення, а примусового виселення всупереч усім правовим постановам. Коли провалилась уся широко задумана пропаганда щодо переселення, коли визначені один за одним терміни виїзду не давали жодних результатів, бо ніхто з українців не хотів виїжджати на свою згубу до радянського «раю», тоді представники польського уряду і більшовицьких переселенських комісій почали організовувати різного роду банди серед польського населення і давали тим бандам наказ нападати на оселі українців, грабувати, мордувати, палити людей, щоб таким чином змусити українців до виїзду.

Внаслідок цього протягом усього минулого року, а особливо весною 1945 року, на українські поселення нападали численні польські озброєні банди, яким відкрито допомагали урядова міліція та інші урядові чинники. Ці озброєні банди разом з урядовою міліцією і частково підрозділи війська протягом минулого року спалили на наших територіях кілька десятків українських сіл і набагато більше пограбували або знищили у них господарського майна. При тому мали місце страшні злочини масових убивств і катувань. У численних селах банди і урядова міліція вбивали по 100, 200 і більше людей протягом одного дня. Нападаючи, били до крові, катували і вбивали також жінок, старих людей і дітей. Часто кидали живих людей, навіть немовлят, у вогонь.

Патронували ці терористичні, людиновбивчі дії підрозділи прикордонних більшовицьких військ НКВД, які часто переходили через новоутворений кордон між Польщею і СРСР, базуючись на тому боці, допомагали польським терористичним бандам ламати опір і оборону українського населення за допомогою терору і виселення.

Однак і цей довготривалий терор організованих банд і державної міліції не зламав волі українського населення залишитись на своїй землі.

Під натиском небувалого терору на виїзд записався відносно малий відсоток населення. Але й ті, хто записався, робили це під примусом. Виїжджати вони не хотіли, часто втікали і переховувались.

Ті ж, кого все-таки вивезли, часто вже через короткий час поверталились, якщо тільки їм вдавалося вирватись із концентраційних таборів, куди більшовики вивозять переважно наше населення.

Українське населення, захищаючись від терору польсько-більшовицьких банд, організувало власними силами збройну самооборону. Все населення стало з небаченою до цього часу солідарністю до рішучої збройної самооборони. Збройні загони місцевої української самооборони і загони Української Повстанської Армії (УПА) відбивали напади банд і міліції, здобуваючи у багатьох випадках перемоги.

Також і серед польського суспільства пролунали голоси розумних особистостей, які засуджували терористичні антиукраїнські напади, ганебні й шкідливі для польського народу.

За допомогою рішучої збройної самооборони українського населення і, з іншого боку, під впливом позиції, яку зайняли розумніші патріотичні кола польського суспільства, через певний час, приблизно у травні й липні 1945 року, вдалося зупинити більшість нападів терористичних банд і ту надзвичайно криваву польсько-українську боротьбу.

Рештки терористичних банд діяли і діють до цього часу в тих, уже нечисленних місцевостях, де польське населення залишається під впливом урядового комуністично-більшовицького табору. На більшості ж прикордонних польсько-українських територій влітку 1945 року запанував повний спокій. Населення тих територій, як польське, так і українське, уперше за тривалий час розпочало нормальні роботи у полі за взаємної сусідської злагоди. Стосунки поліпшувалися з кожним днем. Замість попередньої боротьби, яка принесла очевидну шкоду обом народам, зростали дружба і співпраця, які могли дати у майбутньому обом народам поважну користь. Таким розвитком цих стосунків щиро тішилися всі порядні й розумні люди.

Але нинішній польський уряд, підпорядковуючись повністю впливам і директивам московської імперіалістичної політики, занепокоївся, що порозуміння і співпраця польських і українських національних чинників можуть серйозно вплинути на зміцнення антибільшовицького визвольного фронту поневолених народів СРСР і сусідніх окупованих країн, які борються за свою свободу і державну незалежність. Тому в цих більшовицьких колах вирішили виселити за будь-яку ціну всіх українців, щоб таким чином порізнити і розділити обидва наші народи, що нині потрібне лише імперіалістичній політиці Москви.

Отже, коли не вдалася спроба виселення українців за допомогою терору державної міліції і спеціально організованих з цією метою цивільних банд, польський уряд кинув у вересні 1945 року великі загони регулярних військ для акції примусового виселення українців. Тож у вересні розпочалася нова хвиля терору проти українського населення, цього разу вже цілком явна, а не замаскована нібито боротьба з бандами, оскільки цю терористичну акцію проводить регулярне військо. При цьому треба додати, що командири цих терористичних загонів Війська Польського рекрутуються виключно з російських офіцерів, переодягнених у польські мундири. Це військо, за прикладом безславної пам'яті гітлерівських есесівських вбивць, оточує вночі українські поселення і змушує населення, яке не встигає вчасно врятуватися втечею, до виселення. Оскільки українці не хочуть погодитись на виїзд, бійці цього польсько-більшовицького війська за наказом, отриманим згори, грабують усе майно, лякають масовими екзекуціями, часто б'ють, ґвалтують жінок, стріляють у мирних мешканців, насильно викидають з будинків, чинять усілякі інші злочини і насильства.

У Перемишлі заарештовано єпископа греко-католицької церкви Коциловського, також за прикладом, зразком і наказом більшовицьких володарів, які, зі свого боку, заарештували у Львові і вивезли у Сибір митрополита греко-католицької церкви Йосипа Сліпого й усіх єпископів та багатьох священиків, а українські греко-католицькі церкви передали московській православній церкві, яка тепер є не вільною релігійною організацією, а замаскованою інституцією більшовицької поліції (НКВД, НКГБ). Разом з єпископом Коци-

ловським заарештовано також більшість української інтелігенції, щоб таким чином змусити її терором виїхати до червоного більшовицького «раю» , якого всі люди у нас бояться і який смертельно ненавидять, бо знають його не з теорії комунізму, не з книжок і пропаганди, як десь там у Греції чи Франції, а знають зі страшного досвіду, набутого українським народом протягом останніх 28 років під більшовицькими урядами, що це є одна велика в'язниця народів і система незліченних концентраційних таборів, групової відповідальності, масових екзекуцій, усунення будь-якого права з життя громади і з життя особи, а також інших форм терору, властивих усім тоталітарним і диктаторським режимам, а в радянському режимі вибуялих до максимального звиродніння.

Увесь цей величезний масив безправ'я і нечуваних злочинів щодо нашого поневоленого народу діється тоді, коли на весь світ оголошені величні засади Атлантичної Декларації, чотири великі свободи президента Рузвельта, статут нової міжнародної Організації Об'єднаних Націй, названий міністром Стеттініусом конституцією нового вільного світу, коли президент Трумен оголошує початок Золотої Епохи людської свободи і щастя, а Великі Мужі Великої Британії проголошують ті самі засади і запевняють своїм словом і честю, що незламно будуть стояти на сторожі права і справедливості у всьому світі.

Тим часом стосовно всього українського народу і стосовно нас, українців, які проживають за лінією Керзона, не тільки явно порушені й зневажені зобов'язання, накладені статутом ООН, але перекреслені і знищені навіть найскромніші засади християнської моральності. Нам відмовлено навіть у тих найбільш елементарних правах, які мають бути забезпечені в усіх культурних державах усього світу для звіра і всіх живих істот.

Нас насильно викидають з батьківських садиб, б'ють до крові й до смерті наших жінок, старих людей і дітей, кидають у вогонь живих людей, навіть маленьких немовлят відривають від материнських грудей, арештовують наших священиків і єпископів, грабують наше майно, знімають з бідних сільських жінок останню рвану сорочку і насильно примушують, всупереч нашій волі, виїжджати до Радянського Союзу на невідворотну смерть. Є багато сіл, які цілими місяцями живуть зі всім мізерним майном,

жінками і дітьми у вологих лісах, де у землі, водах і болотах змушені переховуватись від дикого нелюдського терору, так само як у часи нападів диких середньовічних кочівних азіатських орд.

І чинять ці страшні гітлерівсько-нероновські злочини саме ті, хто облудно кричить у всьому світі про свої нібито прогресивність, соціальну поступовість, про світову революцію і намагаються відіграти роль фальшивих рятівників людства від усякого зла.

Ми, українці, мешканці територій, розташованих за лінією Керзона, боремося разом зі всім українським народом усіма нашими силами проти цих ґвалтувань і насилля, не жаліємо навіть найтяжчої праці і крові, бо переконані, що наші безмежні жертви, принесені в цій запеклій боротьбі, принесуть вигоду і користь усьому людству, яке нині перебуває під більшою загрозою, ніж будь-коли, і більшою, ніж може здаватись, небезпекою другої тотальної тиранії, цим разом намальованої начервоно.

Одночасно звертаємося з цим відкритим листом до всього культурного світу з глибокою надією, що всі народи, які цінять свободу, і всі культурні гуманні люди, до яких дійде наш голос, відгукнуться і підтримають героїчну боротьбу українського народу проти варварського, людиновбивчого винищення, яким загрожують нам більшовики і польсько-більшовицькі тирани.

У першу чергу звертаємося до Великих Західних Демократичних держав, які проголосили і підписали цитований у вступі нашого листа фрагмент Декларації Об'єднаних Націй, де в урочистій формі визначаються права народів і права людини. Отже, звертаємося до них з протестом, скаргою і закликом, щоб допомогли своїми силами для запровадження в життя запропонованих ними самими

великих засад
свободи і справедливості.

ПРЕДСТАВНИКИ ВСІХ ВЕРСТВ
УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ,
ЯКЕ ПРОЖИВАЄ ЗА ЛІНІЄЮ КЕРЗОНА

Лютий 1946 р.

Archiwum Państwowe Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy kryptonim «Sian». — Teczka № 85. — S.121—122.

Документ 54

ПЕРЕМИШЛЬСЬКЕ ВОСЕНИ 1946

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗВІТ [УПА]
за листопад 1946 р.

За звітний період на території Перемишльського повіту відновлено переселенську акцію. Уже в останні дні жовтня старости повітів Перемишль, Бжозів, Санок і Леско видали відозви до українського населення у своїх повітах, у яких інформують, що у відповідь на численні вимоги уряд вирішив продовжити період виселення до СРСР. У відозві запевнюється, що переселенці отримають від влади таку кількість фур, яка буде потрібна для перевезення на залізничну станцію, а також збройну охорону ВП від можливих «нападів банд».

Підготовка до переселенської акції охопила всю територію, про яку йдеться у звіті. Війти гмін отримали від повітових старост інструкції щодо цієї справи і передали доручення старостам окремих українських сіл.

На території зчинився великий переполох. Населення почало шукати способів, щоб уникнути виселення. Але виселення було обмежене тільки двома центрами Перемишльського повіту.

Ми виявили, що українці з найбільш знищених польськими бандами і військом осередків насправді намагались отримати в польських установах дозвіл на виїзд. Вони робили це таємно від нас, бо знали наше негативне ставлення щодо акції переселення. Головною причиною таких дій населення був також факт, що банди найчастіше нападали на села, які готувалися до виїзду.

У результаті переселенської акції в листопаді частина українців залишила такі села: Нижня Ямна, Яблуниця, Нетребка і Рибне. Всього виселено 124 родини — приблизно 500 осіб. Села Ляхава і Лещата, також частково виселені, повернулися з останнього пункту в Перемишлі, відмовившись підписувати посвідчення про добровільне переселення.

Перебіг переселенської акції в окремих українських селах був детально описаний у часописі «Вісті з терену». Однак варто дода-

ти, що частина населення насправді просила польську владу про виїзд до СРСР. Стоячи перед примарою голодної зими, позбавлені даху над головою, з купою дітей на голові, вони не бачили іншого виходу з ситуації. І, незважаючи на це, акція переселення не мала добровільного характеру. Підрозділи ВП, призначені для проведення акції виселення, чинили жорстокість щодо населення. Солдати грабували селян, які через виїзд повитягали зі схованок усі коштовності. Тих, хто не хотів виїжджати, силою вкидали на фури, надані поляками з-за Сяну. Але, попри обіцянки, цих фур було замало — на одну підводу припадало три і більше родин. Тому навіть дуже зубожіле населення не могло умістити на возах найнеобхідніші речі. Перевізники-поляки, які повинні були перевозити переселенців на залізничну станцію, грабували на місці, а проїжджаючи через інші села, скидали кращі речі знайомим польським селянам «на зберігання». Побачивши такий спосіб переселення, багато українців, які раніше наважились на виїзд, втікали із сіл, щоб уникнути грабунків, биття і знущання конвоїрів, що «охороняли».

Безпосередньо перед самою переселенською акцією ми провели з населенням кожного села просвітницькі бесіди. Збройного опору не організовували, бо виселення було завершене дуже швидко.

На заміну військових гарнізонів у деяких місцевостях і відповідних територіальних пунктах Перемишльського повіту з'явилися того місяця, про який ми говоримо, загони КБВ (Корпус внутрішньої безпеки). Ці загони значно відрізняються від військових загонів, мають краще озброєння (більше кулеметів і автоматичної зброї), краще обмундирування (легкі короткі кожушки замість військових плащів), добрі мундири і взуття. КБВ складається переважно з добровольців, прихильників польського комуністичного руху. Вони вишколені дуже добре, за зразком більшовицьких внутрішніх військ НКВД, головним чином до боротьби з партизанами і підпіллям. У тактиці дуже розважні і надзвичайно рухливі. У плануванні теренових завдань кращі від війська. На місцевості застосовують головним чином засади і нічні напади. За звітний період ми вже зазнали перших втрат від КБВ (див. «Вісті з терену»). До населення КБВ ставиться не краще, ніж

військо, а навіть гірше. У кожному українці, навіть у кожному поляку, вбачають ворога польського уряду і симпатика чи навіть співпрацівника бандерівців. Часто б'ють селян, які не хочуть розповідати про наші пересування на місцевості.

КБВ розмістився і робить напади у звітному періоді тільки двома групами силою в батальйон, обмежившись східною частиною Перемишльського повіту. В інших пунктах опору залишались частини ВП. Сильніший натиск супротивника був тільки там, де оперував КБВ, на решті місцевості нападали менше, хоча і там не було спокою. В околицях Бірчі, Бжозова, Санока і Леска військо було видно рідше, ніж у попередні місяці, але постійно перебувало на місцевості, хоча й меншими групами і переважно вдень.

З бойових акцій наших підрозділів за звітний період треба згадати раніше розроблений і вдалий напад на містечко Динів над Сяном. Метою акції було захоплення ліків з аптеки у Динові та необхідних товарів з кооперативу, головним чином мануфактури. Швидке проведення акції було необхідним з огляду на брак медикаментів і перев'язувальних матеріалів у відділах і санітарних пунктах через захоплення ворогом кількох складів з медикаментами.

Акція була добре підготовлена і зразково проведена. Аптеку забрали майже всю. Взяли також трохи мануфактури з кооперативу. Розбили ще кілька приватних магазинів, з яких забрали тільки необхідні нам речі. За них ми залишили розписки, а решту товару не чіпали. Вартість захоплених ліків становила приблизно 2 мільйони злотих. Крім цього, захоплено ще трохи зброї від роззброєних і вбитих міліціонерів та членів ОРМО. Наша акція мала цілком позитивний відгук серед польського населення Динова й околиць.

Кількома днями пізніше у район Бірчі і Бжозова приїхали автомобілями з-за Сяну (напевно, з боку Риманова) три батальйони ВП, і почалися масштабні облави у лісах і селах. Шукали ліки і частини, які брали участь в акції на Динів. Після кількох днів акції віднайшли закопану бочку, у якій була частина динівських ліків і фармацевтична бібліотека. Частину ліків забрали, а частину порозкидали поблизу місця, де були закопані. Потім ці частини ВП рушили через ліси і села у напрямку Санока. Крім знайдення бочки з медикаментами, вони не вчинили більшої шкоди в цій місцевості.

Заслуговує на увагу також факт, який мав місце за звітний період, тобто 28.10 і 6.11 ц. р. Спеціальна військова група приїжджала для зйомок фільму про бої Війська Польського з партизанами та нібито грабунки і саботаж повстанців. Привезли обдертих в'язнів, яким наказали грати роль повстанців, інсценізували не дуже смішні комедії та інші потрібні їм сцени. Зганяли населення, палили пусті хати і це все фотографували.

Користуючись присутністю ВП, поновили «діяльність» польські бандитські елементи з-за Сяну в українських селах Надсяння. Під час нічних нападів убили кількох цивільних і забрали кілька останніх одиниць худоби. Боротьба з ними дуже важка, бо невідомо, звідки, куди і коли прийдуть. Пограбувавши все, що потрапить під руку, вбивши кожного, хто стане на дорозі, бандити відразу втікають, навантажені трофеями, за Сян. (...)

У звітному періоді значно активізував свою діяльність ВОП. Попередньо вони охороняли тільки свої застави і найближчі околиці, тепер роблять засідки і нічні напади на селі, шукаючи бандерівців. До Войткової прибула 75-особова команда з Волковиї. Фурмани, які їх привезли, застерігали, що на попередньому місці постою їх дуже відчуло населення. (...)

Наше населення, матеріально знищене безперервним грабунком з боку війська і бандитів, ще має запас хліба і не передбачає голоду навіть на час перед жнивами, якщо тільки ворог не посилить пограбування.

Р-н

Місце постою, 15.XII.1946 р.

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. – Sygn. 180. – K. 104–105.

Документ 55

НАДСЯННЯ ЗВИНУВАЧУЄ!

Серед кількох грубих книжок, які подають історію окремих регіонів Закерзоння, вирізняється багатством матеріалу і

солідним опрацюванням 800-сторінковий том, виданий у 1986 році Науковим Товариством ім.Шевченка у Сполучених Штатах, під назвою: «Ярославщина і Засяння 1031—1947. Історично-мемуарний збірник». Подаємо з цього тому огляд дрібних подій в окремих селах, зазначаючи сторінку книжки, а детальнішим описам надаємо форму окремих документів.

Передмова, с. XIV. Ця книжка відображує історичні рани українського автохтона Ярославщини і Надсяння, які ще нині так нам дуже болять. (...)

Багатовікова присутність польських можновладців на західних окраїнах українських етнічних земель і їхні методи дискримінації і денаціоналізації формували історичне минуле цих земель і остаточно визначили їхню нинішню долю.

Традиційна загарбницька політика давньої післяверсальської і нинішньої «народної» Польщі постійно намагалась відсунути українців із заходу далеко на схід. У цій діяльності постійно застосовувалися жорстокі, нищівні методи, а наші оборонні акції називали «бандитизмом».

Нищення церкви на Холмщині, а пізніше на Надсянні й Лемківщині засвідчує незмінність польської політики стосовно українців. Про масові вбивства українського населення в усьому Надсянні, й у тому числі священиків у 1945—1947 роках, польські чинники мовчать до нинішнього дня.

Протягом останніх десятиліть польська публіцистика і польські наукові кола засипали книжковий ринок багатьма псевдонауковими працями, намагаючись не тільки довести польськість українських західних земель, але й обвішати нас образливими назвами. (...)

У Ярославі й околицях влада «народної» Польщі дозволила собі страшні злочини. Але досі не було можливості для висвітлення цих убивчих польсько-більшовицьких вчинків. Віримо, що нинішній збірник Регіонального об'єднання Ярославщини і околиць Надсяння хоча б частково заповнить цю прогалину (...)

АНДРІЙ, український єпископ в Аргентині, с. XVII. Після страшної бурі Другої світової війни настала велика політична і церковна зміна. Більшість українського населення Ярославщини було

вивезено в Радянську Україну або у північно-західну Польщу. Залишилося місто Ярослав зі своїм славним українським іменем. Залишилась такою самою, як була, срібна стежка Сяну. Залишилися села, але змінились люди. Майже ніхто з них не говорить українською, нема вже у церкві богослужіння в українському обряді галицької Русі-України, не чути українських народних пісень. (...)

Не знаємо, чи завтра землі Надсяння і Ярославщини будуть включені у кордони української держави. Може так статися, бо у Бога все можливе. Але ми переконані, що вони завжди будуть територіями української Київсько-Галицької Церкви...

Біла Жешівського повіту, с. 229. У 1945 році, вже після відходу радянських військ, місцева «соціалістична» влада, що складалася із шумовиння, підбурювана поляками зі сходу, повбивала всіх чоловіків-українців, яких змогла схопити протягом однієї ночі. Тіла вбитих були зв'язані колючим дротом, побиті, мали поламані кістки, повиколювані очі. Це нібито була відповідь за вигадані вбивства поляків зі Східної Галичини.

Старе Място Лежайського повіту, с. 231. До 30-х років не було ворожості між українцями і поляками. Пізніше, одночасно з розвитком національної свідомості українців, почалося відокремлення. (...). Після встановлення комуністичної системи поляки систематично вбивали українців. Недобитки, яким вдалось утекти до Дембна, були під охороною Української Самооборони, яка не допустила масових вбивств. За таких обставин українська делегація звернулася по допомогу до радянських військових чинників у Ярославі. Вони прислали вантажні автомобілі, які вивезли населення в Україну, в околиці Городенки і Тернополя.

Седлянка Лежайського повіту, с. 233, 235. Священик Михайло Гайдук загинув за православну віру і свій народ у Великдень 1944 року, вбитий польськими «християнами». (...) Іван Череб, командир спортивного товариства «Луг», вбитий польською боївкою в 1944 році.

Кжешовіце Пшеворського повіту, с. 239. У березні 1944 року польська банда вбила священика Іллю Федевича, який ішов на богослужіння до Каньчуги. Вбито також кілька більш свідомих мешканців села. Трагічною смертю загинув і пробощ Міротина свяще-

ник Тадей Камінський разом з братом Михайлом у своїх рідних Кжешовіцах.

Тарнавка Пшеворського повіту, с. 253. Миколу Шафрана, псаломщика, польська банда забрала у 1944 році. Підрізали йому язик і наказали співати «Ще не вмерла Україна», а потім розстріляли. Темної ночі вони стріляли у голову церковного комітету Захара Піхуру, але не влучили. Він упав на землю і вдавав мертвого. І так врятувався. Ці бандити розстріляли також інших свідомих українців: лісничого Мандрика, Петра Блащака, Івана Кольча, Петра Куцибалу, Теодозія Лемика, Клима Хруща, Дмитра Глухого.

Українці, які залишилися живими, мусили у жовтні 1944 року залишити батьківщину, а мішані сім'ї, які залишились на селі, були пізніше розстріляні польськими бандами.

Гадлє Шклярське Пшеворського повіту, с. 254. За акцію просвітництва польські банди вбили весною 1944 року Володимира Кондзьолку, який приїхав зі Львова додому на канікули. Вони вбили також Андрія Соляра і Крауса зі Шкляр. (...) До СРСР виселено 19 родин. На Повернені землі вивезено лише дві сім'ї, які скоро повернулись і разом з іншими мішаними родинами полонізувалися. Церкву поляки перетворили на костел.

Ярослав, с. 314. Вже під час відступу німців дуже посилилася терористична діяльність поляків. У варварський спосіб тоді було вбито у Ярославі доктора Івана Борима, багаторічного лікаря, який допомагав усім без винятку. Вбивця прийшов як пацієнт і застрелив лікаря у кабінеті. У Ярославі тоді вбито багато українців, у родині Вербенців зарубали матір і дочку. У сусідньому Лежайську вбито всі українські родини, у Пшеворську загинув представник УДК.

Терор поширився на села. Вбивали священиків, селян, поодинці й цілими родинами. У Кжешовицях вбито священика І.Федевича, у Волі Розвінецькій – старосту Івана Мельничука, у Рожнятові – Івана Гранду і багато інших.

Висоцько Радимнівського повіту, с. 394. 1945 рік був трагічним не тільки для населення Висоцька, але й для всього округу. Почалися безперервні напади польських банд, які безжально стріляли у беззахисних людей. Довкола палали села, а сільськими дорогами мандрував людський розпач.

Перше виселення відбулося весною 1946 року. Військо Польське і більшовицькі виселенські комісії «визволяли» тоді селян від усього, що вони напрацювали протягом усього життя. НКВД арештувало колишнього війта Івана Мадая, вивезли його до Львова і там убили. Польська поліція постійно навідувалась у село й заарештовувала невинних людей. З Дмитра Конюха знущались так, що він майже втратив розум. Після першого виселення заховалося ще трохи українців з надією, що вдасться залишитись у селі. У травні 1947 року відбулось чергове виселення, і Військо Польське вивезло рештки українців на Повернені землі. Вже весною 1948 року з-за Сяну наїхали орди поляків і зайняли село. З церкви зробили костел, усунули іконостас. Українське Висоцько перестало існувати.

Глудно Бжозівського повіту, с. 397. Від 1943 року на Надсяння прийшов поганий час. Німецькі невдачі на військових фронтах активізували діяльність польського підпілля. Замість того, щоб спрямувати всі сили на боротьбу з німецьким окупантом, польські партизани почали нищити український актив. Жертвами цієї нічим не обґрунтованої звірячої ненависті стали відомі громадські й релігійні діячі. Зла доля не оминула і священика Михайла Гайдука.

У середині липня 1943 року священик Михайло Гайдук повертався до Глудна після відправлення богослужіння у Динові. (...) Коли підвода їхала по шосе вздовж Сяну, з лісу виїхав велосипедист, певний час їхав за возом, потім збільшив швидкість і двічі вистрелив у священика. Постріли були смертельними. Вбивця зник у лісі.

Так загинув провідний у регіоні громадський діяч, керівник драматичного колективу, хору, кооперативного руху, прекрасний оратор і творець патріотичних промов.

Добча Ярославського повіту, с. 398. До 1944 року все було добре. Після повернення німців зі сходу поляки показали свою «культуру» і «християнську віру». Вони почали нападати із сусідніх сіл на наші і вбивали людей на полях навіть серед білого дня. На подвір'ї Станька тільки в одній могилі поховали 18 осіб. Богдан Дубляниця був убитий у школі. (...) Тепер у селі нема жодного українця, всіх вигнали і виселили з рідної землі.

Ярослав Зубаль: Домбрівка Ниского повіту, с. 408. Відразу після приходу німців рік чи два було спокійно. Українці почували себе вільно, ніхто їх не переслідував за релігійну чи культурну діяльність. (...) Наші надії на визволення від польського і московського ярма швидко розтанули, коли почала показувати своє обличчя гітлерівська грабіжницька і жорстока політика, у першу чергу стосовно поляків, а пізніше і стосовно українців. Спочатку українці щиро співчували полякам, особливо тим, хто не ставився шовіністично до українців. Одначе поляки швидко зіпсували ці настрої. Виникли польські підпільні боївки, які взяли на приціл не гітлерівських гнобителів, а Богу Духа винних і беззбройних українців, вбиваючи кожного, хто потрапив під руку.

Першими жертвами стали вчителі з сусідньої Курини — Пиріг і його дружина Наталка. Їх страшенно катували перед смертю. Дитину, щоправда, залишили і навіть доручили няні, щоб «цю українську дитину» виховувала. Вбивства так швидко поширились, що наші люди почали втікати у безпечніші місця. Священик П., попереджений про появу боївки, врятувався втечею через вікно. Мене нещастя оминуло двічі. Перший раз це було перед приходом німців 12 вересня 1939 року. Разом із сім'єю та іншими людьми, які втікали від бомбардування, протягом трьох днів і ночей сидів у лісах, а в цей час боївкарі сплюндрували все моє помешкання, перевертаючи все догори ногами у пошуках «зрадників». Другий раз — у 1941 році, коли німці вчасно мене виселили, бо територія переходила під контроль війська. У жовтні 1941 року я виїхав з родиною на схід і отримав посаду старшого лісника у Рогатині, тут почувався безпечно в оточенні свояків. І потім ще довго зі страхом згадував нещасну долю наших людей, які залишились на ласку шовіністичного польського шумовиння.

Яків Козел: Домбровиця Лежайського повіту, с. 413. У 1944—1945 роках на Домбровицю почали нападати польські банди. Їхніми жертвами стали 25 українців. Однією з банд командував поляк з Домбровиці — Ян Тот-Мева. Після війни він потрапив до в'язниці і там загинув.

Яків Козел: Рудка Ярославського повіту, с. 545. З приходом більшовиків улітку 1944 року польські банди почали арештовувати найбільш свідомих українських селян. До Перемишля забрали

Миколу Федірка, звідки він вже ніколи не повернувся. Тут бушувала польська банда «Мева» під командуванням Яна Тота з Домбровиці, а до неї належали Франек Новак (псевдонім Дроп) з Рудки, Стах Косовський та інші. Ця банда вбила багато людей. Улітку 1945 року польська банда нападала на людей, які поверталися з примусових робіт у Німеччині, при переході через Сян, грабувала і вбивала цих людей, а тіла вкидала до річки. Кількість жертв уже ніколи не вдасться встановити. (...)

Банда «Мева» вбила: родину Щурів — Олексу Щура, дружину Анну і шестеро дітей; родину Романа Охаба — дружину Катерину і четверо дітей, врятувалась одна дочка, яка спала тоді у сіні на горищі; родину Миколи Бохнака (7 осіб), включно зі старою бабусею; братів Андрія й Івана Дейнеків; Еву Шегду, тіло вкинули у річку; Теодора Козла з Цеплиць. Один бандит з Піскоровиць убив у Рудці двох братів Молодіїв — Дмитра у стайні і Михайла на складі дерева. Це неповний список невинних жертв, бо їх було набагато більше.

Яким К. Босняк: Слобода Ярославського повіту, с. 554. Оскільки за Слободою були вже польські села, то у 1943—1945 роки польські банди часто нападали на село, грабували і вбивали наших людей. Вбито понад 40 осіб. Окремі прізвища мені вдалось записати, а саме: Пашковський Сильвестр, Сікора, Дубляниця Михайло, Шарило Михайло, Дуда Петро, Вигінний Степан, Медик Онишко, Цюпик Гриць, Чорнейко Іван, Митько Іван (з Подлоги), Гись Іван (з Малої Слободи), Яриш Іван, Білинський Володимир (вчитель).

Майдан Сенявський (Павлова), с. 555. Перед виселенням села польська банда вбила старосту Жика, усе село виселено на Західну Україну. У Майдані в 1944 році польські бандити вбили Михайла Куперваса з сином, Олексу Ксенця, а в 1945 році — Михайла Шамрила і Стефана Вигідного.

Василь Глова: Собецин (Собятин) Ярославського повіту, с. 558. У 1946—1947 роках треба було захищатись від нападів польських злочинних банд Желіняка з Шевська і Грабовського з Піводи, які в Сурохові, Собятині і Конячеві мордували наших селян, молодих хлопців і дівчат. Загинули: Михайло Логос, Павло й Іван Шведи, І.Тиховолос, Кунь, Володимир Борсук, Мірко Дзюба, О.Осьмак,

Петро Кондра, Софія Кухаренко з чоловіком, М.Горбач. Андрій Романець (лісничий у Храпах) вбитий Грабовським, якого впіймали у Собятині і вбили. Між іншим, банда Желіняка у Сурохові вбила священика Плахту, його дружину і 11-річного сина Юрка.

Прикро писати про своє рідне село. Це рана, яка ятриться і дуже болить. Особливо коли згадую свою родину, земляків з мого села, тих свідомих українців, яких ворог порозкидав десь на просторах Тернопільщини, Збаражчини чи по колишніх німецьких територіях Кошалінського, Вроцлавського, Ельбльонга, Ольштина. У моєму рідному Собятині живуть мазури з Жешівщини, панують там на пограбованих землях наших дідів і прадідів.

У Сурохові церкву переробили на костел, місійний хрест і могили знищено, над дверима церкви висить напис *«Королево Корони Польської, молись разом з нами»*, а з церкви чути *«Боже щось Польське»*. Але настане час, коли власники цих земель вернуться до родинного Собятина і відберуть у польських приблуд землю своїх прадідів, на якій народились і виростали.

Документ 56

КРАКІВСЬКИЙ КОТЕЛ

Під кінець січня 1947 року перейшов на бік ворога, тобто до польсько-більшовицького Управління громадської безпеки, колишній бойовик Служби безпеки (УПА) — Орел (справжнє прізвище Сус Роман, що народився і жив у селі Тисова Перемишльського повіту). Згаданий Орел був покараний за недбалість у зберіганні організаційних матеріалів, які потрапили до рук ворога у його криївці. Керівництво покарало його переведенням до іншої місцевості й виправною працею. Тим часом за день до переведення Орел перейшов на бік ворога, зголосившись до гарнізону КБВ у Бірчі. Через кілька днів показав ворогові склад зі збіжжям і криївку зі зброєю (кілька звичайних гвинтівок і один автомат). На цьому його зрадництво завершилось, бо все, про що знав або міг

знати, було перенесене в інше місце. Залишились тільки люди, які жили легально, але Орел знав про їхній стосунок до Організації. Отже, почав наводити убивців на цих людей. Ми навчили жінок, що вони мають робити, коли цей Іуда прийде з убивцями, тому вони так взялися за нього, що він перестав водити непроханих гостей. Боявся, що УБП дізнається про нього все, що він хотів приховати, рятуючи власну шкуру. Пізніше КБВ використовувало Орла лише для лісових рейдів, які, однак, не давали очікуваних результатів.

У цей час пробощ із села Клоковиці Андрій Гоза мав намір виїхати до США. Залагодження різних формальностей (підтвердження громадянства США, паспорт і т. д.) тягнулось майже цілий рік. У квітні 1947 року священик Гоза отримав повідомлення з американського посольства, що його американське громадянство ще дійсне і до кінця квітня він повинен виїхати. Справа його виїзду була широковідомою. Знало про неї і УБП. До того часу до священика ставились як до громадянина США, який клопочеться про виїзд. Знали про це також і парафіяни, а ще додатково знали, що їхній священик від певного дняноситиме прізвище не Гоза, а Левчук (на таке прізвище священик Гоза виробляв паспорт).

За таких обставин 22 квітня 1947 року зрадник Орел привів до священика Гози УБП, напевно розказавши їм усе, що про нього знав.

Священик Гоза не був членом нашої організації, але як священик-українець, солідарний з українським визвольним рухом, виконував свої пастирські обов'язки, давав шлюб революційним парам, брав участь у похоронах полеглих у боях повстанців і вбитих бандитами з УБП і ВП цивільних українців. Одним словом, виконував свої обов'язки як кожний порядний священик-українець на землі, на якій народ не кориться загарбникам, але веде героїчну боротьбу. Про це все, як і всі інші люди, Орел знав. У такій ситуації УБП арештувало священика Гозу разом з його американськими документами на прізвище Левчук. Коли агенти УБП з'явилися зі зрадником Орлом у плебанії, священик Гоза тільки сказав до своєї служниці: *«Загинув, Ганю!»* і зомлів (це була дуже делікатна людина).

За кілька днів до арешту св. Гози УБП заарештувало в Перемишлі св. Яворського і пробоща села Лучиці (Перемишльські).

Обох священиків УБП передало до УРСР у руки НКВД, а св. Гозу затримали в перемишльській в'язниці.

Через кілька днів після арешту священика Гози до американського посольства у Варшаві під'їхав пробощ із К., щоб прояснити цю справу. У посольстві йому відповіли: *«Ми отримали листа з польського міністерства безпеки, у якому наведено переконливі факти, що священик Левчук виступав під фальшивим прізвищем і що не є американським громадянином. Тому скасовуємо наші документи і не втручаємось у справу арешту»*.

А тим часом УБП «обробляло» священика Гозу в перемишльській в'язниці, застосовуючи відомі більшовицько-єврейські методи.

У той самий час, коли священик Гоза сидів у в'язниці, я проїжджала з дитиною через Краків і мусила затриматись на кілька днів у плебанії, хоча було відомо, що священик Граб (пробощ у Кракові) перебуває під загрозою, а крім цього, можливий був провал з боку священика Гози, який його знав. Довго чекати не довелось.

Наступного дня після мого приїзду (13.V.1947) у плебанію прийшов спеціальний загін УБП й НКВД і влаштували так званий котел. Це мало такий вигляд.

Перед полуднем у плебанії з'явились агенти, всі у цивільному одязі. Двоє стали при брамі, десять розійшлися по будинку, до кожної кімнати увійшло по 2—3 агенти. Після перевірки посвідчень особи всіх присутніх почалася детальна ревізія. У плебанії, крім двох священиків і двох монахинь, тоді було понад десять чоловік з різних околиць, які затримались тут проїздом або також втекли від переселення. Під час перевірки у кожного запитували про ставлення до священика Граба і з якою метою прибув у плебанію.

Серед присутніх тільки я була «полькою».

— Пані є полька? — запитав агент.

— Так.

— То що пані тут робить? Полька — в українського священика?

— Я тут проїздом. Сюди зайшла випадково. По дорозі дізналася, що тут мешкає жінка з мішаної родини, яка прибула з мого рідного краю. Тут я хотіла дізнатися про долю моїх близьких, про яких я нічого не знаю від 1944 року. Не знаю, чи вбила їх банда, чи також їх репатрійовано до Польщі.

— А коли пані приїхала з Коломиї (звідти походив мій документ) до Польщі?

— У червні 1944 року я приїхала до тітки у Перемишлі. Я боялась повертатися додому, бо наближався фронт, а, крім того, у Коломийському повіті банди вбивали поляків. Додатково я дізналася вже перед самим приходом Червоної Армії, що вбито моїх батьків. Від того часу волочусь по світу, заробляю на життя, та зрештою — як пан бачить — «заробила» дитину.

Агент вислухав усе уважно і запитав:

— То пані не має чоловіка? А дитина живе?

— Дитина? Його батько є поручником Війська Польського, — відповіла, і мимоволі мої щоки почервоніли.

Здається, що агента переконали мої аргументи, а особливо рум'янець, коли почав мене втішати, що нешлюбна дитина — це ніякий не сором, а якщо від поручника Війська Польського, то навіть честь...

На цьому перевірка завершилась. Мені повернули документи (кенкарту, прописку в Гнезні й метрику дитини, видану римо-католицькою парафіяльною установою в Гнезні). Співчуваючи через фатальний збіг обставин, які завдали мені стільки клопоту, агент старався мене втішити:

— Нехай пані не нервує. Пані муситиме кілька, а може кільканадцять днів тут посидіти, бо робимо котел, хочемо спіймати всіх бандерівців з Кракова і всієї Польщі, які сюди приходять.

На цьому розмова перервалась. Обшук у кімнатах наближався до кінця. Під час обшуку у валізі одного священика було знайдено відозву про оголошення незалежності Української Держави від 30 червня 1941 року. Агент, правдоподібно енкаведист, розгорнув відозву й у глибокій тиші почав читати вголос, перекручуючи з української на російську: «Волею Українського Народу оголошується реституція Незалежності Об'єднаної Держави...», — тут перервав і зі злістю процідив:

— Ну, ізвєстно, кодло бандьоровскоє!

Після закінчення обшуку агенти розійшлись по кімнатах (1—2 у кожній кімнаті). Священика Граба тримали в окремій кімнаті, у яку нікому не можна було входити. Мешканці, що залишились, могли пересуватись по всій плебанії, але тільки у супроводі агентів.

Кожний, хто приходив у плебанію, потрапляв, як і ми, у пастку. У кожного, незалежно чи був це чоловік, жінка чи дитина, відразу перевірялось посвідчення особи, йому повідомляли про тимчасове затримання і розміщували в одній з кімнат. До вечора так зібралося приблизно 20 осіб різних статі, віку і національності. Тут опинились також поляки. Не обійшлось і без різноманітних сцен. Наприклад, один з поляків зайшов до плебанії, а дружину залишив на тротуарі. Очевидно, мав якусь дрібну справу і думав, що зараз вийде. Тим часом зайшов і пропав. Дружина чекала на тротуарі. Через кільканадцять хвилин, мабуть, щось відчула, бо зайшла до кам'яниці навпроти, стала біля відчиненого вікна і, повернувшись у бік плебанії, почала гукати чоловіка. Той, почувши голос дружини, швидко підбіг до вікна і крикнув: «Басю, не можу повернутись, тут якась холера діється. Я арештований!» У цей момент агент стрибнув на нього, як тигр, з криком і кулаками, і відірвав від вікна.

Увечері багато людей прийшли на травневе богослужіння. Побачивши зачинену церкву, дехто увійшов до плебанії, щоб дізнатися, що сталося, і... не повертався.

Агенти змінювались на «чергуванні» щокілька годин. Коли настала ніч і завмер рух на вулицях міста, почали вивозити арештованих з котла до УБП. Спочатку забрали священика Граба. Мене наразі не чіпали, вважаючи тимчасово затриманою. Той, хто встановлював мою особу, купив навіть у місті молока для дитини, звичайно ж, за мої гроші. Інші агенти поводилися дуже ординарно.

Так під уважним оком агентів пройшла перша ніч у котлі. До УБП не забирали, мабуть, через дитину, бо там треба було сидіти до завершення котла. Очевидно, були б можливості для звільнення, якби хтось не зрадив. Роздратована неспокоєм, просиділа всю ніч. Спати не могла, хоча не спала вже три попередні доби, весь час була у дорозі, а на додаток захворіла дитина.

Настав ранок. Приблизно о 10 годині перед брамою плебанії затримався автомобіль, з нього вийшли три агенти, вбрані у цивільне. Я чекала у непевності: чи то не за мною? Чи не зрадив хтось із арештованих? Про те, хто я, докладно знав лише священик Граб, інші мешканці лише знали, що я українка.

Нарешті з гуркотом відчинилися двері, і до кімнати увійшли три агенти. Один став за крок переді мною і, весь усміхнений, з іронією на обличчі, запитав російською:

— Ти знаєш Орлана?

Я усвідомила, що тут розігрується останній акт трагедії. Після миттєвої розгубленості взяла себе в руки і відповідаю польською:

— Не знаю!

Тільки те я була в змозі сказати. А з глибини серця йшли інші слова. Хотілося сказати відверто: «Так, я його дружина, а ось його син». Але взяла себе в руки. У голові промайнула думка: «Чи це не провокація?» Я не могла повірити, що священик Граб так швидко мене зрадив (тільки він докладно знав, хто я є). Кажучи це невпевнене «Ні», я стояла напроти нього і дивилась йому прямо в очі. Дитина, мій малий чотиримісячний Зенек, також відчував перед собою ворога, бо все міцніше тулився до моїх грудей. Нарешті енкаведист процідив:

— Ну што, бандєровка? Попалась? — й істерично зареготав. А потім з цинічним посміхом почав ставити запитання:

— Ти не знаєш Орлана? Не пам'ятаєш тієї церкви у Брилинцях, де ви брали шлюб? Ми знаємо все, Граб і Гоза все виспівали. Хоча б зараз можуть тобі все повторити просто в очі.

— То що ви хочете від мене, якщо все знаєте? — відповіла, продовжуючи говорити польською.

— Влаштуємо суд! Такий гучний, показовий — зрозуміла? Ще самого Орлана приведемо до тебе. Добре буде, так? — і знову зайшовся сміхом. Москаль почав підскакувати від радості. Ходив по кімнаті, потирав руки від радості й продовжив:

— Але ж провалилась! Судити будемо. Не вірив, що так легко тебе впіймаю... І скажи нам, де бункер твого чоловіка? Напевно все скажеш, це вже наша справа.

Врешті наближається до мене і каже:

— Ну що, Марійко, чому мовчиш? Боїшся?

Протягом тих кількох хвилин, коли я дізналась, що мене зрадили, у голові закрутилися різні плани та ідеї. Рішення слід було приймати швидко. Вибір не був великим. Він, власне, зводився до одного: в'язниця, а там тортури, суд і смерть. Найбільше в пам'яті залишилися слова «суд», «процес», яким енкаведист надавав великого

значення. Було видно, що їм такий процес потрібний, до цього часу їм не вдавалося зробити щось подібне, бо наші революціонери дотримувалися засади: живими в руки ворога не потрапляти. Тому я постановила негайно покінчити з собою або втікати. Можливості для втечі були дуже обмеженими, бо плебанія кишіла агентами. Найкоротшою дорогою було підійти до вікна і кинутися з дитиною на тротуар. Раптом я змінила план: поклала дитину у візок і вирішила покінчити з собою. Не мала ні права, ні сили, як мама і як людина, вбивати дитину, хоча і не хотіла залишати її на «ласку» цих хижаків. Тверезий розум нагадував про обов'язки перед Організацією. Вони ж про провал не знають. Ворог може використати зламаних людей для різних провокацій. Тому треба втікати і повідомити про все своїх. А якщо не вдасться, то шукати нової дороги до смерті.

Після першої ейфорії злосливої радості енкаведист почав вимагати мої документи. Знову почали обшукувати кімнату і мене. Я взяла сумочку, щоб подати документи. Агент вирвав сумочку і почав її переглядати сам. Не знайшовши нічого, крім документів, спитав:

— А де фотографії? Де фотографія Орлана?

— Не знаю такої людини, то звідки можу мати його фотографію?

— Не знаєш? Побачимо.

Узяв документи в руки і почав питати:

— Прізвище?

— Марія Гонтарська.

— Брешеш! Ти є Марія Крупінська (прізвище з попереднього документа, про який знав священик Граб. Нинішнього не знав).

— Подивіться у документах. Там є моє прізвище.

— Це фальсифікат! Це документ з вашого бандерівського паспортного столу!

— Якщо так думаєте, то не бажаю вас переконувати.

— Все скажеш, сволоч бандерівська, — заскреготів зубами енкаведист.

Тим часом обшук доходив до кінця. Після обшуку повинні повезти мене до УБ, тому належало поспішати. Востаннє беру сина на руки, прощаюся з ним подумки, цілую, благословляю від себе і

від батька. Важким було це розставання, як у кожної мами зі своєю дитиною.

Поклавши дитину у візок, беру пелюшки і кажу енкаведисту, що мушу вийти в туалет. Один іде за мною і стає під дверима. Вікно туалету виходить у подвір'я. Тихо, але швидко влажу у вікно. Піді мною з висоти поверху видно кам'яне подвір'я. Мить. Стрибок — і лежу на кам'яних плитах. Встаю. Ноги, на щастя, цілі й здорові, тільки шкіра обдерта на обох руках. Пробігаю через подвір'я і потрапляю на задню вулицю. За собою з вікон плебанії чую крик: «Удрала! Втекла!» Швидко пробігаю через вулицю і потрапляю у ворота, які ведуть до наступної вулиці. Тут іду вже швидким кроком, ховаючи закривавлені руки. Повернувши кілька разів у різні вулиці, заходжу до знайомої. Купую плащ і хустку на голову, бо вискочила тільки у сукні, і рушаю в дорогу. Маю намір обійти Краків і за Краковом сісти у потяг. Дотримуючись обережності, іду аж на другу станцію за Краковом і сідаю до потягу, який відходить саме в потрібному напрямку. Зважаю на те, що в потязі мене будуть шукати. І не помилилась.

Через кількадесят хвилин їзди я побачила одного з агентів, які були в плебанії. Він мене не помітив. Я відвернулась від нього в куток і вдала, що дрімаю. Мене трохи маскував змінений одяг. Найбільше я боялась контролю документів, бо їхала з пустими руками. Документи залишились у Кракові в руках енкаведиста.

Під час їзди мені вдалось уникнути перевірки документів. Однак я вважала, що у Тарнові потяг затримають довше і з допомогою тамтешніх агентів перетрясуть усі вагони. Треба оминути Тарнів пішки. Так я й зробила. На щастя, у Тарнові потяг таки затримали довше, бо шукали мене, отже, я встигла ще сісти до того самого потягу. Через кілька станцій переді мною як з-під землі виріс один з краківських агентів.

Ми впізнали одне одного. Агент вийшов, і через момент до «мого» вагона почала підтягуватись решта. Увесь час, показуючи на мене, про щось шепталися між собою. Але наразі не просили у мене документи, не зверталися до мене. Один з них сів навпроти мене. Виглядало так, що шансу для втечі немає зовсім. Треба шукати спосіб покінчити з собою. Я попросила свого сусіда, якогось

старшого пана, позичити мені бритву, бо я хочу почистити нігті. Я запланувала порізати собі вени на руках. А тим часом він подав мені ножиці для нігтів. Тоді приймаю рішення вискочити з потяга, який був на повному ходу. Я сиділа неподалік дверей (вагони товарні, у дверях сидять люди). Переді мною сидить убівець. Підійти до дверей — не пустить. Приймаю рішення вискочити з лавки прямо у двері й падати на камінь, який є в цьому місці біля насипу, поруч з рейками. Ще раз у думках прощаюся з синочком і своїми близькими. Момент. Стрибаю! Відчуваю струмінь повітря, удар об землю, лицем об камінь. Зі всіх вагонів чути: «Ах! Розбилась!»

Але було не так! На превеликий подив, відчуваю, що жива. Пробую, чи поламані ноги. Ні. Мене лише пронизує нестерпний біль — дуже забилась. Ноги в крові, лице побите, але можу втікати. Піднімаюсь і біжу, боюся погоні. Недалеко присілок. У полі бачу кілька смуг жита. Тут можна сховатися. Пробігаю повз малого пастушка, який кричить до мене:

— Нехай пані не втікає, потяг поїхав!

Він усе бачить, бо стоїть на іншому боці цвинтаря, а потяг заїхав за поворот. За кілька хвилин кричить знову:

— Втікайте, пані, швидше втікайте, бо потяг зупинився! Вже біжать!

І справді. Потяг проїхав ще з 300 метрів від місця мого стрибка і зупинився. Ціла зграя убівців кинулась у погоню. Спочатку погнали на присілок. У цей момент вони мене не помітили, бо закривали мене цвинтар і жито. Присілок перевернули догори ногами. Я втікала вздовж жита. Сили полишали мене, і я мусила сховатись у житі. Щастя сприяло — мене не знайшли, хоча шукали затято. Я пролежала у цьому житі від 17 години до ранку. Вдосвіта підійшла до найближчої хати, спитала про ситуацію і дізналася все про вчорашню погоню і пошуки. Господарі прийняли мене дуже сердечно. Вони здогадувалися, що я є та, яка вискочила з потяга і яку шукали. Зрештою вони бачили рани на руках, ногах і обличчі.

Звідти полями і лісами йшла пішки до повстанського королівства. Минала дороги і села, передбачаючи, що ворог (який, мабуть, знає напрямок моєї траси) напевно всюди ставитиме своїх агентів. Це була дуже важка дорога, бо переживання останніх днів, голод і

безсонні ночі відібрали у мене фізичні сили, тому я силою волі трималась на ногах і добралась до мети без значних пригод.

Дитину забрали енкаведисти. У котлі спіймали приблизно 70 осіб.

Марічка

Травень 1947 р.

Archiwum Państwowe Lublin, UPA-Zachód. — Teczka № 76. — S.167—169.

Документ 57

ПІСЛЯ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОГО КОТЛА

Військо Польське — Підпис
Військовий Районний Суд
у Жешові — Знак акта — с. 405/48

ВИРОК
іменем Речі Посполитої Польщі

Жешів, 20 травня 1948 р.

Військовий районний суд у Жешові в складі:
Голова: — поручник Панас Зигмунт
Засідатель: — капрал Зелінський Міхал
Засідатель: — капрал Ноґа Казімеж
за відсутності військового прокурора і в присутності захисника за призначенням адвоката доктора Вайнберга Емануеля і за участі протоколіста — секретаря Стшемпки Марії, ознайомившись із цивільною справою Теслі Марії, дочки Стефана й Анастасії з дому Яким, народженої 11 грудня 1927 року в Лонцку Добромильського повіту, української національності, польської громадянки, незаміжньої, що має освіту 7 класів загальної школи і 2 класи торговельної школи, без професії, без майна, постійно мешкає у Маковій Перемишльського повіту, без нагород, судом не каралась,

позапартійна, обвинувачення за ст. 85 карного кодексу Війська Польського.

На підставі всіх обставин, виявлених у процесі судового розгляду, і керуючись приписами статей 3, 240, 245—247 к.к.в.п.

суд визнав:

Громадянка Тесля Марія, дочка Стефана, винна у тому, що протягом часу від грудня 1946 року до дня 18 листопада 1947 року на території Перемишльського повіту Жешівського воєводства була членом нелегального союзу ОУН (Організація Українських Націоналістів), який має за мету відірвати частину території, а точніше південно-східних земель, від Польської Держави, у цій організації виконувала функції друкарки технічного осередку при рідрайоні «Холодний Яр», користуючись псевдонімом «Мотря», — тобто у злочині, передбаченому ст. 85 к.к.в.п. (Дз. У.Р.П. № 6/44, позиція 2),

і за це засудив

громадянку Теслю Марію, дочку Стефана, на основі ст. 85 к.к.в.п. до покарання ув'язненням на 12 (дванадцять) років, а згідно із ст. 46, параграф 1, пункт б і ст. 48, параграф 1 К. — до втрати суспільних і чільних громадянських прав на термін 3 (три) роки та конфіскації всього майна.

На основі ст. 56 к.к.в.п. суд зараховує осудженій у термін покарання позбавлення волі під час тимчасового арешту від 18 листопада 1947 року, і від цього терміну належить відлічувати відбування покарання.

Обґрунтування

У процесі судового слухання встановлено: у грудні 1946 року до дому якоїсь Бахурської Марії у Маковій Перемишльського повіту, де мешкала засуджена Тесля Марія, прийшли кілька членів нелегальної української організації ОУН, які після вербування завели її до Турницького лісу в бункер, де переховувався провідник підрайону організації ОУН «Холодний Яр», псевдо «Руслан». Він же надав засудженій псевдонім «Мотря» і влаштував її друкаркою в технічному осередку при підрайоні, чиїм керівником він був. Засуджена передруковувала на машинці під керівництвом «Руслана» всі нелегальні листи, накази чи доповіді «Руслана», які потім розсилались місцевим керівникам за посередництвом зв'язкових.

Засуджена була друкаркою цього технічного осередку банди УПА до квітня 1947 року, а потім разом з «Русланом» і його підлеглими покинули бункер та перемістились у навколишні ліси, оскільки побоювались викриття бункера Військом Польським.

Від квітня 1947 року засуджена, кочуючи лісом, вже не друкувала на машинці, але була зайнята готуванням їжі для членів банди.

Коли у листопаді 1947 року прибули зв'язкові з території СРСР з метою переведення «Руслана» разом з його бандою, як і засудженою, на територію СРСР, «Руслан» доручив засудженій податися до Перемишля й зв'язатися з його дружиною, з якою хотів попрощатись. Із цією метою він забезпечив для засудженої фальшивий паспорт на прізвище Шиманська Франціішка і дав відповідні доручення, вказавши місце і час, де хотів побачитися зі своєю дружиною.

Засуджена тоді вирушила за вказаною адресою в Перемишль, де потрапила у засідку, влаштовану функціонерами УБ, і була арештована 18 листопада 1947 року.

Зазначене вище було встановлено на підставі пояснень засудженої і долучених до протоколів речових доказів. Засуджена захищалась, що вона не була справжнім членом ОУН, а тільки їй допомагала. Суд тому не повірив, оскільки з самого характеру її праці, яку вона виконувала, перебуваючи у банді, — через її руки, як друкарки, проходили всілякі таємні накази й естафети — явно випливає, що вона сама мала бути членом банди, бо їй цю таємну кореспонденцію довіряли (допускали). Зрештою, сам факт перебування засудженої довгий час у бункері, а потім у лісі з іншими членами банди заперечує її захист.

За цього стану справ суд вважає доведеною вину засудженої Теслі Марії щодо приналежності до нелегальної української організації ОУН — тобто у вчиненні злочину, передбаченого в ст. 85 к.к.в.п. При визначенні покарання суд узяв до уваги дуже щире і без викручувань зізнання засудженої, її дуже молодий вік і життєву недосвідченість, що, безсумнівно, схилило її до злочинної діяльності. Маючи це на увазі, суд призначив їй за доведений злочин відносно м'яку, у порівнянні з провиною, кару.

Голова: — поручник Панас Зигмунт
Засідателі: — капрал Зелінський Міхал
— капрал Ноґа Казімеж

Погоджено:

Керівник секретаріату ВСР у Жешові
(Гаусман Юзеф, капітан)

Кругла печатка з гербом Держави і написом:
Військо Польське. Військовий Район. Суд у Жешові.

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół Prokuratury Wojskowej. — Sygn. 3272/47—48. — K. 9—10.

Документ 58

ЗІ СПОГАДІВ З ЧАСІВ ВОЄННОГО СТАНУ

У темну ніч воєнного стану, десь по десятій, до нашого дому завітав незнайомий гість. Він привітався і перепросив, що не назвав себе, оскільки прийшов від «Солідарності», яка не може афішуватись. І його цікавлять українські справи, життя громади, яка пройшла у польській комуні тернистий шлях. Звернув увагу, що цей шлях почався задовго до комуни, і потекла жвава розмова. Наш гість, доктор інженерних наук, був відважним конспіратором, готовим до найгіршого.

— А якщо програєте?

— То перейдемо на еміграцію і боротимемось далі. До результату.

Розмову завершила пропозиція, щоб описав українські справи, особливо найменше відомі у сучасній історії. Що я через певний період і вчинив. Публікація під назвою «Українці у повоєнній Польщі» з'явилась у розмноженому на гектографі виданні часопису «Обуз» №3 за листопад—грудень 1981 року на с. 34—46 (номер з'явився у 1982 році). Текст я не підписав, пам'ятаючи про візит двох панів о 6 годині ранку в перший день воєнного стану, які просили підписати надрукований аркуш з заявою, що не буду проводити антидержавної діяльності.

— А якщо не підпишу?

— То, пане, будьте ласкаві, одягайтесь.

У наведеній статті я оприлюднив інформацію про краківський котел, влаштований УБ в церкві Святого Норберта. І дуже

я втішився весною... 1993 року, коли серед документів УПА Державного архіву в Любліні я віднайшов розповідь героїні описаної події (док. 56). А в листопаді 1993 року в Державному архіві у Жешові ознайомився з продовженням сумного життєпису — вироком суду (док. 57). Отже, здається, що варто навести фрагменти статті, що показують фон, на якому формувалися ці життєписи молодого покоління воєнних років.

(...) Йшлося про те, щоб викинути автохтонів з рідної землі, довести їх до фізичного знищення через денаціоналізацію і тим самим до ліквідації української проблеми у Польщі. Протягом століть різні володарі ставили перед собою цю мету, але ніхто не зміг прямувати до неї з такою жорстокістю і безпощадністю, як зробили це польські комуністи. (...) Польські товариші випередили радянських як у часі, так і в масштабі заходу; переселення татар з Криму здійснено було лише у 1946 році, коли Польща в цій сфері вже мала значні «досягнення»; кримська акція охопила тільки 179 тисяч людей, що в кілька разів менше, ніж у Польщі. (...)

Заселення Повернених земель тривало вже два роки, поки привезли сюди українців. Їм залишилися розбиті й повністю «вичищені» рештки від колишніх господарств або багатосімейні фільваркові бараки. Оперативні групи керувались урядовою інструкцією, яка наказувала розміщати переселенців так, щоб у селі вони не становили більше, ніж 10% польського населення. Це був доказ, що владі дуже було потрібно створити такі умови, які сприяли б швидкій денаціоналізації новоприбулих. Але траплялися села, знищені до такої міри, що ніхто з поляків не хотів у них селитись. Їх примусово заселяли *елементом з акції «В»,* завдяки чому на мапі Повернених земель утворилися суто українські села. Скільки це коштувало зусиль, людських сліз, скільки тихих проклять дістала за тієї нагоди «народна» влада — нині можна собі тільки уявити.

Над Сяном і Одрою запала дуже глибока ніч. Дві, три чи п’ять родин, кинутих у вороже середовище, особливо до репатріантів із Східної Галичини, замикались у собі, втрачали бажання до розмови і, напевно, тільки думали по-своєму. Краще складалися стосунки у сусідстві з прибульцями з Віленщини. У Кракові атмосфера була жахлива. При німцях Підвавельський град став головним осередком українського руху в Закерзонському краї (так нази-

валися землі, які знаходяться на західному боці лінії Керзона і заселені українцями). Коли підійшов фронт, усі активісти евакуювалися разом з німцями, залишилися тільки ті, хто не брав участі у політичних іграх. І на них звалилась уся ненависть поляків, роз'ятрених варварством гітлеризму і терором бандерівців на Волині та в Галичині. Відчуваючи за собою підтримку суспільства, органи безпеки зайнялися помстою. У Явожні було утворено концентраційний табір, і через нього пропустили всіх українців з Кракова і навіть ближчих і дальших околиць, наприклад із Санока. Люди зазнавали таких пекельних тортур, на які були здатні лише садисти.

Щоб виловити всіх українців, було влаштовано котел у греко-католицькій церкві святого Норберта у Кракові. Коли у неділю парафіяни входили до церкви, функціонери УБ затикали їм за дверима уста, клали зв'язаних у куток і чекали на наступних. Акція припинилася завдяки випадку, коли якась жінка вирвалася з рук агентів і вискочила через вікно, залишивши посіпакам своє немовля. Український художник і графік Лев Гетц, професор Академії Мистецтв у Кракові, розповідав мені під кінець свого життя історію його понадрічного перебування (разом з дружиною) у таборі в Явожні. Після звільнення агенти запропонували їм співпрацю з УБ і мучили так довго, поки подружжя не вирішило вчинити самогубство. Одного дня вони відкрутили газові крани. Сусіди вибили двері, і професора вдалось урятувати, а дружина померла, не опритомнівши.

Напрошується тут певний відступ. Отож переважна більшість польського суспільства до нинішнього дня переконана, що такого роду ставлення українці «заслужили» за вбивства поляків на Східних Кресах під час окупації. Різанина поляків — це беззаперечний факт. Але чи можна у цьому звинувачувати увесь український народ? Не можна замовчувати також іншої справи. Йдеться про захоплення Східних Кресів Радянським Союзом у 1939 році. Совіти твердять, що не захоплювали Кресів, а лише Західну Україну і Білорусь. І мають рацію, бо беззаперечним є факт, що ці землі, колишня власність Київської Русі, потрапили до Польщі завдяки завоюванню, яке принесло більше сліз, ніж користі. Протягом довгих століть, від 1340 року, Польща вела за них воєнні й політичні бої, у 1923 році вболівала про вирішення їх долі у Раді Послів, видирала землю в місцевих бідняків, щоб

віддати присланим осадникам — «захисникам польськості» цих земель. Ледве опритомнівши після майже вікової неволі, вже проводила пацифікацію, відбирала і розбирала церкви, закривала українські школи, виокремлювала з народу групи лемків, поліщуків чи «тутешніх» для зменшення кількості українців, позбавляла праці впертих, які відмовлялися переходити у католицизм. Перед повторним відновленням незалежності вона формувала нову армію на етнічно чужих землях (27-ма Волинська дивізія АК), аби й у майбутньому утримати їх при собі. Чомусь ніхто не здатен подумати, що подібна абсурдна політика призвела свого часу до повстання Хмельницького і різанини шляхти в Умані й по всій Україні. Небажання робити висновки з помилок минулого дало погані результати, привело осадницьку меншість під ніж автохтонної більшості.

Існує певна послідовність. З воєнної пожежі Польща вийшла ще непогано, взявши Вроцлав і Щецін за Львів і Вільно, що було майже поворотом від помилкової політики, хоча і вчиненим під примусом. Попри те у свідомості старшого покоління залишилося почуття кривди, більше засноване на сентименті, ніж на логіці. Ця генерація міркує так: Пястовські гроди — безумовно, але і Червенські — також! Так говорив кожний прихильник Вільна і Львова, не звертаючи уваги на те, що це чуже добро приносить лише нещастя. (...)

З німцями, які знищили мільйони людей і зруйнували країну, Польща збудувала нормальні відносини, переступила до порядку денного над тим, що було. І слушно, бо безкінечне нагадування нічого не допоможе. Тим більше, що це є сильний партнер. Натомість ніхто не змусить негайно до подібного укладання відносин з власними громадянами, нечисленною групою, слабкою і беззахисною. Ніщо не стоїть на перешкоді, щоб приректи їх на знищення.

Але чекають відповіді важкі питання Войцеха Сулевського[1], поставлені 25 років тому:

Звідки у нас стільки шовінізму, холерної зневаги до чужих, звідки брутальна полонізація? Де наші традиції? Де наш правопорядок?

---

[1] У «Обозі» на с. 38 помилково названо К. Залейського.

Документ 59

КОЖЕНИЦЯ

(...) Під час першого виселення (1946) вивезли також 80-річного, хворого і майже паралізованого пробоща Степана Дороша і його дружину такого самого віку. (...) Це було протиправно, бо люди, старші 65 років, не підлягали виселенню. Але це залежало ще від місцевої виселенської комісії. У ній були староста і ще два поляки. Один з них, Лятавець, був бідний і хотів загарбати майно пробоща. Він підмовив дружину священика, аби та віддала йому на зберігання худобу, збіжжя і всю решту. Коли виселенці чекали на транспорт на станції Бобрівка, паніматка послала до Лятавця довірену людину, щоб той дав на дорогу 2 центнери збіжжя і одну корову. Лятавець не тільки не віддав, а ще твердив, що все у нього забрало військо. Це була очевидна брехня. Людей, які чинили спротив виселенню, військо било, силою викидало з хати, при тому грабувало. З собою можна було забрати тільки те, що умістилось на возі. (...) На залишені речі накидались місцеві і немісцеві поляки. Вони навіть виривали дверцята з пічок, замки й окуття дверей. Забирали з собою домашній інвентар, господарське знаряддя, не кажучи вже про худобу. Селяни з плачем залишали рідне село. (...)

Взимку 1948 прийшов наказ розібрати церкву. Не допомогло рішення комісії з Перемишля, що церква є пам'яткою архітектури. Якщо 10 осіб із села підписало згоду на розібрання, то таку церкву розбирали. І в Кожениці знайшлися такі «каїни». Одним з них був польський солдат, який по-п'яному признався: «Буду мати великий гріх, що першим підписався за розбирання церкви». Він помер у 1971 році. Церква хоч і стара, але міцна, і її не вдавалося розібрати руками. Тому два трактори зачепили стіни і роздерли, як мученицю. Люди плакали, не тільки наші, але і поляки. З цього приводу селу обіцяли велике нещастя. З кращого церковного дерева один приблуда-поляк збудував собі хлів, решту розібрали поляки на дрова. Залишилась тільки збоку дзвіниця, мурована, без дзвонів. Старі більші дзвони забрали під час австрійської війни на гармати, а малі забрали для костелу в Лашках.

В останні роки почав приїжджати православний священик з Жапалова, відправляє богослужіння на площі перед церквою, на свіжому повітрі. У той час, коли розбирали церкву в Кожениці, розібрали також церкви у Новому і Старому Менкіші, а в Лашках — тимчасову дерев'яну і нову кам'яну, ще не закінчену. Трохи пізніше розібрали муровану церкву в Лазах і Радимні. Дерев'яну церкву, що залишилась у Бобрівці, і муровані у Маковиську, у Волі Ришковій, у Сурохові поляки, які дбали про своїх пробощів, викинувши іконостаси, перетворили на костели. (...)

У Ярославі ще до 1962 року був молодий український священик Павлишин, який закінчив теологію у Перемишлі. Його не виселили, бо він мав дружину польку. Священик Павлишин мусив відправляти богослужіння у костелі в ризі польського священика. Він мешкав з матір'ю в Ярославі неподалік костелу. Коли Перемишльського єпископа і священиків мали виселити, поляки почали знущатися з їхніх вихованців, завдавали тортур, вкинули до підвалу і тримали їх там зануреними до половини у крижаній воді. Потім виселили, а священика Павлишина звільнили на прохання матері. (...)

У липні 1944 року до Кожениці увійшло польське і радянське військо, а через місяць до правління приступила польська адміністрація. Почалися переслідування і розслідування, хто співпрацював з німцями, хто був колабораціоністом. Таких бойовики негайно забирали і, як правило, ліквідовували. У Кожениці забрали керівника школи М. Галаня, селян арешти оминули. Усе залежало від доносів місцевих поляків. Люди боялись більше, ніж при німцях. У сусідніх Лашках однієї ночі польська боївка з Ярослава вбила 8 українців із сільської нічної варти. Вартовим наказали показати кенкарти. Хто мав з літерою П, того залишали, а з літерою У вбивали на місці. (...)

7 липня відбувалось третє виселення на Повернені землі. Тим разом виселили і старе покоління. Залишились тільки ті, хто мав знайомства у переселенських комісіях або були родичами поляків. (...) Після третього виселення на опустілі господарства приїхала польська біднота з-за Сяну. Староста виділив їм поля, засіяні ще весною.

З роками люди збагатились, купили сільськогосподарські машини, дехто навіть мотоцикли. Могли збагатитись, бо їх було

звільнено від податків, а землю отримували безплатно. Лише через кілька років усі, місцеві й осадники, отримали так званий акт надання і сплачували за поля за низькими цінами. Вийшло розпорядження, що переселенці можуть повертатись через 10 років на свої землі, але не на свої господарства. Вони могли купити собі землю і будинки або за малі гроші найматись до праці у ПГР-ах, створених державою на землі українських селян і колишніх фільваркових полях у Загродах. (...)

Окремі українці, сповнені тугою за рідним селом, приїжджали з Ольштинського воєводства до Кожениці, щоб хоча б подивитись на своє господарство (Гудь, Мокрий, Кульпака, Кондратишин, Катерина і Марія Ситко та інші). За ними стежили міліція і місцеві поляки. Пильнували, щоб приїжджі швидко виїхали. Коли Катерина Мельник просила дозволу залишитись у своїй хаті, кажучи, що не буде довго перешкоджати, бо має вже 82 роки, господар, який мешкав у хаті, — Войтек Кобиляж — повідомив міліцію у Лашках. Міліціонери приїхали, посадили її на віз і завезли на зупинку в Кожениці, щоб поверталася туди, звідки приїхала.

Інших, хто приїхав відвідати свою рідну землю, на зупинці в Кожениці побили так, що ледве залишилися живими. (...) Старші люди тужили і тужать за рідними місцями. А молоді, народжені й виховані на Повернених землях, асимілюються, хоча можуть розмовляти українською і ходити до церкви на богослужіння. Дехто вже навіть імена змінив: Роман — це тепер Юзек, Богдан — це Стах, Мирон — Мілєк і т. д. (...)

(Адже з цією метою виселяли батьків).

Катерина Василькевич. Мої спогади про Коженицю // Ярославщина і Засяння 1031–1947... — С. 443–455.

18*

Документ 60

ЗНИЩЕННЯ ПАВЛОКОМИ

Розповідь інженера Андрія Мудрика з Торонто

Села над Сяном історично українські. Їх мішане населення є результатом багаторічної денаціоналізації, мішаних шлюбів, прибульців з Заходу, а головне, планового польського осадництва. Натиск польської адміністрації інколи призводив до переходу українського населення у латинський обряд (наприклад, у селі Сельниця Перемишльського повіту), але переважно українські села міцно трималися своєї віри. У деяких селах, наприклад у Бахужці, селяни навіть забули батьківську мову, але ще перед Першою світовою війною збудували прекрасну греко-католицьку церкву. Проповіді виголошувались там польською, але богослужіння правились у батьківському обряді й селяни відчували себе «руськими», що було рівнозначним з поняттям «українець».

Назви сіл — Коритники, Кривча, Іскань, Руське Село, Підбуковина, Дубецько, Бахів, Костева, Сільниця, П'яткова, Селиська, Явірник Руський та інші засвідчують, що все Надсяння — це українська земля з українським населенням. Цього факту не змогла перекреслити навіть постійна полонізаторська діяльність польського уряду і польських громадських організацій. Жахливий удар українське Надсяння отримало лише в 1944—1945 роках, коли польські комуністичні банди і місцеві польські осадники почали масове знищення українського населення. Жертвою цих банд стало також одне з найбільш свідомих українських сіл Надсяння — Павлокома. (...)

У селі було лише кілька польських родин. Поляки ходили як до свого костелу в сусідньому польському селі Дильонговому, так і до нашої церкви. Тривалий час головою читальні «Просвіти» був римський католик Юзеф Поточний. (...)

Після Першої світової війни землевласник А.Скржинський поділив на парцелі свій фільварк у Павлокомі. Він робив це у прискореному темпі, оскільки боявся, що Павлокома може

«зникнути» після встановлення нового кордону між Польщею і Україною. (...) Небагато українців отримало парцельовану землю, прийшли за нею і поляки, головним чином із сусіднього Дильонгового. Вони зайняли найкращу землю на так званій Качмажівці, зайняли всю надсянську рівнину: Широкий Плат, За Ямою і На Єзопі. Від того часу посилився антагонізм між прибулими поляками і місцевими українцями. Поляки наполегливо претендують на владу в гміні і, здобувши її, використовують для прискорення процесу денаціоналізації, без вагань застосовують варварські методи нищення українського населення.

Поляки безперешкодно здійснюють свої плани за підтримки власних державних інститутів. Під час першої більшовицької, потім німецької і, нарешті, другої більшовицької окупації вони спритно налаштовують окупаційну владу проти українського населення. Організовані шовіністичні боївки, особливо після розвалу німецького фронту, послідовно ліквідують визначних мешканців Павлокоми:

1. 14 жовтня 1942 року загинув у власній хаті від чотирнадцяти пострілів директор школи Микола Левицький. Його катувало шість поляків: Анджей Ланьчак з Улановського, одружений з Кашицькою; Ян Кусь, син лісничого; два з Дильонгового і один з Барткова, прізвища невідомі.

2. У травні 1943 року на передмістях Динова вбили Івана Карпу, активного культурно-освітнього діяча з Павлокоми.

3. У 1944 році загинули: Євгенія з Коштовських Троян та Іван Шпак.

Винищувальна акція особливо посилилась після відступу німців. Поляки взяли владу у гміні, а оскільки їх підтримувала інтелігенція сусіднього містечка Динів і староство у Бжозові, могли безкарно нищити не тільки окремих осіб, але й цілі гміни.

За таких умов у березні 1945 року відбулось тотальне знищення села Павлокома. Тривалий час не можна було дізнатись про подробиці цієї події, бо польський уряд намагався приховати сліди злочину. Справа прояснилась лише тоді, коли на захід почали пробиратися з Лемківщини члени штурмових груп УПА та українські селяни. Серед них була мешканка села Павлокома Олександра Потічна. Після втрати 23 членів родини у 1950 році вона прибула

з 9-річною дочкою до Канади і в присутності свідків розповіла про перебіг подій, внаслідок яких було знищено майже все українське населення Павлокоми.

* * *

Розповідь Олександри Потічної — мешканки Павлокоми.

Після відступу німців у 1944 році у Павлокомі було обрано гмінну раду, яка складалась лише з поляків, що проживали у польській колонії на Кочмажівці. Українці, які становили у селі більшість, прийняли цей факт спокійно, хоча і з прикрістю. Поляки відразу почали заводити свої порядки. Спочатку заборонили ховати померлих на новому цвинтарі, що знаходився на польському (колись фільварковому) ґрунті, і закрили дорогу до нього. Поховання треба було здійснювати на старому, давно вже переповненому і з цієї причини закритому цвинтарі. Міліціонери з Динова приходили постійно, але замість того, щоб стежити за порядком і ладом у селі, вони переслідували українське населення, наприклад, за наявність у хаті українських портретів та образів: Тараса Шевченка, в'їзду Богдана Хмельницького у Київ і т.п. Отже, почалися взаємні звинувачення, напади на село банд з Бартківки і Дильонгового, у селі почалися пограбування. Впали перші жертви. Вбили Андрія Афтанаса зі Стависьк, Івана Шпака забрали до Бахожа, там катували і вкинули в Сян.

У цей час були арештовані міліцією (без оголошення причин): Войтко Афтанас, Федько Афтанас, Михайло Стець, Іван Кріль, Йосип Федак, Микола Троян, Стефан Вацяк із сином Влодком, Антко Троян, Северко Романик, Йосип Саджуга. Їх відвезли до в'язниці у Бжозові, а звільнили після розправи з Павлокомою.

Напади на Павлокому посилились у грудні 1944 року. Більшовики тоді проводили у Павлокомі військові навчання. Це певною мірою утримало поляків від ширших дій, хоча більшовиків у селі було небагато. На Трьох Королів 1945 року більшовики вийшли із села. Незабаром до села прийшов з Домброви підрозділ у більшовицькій уніформі. Невеликий — приблизно 60 осіб. У цей час через село проїжджали поляки з Динова, Геруля зі швагром Гонсецьким, який мав женитись у Антка Трояна, везли борошно на весіл-

ля. Названий підрозділ забрав їх обох і додатково інших поляків: Радоня Кацпра, Ігнаця Вілька, Антка Трояна з Савчини, Дябла і Катажину Костовську. Всіх повезли у напрямку Яворника. Пізніше поляки стверджували, що це був загін УПА, який розстріляв захоплених у Яворницькому лісі. Слід припустити, що це був більшовицький загін, а фальшиві повідомлення поширювали з метою провокації. На результати не довелось довго чекати. Матері з Динова, Гонсецька і Герулова були кілька разів у попа в Павлокомі, щоб він звернувся з проханням про видачу тіл убитих. Це не мало сенсу, бо Яворник лежить далеко від Павлокоми (...) Тоді «обурені» матері вирушили до староства у Бжозові. У старостві нібито їм сказали: *«Можете робити з Павлокомою що хочете»*. Усі поляки з Павлокоми й околиці зібрались у неділю, під кінець лютого 1945 року, у Динові на таємну нараду. Наступного дня усі поляки з Павлокоми залишили село і пішли у сусідні села. Після їх відходу почалася серія нападів на Павлокому, у якій брали участь Дильонгово, Бартківка, Сельніца, Бахуж, Бахужець і містечко Динів. Організовані банди оточили Павлокому, ходили по хатах і грабували все, що траплялось. На звістку про наближення банд люди ховались у криївках або втікали до церкви, помешкання залишали пустими. Першим спалили дім Антка Коштовського. Першою жертвою була Софія Шпак. Її застрелив дильонговець, якому вона ще встигла крикнути: *«Сташку, за що мене вбиваєш?»* Це чула її мама Розалія Шпак і вирвала онука з рук дильонгівця, бо хотів убити і його. Дитину і себе викупила за 600 рублів, які отримала від більшовика за коня.

3 березня 1945 року о 4 годині ранку ці бандити разом з поляками, які у понеділок залишили село і встигнули повернутись, оточили село зі всіх боків і почали його нищити. Зганяли людей до церкви, страшно б'ючи по дорозі. У церкві залишили вагітних жінок із дітьми до 4 років, решту гнали на кладовище, ставили над викопаними вночі ровами, розстрілювали і відразу закопували. По дорозі на кладовище також немилосердно били. Ще біля церкви обмотали колючим дротом оголеного Северка з Вацяка і били колами так, що кров струмками текла. Попа Володимира Лемця, за розповідями жінок, які були у церкві, на кладовище вивели бартківці й дильонгівці. Прийшли до церкви і кричали до попа, який

благословляв людей: *Кинь це, бо нам і тобі це вже не потрібне!* Вивели його за церкву під липи, били колами і ціпами, потім потягли на цвинтар і там застрелили. Його мати, дружина і діти сиділи у церкві на сходах під іконостасом. Пізніше їх гнали разом з іншими жінками через Бірчу, звідки УПА забрала всіх до Перемишля.

Мої хлопці: Михайло (20 років), Юлько (17), Івась (15), Богдан (7) крадькома пройшли до бабусі, а Любко (19 років) був у криївці у Петра Несторовського. Там був і 6-річний син Петра, Олег. Вони почули таку розмову: *«Цю халупу не чіпати, бо тут українців нема»*. На горищі в Івана Мудрика були: Антін Басараб, Ізидор Стрейко, Петро й Іван Мудрик (власник хати), Богдан Джвік. Вони чули, як син місцевого поляка, Владка Коваля, Юзеф хвалився: *«Коли я зробив два постріли по вуйкові, то він лише ногами загрібав»* — по вуйкові, тобто Петру Нестеровському, який сховався під стодолою, на яку напав Коваль з бандою.

Моїх синів, які втекли до бабусі, забрали на цвинтар і там їх застрелили. Я з чоловіком і Катрусею була в криївці у своїй шопістайні. Там лежала солома, і під неї заховались. Звідти не тільки було видно, але й чути, як поляк Людвік Поточний разом з іншими виводив нашу худобу з хліва. Тоді Людвік сказав: *«Тут шукайте, вони десь тут заховались»*. Коли нарешті погрозили, що будуть кидати запалювальні гранати, чоловік сказав мені: *«Вилізаймо, бо спалять»*. Ми вийшли, і нас забрали сельничани. Я не могла йти, тому мене взяли на віз, чоловік також присів. Привезли нас до церкви. Мене сельничани відвели вбік. Тоді до нас підійшла Рузя з Бартківки і стягнула хустку з голови. Коли я спитала: *«Для чого це забираєш?»* — відповіла: *«Вам це вже не треба, вам прийшов кінець»*.

Чоловіка відвели під стайню Вацяка. Там його обшукали, а мене, після того як вивели всіх людей на цвинтар, загнали до церкви, де вже були жінки з дітьми. Ще з-під церкви побачила, що мого чоловіка приєднали до останньої групи, яку вели на цвинтар. На чолі цієї групи йшов Іван Карпа, без сорочки, з вирізаним хрестом на грудях, з якого лилася кров.

Мені потім розповідала Олександра Федачка, що мій чоловік і Павло Потічний засипали канави на цвинтарі. Рузя Дзячинська з Романиків казала мені, що чула від Катерини Булдис, що та ба-

чила мого чоловіка, застреленого на цвинтарі, але ще не похованого. Вбитих, але ще не похованих людей мусили загрібати поляки, які залишились, як Стах і Вавжко Сьончка та Пантоль. Їх змусили постягувати трупи з села. Усі трупи з Карпівки, Нестерівки і Сьончківки повкидали у бункер на нестерівських полях. Наказали також очистити церкву від крові.

В окремих хатах було багато трупів, бо банда, розгулявшись, стріляла без жалю. Разом з бандами із навколишніх сіл вбивали місцеві поляки. Їм припала керівна роль — показували чужим, де шукати українців. Майже всі місцеві разом з родинами, включно з неповнолітніми, вбивали сусідів і навіть родичів. Шовіністична затятість довела до того, що чоловік виривав у дружини з рук власну дитину, а її, українку, видавав на смерть! Ось «передові» у вбивствах польські родини з Павлокоми: Владислав Коваль, брати Кашицькі, Улановські, Слончка, Теодор Рудавський (його син пізніше загинув в УПА) і з Дильонгової ціла зграя вихованців пробоща Стилінського, звироднілих бартківців, динівців, перехрестів-сельничан і місцевих колоністів-приблуд з Дильонгової. Це вони винні у пролитій крові, яка увійшла у землю української Павлокоми.

Тіла жертв нападу, невинних і беззахисних людей, лежали аж до 28 квітня. Лише після розпорядження з Динова село очистили від трупів, бо боялися, що приїде якась міжнародна комісія. Після очищення села від трупів місцеві поляки і дильонгівці на чолі зі своїм ксьондзом намагались нашу церкву перетворити на костел. Але церковна влада не дозволила, бо у зганьбленому пролиттям крові Божому Храмі не можна правити протягом 7 років. Але цього року католицький священик уже посвятив полякам їхню паску.

Тих, що залишилися живими, а саме жінок і дітей до 4 років, вигнали із села у цей самий день. Просто з церкви нас погнали до Седліск. Гнали Юзеф Кашицький, якісь бартківці, яких знаю тільки на вигляд, і дильонгівці. Їх було шестеро, а нас — приблизно 40. Ті, хто нас гнав, були озброєні. Стріляли навіть у жінок, які не могли йти. Відразу на Гуцовій Скалі застрелили стареньку Анну Саджугу і навіть не дозволили її поховати. По дорозі застрелили Розалію Видру і її дворічного сина, а старшого дали жінкам, щоб ішов з ними. З цим хлопцем пізніше зустрівся його батько, Іван Видра, який перебував у криївці, а потім утік до Яворника, де ми перебу-

вали. Там його схопили сельничани, запрягли у санки і наказали тягнути. Наступного дня його знайшли зі слідами страшних побоїв під мостом з Яворника до Нетребки, з відрізаним носом, виколотими очима, але вже без санок. Його синок з нами був також недовго, помер від виснаження.

Нас довго ганяли по різних селах: із Седліск до Улюча, звідти до Яворника, довше ми затримались у Добрій. Лише у 1947 році нас забрали на Повернені землі. Там сказали: *«Тепер уже мусите бути поляками»*. Нас відвезли до Новогрода, а пізніше до Беляви. Тут я почала клопотання про виїзд до Канади. Завдяки допомозі моїх сестер я отримала згоду американської влади на виїзд, що тоді було важкою справою. За порадою і допомогою знайомого єврея з мого села я зробила подання президентові. Як виняток, я отримала дозвіл і почала готувати документи. Очевидно, що треба було поїхати до Павлокоми. Поїхала. Ані сліду від представництва влади. Усе треба було вирішувати у Динові. В опустілій Павлокомі зустріла небагато людей. Я боялась, і мене боялись. Кілька родин існувало на руїнах і на згарищах. Кожний боявся власної тіні. За документами послали мене до Динова. Там вимагали свідоцтво про смерть мого чоловіка. Я давала докази, приводила свідків, присягала, що бачила поляків, які вбивали, що чула їхні розмови, впізнаю їх. Але суд вперто твердив, що це УПА знищила польське село Павлокому. Щоб довести смерть чоловіка, влаштували слідство і через три місяці видали такий документ:

Сигн. Зг. 11/49

4 листопада 1949 року

П О С Т А Н О В А

Гродський Суд у Динові в особі Судді гр. мгр. Ст. Пастежа, за участі писаря ст. реєстр. М. Ванке, у справі по зверненню Александри Поточної, яка проживає у Павлокомі Бжозівського повіту, щодо визнання померлим її чоловіка Ігнація — після проведеного розгляду

постановив:

визнати Ігнація Поточного, сина Анджея і Катажини Соколік, який народився 3 липня 1895 року в Павлокомі Бжозівського повіту, — за померлого. Днем смерті вважати 31 грудня 1945 року.

О б ґ р у н т у в а н н я

На підставі показань свідків — Анджея Соколіка, Яна Дзячинського і автора звернення Александри Поточної — суд встановив, що Ігнацій Поточний у 1945 році разом з іншими мешканцями гміни Павлокома був захоплений бандами УПА і від того часу слух про нього пропав. Ігнацій Поточний постійно проживав у гміні Павлокома Бжозівського повіту.

Є фактом, що банди УПА вбивали поляків, захоплених таким чином, як у випадку, що розглядається.

Оскільки безрезультатно минув термін 3 місяці від дати оголошення розшуку в Моніторі польському і загиблий не дав про себе жодного повідомлення, а також ніхто не повідомив суду, що він живий, згідно з приписом статті 7 і декретом від 29/8 1945. ДУРП №40, пункт 226 належить постановити, як вище.

Мгр. Ст. Пастеж в. р.
Суддя гродський

Вірно
(кругла печатка суду і підпис)

З цим документом я поїхала і почала клопотати про паспорт на виїзд до Канади. Я отримала його швидко, вже 7 листопада 1949 року, а 26 січня 1950 року виїхала до Канади.

Складаючи ці свідчення, зазначаю, що розповіла лише про найважливіше. Не наводила деталей тих страшних катувань, мученицької смерті, якою вмирали мої найближчі і всі люди з села. Цього неможливо ні розповісти, ні описати. Я бачила таку масу трупів і крові, такий жахливий вигляд мали люди, які мовчки йшли на смерть, особливо старші, які й так стояли над могилою, що не в змозі описати деталей.

Перед моїми очима стоять ці образи, жахаючи мене не тільки тому, що втратила чоловіка, маму, п'ятьох синів, сестер, загалом 23 особи з моєї родини, але й тому, що все наше село зникло з поверхні землі, зникло з вини і від рук тих людей, з якими стільки років разом жили, але, як виявилось, що це не люди були, а звірі. Так само відбувалося в інших селах. Наприклад, в Іздебках зви-

роднілі поляки живими замурували у підвалі нашого найкращого священика, Ореста Калужницького, який там загинув.

[Кам'яну церкву в Павлокомі, политу людською кров'ю, навколишні мешканці розібрали на будівельні матеріали].

Список родин, убитих у Павлокомі 3 березня 1945 року
(у дужках подано кількість осіб у родині)

Афтанас Войтко (4)
Афтанас Андрій (3)
Афтанас Володимир (3)
Афтанас Катерина (1)
Афтанас Катерина (2)
Афтанас Марія (3)
Афтанас Михайло (3)
Афтанас Михайло (3)
Афтанас Петро (1)
Афтанас Степан (4)
Афтанас Федько (1)
Барбарек Михайло (2)
Барбарек Олександра (1)
Басараб Іван (6)
Басараб Катерина (3)
Басараб Наталія (1)
Белець Володимир (3)
Вацяк Іван (1)
Вацяк Іван (1)
Вацяк Йосип (1)
Вацяк Катерина (4)
Вацяк Михайло (3)
Вацяк Степан (4)
Видра Іван (3)
Видра Ольга (3)
Дзівік Юлько (1)
Добуш Василь (3)
Добуш Петро (1)
Карпа Анна (3)
Карпа Іван (3)
Карпа Розалія (1)
Карпа Розалія (4)
Коляса Михайло (1)
Коляса Степан (3)
Коштовська Марія (4)
Коштовський Іван (4)
Коштовський Михайло (5)
Коштовський Осип (4)
Коштовський Петро (1)
Кріль Йосип (1)
Кріль Марія (1)
Кріль Михайло (1)
Кріль Софія (3)
Курись Анна (3)
Курись Ева (2)
Куч Йосип (4)
Ланчак Анна (1)
Ланчак Антін (3)
Ланчак Іван (3)
Ланчак Катерина (3)
Ланчак Микола (1)
Ланчак Микола (2)
Ланчак Михайло (4)
Ланчак Михайло (5)
Левицька Стефанія (1)
Маршалок Войтко (1)
Мудрик Андрій (2)
Мудрик Антін (3)

Мудрик Антін (4)
Мудрик Іван (2)
Мудрик Іван (3)
Мудрик Іван (6)
Мудрик Йосип (3)
Мудрик Катерина (2)
Мудрик Катерина (3)
Мудрик Степан (1)
Налесник Анна (1)
Налесник Антін (3)
Налесник Дмитро (4)
Налесник Іван (3)
Налесник Степан (2)
Несторовська Катерина (5)
Несторовський Андрій (2)
Несторовський Андрій (6)
Несторовський Антін (1)
Несторовський Антін (3)
Несторовський Володимир (3)
Несторовський Михайло (5)
Несторовський Петро (1)
Несторовський Петро (2)
Несторовський Федь (5)
Петрович Іван (3)
Петрович Іван (6)
Петрович Михайло (1)
Петрович Стефан (3)
Потічна Катерина (1)
Потічний Гнат (6)
Потічний Павло (2)
Романик Василь (1)
Романик Іван (2)
Романик Катерина (4)
Романик Куба (3)
Рудавська Анна (1)
Саджуга Андрій (3)
Саджуга Антін (2)
Саджуга Антін (2)
Саджуга Микола (2)
Саджуга Михайло (5)
Саджуга Роман (1)
Свящ. Лемцьо Володимир (1)
Соколик Йосиф (1)
Стець Анна (1)
Стрейко Антін (5)
Стрейко Ізидор (3)
Троян Антін (1)
Троян Антін (1)
Троян Ева (3)
Троян Марія (2)
Троян Михайло (2)
Троян Сенько (1)
Уляновська Анелька (2)
Федак Антін (2)
Федак Дмитро (2)
Федак Катерина (2)
Федак Михайло (3)
Федак Розалія (4)
Федак Северин (1)
Федак Федько (3)
Шпак Андрій (3)
Шпак Антін (3)
Шпак Іван (3)
Шпак Рузя (1)
Шпак Рузя (4)

Всього 324 особи.

Перемишль — західний бастіон України. — Нью-Йорк—Філадельфія, 1961. — С. 211–218.

* * *

Розповідь Івана Федака

(...) Постійно існувала небезпека нападу з боку польських партизанів з АК і БХ, з різних банд, а також Цивільної міліції та НКВД, які взаємно доповнювали одне одного у грабежах і вбивствах беззахисних людей. На початку 1945 року на Надсянні й у всьому Перемишльському не було жодної сотні УПА, діяли лише Кущова Самооборона, боївки Служби Безпеки і люди з цивільної мережі. Вони не були спроможні чинити опір польським силам.

(...) У польських селах навколо Павлокоми: Дильонговому, Барткївцях, Бахужі, Бахужці і Сельниці розміщувались польські партизанські загони, які називали себе аківцями з 5-ї дивізії АК Львівського округу і 27-ї Волинської дивізії АК. Були також місцеві боївки АК і БХ. Я знав про це від моїх вуйків-поляків і від Яна Дячинського. Був він також поляком, часто хвалився, що у польських селах перебуває велика сила АК. Сам він був ковалем. Часто приходили до нього поляки і говорили: *«Тут пагорб, там долина — в дупі буде Україна»* або *«Вже померла Україна»*.

23 січня 1945 року почались напади на павлокомські родини.

Наше Слово. 1992. — 29 листопада (№ 48); 1992. — 6 грудня (№ 49); 1993. — 16 травня (№ 20).

* * *

Злочин покараний?

3.III.1945 року загін Армії Крайової під командуванням пор. Юзефа Бісса («Вацлава») вбив 365 мешканців села Павлокома Бжозівського повіту. Військовий гарнізонний суд у Жешові засудив Бісса за це 4.IX.1945 року на 2 роки ув'язнення.

Eugeniusz Misiło. Akcja «Wisła». — Warszawa, 1993. — S.13.

* * *

Невідомі злочинці...

(...) В цілому переселення до СРСР охопило 484 тисячі осіб, тобто понад 70% українців, які проживали у Польщі, у тому числі Пе-

ремишльського повіту 63 854 особи. Переселення, формально добровільні, пізніше були, як правило, під примусом. Слід підкреслити, що вони не були реакцією на дії Української Повстанської Армії: УПА не вела збройних дій на цій території аж до кінця 1944 року. Не була вона, зрештою, ще організована на польському боці кордону, а її підрозділи вели бої на території Радянської України.

На початку 1945 року посилились дії польського підпілля, спрямовані проти українців. Вони мали характер відповіді за злочини проти польського населення, вчинені УПА та іншими збройними українськими загонами проти польського населення на сході, а особливо на Волині. До найвідоміших акцій цього типу належить вбивство весною 1945 року 356 мешканців села Павлокома, відомого своєю відданістю українському національному руху. Це здійснили мешканці польських сіл Бартківці, Дильонгова і Сельниця, якими керував невстановлений партизанський загін. Такого роду випадки і примусове виселення українців викликали контракції з боку українських організацій. У квітні 1945 року було утворено Крайове Керівництво ОУН для південно-східної Польщі. Одночасно виникали партизанські загони УПА. На території Погір'я розпочали діяльність чотири сотні (роти): «Бурлака», «Громенка», «Яра» і «Ластівки», які утворили курінь (батальйон) «Коника» загальною силою приблизно 400 осіб. Загони УПА намагались протидіяти переселенням. Нищили мости, залізниці, зв'язок, засоби транспорту. Вели також акції помсти, спрямовані проти поляків. Для боротьби з УПА і забезпечення переселень польська влада спрямувала військові підрозділи.

Серед важливіших акцій УПА на Погір'ї належить назвати три невдалі напади на Бірчу, дворазову ліквідацію постерунку МО у Войтковій, напади на штаб 3-го полку піхоти у Кужміні й батальйон піхоти у Жогатині, спалення будівель Старої Бірчі, Боровниці, Дильонгового, Бартківців, Гути Бжуської, Ясениці Суфчинської, Коженця, Сельниці та Войткової. Ці дії не змогли, проте, запобігти переселенням.

У березні 1946 року радянська влада ліквідувала на своїй території структури греко-католицької церкви. Подібне рішення було прийнято і на польському боці кордону.

28 березня 1946 року в засідці УПА під Яблонками у Бещадах загинув генерал Кароль Сверчевський. Невдовзі після цього

Державний комітет безпеки прийняв рішення про проведення спеціальної акції з метою повного виселення з території південно-східної Польщі українського населення і ліквідації УПА. Для цього було утворено оперативну групу «Вісла» у складі кількох дивізій піхоти під командуванням генерала С.Моссора. У період від квітня до липня 1947 року на Повернені землі вивезено приблизно 150 000 осіб української національності, які раніше не виїхали до СРСР, а до кінця цього року були розбиті й ліквідовані всі партизанські загони УПА.

Підсумок 1945—1947 років був трагічний. У результаті братовбивчих боїв на всій охопленій боротьбою території загинуло приблизно 7 000 українців, тоді як на польському боці — 1600 військових, міліціонерів і функціонерів Управління безпеки і 600 осіб цивільного населення. Після виселенців залишилися сотні опустілих сіл, зарослі поля і здичавілі сади.

Stanisław Kryciński. Pogórze Przemyskie. Słownik krajoznawczo-historyczny. — Warszawa, 1992. — S. 29—31.

Документ 61

ЛУБНО

Село Лубно[1] розташоване приблизно на відстані 5 км на захід від Динова. У 1880 році тут мешкало 1200 українців, 676 поляків і 18 євреїв. (...) Шематизм Апостольської адміністрації Лемківщини у 1936 році показував 1976 греко-католиків, приблизно 1300 римських католиків, приблизно 70 євреїв. (...)

[Національні суперечності спостерігалися вже у XVI столітті. Тоді] велика полонізаторка, землевласниця Катажина Ваповська (актом від 23 січня 1593 року) силою відібрала ключі від церкви і перетворила її у римо-католицький костел, а парафіяльне поле пе-

---

[1] В оригіналі Лубна.

редала єзуїтам у Ярославі. (...) У 1722 році лубняни вчинили бунт проти оселення поляків-колоністів. (...)

Під кінець 1943 року в лісах сформувались польські партизанські загони, які почали здійснювати замахи на українських діячів. Першим, хто загинув у власному будинку від рук польського бандита, був голова УДК у Динові — Микола Левицький з Павлокоми. Незабаром загинув Карпа, також з Павлокоми — бухгалтер кооперативу з Динова. Його вбили над Сяном біля Динова. Весною 1944 року польські терористи вбили мешканця Лубна Левковича під час роботи на залізничній колії. Від куль польських бандитів загинув також ідейний душпастир, священик Іван Гайдук, якого за працю, спрямовану на національне самоусвідомлення, Апостольська курія адміністрації Лемківщини перевела з однієї парафії на іншу. Його вбили під Журавцем, біля села Каролівка.

28 липня 1944 року до Лубна увійшла Червона Армія. Вона організувала тут так званий «запасний полк». Одним із завдань цього полку було виловлювання молодих хлопців і, після короткого ознайомлення зі зброєю, відправлення їх на фронт. З Лубна забрали приблизно 30 хлопців. Слід по них пропав. Решта переховувались у лісах та інших криївках. Після відходу совітів поляки розпочали бандитські акції проти українців. Уранці 7 березня 1945 року озброєні польські банди з навколишніх сіл: Гарта, Футома, Виробіска, Весола та інших під керівництвом місцевих поляків почали грабувати і вбивати українське населення. Поділившись на групи по 10—15 осіб, вони оточували по кілька хат, грабували все, що потрапляло до рук, а чоловіків, які не встигли втекти або сховатись, вбивали на місці. Місцеві поляки виконували подвійну роль: самі вбивали і показували чужим українські хати. Бувало і так, що поляк вбивав свого сусіда-українця. Щоб не бути впізнаним, вони надягали на обличчя маски. Серед місцевих поляків у вбивствах українців брали участь: Алойзи Чарнік, тоді 26-річний, Ізидор Мицька — 25 років, Юзеф Кустра — 22 роки (мати українка), Келбасови, Жачкови, Крушкови, Хром'як, Юзеф Сенько, Починяк (прибулець зі сходу) та інші. Головним керівником польських бандитів у Лубні був Міхал Барць (нині чиновник староства у Бжозові), а його помічником був Ізидор Фукса. Терор на селі тривав приблизно місяць. За цей час поляки вбили у Лубні

близько 90 осіб, головним чином чоловіків. Найбільше людей вбито 7 березня 1945 року, коли українці, що не сподівалися нападу, не мали часу сховатись. Не було і мови про якусь самооборону. Українці не мали зброї, ніхто не сподівався такого ганебного варварства з боку поляків. Серед українців почався голод, бо поляки пограбували все, навіть картоплю з підвалів. Ситуація стала загрозливою. Терор, вбивства і голод не припинялись. (...)

Треба було вирішувати: залишатись у селі чи виїжджати у невідоме до СРСР. Вирішили виїжджати. 15 квітня 1945 року совіти прислали підводи і вивезли тероризованих українців Лубна до Санока, а звідти через кілька тижнів залізницею в околиці Тернополя. Виїхали тільки з тим, що мали на собі, бо все майно пограбували поляки. (...)

Вони намагалися знищити все, що українське. Зруйнували церкву і дзвіницю, а камінь використали на будівництво дороги. У плебанії розташували гмінну канцелярію і школу. Зруйнували будинок «Просвіти», матеріал забрали мешканці Уланиці. Хати українців і їхні господарства позабирали місцеві поляки або прибульці зі сходу. На порядку денному були сварки і бійки, бо кожний хотів здобути для себе кращу частину. Наприклад, Ян Голомб, який мотикою добивав українців, сварився з Анджеєм Келбасою за поле Михайла Пудли. Одного дня Келбаса вбив Голомба ударом сокири у голову. (...) У Лубні в стодолі Олекси Трояна бандити знайшли Максима Андруша, Семена Бревка, Івана Трояна, Григорія Воловника, Павла Васінька, а зі стайні греко-католицького пробоща витягнули Богдана Дороцького. Всіх побили, зв'язали руки колючим дротом і напівживих укинули до Сяну.

Перебуваючи у 1964 році в Перемишлі, я мав нагоду розмовляти з наочним свідком побиття Григорія Воловника. Били так, що страшно було дивитись. 13 березня 1945 року кілька польських бандитів прийшли до хати Петра Воловника. Один з бандитів схопив Воловника і кричав: *«Чому не їдеш в Україну?»* — *«Ніхто не наказав туди їхати»*, — відповів П. Воловник. Розлючений бандит ударив Воловника кілька разів ножем, а потім застрелив його, дружину і дочку. Юзеф Кустра, який безпосередньо брав участь у вбивстві, був сином поляка і українки. Молодим хлопцем часто приходив до сусіда Петра Воловника, бавився

з дітьми, розмовляв українською частіше, ніж польською. Пізніше під впливом польського ксьондза (шовініста) Майковського став затятим ворогом українців.

Ізидор Мицька, син Яна (з-під Магури) жорстоко закатував 45-річного Семена Коцелку, поламав йому руки і ребра. Коцелко цілував його черевики і просив, щоб його не вбивав, але це не допомогло. Порізаного і побитого (...) застрелив. Залишилась дружина з сімома дітьми. (...) Микиту Лазора з дружиною і дочкою поляки вбили і вкинули до старого колодязя. (...)

Після виселення українців з Лубна у хаті Михайла Воловника залишились: дочка Меланія і син Павло (обоє каліки), працівниця Єва Васінько (55 років) і Юлія Левкович (каліка, родичка Меланії). Вночі прийшли бандити і наказали збиратись до виїзду в Україну. Згаданий вище Юзеф Кустра, який прийшов разом з бандитами, сказав, що відвезе їх до Динова, де буде вантажний автомобіль, який завезе їх в Україну. Посадили калік на віз. По дорозі нещасні побачили, що їдуть не до Динова, а до порослого кущами провалля, відомого як Росоха. Єва Васінько спробувала втікати, і її першу застрелили, а потім решту.

Декого не вбили і залишили напівживими, вони жахливо стогнали від болю... Потім прийшов з Лубенки Ян Голомб і добивав їх мотикою. Деякі українці не хотіли покидати землі прадідів і залишались у селі зі словами *«що буде, того не минути»*. Поляки обшукували хати, а коли знаходили когось, то вбивали. Так загинули: Степан Бревка, Іван Васінько (син Петра), Михайло Лазор. (...)

Після закінчення війни окремі лубняни поверталися з Німеччини до рідного села. Поляки робили засади на дорозі з Динова до Лубна і вбивали тих, хто повертається, а їхні речі забирали. Одним з цих поляків був Ігнацій Ніцпонь з Казімежувки. За таких обставин загинули: Михайло Троян, Петро Сидор, Михайло Бурдаш та інші. Нестор Лазор, учень української гімназії у Ярославі, був убитий поляками біля Динова, коли повертався з Ярослава до рідного села. Частина вбитих українців-лубнян лежить у спільній могилі на кладовищі, а інші десь у полі, на місці смерті.

Відвідуючи рідне село у 1964 році, бачив Василя Андруса, якого поляки у 1945 році тяжко побили, але не вбили, бо мав

дружину польку. Вигляд мав дуже поганий. Блідий, висушений, маломовний, психічно неврівноважений, його переслідує манія страху, йому постійно здається, що хтось його шукає і хоче вбити. У подібному стані був Михайло Дудка з Динова, також одружений з полькою. Я намагався з ним розмовляти, але на моє питання і зауваження не реагував. Побитого і окривавленого, поляки посадили його на візок, возили вулицями Динова і показували пальцями, іронізуючи і насміхаючись: «*Дивіться, який вигляд має русин*».

При нагоді побував у Динові. Гарну кам'яну церкву Святого Георгія, побудовану в 1910 році на місці дерев'яної з 1814 року, поляки зруйнували за вказівкою відділу культури у Жешові приблизно у 1963 році під приводом того, що бандерівці переховують у ній зброю. У Динові поляки вбили трьох братів Прокопів — Степана, Мирона і Юрка. Юрко у 1939 році був у Війську Польському, брав участь в обороні Варшави від німців. (...)

Напади на українців у Лубні та інших селах, вбивства українців — то не приватна справа чи порахунки окремих осіб. То була широко запланована й організована акція офіційної польської влади проти українського населення. Це підтверджує факт, що протягом 30 днів убивств, грабунку і небаченого терору жодна влада не виступила проти тієї бандитської, варварської акції, не організувала охорони беззахисного українського населення, не навела у селі чи селах лад і порядок. Місцеві злочинці ще й хвалилися ганебними вчинками, були горді цим. І вони не були покарані польською народною владою за свої бандитські вчинки. (...)

Варварські вчинки, вбивства, грабунки, виселення одвічних автохтонів з рідної землі навіки залишаться чорною сторінкою польської історії, вічною ганьбою для поляків, а особливо для тих, що з Лубна.

Филип Т. Васильовський. Українське село Лубна і його трагедія // Ярославщина і Засяння 1031–1947. – С. 481–490.

Документ 62

НАДСЯННЯ ПІД ТЕРОРОМ

Роки війни в Надсянні стали періодом кривавого терору окупантів, метою яких було (...) планове і систематичне винищення цілих сіл, заселених українцями, (...) які були сіллю в оці польських шовіністів. На порядку денному були доноси у гестапо на українську інтелігенцію, вбивства священиків, вчителів та інших провідних особистостей. (...)

Масово винищували населення спочатку польські комуністичні й некомуністичні банди, а потім міліція і військо, які прославилися надзвичайною жорстокістю. (...)

Характерним прикладом майбутніх стосунків може бути випадок, що стався у вересні 1939 року. Тоді до українського села Бoська над Віслоком вступили німці. Один з поляків намовив хлопця з порушеннями психіки, щоб вистрелив у військових з нагана. Німці за це спалили село, застрелили пробоща М. Величка і 25 господарів. (...)

У 1940 році внаслідок доносу поляка, лісового сторожа Адама Штека з Гладишева, який проживав у Здині, гестапо арештувало пробоща Здині, священика Володимира Ардана, за звинуваченням у зберіганні револьвера та іноземної валюти. Гестапо довго тримало його у в'язниці, де його так катували, що після виходу з в'язниці він помер протягом року. У травні 1943 року (...) на полі під Диновом польська боївка вбила активіста з Павлокоми — Івана Карпу. (...)

Смертельним ударом по українському Надсянню був польський терор у 1944—1946 роках, коли польські банди і місцеві польські колоністи почали масово мордувати беззахисне українське населення. Заохоченням до цього була звістка про плани виселення українців з усього Надсяння та інших українських територій, які опинились у Польщі. У всіх польських селах створювались озброєні банди, які нападали на українських селян і змушували до виїзду на територію СРСР. Коли село чинило опір проти таких провокацій, то поляки підпалювали будинки, виганяли людей і дуже з них знущались. А коли дійшло вже до вимушеного виїзду,

боївки нападали на транспорти переселенців і грабували все, що ті везли з собою.

Олекса Конопацький, родом з Глудна, щоденно зустрічав утікачів з лівого берега Сяну, головним чином жінок і дітей, чиїх чоловіків і батьків убили поляки. Банди також переходили на правий берег Сяну, нападали на українські села, безкарно вбивали мешканців, грабували майно і палили будинки.

Під час нападу на Верхню Лещаву нападники пограбували село, спалили кілька хат, побили священика Федеркевича, псаломщика Найдуха і директора школи Степана Крента. Пізніше останнього забрали з собою, поламали йому руки і ноги, після чого у Верхній Лещаві живцем кинули у вогонь. (...)

Варварство поширювалось по всьому Надсянню і сусідніх територіях. У Бірчі поляки підпалили хату Михайла Товарницького, у якій перед цим зарізали його матір, дружину і брата... Банда з 400 осіб напала на село Грозьова, підпалила кільканадцять хат і розстріляла багато чоловіків. Цей розбійний елемент походив з польських сіл Войткова, Лещавка, Кужміна, Бірча. (...)

Про польське «геройство» у Надсянні два відомих польських автори, Щесняк і Шота, у своїй книзі *«Дорога в нікуди»* пишуть:

«7 квітня 1945 року польські банди «Лиса» і «Волиняка» напали на село Сянки і вбили 15 українців, а їхнє майно пограбували. Напали також на Піскоровиці (Ярославський повіт) і вбили під час цього нападу 300 осіб. Під кінець 1945 року на українське село Павлокома (Бжозівський повіт) напала польська диверсійна група «Вольность і Неподлєглость» (ВіН) під командуванням «Вацлава» і вбила 365 людей».

Серед організаторів і провідників польських банд були також ксьондзи, дехто з них вирізнявся просто таки нелюдською жорстокістю й аморальністю. До них належали ксьондз Францішек Журавський і ксьондз Ян Шуль. Ксьондз Журавський, колишній капелан Війська Польського, зібрав терористичну банду майже з 1000 осіб і нападав з нею на українські села. Вбивав священиків і селян, грабував майно вбитих, здійснював найогидніші злочини. Особисто вбив кільканадцять пробощів, серед них священика Анатоля Сембратовича з Бабіц, священика М. Мазура з Тарнавки, священика Івана Дем'янчика зі Скопова, священика Олексія Біли-

ка з Березки та інших. Цей польський ксьондз має на совісті близько тисячі людей, у тому числі поляків. (...)

Банда священика Журавського вирізала у Бахові всіх українців і 80 поляків, у Березці вбила 180 осіб разом із священиком Біликом і його родиною, у Суфчині вбила понад 70 беззахисних жінок і чоловіків. Спалила сотні господарств, забрала тисячі голів худоби, коней, овець, свиней, сотні мішків зерна, домашнє начиння, одяг, сільськогосподарські знаряддя. П'яні нападники вбивали українців і поляків вилами, сокирами, кілками без огляду на вік і стать, забирали все, що потрапило під руки. (...)

Іншим таким збоченцем став колишній пробощ Радехова ксьондз Ян Шуль. У 1945 році він оселився зі своїми парафіянами у селах навколо парафії Врублик Крулевський у Кросненському повіті. Мав намір здобути Врублик Крулевський для себе за допомогою організованих ним самим банд, змушуючи українців до виїзду в СРСР. Банда ксьондза Шуля налічувала 300 осіб і мала сучасну зброю (включно з гарматами).

Протягом усього червня 1945 року відбувалися затяті бої між шулівцями і мешканцями Врублика. Кожного дня з настанням сутінок «військо» ксьондза нападало на Врублик, обстрілювало його і намагалось оточити зі всіх боків. Від вибухів снарядів і гранат загорялися будинки. Мешканці затято боронились: одні пильнували будинки, інші гасили пожежі. Ті, хто мав відповідну зброю, воювали, щоб не допустити бандитів до села. Стрілянина супроводжувалася плачем дітей і виттям псів. Такий стан тривав цілий місяць, поки мешканці не капітулювали і не записалися на виїзд до СРСР. А Врублик зайняли шулівці.

У Врублику Крулевському залишився у плебанії священик Іван Волянський. Різними провокаціями і погрозами поляки змусили його покинути парафію, а його майно захопили собі. Вдень і вночі шулівці нападали на тих українців, які виїжджали до СРСР. Грабували у них рештки майна. Повідомлена про це військова влада вислала до Врублика підрозділи війська і поліції. У селі знайшли сотні гвинтівок та іншу зброю. Військо арештувало родину ксьондза Шуля, а він сам встиг втекти на Повернені землі. За свої «заслуги» він був підвищений до декана і отримав багату парафію в Старих Богачовицях у Вроцлавському воєводстві.

Священики Української Католицької Церкви на всьому Надсянні були окремим об'єктом нападів польських банд. Спочатку вороги вбивали їх підступно, ночами, пізніше нападали на церкви під час недільних богослужінь і вбивали при вівтарях, на очах усіх парафіян.

Таким чином загинув священик Орест Венгринович, пробощ містечка Сенява. Вторгнувшись до церкви під час служби, банда відрубала йому голову, вбила найстаршого сина Олександра і вкинула обидва тіла до палаючої стодоли. У 1943 році в Жукові біля Цешанова бандити вбили священика-декана Мирона Колтунюка, голову філії товариства «Просвіта». Від польської кулі загинув також священик Ярослав Кнейчук, пробощ у Белжці. У 1944 році були замордовані пробощ Грабівця — священик Дмитро Німилович, пробощ Кжешовіц — священик Ілля Федевич, пробощ у Кінському — священик Йосиф Криса, адміністратор Кобильниці Руської — священик Григорій Сивак, адміністратор Валчишовиць — священик Лев Согора, пробощ Міротина — священик Микола Мацюк, адміністратор Волоскова — священик Володимир Радош. Мучили і вбили пробоща Сурохова — священика Михайла Плахту, вбили пробоща Карликова — священика Олексія Малярчика, вбили адміністратора Павлокоми — священика В.Лемця, загинув пробощ у Лещоватому — священик Стефан Конколовський, 80-річний пробощ Уйковиць — священик Іван Сорокевич, застрелили пробоща Радружа — священика Василя Гучка, його тіло прибили до парафіяльного паркана. Загинув від бандитської кулі Перемишльський декан і пробощ Негрибки — священик Петро Войтович, його тіло вкинули до бетонного колодязя, а дружину і сина Ярослава, студента університету, застрелили. До сучасної польської катівні у Явожні поляки вкинули приблизно 20 священиків, і жодний з них не вийшов на волю. (...)

За даними польського історика мистецтва Ришарда Бриковського поляки знищили у Надсянні й Лемківщині 200 церков історичної і культурної цінності. На території Ярославського повіту знищено церкви у місцевостях: Воля Червона (з 1752 року), Коженіца (з 1649 р.), Манастеж (з 1719 р.), Радава (з 1850 р.), Радимно (з 1910 р.); у Радимнянському повіті: Дмитровиці (з 1634 р.), Дусовці (з 1641 р.), Новий Менкіш (з 1869 р.), Орли (з XVI ст.), Лази (з 1893 р.).

Неповний перелік жертв Надсяння, вбитих польськими боївками у 1944—1945 роках

Березка — 250
Бірча — 50
Лещава — 2
Пьонткова Руська — 50
Руська Весь — 10
Скоп в — 120
Рушельчиці — 14
Бабіце — 6
Яворник Руський — 50
Кобильниця Руська — 27
Хотинець — 15
Дембно — 12
Домбровка — 14
Каньчуга — 5
Кжечовіце — 15
Курилівка — 50
Лежайськ — 78
Ожанна — 50
Тарнавка — 20
Бігалє — 50
Коровіца — 15
Стара Весь — 50
Красіце — 50
Негрибка — 3
Ольшани — 10
Бахов — 30
Дубецко — 50
Крамажовка — 5
Кживча — 5
Прухник — 5
Розбор — 5
Болестрашиці — 4
Дрогоюв — 9
Журавіца — 5
Воля Залеська — 7
Замехов — 5
Малковичі — 104
Мацьковичі-Струв — 5
Радимно — 5
Уйковиці — 19
Добра — 40
Домбровіца — 30
Молодич — 33
Піскоровиця — 1000
Цепліце — 25
Горинец — 25
Гураєц — 155
Менкіш — 5
Сурохів — 20
Труйчице — 70
Ярослав — 50
Лази — 17
Павлокома — 365

У цьому неповному списку відбита лише частина трагізму українського Надсяння.

Микола Андрусяк. Кривавий терор польських боївок у Надсянні // Ярославщина і Засяння 1031—1947. — С. 615—620.

Документ 63

В УЛУЧІ

У центрі Улуча височить 300-метрова гора Дубник, а на ній церква-пам'ятка Воскресіння Господнього. Передвоєнна молодь, об'єднана у читальні «Просвіта», дійшла висновку, що саме тут варто насипати могилу і поставити хрест на вшанування пам'яті про українських січових стрільців. На захід від церкви була капличчка, поряд з нею цвинтар, місце спочинку людей, які померли під час І світової війни від страшних хвороб — холери і дизентерії. Саме там насипали могилу під пам'ятний хрест.

У суботу перед Зеленими Святами хлопці хотіли поставити хрест на горі, але побачили поліцію. Дорога до могили була закрита, тому хрест залишили біля церкви і пішли.

І ось неділя, Зелені Свята. Поліція стояла весь час за сто метрів від церкви. Прийшли командир постерунку С. Замощак і його заступник В. Шалайдзевич. Вони ще й сторожа поставили біля хреста, мого тестя Івана Харидчака, заступника старости. А в цей час навколо хреста зібрались діти. Коли у церкві почали співати *«Іже Херувими»,* хлопці схопили хрест і перенесли його на могилу, приблизно за сто метрів. Поліція не помітила.

Наступного дня хрест був зрізаний невідомою особою. Вночі хлопці знову його поставили, хоча і на метр коротший. Через кілька днів чиясь рука знову зрізала хрест, порубала його і ще розкопала могилу.

Через два тижні приїхав повітовий суддя з Бжозова і допитав на постерунку все село. Усіх питав: *«Хто ставив хрест?»* Ніхто не сказав. Але тим не закінчилося. Незабаром арештували Олексу Середницького, Володимира Поливку і диригента нашого хору Романа Солтикевича. Перших двох вислали на три місяці до табору в Березі Картузькій, Солтикевича тримали півроку у в'язниці в Саноку. Звинувачували в тому, що під час навчання музики у Кракові розповсюджував на вулиці антипольські листівки, що ходить по селу і співає підозрілі українські пісні. Його захисник П.Загайкевич довів, що ці звинувачення повністю безпідставні,

сфабриковані поліцією, але все одно Солтикевича засудили на рік ув'язнення за якусь книжку, знайдену у його помешканні під час обшуку.

Така була правда бідного народу, що він і помолитись за полеглих братів не мав права.

Настав фатальний 1947 рік. Усіх вивезли на західні землі, село спалили до останньої хати. Залишилась тільки стара церква на горі Дубник з пограбованими іконостасом, царськими воротами, дзвонами. Могилу розкопали дощенту, а відновлений під час війни хрест чиїсь руки знову порубали на шматки.

Микола Ковальський. Бранево // Наше Слово. — 1991. — № 52.

* * *

(...) З приходом народної влади розпочинається найбільша трагедія Улуча. На початку 1945 року збільшується кількість нападів на Улуч і навколишні села. Нападають переважно різні польські групи з-за Сяну. Йдуть грабувати підрозділи самооборони, ОРМО та інші угруповання, які важко назвати інакше, як бандитськими. Пограбування, вбивства людей, ґвалтування жінок стають їхнім щоденним заняттям. Паніка охоплює село після появи повідомлення про вбивство поляками майже всієї Павлокоми. Кілька чудом врятованих осіб опинились в Улучі і серед них — жінка з двома голими дітьми. (...)

Завдяки рішучим діям УПА напади поляків стають рідшими. Нападники не мають бажання зустрічатися з озброєним населенням. Але у 1946 році, коли починається виселення українців до Радянського Союзу, різні польські групи під крилом Народного Війська Польського підводять голови, набираються відваги. Українські села знову охоплює страх. Нема дня без повідомлення про вбивства людей, знущання з беззахисних дітей, жінок, старих людей.

Переселення до Радянського Союзу мали бути ніби добровільними. Але охочих не було забагато. Виявилося, що людей треба «заохочувати» до виїзду. І тоді почались напади з-за Сяну, зі сторони Вітрихова і Томашова. Грабунки «переконали» частину улучан про доцільність виїзду до СРСР. Але більшість вирішила залишитись. Люди були настільки пов'язані з рідною землею, що ніякий страх не міг змусити їх до втечі.

Десь із середини 1946 року Народне Військо Польське продовжило напади на українські села, залучаючи у спільники різні цивільні групи. Ось як згадує один з таких нападів Іван Добрянський.

На початку червня Військо Польське вдерлося до Улуча. Щастя мав той, хто встиг утекти зі своїм майном (найчастіше корова або кінь) до лісу. Дехто намагався сховати майно у селі, тим пощастило менше. Іван Добрянський із сусідом Іваном Шляхтичем спустились у криївку під хатою. Дружина Шляхтича, Стефанія, пішла до матері Добрянського, щоб бути разом. Після вступу війська до криївки Добрянського і Шляхтича почав доноситись стогін дружини Шляхтича, яку катував якийсь поручник. Незабаром катованих жінок вивели з хати, а військо підклало вогонь під стріху.

Приблизно через три години Добрянський і Шляхтич наважились покинути криївку. Побачили згарище... Чоловіки, які не встигли сховатись, були вбиті. Ті, що втекли з села, уціліли. Солдати вбили біля хати інваліда І світової війни Василя Москаля; поранили, а потім укинули у вогонь палаючого будинку Михайла Сотницького (також інваліда австрійського фронту). Вбили сім'ю Куликів... Тіло застреленого Івана Подоляка солдати вкинули до палаючого будинку. У списку вбитих є також: Онуфрій Тхір з дружиною, Іван Павлівський, Іван Левкович, Іван Клиш і 11-річна дочка його сестри, Захарія Москаль... Більшість убитих загинула у муках: виколювали очі, відрізали язики, ґвалтували...

Принагідно, як розказує Микола Ковальський, забрали 75 корів, 30 коней. Після їх відходу померли побиті Йосип Кібала і Микола Бадирка. Солдати застрелили Миколу Холявку з дочкою Катериною, Миколу Гандзьо, а Тетяну Кулик з глухонімим сином вкинули до палаючої хати. У вогонь вкинули також Софію Кібалу і дочку Андрія Солецького з Боровниці. Всього спалено 24 особи. Подібних нападів було вісім. Село повністю знищене. [Перед війною тут мешкало понад чотири тисячі людей].

У воєнній трагедії вціліли тільки церква Святого Миколая, стара церква на Дубнику і хата Петра Зілецького. Врятовані улучани поселились у навколишніх селах: у Добрій Шляхецькій, Жогатині, Бжежаві. Інші викопали землянки і жили в них аж до акції «Вісла».

Після вивезення улучан їхнє майно було розкрадене або знищене. Від нової церкви пропали спочатку будівельні матеріали, підготовлені для завершення її побудови, потім вікна, двері, бляха. Злодії не визнавали святості. Розгромили дзвіницю і все, що вдалось, забрали. Грабіжники збезчестили могили, між іншим, шляхетське поховання Пілави і Станіслава Смолявських, фундаторів вірменської каплиці. У церквах тоді знищили багато цінних фресок та ікон... В одній з церков, як згадує Микола Ковальський, на місці жертовного столу (престолу) нові «господарі» влаштували туалет. Скласти список втрат неможливо.

Василь Чарнецький (з Улуча)

Степан Мігус. Доля села // Наше Слово. — 22.04.1990. — 22 квітня (№ 16).

Документ 64

ВБИВСТВА У ГРОНЗЬОВІЙ

Наше село належало перед війною до Добромильського повіту у Львівському воєводстві, після війни — до гміни Войткова Перемишльського повіту в Жешівському воєводстві, нині — до гміни Устшики Дольне у Кросненському воєводстві. Від того села залишилась тільки назва, село зовсім опустіло, ніхто там не мешкає. Село майже щасливо витримало німецьку окупацію. Не можу сказати, скільки мешканців було у Гронзьовій, бо ніхто з нас не проводив обліку. Напевно знаю, що у селі було 300 номерів житлових будинків, а в кожному мешкало у середньому по 7—10 осіб. Українських родин було 270, польських — лише 30. У селі стояли старовинна, понад трьохсотрічна церква і невеликий католицький костелик. Ніхто в селі не вживав польської мови, навіть поляки розмовляли українською. Після війни церкву розібрали (як пам'ятка стоїть у скансені в Саноку) і повністю пограбували.

Після проходження фронту в липні 1944 року у нас почали організовувати польську народну владу. У гміні Войткова розмісти-

ли ВОП, створено МО. Від того часу почалися репресії проти української більшості на нашій території. Почалися підпали, і, що найгірше, почали вбивати невинних людей.

Першою жертвою став Стефан Савка (приблизно 45 років). Восени ВОП забрав його до Войткової, через 10 днів його знайшли у колишніх німецьких окопах. Руки і ноги мав поламані, ноги були зв'язані за головою, лежав прикритий ялинковими галузками. Правдоподібно так зв'язаний загинув у вогні.

У цей час військо, МО і ОРМО почали шаліти у Бірчі. Почались підпали, грабунки, побиття. Місцеві люди все частіше мусили втікати до лісу. Це були звичайні провокації польської влади.

Наступними жертвами були Анна і Міхал Сокальські, сім'я у віці 40—45 років. У лютому 1945 року військо з Бірчі напало на село. Анну витягли з хати, розстріляли, а потім кинули під пліт, прикрили соломою і підпалили. Коли на порятунок з кузні прибіг чоловік, його схопили і побили так, що не міг встати. Злочинці підпалили будинок, а коли вже добре палахкотів — живцем укинули господаря у вогонь. Залишилось п'ятеро дітей, наймолодший син мав приблизно рік, найстарший — 21 рік. У цей день було спалено кілька українських хат.

Наступна акція відбулась 23 березня 1945 року. У ній брали участь війська з Бірчі й міліція з Войткової. Тоді загинули:

Іван Маркович — приблизно 60 років. Його страшно побили, прокололи багнетом ніс, аж вістря вийшло ззаду — і так залишили.

Петро Маркович — 21 рік, закатований на смерть. Був психічно хворий, нешкідливий, його вбивство не мало жодного сенсу.

Іван Буць — приблизно 60 років. Помер під час катування.

Теодор Буць — приблизно 55 років. Били прикладами гвинтівок, аж мозки вилізли з черепа.

Григорій Ярош — 45 років. Жахливо катували прикладами гвинтівок, вибиті зуби вбивці вкладали до дірок від багнетів на грудях вмираючого. Помирав у страшних муках.

Більшість мешканців врятувалась від смерті, переховуючись у лісі. Того дня було спалено чверть села.

До того часу Українська Повстанська Армія не втручалась. Повідомлена про події увечері, вона прибула до села. Військо

Польське втекло. На відплату розстріляли 7 поляків і спалили їхні будинки. Це відбувалось у п'ятницю, а в суботу в полудень у селі з'явилися радянські прикордонники. Сфотографували вбитих українців, розстріляних поляків і спалене село, наказали всіх поховати. Обіцяли звернутись до польської влади, щоб такі випадки не повторювались у майбутньому.

На жаль, і надалі тривали акції, в яких гинуло невинне українське населення. Загинули:

Йосиф Мачишин – 35 років. У квітні 1945 року міліція увірвалась до помешкання, витягнула на подвір'я і розстріляла.

Михайло Щепанський – 40 років. Влітку 1945 року був арештований військом з Перемишля. Слід його пропав.

Йосиф Маркович – 23 роки. Влітку 1946 року, побачивши, що наближається військо, почав утікати. Його застрелили, коли перелазив через пліт.

Дмитро Слив'як – приблизно 60 років. Улітку 1946 року його катували понад 2 години, поки не попросив, щоб змилувались і застрелили його.

Іван Цар – 23 роки. Застрелений під час втечі.

Іван Гамадик – 23 роки. У 1947 році військо забрало його з села, наступного дня скатованого привели для впізнання. Потім забрали знову, і більше його ніхто не бачив.

Микола Галущак – 23 роки. Пройшов фронтовий шлях, був двічі поранений. Коли увечері повертався додому, військові спробували його затримати і поранили в ногу. Раненого тримали цілу ніч у стодолі, а відбувалося це у лютому. Уранці виволокли його зв'язаного у двір і застрелили, тіло вкинули у найближчий потік.

Під час акції виселення з села забрали 10 осіб, серед яких був я [Михайло Маркович]. Нас завезли до Явожна. У таборі померли: Іван Копко – 70 років, Іван Сокальський – 70 років. Тих 8, що залишились, звільнили через 9 місяців. Посвідчення про звільнення з Явожна не маю, бо у 1950 році його забрало УБ.

Під час німецької окупації, у грудні 1942 року, мене арештувала поліція і завезла до Кракова, на Монтелюпіх. У січні 1943 року разом з кількома іншими в'язнями мене приєднали до транспорту з Тарнова і завезли до табору Аушвіц-Біркенау (Освенцім-Бжезинка). Після відбору мене направили до табору Саксенгау-

зен-Гайнкель, де я працював до квітня 1945 року. Під час евакуації табору до Гамбурга нас визволила Радянська Армія. Незабаром я повернувся додому.

Дзергонь

Михайло Маркович. З листів до «Українського архіву» // Наше Слово. — 1991. — 31 березня (№ 13).

Документ 65

У ЗАВАДЦІ МОРОХОВСЬКІЙ

«Вбивали українці. І вони розпочали. При цьому не жаліли ні старих, ні дітей, ні жінок». Такі висловлювання були популярні у повоєнній Польщі. Писали про рубання поляків сокирами, різання ножами, розпилювання пилами. Українці у Польщі мусили мовчати. Не могли захищатись, викривати брехню, говорити про те, що Військо Польське і польське підпілля робило з українським населенням. Хто з поляків (крім учасників пацифікації) чув про трагедію Завадки Мороховської, Павлокоми, Горайца, Нового і Старого Люблінця та багатьох інших українських місцевостей? А ці трагедії були. Десятиліттями висіла над ними змова замовчування, але не можна було їх сховати. Бо живуть люди, які бачили ці злочини на власні очі й зберегли все у своїй пам'яті.

— Уперше Військо Польське напало на Завадку Мороховську 24 січня 1946 року, — згадує чотирнадцятирічний тоді мешканець села Володимир Білас. — Солдати прийшли і приїхали возами з боку Морохова і Мокрого. Майже цілий день грабували все, що їм потрапило під руку. Били кожного, хто з'являвся. Мій батько зміг втекти з конем до лісу. Не від поляків, бо, як йому здавалось, жив з ними у згоді. Втікав, бо боявся втратити коня... Уранці наступного дня розбудив мене і крикнув: *«Бери швидко коня і втікай до лісу, військо оточує село»*. Дехто вже встиг утекти. Солдати вже оточили село, я бачив їх у кущах, але вони мене не затримали. На-

певно, думали, що ми про них не знаємо, і не хотіли видати себе. Їдучи далі, я зустрів групу людей, що поверталися з лісу. Вони дуже перемерзли. Про солдатів уже знали, почули ще й від мене, але відкидали саму думку про небезпеку — у селі панувала тиша. Ці люди не думали, що може повторитись такий напад, як попереднього дня. Військо пропустило їх. Увійшли до пастки без перешкод. Коли я заглибився на якихось 200 метрів у глибину лісу, почулися стрілянина і крики з боку Завадки. Була восьма година ранку. Стрілянина і крики про допомогу дуже мене налякали — не знав, що робити, але кінь сам мене привів до людей, які переховувались у лісі. Разом ми рушили ще глибше у ліс. Після тривалого маршу ми зустріли загін УПА. Розказали партизанам про стрілянину і страшні крики з села. Я додав, що село горіло. Кілька партизанів пішло у розвідку. Незабаром повернулися з сумними обличчями. Не хотіли нам нічого говорити, тільки доповіли командирам. Я передчував найгірше, але у глибині душі тліла надія. Але ж там залишились батьки, сестричка, семимісячний братик...

Вже на початку села ми побачили страшну картину — люди, яких зустрів у лісі, коли повертались до Завадки, були мертві. Трупи лежали по всьому селу. Лежали там, де їх наздогнали солдати і закололи багнетами. А вбивали багнетами всіх: дітей, дорослих, жінок і старих. Мого батька, єдиного, застрелили. Стріляли у плечі, коли рубав дерево. Маму з семимісячним братом і семирічною сестричкою наздогнали на подвір'ї. Мамі відрізали язик, усе тіло покололи багнетами. Сестру також закололи багнетом. Брата не було ніде. Під час пошуку поранених люди побачили, що мама ніби поворухнулась. Повернули її і побачили під нею мого братика. Він був увесь у крові, але живий. Мама врятувала йому життя, прикриваючи власним тілом. Але сама загинула у страшних муках.

Важко описати вигляд Завадки Мороховської після тих нападів. З цієї різанини врятувалось хіба що з 10 осіб, а понад сто солдати вбили. Напади повторювалися ще два рази. Але тоді вбивали вже тільки чоловіків, навіть поранених.

Важко зрозуміти цю жорстокість. Тяжко поранена Катерина Томаш — на її очах солдати закололи трійко її дітей — розказувала партизанам з УПА про все, що бачила на власні очі, і з цього скла-

ли протокол. Також розказала, що солдатам допомагали вбивати поляки з села Небещани.

Чудом врятувалась від смерті Маруся Максим. Коли солдати увійшли в село і бігли у напрямку до неї, вона сховалася за бабусю. Заколоту багнетами бабусю онучка потягнула на себе і прикрилась її тілом. І таким чином вижила.

Усіма нападами командував той сам поручник. Їздив на білому коні по селу і пострілами з пістолета добивав поранених. При цьому кричав, що вистріляє всіх, як качок, якщо не виїдемо до Радянського Союзу. Пізніше я зустрів його у Мокрому. Коли його побачив, то почав утікати з братиком на руках. Добіг до хати Йосипа Платоша, який пригорнув нас, сиріт, після цієї трагедії. Молився у душі: якщо офіцер знайде нас, то нехай уб'є нас обох, разом з братом. Мені пригадалися слова мами, що коли прийдуть вбивати, то нехай вбивають усіх, разом з дітьми, щоб не розділили долю нещасних сиріт... Офіцер віднайшов нас і зорієнтувався, звідки ми. Сказав, щоб не втікали, бо вже не вбивають. Але як можна не втікати, коли перед очима чотирнадцятирічного хлопця постійно стоїть постать вбитого татка, закривавленої і поколотої мами і сестри...

Хто вбивав мешканців Завадки Мороховської — не таємниця. У цій страшній акції брав участь 2-й батальйон 34-го полку Народного Війська Польського. Полком командував підполковник Станіслав Плуто. Прізвища поручника, який командував загоном, що вбивав, не знаю, але, напевно, його неважко встановити.

Ця друга, найтрагічніша, акція 2-го батальйону тривала від 8 години до 8.30, найстаршим з убитих мешканців був 70-річний Андрій Максим. Його спалено живцем. Наймолодшою була шестимісячна Кася Іздебська. Їй перерізали горло. Тим разом військо вбило також солдатів, які поверталися додому з Червоної Армії. Це були: Іван Білас — 35 років, Іван Нечистий — 41 рік, Михайло і Петро Іздебські — 22 і 28 років. Ці люди визволяли від гітлерівців, між іншим, і Польщу. Повертались додому, щоб загинути в мирний час.

Мешканці навколишніх сіл розповідали, що військо, яке поверталося з Завадки, мало такий вигляд, ніби йшло з бойні. Солдати закривавлені, кров на обличчях і руках. Свідки цих убивств ще живуть. Чи вбивць знайде справедлива кара?

* * *

25 січня 1946 року 2-й батальйон (цього дня ним командував капітан Кзира) 34-го полку Війська Польського (командир підполковник Станіслав Плуто) о 8 годині ранку зайняв українське село Завадку Мороховську. Акція тривала півгодини. Список жертв (неповний) наводимо за виданням: *Аннали Світової Федерації Лемків.* — № 2.— Каміллус (США), 1975. — С. 168—172. [Перелік подано по родинах].

Білас Катерина (приблизно 60 років), Білас Пелагія (приблизно 50 років),

Білас Ева (36 років), Білас Теодор (65 років), Білас Іван (46 років), Білас Марія (36 років), Білас Софія (7 років),

Білас Катерина,

Бончак Осип, Бончак Марія (дружина), Бончак Катерина (дочка),

Бончак Дмитро (50 років), Бончак Іван (брат),

Циганик Василь, Циганик Катерина (мати), Циганик Іван,

Добрянський Микола,

Дудинчак Анастасія (40 років), Дудинчак Осип (40 років),

Гриньо Іван,

Іздебська Ева, Іздебська Катерина (6 місяців),

Іздебський Михайло, Іздебський Петро (брат),

Іздебський Нестор,

Клемчик Анна,

Клемчик Дмитро,

Козлик Катерина, Козлик Анна, Козлик Ева,

Кирилейза Марія (41 рік, народилась у США), Кирилейза Анна (дочка, 16 років), Кирилейза Катерина (дочка, 15 років),

Кирилейза Катерина, Кирилейза Ярослав (син), Кирилейза Петро (брат),

Максим Андрій (70 років), Максим Марія (дружина), Максим Анастасія (невістка), Максим Степан (10 років), Максим Катерина (4 роки), Максим Анна (1 рік),

Нечиста Анна, Нечиста Катерина (дочка 20 років),

Нечистий Михайло (поранений), Нечиста Катерина (дружина), Нечиста Софія (дочка, 8 років), Нечиста Марія (дочка, 6 років), Нечистий Тарас (3 роки), Нечиста Магдалина (17 років),

Нечистий Андрій,

Нечистий Іван,

Томаш Катерина, Томаш Марія (дочка), Томаш Анна (дочка), Томаш Степан (син),

Жертви Війська Польського від акції 28 березня 1946 року:

Білас Іван (36 років), Білас Теодор (40 років), Добрянський Василь (35 років), Кирилейза Дмитро (48 років), Клемчик Михайло (28 років), Козлик Степан (18 років), Маслюх Іван (46 років), Маслюх Микола (26 років), Маслюх Теодор (26 років), Нечистий Михайло (38 років), Шуркало Яким (40 років).

Жертви Війська Польського від акції 13 квітня 1946 року:

Бончик Володимир (18 років), Добрянський Володимир (15 років), Добрянський Іван (22 роки), Кирилейза Іван (42 роки), Маслюх Орест (27 років), Нечистий Сянько (3 роки).

Стефан Мігус. Запис злочинів // Наше Слово. — 1990. — 15 квітня (№ 15).

Документ 66

САНОЦЬКЕ У СІЧНІ 1946

Інформаційний звіт референтки пропаганди підрайону Санок УПА за січень 1946 р.

Січень я провела в околицях Санока. Вже у попередньому місяці почалась акція виселення у селах навколо Санока. Методи виселення були такі, як завжди. Оголошувалось виселення того чи іншого села, на другий або третій день приїжджало військо, викидало людей з хат, лякало, било і грабувало, особливо тих, хто упирався і не хотів їхати. Військо перебувало у селі лише протягом дня, на ніч від'їжджало до міста. Люди не чинили великого опору. При перших ударах вони ламались і їхали. Але були випадки пасивного опору — втечі. Селяни втікали до інших сіл або відразу після повідомлення про виселення, або по дорозі на станцію.

Села Домбровка Руська, Великі Стружі, Малі Стружі, Заблотці виїхали повністю (може, залишились окремі особи або кіль-

ка родин), не вчинивши жодного опору. Дехто хотів відкупитись від переселення, зібрали: Домбровка Руська — 70 тисяч злотих, Заблотці — приблизно 17 тисяч. Але їм наказали записатись, запевняючи, що виїдуть весною, а наступного дня прийшло військо, повикидало людей з хат і почало вивозити на станцію.

Села Прусик, Загутинь, Саночек учинили сильніший, хоча й пасивний спротив. Військо мало тут клопіт майже в кожному селі протягом двох тижнів, поки люди виїхали. Ці села виїхали не повністю. У Саночку залишилось приблизно 40 родин, у Загутині — близько 30, з Прусика виїхало приблизно 30 родин. Решта розійшлась між місцевими поляками або по інших селах. Три господарі, виселені з Саночка, повернулись із станції й спалили свої хати. Молодь співала на станції українські революційні пісні, малювала на вагонах тризуби, писала антибільшовицькі гасла, сварилася з поляками і т. ін. Робили це, головним чином, дівчата, заангажовані меншою чи більшою мірою в роботі організації. Члени і симпатики з виселених сіл, як чоловіки, так і жінки, майже всі виїхали з родинами.

Під час виселення Військо Польське поводилося з населенням дуже брутально. Били чоловіків, жінок, дітей. Грабували майно, через вікна викидали з хат на сніг голих дітей, на вози вкидали тільки частину речей і так відсилали на станцію. Усе, що залишалося, грабувало військо або польські селяни із сусідніх сіл, причому часто ще на очах виселенців.

Попри це на місцевості панував спокій. Де-не-де тільки приходило Військо Польське невеликими групами, по 30—35 осіб, не роблячи нікому значної шкоди.

20 січня з'явились випадкові групи кількістю приблизно 120 людей з гарматами, різноманітною зброєю і телефонним інвентарем. Ці групи жорстоко ставились до українського населення. Грабували все, що можна, зі звірячою жорстокістю били всіх — чоловіків, жінок, дітей. Часто було так, що вбивали одну-дві особи, арештовували кілька або кільканадцять, забирали з собою і від'їжджали, спалюючи при цьому кілька хат. Отож: Полонна — спалено три хати, побито людей. Мокре, Морохів, Збоїска, Воля Сенкова, Воля Яворова, Токарня — побито мешканців, пограбовано майно. У Токарні злочинці дуже тяжко побили священика і старосту, тримали їх зв'язаними і легко одягненими кілька годин на снігу.

Бухівка — вбито одну особу, побито і пограбовано; Бялухівка — арештовано 6 осіб, наступного дня одного з арештованих знайшли вбитим під лісом. Ратнавиця — вбили трьох людей, забрали 14, 45-річній жінці поламали руки, били чоловіків, заганяли голки під нігті, припікали п'яти свічками. Каліку, який повернувся з більшовицької армії, били по рані на нозі, яка ще не загоїлась. У Карликові вбито 14 осіб, у тому числі приблизно 70-річного священика, його дружину, дочку і 6-річну внучку. Дитину, яку тримала на руках служниця, тричі вдарили багнетом у груди, потім застрелили служницю. Священикові багнетом спотворили обличчя. Інших також покололи багнетами і застрелили. Кілька хлопців були поранені, багато побито, спалено кілька хат. Кілька осіб заарештували і забрали, наступного дня двох знайшли десь у кущах при дорозі вбитими.

У селі Завадка Морохівська наш загін провів бій з бандитами, які грабували село. Злочинці залишили все — міномети, вози з майном і амуніцією, втекли у напрямку польського села Небещани. Наступного дня вони зібрали більші сили на чолі з радянськими офіцерами, які розміщувались у сусідніх селах, вскочили у село і вбили 66 осіб та спалили майже всі хати. Жертвами вбивства були головним чином діти віком до року і навіть піврічні, жінки й старі. Чоловіки рятувались переважно втечею до лісу. Серед 66 трупів було тільки 4 чоловіки, яких застрелено під час втечі з хати. Інших побили прикладами, покололи багнетами, порізали ножами і спалили (6 чи 7 осіб). Видовище було жахливим. На згарищах, у городах, подвір'ях і на дорозі лежало по 3—4 дитини віком від півроку до 5—6 років з розпоротими животами, порізаними горлами, дехто мав по кілька дір від багнетів на плечах, грудях або головах. Цілі родини з 6—7 осіб лежали вбиті, людей вбивали на дорозі, під час праці (одного вбили під час рубання дерева з сокирою в руці). Молоді дівчата мали відрізані груди, порізані ноги. Майже всі тіла були сині від побоїв прикладами, головним чином обличчя і руки. Руки дорослих жертв були покалічені ніби колючим дротом або чимось подібним, кров у їхніх жилах запеклась. Тіло одного старого мало дуже дивне положення — постать на колінах з обличчям, зверненим угору. Правдоподібно смерть наздогнала його під час молитви. Його плечі пробиті багнетом, тіло спалене. Трупи були так спалені, що ледве можна було

розпізнати форму голови й окремих частин тіла. Чотири особи були тяжко поранені. Одна вмерла через півдоби, решта лежали у якихось будах або вцілілих хатах. Де-не-де з родини залишалась одна дитина, старий або стара. Привидами блукали вони по згарищах, безперервно розглядаючи тіла найближчих істот і заламуючи руки з розпуки. То тут, то там чувся роздираючий душу плач.

Акція переселення вразила українську людність. Відсутність нашого загону в цих околицях у першій половині січня породила брак довіри до нас. Люди нарікали, що повстанці про них не дбають, що залишилися беззахисними і не мають іншого виходу, ніж виїзд. Через відсутність загону не було в цій місцевості пропаганди. Прибуття підрозділу і посилення пропагандистської праці у середині місяця підняло дух населення. Воно почало готуватись до переселення, ховати майно, зерно, у деяких місцевостях навіть відновили пости.

Останні події дуже налякали людей, але також трохи загартували. Після убивств, що сталися на тій території, частим стало явище, коли села стоять пусті, поки не з'явиться наш підрозділ. Тоді невідомо звідки з'являється і цивільне населення. Після відходу загону село знову стає пустим.

Настрої людей тут як погода у березні. Змінюються майже щоденно. Поява ворожого війська чи якісь удари з його боку відбирають віру в краще майбутнє, у можливість виживання. А якась, хоча б мінімальна, акція наших підрозділів, коротка розмова з повстанцем чи членом підпілля відразу змінюють настрій. Порівнюючи настрої 3—4 місяці тому і нинішні, можна з впевненістю сказати, що акція виселення змінила маси. Хоча ще не зник дріб'язковий матеріалізм, але ставлення до нас і до ворога, навіть погляди й поведінка змінилися. Вже не чути: «*Йдіть від нас, бо нам хати спалять*», тільки: «*Ой, то вже йдете? Але ж спокій є лише доти, поки ви є тут!*» Нема вже майже хати, яка не хотіла б переховувати повстанця, навпаки, гордими є ті, до кого приходить найбільше повстанців. Йдучи від тієї чи іншої хати, можна майже завжди почути: «*Як будете ще у нашому селі, то відразу приходьте до нас*». Вже не нарікають, що через нас їх вивозять, а покладають на нас усю надію, що врятуємо їх від вивезення. У загонах і окремих повстанцях не вбачають уже дармоїдів, які прийшли переховуватись на їхній території, а бачать справжніх захисників. Все більше зростає довіра до нас і ненависть до ворога.

Особливо гідним подиву є населення Завадки Мороховської. Незважаючи на жахливі вбивства, що їх пережили мешканці цього села, вони ні словом не нарікали на адресу повстанців. Коли загін з'явився, щоб оглянути ту жахливу картину, мешканці кинулись назустріч стрільцям, виливаючи на них увесь безмір нещастя, показуючи найдорожчі тіла. «*Йдіть, мої кохані, подивіться, що вони з нами зробили!* — привітав нас 45-річний чоловік. — *Тут моя дружина, тут трійко маленьких дітей, тут мій батько. А я сам залишився на світі...*» — і захлинувся плачем. «*Ходіть подивіться сюди,* — тягнув за руку семирічний хлопець. — *Тут мій татусько. Вбили його, як рубав дерево. Це мої дві сестри і братик, тут мамуся спалена, я залишився з семимісячною дитиною. Для чого вони мені цього малюка залишили? Що я з ним буду робити?*» Хлопець не плакав, розказував як дорослий. «*Ходіть, діти — побачите всіх. Тут моя донечка, чоловік, тут сусіди, а багатьох уже на цвинтар відвезли. І туди підіть. Чи це повинно їм минутись безкарно? Чи Господь Бог не покарає за те, що зробили з нашим народом? Помстіться, діти, за наші кривди!*» — благала п'ятдесятирічна бабуся. А на цвинтарі нас зустріли кілька похмурих чоловіків, які звозили тіла з села до спільної могили: «*Бачите, як лях з них знущається? Були тут і поляки з Небещан, у військовому одязі. Тут нема нічого, тільки бий гадину, і все! Бо вони нас усіх повбивають!*» До такого висновку приходили також селяни з інших сіл. Але це закінчується ще словами. Кожний оглядається, щоб, не дай Боже, не йти першому, і немає сміливості зголоситись особисто. «*А чому ви не беретесь?*» — «*Як треба буде, то всі підемо*», — звучить відповідь, коли кажемо, що єдиним виходом з ситуації є організована збройна боротьба.

Ставлення до акції виселення дуже негативне. Тут вже не сприймається жодна ворожа пропаганда. Треба визнати, що більшість населення була підготована до тієї акції. Значна частина заховала своє майно і обіцяє не виїжджати, що б з ними не робили. Чи дотримають слова — не відомо, бо, як показує практика, перші села поїхали без значного опору. Можна сподіватися, що села, розташовані далі від міст, вчинять сильніший опір. Ми мали до них кращий доступ, ніж ворог, який не мав впливу на ці села.

Українська інтелігенція (головним чином священики) йде за настроєм мас. Поки маси стоять на висоті завдань, доти інтелігенція, навіть коли вже не впливає на населення, принаймні мовчить. Як

тільки маси охоплює духовна депресія, інтелігенція першою починає сумніватись і голосно говорить, що нічого з цього не буде. Відомі випадки, що навіть коли село чинить опір виселенню, то інтелігенція радить їхати, щоб не було гірше. Не можна сказати, що вона вороже налаштована до нас чи до нашої справи. Ні. Тільки дуже боїться.

Про поляків, як інтелігенцію, так і населення, можна сказати одне: «Лях ляхом!» Кожний з них є шовіністом. Ніби є «прихильний» до українців, «розуміє» значення спільного фронту поневолених народів — але тільки поки не відчує страх. Як тільки знайде найменшу нагоду зробити кривду українському населенню, то ніколи її не пропустить. Під час виселення наших сіл польські селяни грабували майно українських селян, часто навіть розбирали хати на очах господарів. Те саме робила інтелігенція у містах під час вивезення українців. Поляки із сусідніх сіл, переодягнені у військові мундири, грабували і вбивали українців, яких виселяли.

За звітний період я організувала чотири мітинги у селах Ратнавиця, Морохів, Мокре, Чашин. У середньому на них було по 50 осіб. Обговорювали найактуальніші справи:

1. Акція виселення: Як сховатись від виселення? Сховати майно. Вести добру розвідку. Тоді можна сховатись в іншому селі, врятувати життя і залишитись у рідній стороні. Говорячи про умови життя на сході, використовувала розповіді тих, хто повертався з шпиталів, утікачів зі східних колгоспів і листи виселених. У гміні Щавниця було оголошено про другий контингент зерна і м'яса. Я радила не віддавати, бо, крім того, що буде віддане, і так ще будуть грабувати. А якщо добре сховати, то не віднімуть. Не збирати для поляків ні подарунків, ні відкупів, бо це є добровільне пограбування себе. У Чашині якийсь селянин організував збори й агітував за виїзд. Я викрила його зрадницьку роботу і безглуздість зміни віри і обряду.

Більшість своєї праці я виконувала, використовуючи форму бесіди. Вона була кориснiша, ніж мітинг, бо робить можливою дискусію, у якій брали участь усі мешканці, можна було пояснити і розвіяти їхні сумніви. Бесіди я влаштовувала на вечірках, в окремих родинах тощо.

2. У боївках СБ Шугая і Букового я опрацювала такі теми:

1. Що таке держава і що нам дасть наша власна держава.
2. Українська держава як результат боротьби всього народу.

3. Ефективність нашої боротьби.

4. Українська держава тільки на трупі СРСР.

3. На районній нараді кущових передала вказівки щодо пропагандистської роботи серед населення, представила реферат на основі твору *«Психіка мас»*.

4. У загоні «Хрона» мала у двох чотах 17 годин політично-виховних занять на тему: «Внутрішня політика більшовиків». Викладала розділи: I. Прихід більшовиків до влади; II. Період воєнного комунізму; III. Період НЕПу; IV. Період колективізації — селянська проблематика.

Крім того, у всі чоти я передала політичну інформацію з особливим висвітленням українських справ та досягнень нашої боротьби у Фронті Поневолених Народів.

Я провела бесіди на тему акції виселення, прочитала стрільцям лист політичних в'язнів з нагоди Свята Різдва Христового, присланий з тюрми у Саноку. Цей лист справив на стрільців величезне враження. Пізніше вони довго розмовляли між собою, що «вони там чекають, поки прийдемо їх визволяти...»

За інтелектуальним рівнем та національною і політичною свідомістю стрільців можна поділити на дві групи. Половина стрільців, що походять з інших територій, більше розвинута інтелектуально і стоїть вище з точки зору національної і політичної свідомості. Половина стрільців серед місцевого елементу малограмотна, друга половина — неписьменна, їхня національна і політична свідомість стоїть на дуже низькому рівні. Тому виховний матеріал засвоюється нерівномірно: у першій групі задовільно, а в другій — слабо. Особливо низьким є ідейно-політичний рівень новачків, і тому після виселення деяких сіл стрільці, які з них походять, почали дезертирувати. У випадку недоїдання, браку взуття чи одягу відразу чути нарікання, хоча й тихі.

Бойовий дух, як для новачків, добрий. Нетерпляче чекають акцій. А особливо після того, коли повернулась сотня, яка бачила вбитих людей у Карликові і Завадці Морохівській. Стрільці нагадували про акцію помсти.

Ворожа пропаганда майже не діє. Ходили чутки, що будуть пересувати кордон за Львів і Станіслав. Акцію виселення супроводжували більше терор і страх, ніж пропаганда.

Зацікавлення мас і стрільців зосереджене, головним чином, навколо наших рухів, перебігу акції виселення і міжнародної ситуації. Перше всюди звучить питання: «*Як довго це триватиме?* Звичайно, я відповідаю коротко: «*Поки всі не візьмемо зброю і не почнемо захищатись. Поки будемо сидіти вдома, доти не закінчиться*».

(-) Степова

Увага: у підрозділах відчувається недостача паперу, тому стрільці не ведуть записів і не займаються творчістю.

Місце постою, 1.II.46 року.

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 162. — K. 45—48.

Документ 67

САНОЦЬКА ЛІТАНІЯ

У 1946 році, коли до Сяну наближався фронт, українці і поляки до 20 років мусили вступати до Війська Польського. Щоб викрутитись від війни, особливо у Карпатах, поляки вступали в ОРМО і Міліцію Обивательську зі словами: «*Нехай кацапи самі завойовують Польщу*». Почувши, що поляки не хочуть йти до війська, українці почали втікати. Одначе поляки робили облави і впійманих висилали на фронт. Під час третьої облави застрелили Йосипа Крайника. Тоді він мав 45 років. Незабаром така сама доля спіткала його 35-річного брата Миколу.

У березні 1945 року під час нападу польської банди забрали трьох господарів: Миколу Демковича (35 років), Шимка Тиравського (65-річний воєнний інвалід з 1915 року) та Івана Теха (35 років). Усіх трьох розстріляли і вкинули у воду під час переправи поромом через Сян з Тирави Сольної до Мжиглода. Про те, що сталося, ніхто тоді не знав. Наступного дня дружина Тиравського пішла до міліції у Мжиглод. Там розміщувалась польська банда. Їй сказали, що нікого з Добрян тут не було і щоб вона йшла собі додому. Коли вона верталася поромом до Тирави, то побачила, як

бандити вкинули у річку стару жінку і втопили. Через кілька днів вода викинула її тіло на берег біля Улуча. Люди передали це повідомлення до Доброї. Матір впізнав за одягом син Стефан.

Незабаром після цього випадку два цивільних бандити схопили жінку, яка поверталась додому з Тирави. Це була 50-річна Магда Чомко. З неї стягнули одяг, задушили і вкинули у Сян. Її тіла ніхто не знайшов.

Під час облави, яку проводило Військо Польське у червні 1945 року, були застрелені: Іван Ковальський (35 років) з колонії Діло, Михайло Бучинський (35 років) і Йосип Сорока з Семошова, одружений у Добрій, якому куля влучила у плечі.

Ще у грудні 1944 року польська банда з Боровниці перейшла через ліс до Доброї. Під лісом було кілька хат. З однієї забрали Миколу Демковича (1921 року народження), Андрія Гинька (20 років), Степана Дзюрдзевича (35 років) і його брата Михайла (45 років). Їх вивели до лісу, наказали лягти на землю і кинули між ними гранату. Михайла Дзюрдзевича розірвало, братові порозбивало ноги, Гинько був поранений у руку, а Демкович у ногу.

Іван Демкович-Добрянський
Село Яжень Ельбльонського воєводства

Archiwum Ukraińskie, Warszawa. — Sygn. 404/92.

Документ 68

НАДСЯННЯ ВЛІТКУ 1946

Таємно

СИТУАЦІЯ НА ТЕРЕНІ

Доповідь колеги В., виголошена 11 липня 1946 року на першому засіданні Командування Округу УПА по смерті св. п. командира Сурмача.

Висвітлюючи загальну ситуацію в нашому окрузі, буду намагатись говорити лише про найважливіші проблеми.

Вже минув місяць від часу, коли над нашими теренами прокотився ураган виселення, спричинивши повну економічну, родинну і культурну руїну. Перш ніж перейти до опису стану села після виселення, треба згадати останні місяці, найстрашніші місяці, які з кривавими втратами, але пережило нещодавно українське село. Опис цих переживань, тортур і мук колеги знайдуть у *«Теренових Вістях»* за останні місяці. Такого насильства і безправ'я, напевно, не пережив жоден народ у всьому світі. Українців позбавили всіх прав, не тільки людських, бо у світі ще існує право охорони тварин. Українця можна було будь-де застрелити, без права і суду забрати його майно, зґвалтувати дочок на очах матерів, а матерів на очах дочок, і то по кілька одночасно, на вулицях, площах і навіть у церквах. І ще отримати за це похвалу. Я вже не кажу про ненависть, якою нас оточено.

У Люблінці поглумилися з могили полеглих стрільців із загону св. п. Гармаша та інших. Витягнули хрест, а на його місце встромили тичку з соломою, поклали колесо, поставили відро і мітлу, і навколо цього ходили, вигукуючи дикі пісні. Офіцери фотографували цю дику забаву. Цікаво, для чого?

Наслідки такого варварства найбільше відчули села у Любачівському повіті, які лежать під лісом і повністю знищити які обіцяв ворог, намагаючись позбавити нас баз харчування.

Між Горайцем—Любачовом-Гориньцем і шосе Львів—Варшава залишилася справжня пустка. Також більшість сіл на південний схід від Любачова повністю виселено і знищено, наприклад такі, як Суха Воля, Гамарня, Опака. З населення Любачівщини залишилось якихось 204 особи. Села поблизу великих лісів мали більші можливості утриматись. Спустошенню дуже сприяла адміністративна влада, особливо староства, які оголошували спеціальні інструкції щодо повного виселення українців.

Найменше знищеними були села Перемишльського повіту: Торки, Пождзяч, Накло і Стобенець. Майже повністю виселено села Ярославського повіту, що лежать поблизу лісів. Вони зазнали майже повного знищення. З Ярославського повіту виселено 60—70% населення, не враховуючи мішаних сімей. Є села, з яких виїхало небагато осіб, а в інших, навпаки, мало залишилося. На безлісних теренах Томашівського повіту, починаючи від сіл Журавці, Махнів й закінчуючи Ульгівкою, ситуація така сама, як на

безлісних теренах Ярославського повіту, але з тією відмінністю, що там з кожного села виїхало приблизно 70% українців.

Мусимо бути задоволені, навіть горді нашим населенням, бо попри величезний тиск значний відсоток залишився вірним батьківській землі.

Переживаючи фатальний період, український селянин знав, що його чекає в СРСР, який «рай» приготував для нього «геніальний батько», не вірив у брехливу пропаганду і погрози досвідчених енкаведистів, тільки разом зі своїми захисниками, українськими повстанцями, ставав на боротьбу проти своїх ворогів-нищителів. Вірив, що тільки УПА є його захисником і опорою, шукав у нас поради і завжди її знаходив, заплативши не раз за це життям. Такий стан тривав аж до офіційного оголошення, що 30 травня 1946 року закінчується період виселень.

Після таких страждань населення втомлене і потребує відпочинку, спокою, яким би він не був, але такий спокій, щоб можна було загоїти рани, завдані катами під час виселення.

Коли військо від'їхало, селяни почали виходити з лісів і братися до роботи вдома і в полі. У спалених селах застукали сокири, зашуміли ковадла, ніби гриби після дощу, почали виростати нові будинки. Зароїлись людьми поля і луки. У лісах бігали діти, збираючи ягоди. Життя у селах кипіло, як за добрих часів.

Усе треба було придбати, селянин навіть сам не їв, але ніс до міста, бо потрібні були гроші на цвяхи, замки, одяг, взуття і т. ін. І з села під лісом йшли люди до міста з маслом , сиром, ягодами, різними продуктами, щоб потім купити потрібні речі. Тому не раз так ставалося, що повстанцям важко було здобути не тільки масло чи сир, але навіть молоко.

У гмінах Лашки, Радимно і Млини виселення закінчилось на межі квітня і травня. Тут життя вже нормалізувалося. Ця територія швидше «дозріває». Знаємо з практики, що те, що там відбувається, скоро буде у решті гмін Ярославщини і на всій території!

Вже діє державна адміністрація. Використовуючи мрії українців про спокій, вона взялася, з допомогою католицького кліру, з великим розмахом за полонізацію українського населення.

Ярославський староста на сесії гмінних війтів наказав видавати «лояльним» українцям польські документи. Є три види документів.

Для поляків і «стовідсотково лояльних» українців, які приносять метрику від польського ксьондза, видаються однакові документи — «тимчасове посвідчення особи» з рубриками національність і віросповідання. Для менш лояльних видаються посвідчення без рубрики «віросповідання», а для решти — без «національності і віросповідання». Католицькі ксьондзи охоче «допомагають» в отриманні документів з польською національністю. Ксьондз з Вйонзовниці видає польську метрику за 300 злотих з тим, що її одержувач повинен тиждень ходити до ксьондза на навчання польських молитов. Так само чинить ксьондз зі Штубна і ксьондзи з інших польських парафій. Уся ця полонізаційна робота потрапила на сприятливий ґрунт. За ціну спокою люди продають себе. В окремих місцях переміна метрик і здобування за всяку ціну польських документів набрало масового характеру. Ті, хто перемінив метрики, виправдовуються, що вже не могли витримати терору і мусили зробити це задля святого спокою. Але твердять, що і надалі будуть вірними ідеалам незалежної України. Проте є і такі, хто продався і почуває себе поляком. У колонії Ценки чув, як українське населення без ксьондза відправляло богослужіння польською мовою. На питання: «*Чому відправляєте польською?*» — відповіли: «*Ну що ж, змінили вже метрики*». Другий випадок: перед референдумом зустрів двох селян, які питають, чи мають голосувати. Пояснюю їм, яка наша позиція у справі голосування і взагалі щодо Уряду національної єдності.

— Ну, добре, це — українці, а ми?

— А ви що, поляки?

— Ніби так, якби це сказати, ми змінили метрики...

У деяких місцевостях польські ксьондзи приходять в українські парафії. Так було у селі Лази.

Війтам гмін Дуньковиці й Радимно наказано збирати серед населення підписи і прохання про запровадження у селах польських шкіл, священиків і Спілки селянської самодопомоги.

Щоб здобути довіру українського населення, адміністративна влада окремих місцевостей намагалася зберігати нейтральність під час виселення і вину за цю акцію покладала на військо. Тепер влада прагне того, щоб рештки українського населення бачили в адміністрації свого опікуна і захисника. Намагаються завоювати прихильність людей видачею польських документів, а в деяких ви-

падках МО чи ВОП захищає селян від грабунків, допомагає знайти у польських селах пограбоване в українців під час виселення майно і віддає його власникам. При нагоді обов'язково обливають нас брудом, підкреслюючи нашу недієздатність: *«Нехай прийдуть ті з лісу і це зроблять!»* МО і ВОП створюють у селах мережу донощиків, стараються вербувати наших колишніх симпатиків або таких, хто щось знає про наш рух. У Хотинці ВОП завербував до співпраці господаря, у якого розміщувався технічний гурток та інші дівчата з нашого руху, які доносами хотіли змити свої старі антибільшовицькі гріхи.

Польська влада всюди, де тільки може, старається вдарити по нас, відірвати від нас населення. У Сеняві спеціальна комісія оголосила, що виплатить допомогу жертвам нападу різноманітних банд. Люди рушили як по свячену воду, бо за підпис діставали сто чи двісті злотих. Як виявилося пізніше, польські більшовики збирали за мізерну оплату підписи селян, зазначаючи, що потерпіли від «українських банд» чи внаслідок боїв Війська Польського з «бандерівцями». (...)

Спеціальне повідомлення

28.03.47 польське радіо з Варшави передало спеціальне повідомлення про те, що 27 березня ц.р. загинув, потрапивши у засідку, організовану УПА у Саноцькому, генерал Кароль Сверчевський — віце-міністр національної оборони, заступник Жимерського. Життя цього опришка у генеральському мундирі було наповнене розбоєм. Під час війни в Іспанії воював на боці іспанських комуністів у так званій Бригаді Домбровщаків (комуністичний підрозділ, сформований з поляків). Після поразки червоних в Іспанії він перебрався до Москви. Під час німецько-більшовицької війни дослужився у Сталіна до рангу генерала, і з його волі став на чолі II Польської Армії. Тепер вибрався, як кажуть, на інспекцію цих бандитських військ, які послано для боротьби з УПА. Він був старим сталінським посіпакою — колись належав до комуністичної партії, а тепер до ППР (та сама агентура, тільки під іншою вивіскою). Тіло вбитого перевезли літаком до Варшави і влаштували «бальшой пахаронний парад», у якому брали участь: Берут, Жимерський, Гомулка, Циранкевич, представники іспанського комуністичного уряду і ціла зграя сталінських блю-

долизів, так званий «генералітет» і «дипломатичний корпус». За видовищем з цікавістю спостерігали також представники інших держав. Промов на похороні й грому на нашу адресу, звичайно ж, не бракувало. Якийсь сталінський лизоблюд «розпатякався», промовляючи до мікрофона: *«Усе польське суспільство болісно переживає втрату дорогого генерала, тільки маргінальні елементи втішаються тим, що цього разу їх виручили українські фашисти»*.

Напевно, не один поляк чи іспанець (а може, й інші) будуть вдячні тому невідомому українському повстанцю, чия куля вкоротила життя цього міжнародного вбивці. Він пролив чимало людської крові в Іспанії, Польщі й, нарешті, на українських землях, поки дочекався заслуженої кари. (...)

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 162. — K. 195—196, 205—206.

Документ 69

ТРАГЕДІЯ СЕЛА ТЕРКА

Вежховіни, Завадка Мороховська, Павлокома — це назви лише кількох місцевостей, які стали символом мартирології українського населення у Польщі після II світової війни. (...) Нині важко встановити навіть такі основні факти, як дата пацифікації села, кількість вбитих людей, їхні прізвища. (...) Тим більше, що там, де живуть свідки цих трагедій, політичні реалії не заохочували до збирання, а тим більше публікації інформації про злочини щодо українського населення. Прикладом спізнення і занедбання може бути Завадка Мороховська, чиї мешканці були вбиті солдатами 34-го полку піхоти Війська Польського. Донині єдиним джерелом інформації про трагедію цього села є брошура *«Новітні варвари»*, видана у 1946 році підпільною друкарнею ОУН імені Дмитра Сурмача, пізніше неодноразово передрукована.

Напевно, нікого не треба переконувати, яке велике значення має об'єктивна документація жертв трагічного польсько-українсь-

кого конфлікту. Особливо у нинішній політичній ситуації, коли виявилося, що антиукраїнська література, якою довгі роки «годовано» польське суспільство, була не тільки елементом, але специфічною рисою комуністичної пропаганди.

Не маємо наміру відплачувати тим самим. Хочемо тільки відтворити правду тих днів, коли взаємна, трагічна ненависть була причиною невинних жертв з обох боків. На нас, живих, лежить обов'язок врятування їхніх імен від забуття. Чинимо це з надією, що все погане і трагічне в минулому польсько-українських стосунків вже більше ніколи не повернеться.

Друкуємо фрагменти двох розповідей про село Терка Леського повіту, у якому 9 липня 1946 року підрозділ 36-ї комендатури ВОП з Волковиї вбив 33 особи. (...) Шукаємо також свідків та інформацію про пацифікацію сіл: Кобильниця Руська (26.II.1945), Старий Любінець (21 і 23.III.1945), Гораєць (6.IV.1945), Піскоровиці (IV.1945), Ніновиці (VII.1945), Кальниця (X.1945), Мигова (17.XII.1945), Ляхава (1.I.1946), Яворник Руський (16.II.1945 і 23.VII.1946) та інших, про які до цього часу не знаємо.

Еугеніуш Місіло
(Директор Українського архіву у Варшаві)

* * *

До 1945 року село Терка налічувало лише 110 хат і стільки ж родин, у тому числі приблизно 100 українських родин, 8—10 польських і одну єврейську. Перед війною єврей, як і всюди, тримав корчму. У селі була кам'яна церква Святого пророка Іллі, побудована 1935 року. Останнім пробощем був священик Лев Сальвицький, який народився у Великому Круглі, біля Перемишля, одружений був із сестрою моєї мами. У 1946 році він виїхав в Україну майже з половиною мешканців нашого села. У 1953—1955 роках церкву розібрали місцеві поляки, один з них збудував стайню з церковного каміння. У селі була також читальня «Просвіти» і кооперативний магазин, його тримав мій батько. Сільська початкова школа, у якій працювали учитель і вчителька, відкрилась лише під час німецької окупації. Також було організовано дитсадок. Учителями були місцевий українець і українка з Санока. Під час проходження радянських військ у 1944 році німці обстріляли село арти-

лерійським вогнем. Убиті й поранені були також серед цивільного населення.

Відразу після просування фронту на захід, визначення східного кордону і створення органів безпеки, МО й ОРМО на українські села почали нападати банди, головним чином з Волковиї. Місцеві поляки, які переважно становили меншість щодо українського населення, не були лояльними до українців. З метою оборони села від грабіжників, яким МО і ОРМО сприяли, українці створили «кущі» самооборони. У 1946 році частину села переселили на Радянську Україну, решту українських родин депортували у 1947 році на Повернені землі. У селі залишились тільки місцеві польські родини. До них переселилися поляки із сусідніх сіл: Полянки, Студенного, Завіс та інших. Нині у Терці мешкає приблизно 35 польських родин.

* * *

На початку липня 1946 року Військо Польське оточило Терку і влаштувало облаву. Всіх забрали і пішки погнали (5 км) до Волковиї. Там їх загнали до огородженого колючим дротом майданчика біля костелу і так тримали два дні. Серед ув'язнених була моя мама і нас п'ятеро: чотири хлопці — Роман (13 років), я (11 років), Юліан (9 років), Володимир (3 роки) і сестра Маруся (5 років). Місцевий поляк з Терки, Францішек Богацький, був чоловіком моєї тітки. Він попросив військових, щоб звільнили нашу родину. Військові погодились. Ми з мамою вийшли вже з Волковиї, коли мама наказала нам, старшим хлопцям, Романові, мені та Юліанові, йти додому, а сама, взявши наймолодшого Володимира на руки, а Марусю за руку, повернулась до Волковиї просити військових про повернення корови і коня, бо у Терці забрали все живе. Мама з братом і сестрою вже не повернулись. 6 липня 30 затриманих за дротами мешканців Терки, жінок і дітей, привезли возами назад, до Терки, і загнали до хати Михайла Дрозда, останньої у верхній частині села в напрямку села Студенне. Хату зачинили, підпалили і нікого не випустили. Згоріло 28 осіб, серед них моя мама, сестра і брат. Якимось чудом врятувався тільки один хлопець, Василь Соняк, який сховався під піччю. Пізніше пішов із загонами УПА і, мабуть, загинув по дорозі на захід. Другий, Іван Небора, втік з палаючої хати, був поранений

в обличчя, але вижив і в 1947 році депортований на Західні землі, до села Свенте, біля Старгарда Щецінського.

Цього самого дня Військо Польське спалило майже все село, вбило ще 5 старих людей у хатах, у тому числі мого дідуся з боку батька — Дмитра Вайду, який тоді мав 84 роки. Його вбили біля кузні, на яку тяжко заробляв на шахтах Америки. Військові наказали місцевому полякові Гжегожу Паславському позбирати по домівках і поховати спалених і вбитих людей. Під вечір військо виїхало. Наступного дня, 7 липня, я пішов з тіткою Розалією, сестрою мами, на згарище і побачив збиті в одну масу спалені тіла. Я ще не дуже уявляв, що сталося. Там були моя мама, брат і сестричка. Тітка Розалія кричала з розпачу: *«О Боже мій, що вони зробили!»*. Проходячи з тіткою повз кузню, побачили вбитого дідуся. Тітка забрала мене, ми йшли через пусте і спалене село, заглядаючи до недопалених хат. У них ми знайшли решту вбитих. Гжегож Паславський кілька днів збирав тіла і звозив до спільної могили на цвинтарі біля церкви.

Колись, уже дорослим, я відвідав рідне село. Розмовляв з Гжегожем Паславським. Він сказав мені: *«Я добре жив з твоїм дідусем, а на могилі треба поставити пам'ятник»*. Там тепер стоїть пам'ятник, на таблиці 33 прізвища (написані польською) невинних жертв села Терка. Проектували його і виконали терчани у Старгарді Щецінському, відтранспортували до рідного села і поставили на спільній могилі. Адміністративна влада не протестувала, а місцеві старші господарі-поляки, які знають українську, говорили: *«Якийсь пам'ятник їм мусить бути»*. Цей пам'ятник там стоїть донині.

Перед тією трагічною подією Військо Польське під час нападу на село вбило 19-річного хлопця Осипа Корнаса. У відповідь УПА повісила двох донощиків. Одним з них був поляк, прізвища не пам'ятаю (Ян Ганкевич. — *Е. М.*), другим — українець Михайло Лошиця, син якого Гриць Лошиця брав участь у цій акції разом з військом і носив мундир польського солдата. Можна здогадуватися, що це була форма трагічної помсти за ту смерть — 33 невинних жертви. Більшого озвіріння не можна було придумати, тим більше, що робило це військо, що підпорядковувалося державним та судовим органам, які називають себе народними і демократичними.

Ті, хто тоді втік із села до лісу, як мій батько і ми, діти, почали повертатися на згарище. У кожній вцілілій хаті мешкало по кілька родин. Люди оплакували своїх найближчих, не знаючи, яка ще доля їх чекає.

Так минула зима, а весною почалася нещасна акція «Вісла». На кінець квітня 1947 року решта терчан, конвойовані військом, залишили рідне село і були депортовані на Західні землі. Вони могли забрати з собою тільки те, що було під рукою, що ще не було пограбоване чи спалене. Одних везли на возах місцевих поляків, інших гнали пішки до найближчої залізничної станції Лукавиця.

Але не всім було дано доїхати. Багато чоловіків різного віку арештували по дорозі, на станції Лукавиця. Арештували і мого батька, повезли його разом з іншими у невідоме. Нас троє — найстарший брат Роман, я і Юліан, залишилися серед депортованих. Під час транспортування нами опікувались чужі люди.

Батька вкинули до табору в Явожні. Нас, хлопців, забрали господарі-поляки з містечка Сухань (Щецінське) до праці у господарствах. Довго ми нічого не знали один про одного, хоча жили в одній місцевості. Батько якось пережив Явожно, хоча втратив здоров'я і помер у віці 52 років.

Дідусь з боку мами, Василь Бурмич, мав 5 синів. Два старших, Михайло і Володимир, були в УПА. Володимир загинув як боєць УПА у Чорному Леського повіту, а Михайло нелегально перейшов в Україну і там якось вижив. Діда і трьох молодших синів — Ярослава, Степана й Івана — військові поляки дуже били, катували і мучили за старших синів і братів Володимира і Михайла. І так їх нещасних депортували в Україну.

Та трагічна картина, яку я бачив ще дитиною, стоїть перед моїми очима дотепер. Минуло вже 44 роки, і я хотів би її забути. Не розповідаю про мою трагедію своїм дітям, бо не хочу засмучувати їхнього молодого життя, але стає прикро і тяжко, коли в різних місцях з'являються публікації про ті часи, принизливі й образливі для людей з мого села, які потерпіли і зазнали такої недолі, публікації, що ображають мій народ, такі хоча б, як видана недавно у Польщі книга під назвою *«Піонери. Спогади бещадських осадників»* з передмовою Броніслава Голембйовського (Жешув, 1975), а в ній чималий розділ Францішка Ганкеви-

ча, місцевого поляка, довоєнного війта села Терка під назвою *«Пережив шматок історії»*.

Саме це спонукало мене до опису трагедії моєї родини, мешканців мого села, долі мого народу, щоб показати правду.

**Список мешканців Терки,
вбитих 9 липня 1946 року**

Вайда Дмитро — 84 роки
Вайда Іван — 25 років
Вайда Антоніна — 32 роки
Вайда Марія — 5 років
Вайда Володимир — 3 роки
Дрозд Михайло — 44 роки
Гнатишин Анна — 50 років
Гнатишин Ева — 4 роки
Гусейко Марія — 62 роки
Дяк Анна — 90 років
Дяк Матвій — 65 років
Дяк Пелагія — 40 років
Дяк Марія — 35 років
Дяк Розалія — 7 років
Дяк Розалія — 23 роки
Корнас Марія — 55 років
Корнас Катерина — 19 років
Лазоришин Ева — 75 років
Ліберна Катерина — 29 років
Ліпкевич Михайло — 70 років
Осташ Михайло — 66 років
Осташ Катерина — 66 років
Поливко Олена — 60 років
Романцьо Микола — 83 роки
Романцьо Пелагія — 50 років
Романцьо Марія — 14 років
Скончей Анна — 51 рік
Семчак Марія — 75 років
Станьчик Григорій — 43 роки
Тима Дмитро — 31 рік
Хомий Микола — 52 роки
Цокан Катерина — 60 років
Щерба Микола — 69 років

Ярослав Вайда // Наше Слово. — 1991. — 10 лютого (№ 6).

* * *

Десь наприкінці червня 1946 року, вже після переселення в Україну, Військо Польське пішло на Кічеру. Солдати зайшли до господаря Гриця Станьчика, жорстоко його побили, вимагаючи, щоб розказав, чи приходять до нього бандерівці. Почувши негативну відповідь, почали немилосердно його бити, поки не знепритомнів. Тоді підпалили хату, і він у ній згорів. Залишилась дружина з малими дітьми, без чоловіка і без хати. Це був дикий, катівський спосіб Війська Польського — вбивати і палити людей живцем.

Українські партизани часто заходили до села за продуктами. Поляки мстили за це українському населенню. Чому давали продукти?

Люди мусили давати, бо боялись і тих і тих. У Терці були доносщики, які інформували військо, що відбувається у селі. Українські партизани вирішили, що це треба перевірити. Прийшли до села, забрали поляка Яна Ганкевича і українців — Івана Дрозда, Михайла Лошицю та його сина Юрка (у спогадах Ярослава Вайди — Гриць. — *Ред.*), який перед війною перехрестився на католика, а також Дмитра Мастиляка, також українця. Це було 1 липня 1946 року. Мастиляк після виходу з села почав упиратися, питав, куди і для чого його ведуть, і не хотів іти. Його застрелили на місці. Івана Дрозда випустили. Решту забрали до лісу. Там влаштували суд. Ян Ганкевич і Михайло Лошиця були засуджені до кари на смерть через повішення. Вночі привезли їх з лісу до Терки і повісили в центрі села, на грушах між хатами біля дороги. Юрек Лошиця пропав безвісти.

Над селом нависла чорна хмара смерті. Вранці поляки побачили двох чоловіків, повішених на грушах, і відразу повідомили війську у Волковиї. Людей охопив страх, бо ніхто не сумнівався, що поляки будуть мстити. Але ніхто не припускав, що жорстокість набере таких розмірів, що за одного повішеного поляка будуть палити цілі групи беззахисних, невинних людей, у тому числі матерів, дітей і немовлят.

Українська молодь покинула село. Вона переховувалась у лісі за селом, ночувала на луках у стогах сіна (це вже був період сінокосів). Старі люди збирались на ніч по дві родини і спали в хатах разом.

На світанку 3 липня поляки оточили Терку, розбудили мешканців і наказали покинути село, при цьому знущались і били. Сказали, щоб забирали з собою майно, одяг, корів, коней і вози. Приблизно о 7 годині зібрали з села старих людей, матерів з немовлятами, жінок і підлітків та погнали до військового штабу у Волковиї. Багато щасливців з цього натовпу змогли по дорозі втекти і сховатись у полі серед хлібів чи в лісі.

У Волковиї цивільні поляки і військо, ніби голодні оскаженілі вовки, вишкірені на цих бідних, невинних людей, розпорядилися відвести їх під сильним конвоєм назад, до Терки. У групі було лише три чоловіки, решта — матері з немовлятами, жінки і діти від року до дванадцяти років. Капітан ВП у Терці сказав: *«Пропало три наших мужики, але маємо тих трьох українців, то їх і вб'ємо»*. Але ж повісили лише одного поляка і двох українців! Поляки —

земляки з Терки ричали, як найгірші дикуни, до капітана і солдатів: *«Всіх повбивати, всіх повбивати...»*

7 липня 1946 року в хаті Миколи Єриста поляки спалили трьох старих українців: Михайла Осташа, Матвія Дяка і Миколу Хомия. Всю трійку зв'язали і повели до хати біля церкви. Старі плакали, благали про помилування. Полум'я рвонулось угору, а плач, вереск і благання було чути аж у лісі, поки нарешті не замовкли. Так горіли живі люди. Чорний дим з палаючих мучеників рвався під небеса[1].

9 липня 1946 року солдати ВП під командуванням капітана загнали матерів з немовлятами на руках до хати Миколи Зубала у верхній частині села. Спочатку стріляли по них через вікна, потім підпалили будинок. Дванадцятирічна Марійка Романцьо пробувала вислизнути і втекти через вікно. Була поранена у ногу, але вискочила й уникнула б смерті, але злочинці впіймали її і кинули у полум'я палаючої хати. Крики, плач і стогін з палаючого будинку відбивалися луною в лісі й долітали до людей, які там переховувались. Це горіли мучениці зі своїми дітьми за свою кохану землю прабатьків, зелені Карпати, Лемківщину.

У палаючій хаті під столом було сховище для картоплі. Василь Соняк знав про цю «криївку» і відразу сховався у ній, засуваючи за собою дверцята, що маскували її. Коли хата згоріла, він вийшов з цієї ями. Побачив, що війська вже нема, і втік до лісу. Там пересидів до вечора. Потім пішов до села Студенне, а звідти перебрався до лісу, до своїх, до мами. І він, і мама боялися, що поляки можуть його впіймати і вбити, щоб не розказував, як свідок, про спалення стількох людей. Хлопець пішов до українських партизанів. Пізніше говорили, що Василь пройшов з партизанами чехословацький кордон і перебуває у Франції.

Американські документи Тимка Лавера врятували життя чотирьом особам, які мали бути спалені у групі. Це була дружина Тимка — Тетяна, їхні дочки Анна і Марія та мама Тимка — Олена. Дружина Тимка мала документи, які прислав чоловік на виїзд усієї ро-

---

[1] У спогадах є деякі відмінності, з часом хтось щось трохи забув, але в основному ці трагічні розповіді збігаються. — *Ред.*

дини до Америки. Тримала їх ніби найдорожчий скарб. Вона показала їх і благала: *«Мій чоловік є американцем, маю їхати з мамою і дочками до Америки»*. Капітан переглянув документи і відставив родину набік. Написав записку, щоб солдати віддали все, що у них пограбували. Свекруха Олена отримала назад корову. Корова не хотіла йти. Жінка покликала Єву Романцьо: *«Євцю! Пожени корову, бо не хоче йти»*. Поляки не хотіли пускати дівчинку, але вона сказала: *«Це моя онучка»*. Таким чином ще одна дитина була врятована від смерті в палаючій хаті, де згоріли її мама Пазя Романцьо і 12-річна сестра Маруся (та, яка намагалася втекти через вікно).

Тетяна Лавера і її свекруха Олена померли на Західних землях, а дочка Марія з чоловіком Василем Романцьом і четвіркою дітей та її сестрою Анною приїхали до Америки 7 листопада 1962 року і розповідали про ті страшні переживання. Єва Романцьо мешкає тепер з чоловіком у Нью-Йорку.

Зойки, плач і крик спалюваних живцем людей чули у лісі втікачі з Терки. Приблизно о 7 годині вечора військо повернулось до Волковиї, забираючи з собою всіх поляків. Село пограбували, забрали господарський інвентар: вози, січкарню, віялку. Спалено приблизно 20 хат, а в тих, що залишились, повибивали вікна.

Увечері з лісу до верхнього краю села прийшла молодь. Звідти в разі нападу війська можна було легко втекти. Заглянули до першої хати — Михайла Зубала, а там купа спалених тіл дорослих і дітей. Тут нога, там живіт, розірвані тіла. Василь Романцьо розпізнав свою маму, Пазю Романцьо, за розсипаними поруч з тілом коралями. Постояли, поплакали, помолились. Перевіривши, що у селі нікого нема, пішли вниз села. Чорна хмара диму йшла від палаючих хат. Село було оповите сумом. Кури сиділи на деревах, а деякі посмалені мучились на луках. Пси жалісливо вили, ніби співали жалісливе «Вічна пам'ять». Хлопці повернулись до лісу і розказали людям, що сталось і що бачили у селі. (...)

14 липня 1946 року поляки знову напали на Терку і під лісом, у хаті Гриця Мандрика, впіймали молодого Дмитра Тиму і Миколу Щербу. Їх жорстоко побили, потім завели до хати Миколи Гнатишина у верхньому кінці села і там спалили. Того самого дня українські партизани зібрали значні сили і пішли помститись Війську Польському у Волковиї. Там були вбиті й поранені з обох боків.

Пізніше поляки зібрали військо із Санока, рушили на українські села, спалили Студенне, Творильне і Кживе над Сяном. Військовий літак, який скидав запалювальні бомби, спалив у Полянах приблизно 10 хат.

Люди втікали у глибину лісів, ховались у гущавині, під поваленими деревами, у руслах потоків, між скалами. Матері з малятами на руках, чоловіки з коровами, кіньми, возами. Тільки ночі були спокійними. У лісі будували буди-криївки від дощу, вночі у них спали. Їли головним чином картоплю і молоко, бо не було у чому пекти хліб. На щастя, літо 1946 року було гарне і тепле.

Уранці 1 травня 1947 року військо зганяло з поля людей цілими родинами на збори до старости зі словами: *«З цієї праці й так не матимете користі»*. Це був важкий і болісний удар у серце працьовитих лемків. Незабаром почули наказ офіцера: *«Через дві години всі маєте забратись на захід, на Повернені землі»*.

Не одні сиві дідусь із бабусею впали на коліна і цілували рідну землю, бо хотіли скласти свої кості тут, де спочивають їхні прадіди, діди і батьки. Гірко плакали і з жалем говорили: *«Моя ти свята земле, ти мене породила, виховала, тут виросли, прожили свій вік, посивіли, постаріли, а тепер будемо змушені помирати у невідомій, чужій землі»*. Цілували кутки і поріг свого будинку. Знімали зі стін святі образи, заносили до церкви і там, плачучи, молились останній раз. І забирали ікони з собою в цю невідому дорогу.

На великий луг під Волковиєю зігнали всіх людей з навколишніх сіл: Завуз, Гродек, Саковчик, Райське, Студенне, Творильне, Кживе, Терка, Поляни, Буковець, Гужанка, Рибне, Підміщани. Військо стежило за людьми і по кілька родин вивозило автомобілями до станції Лукавиця протягом цілих двох тижнів. Після виходу людей Військо Польське підпалило села, щоб УПА не забрала продуктів. З димом пішов увесь запас зерна, який жоден господар не міг забрати з собою, бо не мали возів і коней.

Факти спалення живцем і вбивств українського населення на Лемківщині залишаться в історії для пам'яті майбутніх поколінь.

Степан А. Пельц
(Торонто)

Наше Слово. — 1991. — 17 лютого (№ 7).

Документ 70

ВОП В АКЦІЇ ПРОТИ ТЕРКИ[1]

Звіт Стефана Голяша (псевдонім «Мар») — підрайонного командира (провідника) УПА на Лемківщині про напад підрозділу ВОП з Волковиї на село Терка (Леського повіту) у липні 1946 року.

Уночі з 4 на 5 липня 1946 року наша БСБ (Боївка служби безпеки) арештувала чотирьох конфідентів з села Терка. П'ятого, який почав утікати, застрелила. Серед арештованих був один поляк, два ренегати (батько і син) і один українець. Місцеві поляки дали знати про цю подію у Волковию. Розміщений там підрозділ ВОПу чисельністю приблизно 30 солдатів уночі з 6 на 7 липня напав на село Терка Леського повіту. У селі застали тільки старих людей, жінок і дітей. Після захоплення верхньої частини села військо почало викидати з хат напівсплячих людей. До них ставилися по-варварськи. Катерину Цокан (60 років) побили до крові, на голові вона мала кілька ран. Били інших людей, навіть дітей. Їх відривали від матерів і викидали надвір. Вопісти діяли всю ніч. Вони пограбували кожну хату, нищили домашнє начиння, били посуд, ламали лавки, шафи, столи, вибивали вікна. Під ранок вони зігнали схоплених людей у центр села і погнали 43 особи до Волковиї. Частина людей утекла по дорозі та із самої Волковиї. У Волковиї тримали впійманих під конвоєм до 8.07.46 року, писали протоколи, знущаючись із людей.

Арештованих конфідентів БСБ допитала. Три з них визнали свою вину і розказали все, про що доносили у ВОП, МО і ВП. Одного звільнили (українця), бо він виявився невинним, двох (Михайла Лошицю — 49 років і Яна Ганкевича — 55 років) повісили у селі вночі 7.07.46 року. Біля них повісили інформацію, що вони покарані за співпрацю з ВОП, МО і УБП, як агенти більшовизму, вороги польського і українського народу.

8 липня знову прибули солдати ВОП з Волковиї і привели арештованих. Було ще 26 осіб. Їх завели на верхній край села. Ра-

[1] У цьому документі є відмінності в деталях від двох попередніх. — *Ред.*

зом з ВОП прибули цивільні поляки з Терки, які 7 липня втекли до Волковиї. Кричали до війська: *«Всіх перестріляти!»* Найголосніше вимагав кари на смерть Казьо Чарнецький. Цивільні розійшлись по хатах і почали збирати майно для виїзду до Волковиї. Тим часом банда польського червоного війська завела арештованих до хати на краю села. Тут перерахували всіх, відставили вбік трьох старих (Матвій Дяк — 60 років, Микола Хомий — 55 років, Михайло Осташ — 79 років) і двох жінок з американськими документами (Катерина Лавер — 41 рік і Марія Лавер — 25 років).

Залишилась 21 особа: 14 жінок і 7 дітей (хлопці й дівчата). Вопісти загнали всіх до хати, посадили на землю, після чого стріляли по них з автоматів і кидали в хату гранати. Потім підпалили хату і всіх спалили, хоча дехто ще був живий.

14-річному Василю Соняку вдалось вирватися з палаючої хати і під захистом диму сховатись у кущах. Хлопець давав свідчення:

8 липня приблизно о 10 годині нас везли під сильною охороною з Волковиї до Терки. По дорозі говорили: «Наведемо у вас порядок, перехочете самостійної України!» Заборонили нам розмовляти українською, бо не розуміли цієї мови. По дорозі частина жінок молилась і плакала. У селі, в рову поруч з дорогою, лежали тіла повішених, біля них крутились поляки у цивільному одязі. Нас завезли у верхній край села і наказали злазити. Трьох старших чоловіків і двох жінок з американськими документами відвели вбік. Решту загнали до хати Дудички. У хаті з нами залишився лише один поляк з автоматом, другий був зовні. Наказав нам сісти у кутку під стіною. Налякані люди сідали, ставали на коліна і молились. Я лежав у самій середині хати і дивився на поляка, який кричав: «Моліться, моліться, то швидше дочекаєтеся смерті». Нарешті відтягнув замок «пепеша» і почав у нас стріляти. Я притис голову до землі і тільки чув звук пострілів і крик людей. Мене облила гаряча людська кров. Розстрілявши один барабан, убивця вставив другий і знову почав стріляти. Мариня Дяк кричала страшним голосом: «Прошу добийте мене, нехай я не мучитимусь при дитині!» Інші жінки також кричали. Тоді поляк витягнув з кишені гранату і кинув одну між нас, а сам сховався на момент у сінях, потім кинув другу гранату. Гранати вибухнули, і нас присипало глиною. Люди продовжували кричати, ойкали, качались по землі. Поляк побачив,

що люди все ще живі, і крикнув до другого: «Давай ще один круг» — і знову стріляв по нас. Тим часом хата вже горіла, і він мусив утікати через вікно. Я вибрався з-під людей, які ще ворушились і кричали, вискочив через вікно надвір і сховався у потічку за кущами. Я чув, як поляк кричав: «Стій, стій!» — і стріляв з автомата. У кого він стріляв, не знаю. Нічого більше я не бачив, тільки чув тріск палаючої хати.

Увечері почув, що в селі тихо, встав і пішов до лісу. Далеко не дійшов, бо був дуже втомлений і голодний. Відійшов якихось 300 кроків і сів відпочити у шопі Дана. Я був увесь мокрий, бо лежав у воді, а до того ж дуже втомлений і тому заснув. Спав цілу ніч, аж під ранок устав і побачив Тимка Паночкового. Спитав, де моя мама. І поволі пішли до неї разом».

Цей хлопець до цього часу лежить хворий після важких переживань.

Жертвами польського терору в селі Терка стали такі особи[1]:

1. Марія Гісейка — 60 років, вдова
2. Катерина Осташ — 60 років, дружина Михайла
3. Марія Карнас — 40 років, мати
4. Катерина Карнас — 21 рік, дочка
5. Пазя Романцьо — 42 роки, мати
6. Марія Романцьо — 16 років, дочка
7. Олена Поливка — 50 років, вдова
8. Тонька Байда — 35 років, мати
9. Марія Байда — 6 років, дочка
10. Володимир Байда — 4 роки, син
11. Анна Гнатишин — 35 років, мати
12. Розалія Гнатишин — 9 років, дочка
13. Ілля Гнатишин — 3 роки, син
14. Катерина Цокан — 60 років, вдова
15. Рузя Дяк — 22 роки, мати
16. Анастасія Дяк — 7 місяців, дочка
17. Марія Дяк — 37 років, мати
18. Наталія Дяк — 11 років, дочка

[1] Є відмінності у прізвищах, а де правильніше — невідомо. — *Ред.*

19. Марія Санчак — 80 років, мати
20. Катерина Ліберна — 32 роки, дівчина

Спаливши хату з невинними жертвами, бандити побігли палити наступні. Під час спалення вони ловили ще тих нерухомих і старих людей, хто залишився в селі, катували їх, виламували руки і вкидали живцем у вогонь. Так, у полум'ї загинули:

1. Михайло Липкевич — 78 років, брат Байди
2. Марія Байда — 70 років, його сестра
3. Анна Дяк — 100 років, вдова
4. Василь Байда — 90 років, вдівець
5. М. Романцьо — 72 роки
6. А. Романцьо — 65 років, дружина
7. Невідоме прізвище — 27 років, глухонімий

Трьох старих, раніше виключених з групи розстріляних жінок і дітей, банда привела на цвинтар і наказала їм викопати могилу для повішених конфідентів. Старики викопали ями і поховали конфідентів. Потім їм звеліли копати могили для себе. Старики викопали яму, і злочинці наказали двом лягти всередині й застрелили їх. Третій, найстарший, мусив засипати їх землею, після чого один з бандитів застрелив і його, залишивши тіло на спільній могилі. Так були вбиті:

1. Матвій Дяк — 60 років
2. Микола Хомий — 55 років
3. Михайло Осташ — 79 років

Крім цього, впіймали двох хлопців на горі Корб, над селом, і вбили. Тіла понівечили так, що їх ледве можна було розпізнати. Це були хлопці з села Терка: Стефан Бурмич — 20 років і Гриць Романцьо — 23 роки.

Пограбували все село, награбоване вивезли до Волковиї. Те, чого не можна було забрати, знищили на місці й спалили. Того дня було спалено 23 господарства, решту пограбовано. Після акції ВОП разом з місцевими поляками поїхав до Волковиї. Між спаленими хатами були і польські. Кістки і попіл спалених людей кудись приховали, побоюючись наслідків.

9 липня підрозділ ВОП знову прибув до Терки і далі грабував. Населення Терки сидить у лісі, боїться з'явитись у селі, бо поляки влаштовують засідки й стріляють по них, щоб не ховали вбитих.

Подібні випадки відбувались і в інших місцевостях Лемківщини, таких як Завадка Мороховська, Карликів, Висьлік, де ворог влаштував масові вбивства населення. Польсько-більшовицькі червоні банди хотіли винищити наш народ, вигнати з батьківської землі, з землі прадідів. Але народ швидко повстав проти жорстоких акцій ворога-окупанта. І цей народ, вже маючи своє військо, затято захищає своє право на існування. І знали лемки, що невинно пролита кров жінок, старих і дітей не піде намарно. Що виростуть з неї нові лицарі УПА, які не дозволять знущатися з беззахисного населення. І так сталось. Один з лемківських підрозділів УПА, під командуванням Вора, разом з членами ОУН помстився, напавши на гніздо ворога, Волковию, знищив бандитський гарнізон ВОПу і відібрав награбоване майно, яке повернув селянам.

Ще одне Лідице повторилось на українській землі. Але світ про них не говорив, преса про них мовчала, ніби українці гірші за чехів. Новий бандит Сталін не набагато відрізняється від свого попередника Гітлера, а з погляду винищення народів навіть його перегнав. Але ці дикі оргії не зіштовхнуть народ з обраної дороги, не злякають тих, хто пережив, а викличуть напруження всіх сил, щоб скинути прокляте ярмо і створити нове, краще життя у Вільній Незалежній Державі.

(—) Мар

Лемківщина. Земля—люди—історія—культура. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1988. — Т. І. — С. 536—540.

Документ 71

ГРОМАДСЬКА БЕЗПЕКА У ЛЕСЬКУ

ПРОТОКОЛ

Особа: Боднар Юзеф, син Міхала і Францішки з Луковських, нар. 2.04.1914 року в селі Пашова Леського повіту, проживає у Пашовій, українець, греко-католик, 5 класів загальної школи, одружений, двоє дітей 2—5 років, військове звання капрал, судом не карався.

Справа: 10.07.46 року УБП, яке йшло з Ропенки, зустріло мене на дорозі з Леська й арештувало. Їх було приблизно 25 осіб. Мене забрали з собою, я був навіть без шапки, тому просив дозволу зайти додому, але не пустили. Вели через село Станькова і привели у МО в Ропенці. Приблизно о 3 годині пополудні мене зачинили у камері. Там я просидів до наступного дня. О 2 годині після полудня до мене прийшов один з УБП і завів мене до канцелярії. У канцелярії було четверо поручників, вони сиділи за столами. Коли увійшов, у мене спитали прізвище та ім'я, на що я відповів. Один з них почав говорити, щоб я намагався говорити правду, бо мені буде погано, а як скажу правду, то мене не будуть бити і відпустять додому.

У мене питали, коли у мене були бандерівці, які взяли лопати і світло. Я відповів, що нічого подібного не бачив і не знаю. Відразу поручник наказав мені лягати лицем до підлоги, накинули мені шнурок на шию і почали тягнути. Мене питали, чи таким був шнурок, коли вішали тих пашовських людей з Кравця, Тереференка, Мицю Марію. Я відповів, що взагалі про жодний шнурок нічого не знаю, нікого не вішав. Тоді вони покликали чотирьох солдатів і страшили, що тепер я буду говорити.

Солдати стягнули з мене піджак і почали бити нагайками. Мені дали приблизно 20 нагайок і наказали говорити. Я відповів, що нічого не знаю, тому мене продовжували бити. Я не сказав їм нічого, тому стрілець забрав мене і відвів до камери. У камері сидів сам аж до наступного дня, до 2 години пополудні. Це було 12.07.46 року. У цей день мене знову викликали до канцелярії, де були ті

самі поручники, що першого дня. Поручник запитав, чи я згадав те, про що мене питали першого дня. Відповів, що я нічого не знаю, а вони вийшли з канцелярії і залишили мене самого. Через кілька хвилин до канцелярії ввійшов слідчий, підійшов до столу, взяв зі столу протокол, написаний поручниками, і питає мене, чи знаю Петрика Міхала. На це відповів, що знаю, що він є моїм сусідом. Він суворо подивився на мене і більше нічого не сказав. До канцелярії увійшло четверо рядовиків і забрали мене на подвір'я під стодолу, роздягнули, поклали на землю і почали бити нагайками, палицями і залізом по п'ятах до нестями. Після побиття занесли мене до камери і там кинули, як пса. Більше мене вже не викликали, так я сидів до 17.07.46 р.

Під час мого сидіння моя дружина ходила до коменданта МО, аби він щось допоміг, але комендант почувався безсильним щодо УБП. Може, навіть вдалось би дещо зробити, але треба щось дати. Дружина дала коменданту 15000 злотих за те, щоб звільнив мене від арешту. До тих 15 тисяч злотих дружина додала теличку, 3 літри меду і 4 літри олії.

У той самий час, тобто 10.07, зі мною сиділа Мица Софія, дочка Катерини, 1926 року народження, з Пашової Леського повіту. Дівчина сиділа цілий день, а на ніч її забирав поручник (куди, не знаю), рано знову приходила до камери, у якій я сидів замкнений. На мої запитання, де була, відповідала, що її кинули в ізолятор, де було дуже холодно. На запитання, про що її питають, відповіла, що найбільше питають про бандерівців, хто пішов до бандерівців, що все знають, де що відбувається, хто дає бандерівцям їсти і хто їх підтримує.

З 11 на 12 поручник знову викликав її з камери, вона десь сиділа всю ніч аж до ранку і того ж дня була випущена на свободу. Надалі я залишився сам. Після сильного побиття до мене приходив комендант МО і приносив чай, бо я був майже непритомний. Коли комендант МО приходив до мене у камеру, завжди нарікав на УБП, говорив, що це народ без милосердя, що так страшно б'ють, що буде старатись, аби я вийшов на свободу.

17.07 комендант МО викликав мене до своєї канцелярії і сказав, що після повернення додому повинен відразу піти до лікаря, а дружина нехай принесе мою довідку від лікаря, що я тяжко хворий. Після цих слів наказав зібрати свої речі і йти додому.

4.08.46 р. комендант МО передав через старосту, щоб я з'явився у Ропенці в МО. Але я не пішов, послав дружину. Тільки спитав, чому сам не прийшов, але дружина відповіла, що я важко хворий. Більше нічого не говорив.

Постій, 5.8.46 р.

Перекладено на польську мову протокол, знайдений в архіві СБ у лісі біля села Ракова Саноцького повіту 18.12.47.

К. Л.

Відбито: 7 примірників
Отримують:

1–2. МБП Деп. III
3. Відділ III ВУБП–Жешів
4. Акти справи «Аркадія»
5. Акти справи «Потапа»
6. Архів
7. Запасна папка

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. – Sygn. 165. – K. 185–186.

Документ 72

ЛЕМКІВЩИНА ВОСЕНИ 1946

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗВІТ [УПА]
за період 1–31.10.1946 року

За звітний період ситуація на території не змінилась у порівнянні з попереднім місяцем. Часта присутність ВП і ВОПу на місцевості, вилазки, розміщення у селах, денні й нічні засади та несподівані напади на українські села значною мірою перешкоджали виконанню поточних завдань.

У жовтні ворог головну увагу звертав на ліси Хрищатої і околиць. Сюди два рази на тиждень заглядало ВП, перевіряло села, тероризувало населення і прочісувало ліси. В середині місяця облави досягли кульмінаційної точки і завершились нападом на

табір загонів Х. і С. Під час нападу ВП зазнало значних втрат, і через це його діяльність значно послабилась.

Крім нападів, загони ВП у складі 150—200 солдатів постійно перевіряли всі околиці, включно з віддаленими гірськими місцевостями. Зрозуміло, що ВП, перебуваючи на місцевості, дошкуляло населенню постійними обшуками, биттям, арештами, конфіскацією майна, причому солдати грабували такі дрібнички конечної потреби, як бритви, ножиці, машинки для підстригання, годинники і т. ін. Арештованих, як правило, звільняли через кілька днів, декого утримували довше. УБП намагався завербувати їх конфідентами. Хто не погоджувався, того не випускали з ув'язнення. Найбільше арештів було у селах: Зерниця Вижна, Воля Матяшова, Березниця Вижна, Загочів, Новосілки та інших місцевостях у Леському повіті. Одночасно УБП арештував усіх торгівців, українців і поляків, закидаючи їм співпрацю з УПА.

Цивільному населенню Саноцького повіту найбільше давалися взнаки «батальйон смерті» Михальського і група УБП, розміщена у Щавному. У стосунках з українським населенням ці групи вирізнялись ганебними вчинками, грабунками, паленням майна і биттям людей. Жертвою їхнього жорстокого ставлення стало село [назва малозрозуміла — Миків, Мичків?] Леського повіту, яке було спалено дощенту, а населення по-бандитськи катоване і пограбоване. Побили не тільки чоловіків, але і жінок та дітей. Військо знімало з людей навіть ті жебрацькі лахи, які у них залишились. Подібно чинила група капітана Михальського у Смольнику, Кальниці та інших селах. Найбільше нападів і далі зазнавали приміські села у Леському та Саноцькому повітах. Не було дня і ночі, щоб там не з'явилось і не тероризувало населення військо, безпека чи міліція. З метою знищення українського населення ворог учиняв різні провокації, щоб про щось дізнатись, а потім знищити. У цих селах ходить багато шпигунів, які, маскуючись у різний спосіб (наприклад, вдають із себе залишки наших розбитих загонів), шукають контакти і намагаються здобути довіру населення.

У кінці місяця ВП завершило відбудову знищеної залізничної колії Загуж —Команьча. На ній пущено в рух бронепоїзд, який їздить удень і вночі, обстрілюючи ліси і потоки. Потяг підвозить

у глиб місцевості військо, яке робить нальоти на українські села, розташовані вздовж залізниці, а потім повертається у місця розташування.

Крім акції ВП, у звітний період зауважено посилений рух чехословацьких прикордонних військ у прикордонних селах. Вони переходили кордон загонами з 20—50 солдатів, випитували про нас і робили засідки. Найчастіше відвідували Волю Вижну, Лупків, Волю Міхову, Бальницю, Струбовиська, Ветліну. Трохи спокійнішою була територія Цісної і Затварниці.

Український відтинок

Настрої українського населення на Лемківщині змінюються дуже часто. Вони залежать від ситуації в місцевості й політичних змін у світі.

Майже цілий місяць українські маси були тероризовані варварським ставленням Війська Польського, грабунками, биттям і арештами. Спостерігаючи на місцях сильні військові підрозділи, які приносили таке велике страждання, населення впадало у розпач. Деякі села, найбільше віддалені від польських територій, вже думали залишати рідні землі і переселятись ближче до міст, щоб хоч таким чином мати трохи спокою. В цілому відчувається, що люди втомлені довгою боротьбою, сумують за нормальними умовами життя і спокоєм.

Ворог увесь час поширює в українському середовищі чутки про знищення наших революційних сил, про те, що війни не буде, а за співпрацю з нами будуть відчутно карати навіть цілі села. Дехто, слабкий духом, почав шукати виходу з цієї ситуації. Частина мешканців, головним чином молодь, виїжджає на захід (на Одру). До виїзду заохочують також ті родини, які опинились там раніше і в листах вихваляють життєві можливості, що там існують на цей час. Таким чином вони схиляють до виїзду навіть ті родини, які мають тут рідних або великі господарства. Найбільше охочих до виїзду на захід зустрічається у Загочеві, Середній Всі, Березці. На захід виселяють також тих, хто був арештований за звинуваченням у співпраці з нами (Загочів). Під час допитів їх змушують підписувати заяви, що після звільнення відразу виїдуть на західні терени Польщі. Однією з найважливіших причин погіршення

ставлення населення до нас є дезертирство. На це впливають, головним чином, дезертири. Їх дуже часто використовує ВП у своїх нападах на місцевості. Тоді вони вказують людей, які з нами співпрацювали або в чомусь допомагали. Попри те, що такі випадки не дуже поширені, вони мають дуже негативний вплив на населення. Люди самі вимагають знищення таких осіб, щоб вони не шкодили населенню і нам.

Попри небачену жорстокість з боку ворога щодо українських селян, значна частина населення, особливо більше національно свідомого, не змінила свого ставлення до нас, далі симпатизує нам, допомагає як може і вірить у нашу кінцеву перемогу. Ворожий терор ще більше його гартує і об'єднує з нами. Також населення теренів, куди ворог навідується менше, ставиться до нас з повною довірою і вірою, що тільки разом з нами дочекається кращих часів. Майже по всій території українські маси і надалі вважають нас своєю владою. Приходять до працівників організаційної мережі, коли хочуть вирішити спірні справи чи отримати пораду, бо переконані, що тут знайдуть правильне і об'єктивне вирішення. Військо порозкидало по всій території свої листівки, які закликають населення до розірвання з нами всіх контактів і видачі наших симпатиків. Крім друкованого слова, яке не мало на українські маси ні найменшого впливу, ВП й далі продовжувало усну пропаганду, що також не принесла очікуваних результатів. Правда, дехто повірив брехливим словам і пішов на співпрацю з ворогом, але це були тільки винятки або повністю затероризовані люди, які мусять говорити так, як їм наказує ворог.

Польський відтинок

Польська адміністрація зміцнює свою позицію на території з кожним днем і охоплює вже місцевості, найбільше віддалені від центру. У кожному селі є визначений староста, через якого до населення доходять усі адміністративні розпорядження. Населення, хоча й неохоче, але мусить виконувати всі розпорядження влади, бо на сторожі адміністративних наказів завжди стоїть військо, яке за невиконання наказу накладає на мешканців різні покарання.

Цілком вільно почуває себе адміністративна влада (гміни) приміських теренів, бо туди наші загони заглядають рідко. Гмінні урядники почувають себе безпечно, вільно ходять по українських селах, безперешкодно виконуючи свої обов'язки. На теренах, віддалених від повітових міст, адміністративна влада є тільки там, де є сильний гарнізон ВП. Тут урядники ніколи не заходять до українських сіл, вирішують все тільки письмово або під час сесії старост.

До нас і до українського населення польська адміністрація ставиться з ворожістю. В українських селах намагаються творити свою мережу конфіденти, часто намовляючи до цього старост. Населення зазнає від адміністрації тільки грабування, не отримуючи якоїсь допомоги. Адміністрація завжди краще ставиться до польського населення, навантажує його меншими обов'язками, ніж українське.

Польський адміністративний апарат має більше кваліфікованих працівників, які бездоганно виконують свої обов'язки. Але про кожного можна сказати, що найперше дбають про себе і лише потім — про спільне добро. Тому в кожному адміністративному осередку є зловживання. І за гроші можна все дістати. В адміністрації працюють виключно поляки. Українців узагалі не приймають, підозрюючи кожного у співпраці з УПА.

У жовтні польська адміністрація видала такі розпорядження:

1. Про проведення перепису всього населення.
2. Про забезпечення населення новими документами.
3. Про оголошення до реєстрації у термін до 15.10 ц.р. у Леську і Саноку чоловіків 1926—1929 років народження.
4. Про добровільну згоду на виїзд на Повернені землі.
5. Про заборону виходити з дому після 17 години.
6. Про завчасну заготівлю палива, бо зимою доступ до лісу буде заборонений.
7. Про добровільний продаж визначеної кількості картоплі.
8. Про визначення кожним селом варти з 4 осіб і щоденне інформування ВП, чи не проходили бандерівці.
9. Про заборону приймати у хатах і годувати бандерівців.
10. Про виявлення родин з трьома і більше дітьми.

МО–УБП

Постерунків МО на території є лише 6. Вони і надалі майже недіючі, за винятком приміських околиць, де виконують свої обов'язки. На суто українській території міліціонери не проявляють жодної діяльності і не з'являються. Під час приватних зустрічей з населенням намагаються підмовити до доносів.

Велику активність проявляють органи Управління безпеки публічної, які мають свої осередки у Леську і Саноку та досить численні, добре вишколені й озброєні штурмові боївки, які нападають удень і вночі на українські села. УБП — це найбільш запеклий ворог усього українського. Переслідує українське населення майже щоденно і суворо карає за найменші прояви симпатії до нас. На всій території організовує мережу конфідентів, часто висилає на терен спеціальних розвідників з конкретними завданнями. УБП відзначається жорстокістю не тільки в ставленні до українського населення, але й до польського також. Дуже часто спостерігаються арешти серед польської молоді за співпрацю з підпіллям.

Військо Польське

ВП у звітний період не послабило своєї діяльності. Майже вся оперативна діяльність зосередилась на боротьбі з УПА. Контролювало територію великими групами (до 500 солдатів), прочісувало ліси, шукаючи наші загони. Найбільші пошуки відбувались у лісах Хрищатої, Бескида і Буковиці. Деякі частини лісу прочісували розстрільною. Усі ці випади і облави не принесли ВП сподіваних результатів. Загонів УПА військо не знищило, навпаки, під час боїв у лісах Хрищатої зазнало значних втрат (60 убитих), а з нашого боку ніхто не був навіть поранений. У всіх українських селах військо грабувало, било і арештовувало людей.

Військо озброєне добре. Більші підрозділи возять із собою зброю важкого калібру для обстрілу лісів. Зброя виключно більшовицька. Обмундирування погане. Щоправда, солдати дістали нові зимові плащі, і на цьому завершилось. Решта одягу стара і зношена. Вибираючись на акції, солдати часто позичають собі че-

ревики й одяг, щоб не світити голим тілом. Харчування також погане. Це видно під час нападів на українські села, коли військо перш за все шукає хліба і нарікає на брак їжі. За харчі обмінює предмети, забрані в українських селян. Видно, що солдати мають дозвіл на грабування населення під час акцій. Офіцери на таких акціях часом арештовують невинних (але вродливих) дівчат і забирають їх на допити. Особливо у цьому відзначились військові з Балігрода. Затриманих дівчат допитували звичайно вночі, часто оголеними, у присутності кількох чоловіків — «слідчих». Очевидно, що такі «допити» не раз набирали форми найогиднішої оргії. До цього часу зафіксовано вісім таких випадків, у яких жертвами стали дівчата з Жерниці, Загочева і Бахлави у Леському повіті.

Значна частина війська не задоволена своєю владою і більшовицькими офіцерами, які ганяють їх по горах і лісах на пошуки загонів УПА. Під час акції на село Вижна Жерниця рядові говорили селянам: *«Скоро також Сталін зависне на шибениці, як німці у Нюрнберзі»*. У кінці місяця значна частина старих солдатів була звільнена, а на їхнє місце прибули рекрути, які почуваються у війську дуже погано, бояться йти на акції проти наших загонів. Щоб не жити у вічному страху, починають утікати додому. Дезертирство відзначено у Балігроді (5), Команьчі (3) і в Загорі.

Крім Війська Польського, яке розташоване переважно у містах (Лесько, Санок, Загуж, Риманів, Буковско, Оджехова), протягом усього часу діяла оперативна група ВБП, розміщена у Щавному Саноцького повіту. Це була найбільш активна і серйозна група, яка паралізувала нашу працю і зв'язок. Уздовж кордону були розміщені сильні постерунки ВОП (150—250 солдатів), які разом з військом брали участь в акціях проти УПА. Підрозділи ВОПу часто об'єднувались у більші частини і робили спільні випади проти українських сіл і лісів. Навколо своїх осередків вони постійно влаштовують засади. Кордон захищають слабо, виходять на патрулювання переважно для того, щоб зустрітися з чехословацькою охороною, з якою підтримують постійний контакт. [... — нечитабельний вислів].

Польське населення

Польське населення можна поділити на дві групи з точки зору його ставлення до влади. Одні ставляться прихильно, інші вороже або вичікувально. Очевидно, що друга група є численнішою, особливо на суто польських територіях. Ця частина населення симпатизує польському підпіллю, допомагає йому і вірить, що скоро у Польщі повинні настати великі зміни.

До нас і до нашого населення польське населення ставиться з ворожістю і бажало б нашого скорого знищення. Деякі села ставляться до нас прихильно, але хіба тільки зі страху перед загонами УПА. Про це свідчить такий факт: село Гочів (Леський повіт) увесь час було прихильне до нас і вдавало з себе наших друзів. Але коли ВП впіймало стрільця УПА і вело через село, то місцеві поляки кричали услід йому «бандит», а малі діти підбігали до нього і кидали каміння. Ще гірше поставились до стрільця поляки у Леську.

Значна частина польського населення ставиться до Війська Польського вороже, бо воно поводиться з людьми не по-людськи, особливо під час облав та акцій. Часто спостерігається, як цивільні називають солдатів бандитами.

Серед поляків уперто крутиться вістка про близький вибух нової війни і зміну влади у Польщі. Польське суспільство надалі покладає великі надії на Англію і Америку.

Польське підпілля

Існування польської підпільної організації на території відчувається, але діє вона у глибокій конспірації. Своїм впливом вона охоплює, головним чином, інтелігенцію і сільську молодь. Не створює мережі у мішаних селах. Підпільних боївок у цій місцевості немає. Під тиском війська і безпеки вони пішли на захід і від того часу тут не з'являються. Літератури поки що не поширюють, а якщо з'являється якась листівка, то у малій кількості і з великою конспірацією.

Більшовицький відтинок

Праця більшовиків помітна тільки у рядах Війська Польського, особливо їхній вплив спрямовується на офіцерський корпус. Майже

щоденно політруки ведуть заняття на тему польсько-більшовицьких стосунків, досягнень демократії і щасливого життя в СРСР.

За звітний період більшовики не переходили кордону. Зауважено тільки розвідників, які мають зібрати інформацію про наші підрозділи, озброєння, зв'язок і закордонну допомогу.

Слава Україні!

Мар[1]

Місце постою, 20.XI.46.

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 180. — K.1—2.

Документ 73

ОСІНЬ 1946 НА ЕТНІЧНИХ КОРДОНАХ

Західна Лемківщина

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗВІТ [УПА]
за листопад 1946 року

За звітний період ситуація на терені принципово не змінилася, бо до 15 листопада ворог сидів майже бездіяльно. Лише в середині місяця Військо Польське вийшло на місцевість і почало ледве не безперервно турбувати наші підрозділи. Одночасно посилили свою діяльність гарнізони прикордонних постерунків у Барвінку, Грабі, Конечній, Височій, Мушинці і Жегестові. Використовуючи чисельну перевагу війська, також і УБП почав вести свою терористичну діяльність на місцевості серед населення, арештовуючи українців під час вилазок зі своїх баз у Кросні, Горлицях, Гладишеві і Новому Сончі. Діяльність війська, постерунків прикордонників і УБП тісно координувалась.Це приводило до того, що мешканці Горлицького і Новосондецького повітів перебували під постійним тиском ворога. У Новосондецькому цей тиск тривав упродовж лис-

[1] «Мар» — Степан Голяш, командир підрайону «Бескид» 1945—1947 рр.

топада, бо ворог намагався знайти слід повстанських загонів і наших менших теренових груп.

Крім того, в околицях Нового Сонча знову з'явилися польські бандитські групи. У лісах біля Флоринки і Більчарової [нині Бінчарова] вони нападали на проїжджих українців і грабували їхнє особисте майно. Про відновлення бандитської діяльності свідчать такі факти:

1.11.46 року пограбовано українця у Флоринці, забрано 4 одиниці худоби. Того самого дня між Грибовим і Більчаровою три невідомих чоловіки, озброєні обрізами, пограбували трьох українських господарів, які поверталися з Грибова, забравши у них гроші, одяг та інші цінні речі.

3.11.46 року бандити пограбували у селі Вавжка постіль і худобу, а 12.11 продовжили свою роботу на дорозі до Грибова. Стурбоване бандитизмом українське населення підозрює, що це є відповіддю на часті відвідини українських повстанців. Треба зазначити, що жертвами нападів є виключно українці, ще не було жодного випадку пограбування хоча б одного поляка. Бандити ходять у мундирах Війська Польського і в цивільному, добре забезпечені більшовицькою та німецькою зброєю.

8—10 листопада у Горлицькому і Новосондецькому з'явились оголошення виселенської комісії з Перемишля про добровільний виїзд до СРСР українців, які залишились після першої акції виселення. Влада не чинила у цій справі тиску. Не було також випадку, щоб хтось з українців хотів виїхати добровільно до більшовицького «раю». До акції виселення українське населення ставиться виключно негативно. Польсько-більшовицьке військо під час своїх маршів лякає українське населення суворими карами за співпрацю з українськими повстанцями. Населення вже отримало багато підступних ударів, наслухалось фарисейських фраз більшовицької пропаганди, тому до всіляких обіцянок «щасливого і радісного» життя ставиться з недовірою і навіть ворожістю. Ця негативна настанова сформувалась на підставі інформації від повстанців, листів переселенців з першої акції і виселених родин, які повернулись і які були наочними свідками більшовицького «добробуту» й зазнали «турботи» більшовицької влади. Виселені родини повертаються аж з Харківщини та інших віддалених областей СРСР

і розповідають про свої враження і переживання впродовж того короткого періоду. Розказують, що більшовики стягують тепер усіх переселенців зі всієї України на Галичину. Родинам, які змогли продертись на Лемківщину, вдалось переконати більшовиків, що вони польського походження і на тій підставі вони отримали можливість повернення на батьківську землю.

Польський відтинок

Польське населення лише у незначній мірі займає територію Західної Лемківщини. Всюди зустрічаються переважно українські села або де-не-де з невеликою домішкою поляків. Якщо десь і зустрічаються польські села або з перевагою польського населення, то це є давні українські села, заселені поляками, які прибули з суто польських теренів. Ставлення польського населення до українців дуже вороже, і навпаки. Адже це найбільше випнутий на захід окраєць української етнічної території, який глибоко входить у польську територію. До поглиблення взаємної ворожості спричинилась аграрна політика Польщі до 1939 року, яка кривдила українців Лемківщини і яка не була позбавлена елементів національного і релігійного утиску.

Більшими осередками польського населення або повністю опанованими поляками є невеликі містечка: Горлиці, Новий Сонч і ще менші: Дукля, Грибів, Криниця, Мушина і Жегестів. До цього часу поляки не можуть усвідомити, що на Західній Лемківщині живуть тільки українці, а не «руснаки» чи «русини», як вони звикли висловлюватись. Інколи з упертою наївністю поляки намагаються довести і переконати себе, що українців тут нема, а є тільки русини або лемки, які не мають нічого спільного з українцями. Сама Криниця після виселень має характер суто польського містечка, бо майже всіх українців під час акції виселення вивезено.

Наш підпільний революційний рух є новиною для польського суспільства і продовжує залишатись загадкою. Якщо воно навіть було поінформоване про українських повстанців («бандерівців»), то тільки з точки зору більшовицької пропаганди і «демократичної» польської преси. У польському розумінні повстанський рух був чимось випадковим, короткотерміновим, ефемерним, що згине

без зовнішньої допомоги. На думку поляків, нам повинні допомагати Англія або Америка, бо інакше не бачать можливості продовження боротьби. Ще донедавна загал поляків ставився до українських повстанців виключно як до бандитів, які здатні лише до палення і мордування польського цивільного населення. Тому серед поляків панував панічний страх перед повстанськими загонами УПА. Очевидно, що польська «демократична» влада намагається й надалі утримувати маси у цьому страху і мобілізує їх проти нас. У деяких польських чи по українських селах, у яких нині живуть поляки, влада намагається організувати підрозділи ОРМО, щоб вони могли брати участь в акціях проти підрозділів УПА або творити місцеву самооборону. З великим здивуванням спостерігають поляки появу збройних формацій УПА біля Криниці і Нового Сонча і кажуть: *«Хочуть України на сході, але чому приходять сюди?»* Польська громадська думка разом з безпекою та адміністрацією вчинили протест, зміцнили військові гарнізони і спостереження за криницькими та новосондецькими теренами, не забули й про арешти українців. На думку поляків це замах на цю частину «польської» території. У зв'язку з тим арештовано приблизно 15 осіб у Лосі Криницькому. До нинішнього часу арештованих не звільнено.

У місцевостях, де польське населення мало можливість зустрічатися з українськими повстанцями, ставлення до нашого руху дещо змінилось. Були випадки, коли поляки спочатку не вірили нам, побоюючись провокації з боку УПА. Але після з'ясування, що це не підступ, ставилися до нас дуже прихильно і запрошували знову. Визнавали слушність і обґрунтованість нашої боротьби. Можливо, що це було під впливом страху.

До адміністрації, війська та органів безпеки поляки ставляться зі стриманістю, намагаються не займати визначеної однозначної позиції. З цієї точки зору спостерігається розбіжність поглядів у польському суспільстві, відсутність внутрішньої консолідації, неоднозначна оцінка політичних подій і буденних проблем, які випливають з цього. Вони розуміють, що нинішній варшавський уряд є більшовицькою агентурою, але не хочуть повністю відійти від нього. Нині кожний поляк хоче подобатись владі, солідно виконувати всі її розпорядження і накази. Помітною серед поляків є велика ворожість

до ППРівців, особливо на близьких територіях, де вона підтримується активною діяльністю польського підпілля. Були випадки, що з приходом українських повстанців у село місцеві поляки вимагали покарання ППРівців і надавали всебічну інформацію про все село. Нині актуальною є справа виборів, як і по всій Польщі. Польське суспільство розуміє, що виборами будуть керувати більшовики, але не займає негативної позиції, бачить певні досягнення і покладає певні надії на зміну уряду. Серед поляків поширена чутка, що в разі виборчої перемоги «реакції» українські повстанці вийдуть з підпілля; якщо ж «реакція» програє, то повстанці будуть воювати далі. Отже, вони ототожнюють наш революційний рух зі своїм підпіллям, тобто не розуміють нас і не знають наших основних засад. Бачать нашу дисципліну, внутрішній порядок і всі позитиви справжньої реальної сили. Серед поляків ходить плітка, яку, очевидно, розпускають більшовики, що коли поляки не голосуватимуть за варшавський уряд, то наїде більше бандерівців, а якщо переможе комуна, то знищить УПА відразу після виборів.

Постійними базами розташування війська є Горлиці й Новий Сонч. Кількість Війська Польського не встановлено, бо його стан змінюється залежно від інтенсивності дій на місцевості. До більших акцій стягується військо з інших місцевостей. Під час переходу військо ставиться до населення неприхильно, солдати ніколи не втрачають нагоди чинити пограбування. Під час облав брутально, а часом по-варварськи ставляться до арештованих, не бракує провокацій і різних підступів. У селі Яськіва Грибівського повіту ВП і УБП зв'язали арештованих колючим дротом і вигнали до лісу шукати бункери. Українці продовжують залишатись об'єктом експериментів із застосуванням вишуканих і рафінованих методів впливу. Таке ставлення війська випливає з антиукраїнської позиції солдатської маси більшовицьких прислужників. Настрої серед війська не є рожевими. Відчувається вороже ставлення до більшовиків. З цієї точки зору солдати ВП є такі самі, як і все польське суспільство.

Постерунки УБП розміщені у Кросні, Горлицях і Новому Сончі. Останнім часом УБП здійснило арешти функціонерів за звинуваченням у співпраці з польським підпіллям. Ходять чутки, що скоро більшовики візьмуть під своє керівництво УБП.

Постерунки ВОП розміщені у Грабі, Конечній, Висовій, Мушині й Жегістові. Їх чисельність становить 30–60 осіб. Ця кількість так змінюється, що не вдається її встановити. Постерунки ВОП мають добре розбудовану і справну агентурну мережу вздовж кордону, арештовують людей, проводять попередні розслідування, а потім передають арештованих до УБП. На нашому відрізку постерунки ВОП співпрацюють зі словаками. На кожному постерунку ВОП є один словак, часто більшовик.

Постерунки МО є у Дуклі, Сенковій, Ліпинках, Усті Руському [нині Горлицькому], Ропі, Снетниці, Мушині, Тилаві, Криниці, Грибові з особовим складом 5—10 міліціонерів. У Горлицях і Новому Сончі є приблизно 30 міліціонерів. Ставлення МО до українського населення стримане, в акціях, облавах і арештах вони майже не беруть участі. Окремі постерунки намагаються навіть виявити певну прихильність, до чого їх змушують мала чисельність і значна відстань до більших осередків.

В адміністрації працює значна кількість пепеерівців, решта працівників — це місцеві поляки з такими самими поглядами, як і все польське суспільство. Кожний польський урядник намагається солідно виконувати доручення, які приходять з вищих інстанцій. Кожен поляк міцно прив'язаний до державної посади і намагається мати користь з вигідного життя. Ставлення адміністрації та інших згаданих вище органів до нашого руху негативне, але спеціального переслідування нема.

Діяльність польського підпілля концентрується у Татрах. Тут вони, як правило, виступають як АК і НСЗ. Їхня діяльність поширюється на Новосондецький повіт. Колись підрозділи АК заходили до українських сіл в околицях Криниці і Нового Сонча. До українського населення ставляться досить прихильно. На тему УПА висловлювались позитивно.

Український відтинок

Українське населення Західної Лемківщини на зустрічах з підрозділами УПА після певного зближення та пізнання українських повстанців змінило своє ставлення, виявляє прихильне ставлення до нашого руху. Перед появою підрозділу в цій місцевості населення ставилось до повстанців як до звичай-

них бандерівців, з якими треба боротись. Якщо навіть часом вдавалось переконати окремих селян у необхідності революційної боротьби, то залишались сумніви в її ефективності. Але поява загону і особливо успіхи у боротьбі з Військом Польським зробили колосальний вплив. Побачивши добре організований і озброєний бойовий підрозділ, населення повірило у можливість ведення боротьби не тільки тут, але й на інших землях України. Про нашу боротьбу на Закерзонні лемківські українці майже нічого не чули, тому наша діяльність на цих теренах для них є новиною.

Треба відзначити, що національна свідомість широких лемківських мас на високому рівні. Як правило, вони себе називають українцями, за винятком небагатьох, які призвичаїли себе до назви руснаки або лемки. За такий короткий час нашої діяльності на цій території можна говорити про значні досягнення в ознайомленні лемківських українців з революційною боротьбою.

Терористичні акції й арешти гнітюче впливають на населення. Перші удари тероризували людей на довший час і змушували до постійної обережності. Ставлення ж до повстанців не змінилось, а, навпаки, стало більш прихильним, бо спільні переживання об'єднують людей. Але ще є багато сіл, у яких люди бояться підозр з боку ворожих елементів і, не усвідомлюючи злочинності своїх дій, відповідно до розпоряджень доносять у найближчі органи безпеки про появу повстанців. У несвідомому селі такий донос розглядається як обов'язок, і ніхто цього не приховує.

Слава Україні!

Р-Т

Місце постою, 15.12.46

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. – Sygn. 163. – K.10–13.

Документ 74

МЕТАМОРФОЗА ЛЕМКІВЩИНИ

Це перша доповідь командиру підрайону УПА «Бескид» (Лемківщина), складена командиром під псевдонімом «Р», якого переведено на територію Західної Лемківщини з метою поповнення розбитих кадрів.

Колего Командире!

(...) В околицях Криниці було багато учнів середніх шкіл [які після навчання здатні бути командирами УПА], але під час німецької окупації більшовики майже всіх арештували внаслідок провокації «Ворона», одного з командирів УПА[1]. Ширше про цю справу не пишу, бо думаю, що ви її знаєте. Деякі учні сидять удома або далі вчаться у Криниці, де є гімназія, правдоподібно призначена для лемків. Тут є три вчителі-українці, але це переважно старші люди, бо молодим влада вже не довіряє, і вони почали переховуватись. Окремі священики симпатизують нам, але трохи бояться, бо перебувають під наглядом УБП. Є випадки, коли УБП намагається завербувати їх як агентів. Хто з наших священиків пішов на співпрацю — невідомо, але і це можна припускати, бо УБП посилено працює в цьому напрямку і докладає значних зусиль. (...)

Тутешнє населення дуже добре. Воно ставиться до нас навіть прихильніше, ніж у Холодному Ярі[2]. Своєю присутністю ми відігнали від українських сіл різні банди грабіжників з польських сіл. Головною базою цих банд є польське село Ропа, звідки дотепер

---

[1] «Ворон» — командир радянського підрозділу, який маскувався під УПА у Дубненському повіті на Волині за німців та «других» совітів. Нищив українську молодь, яка поверталася з німецької неволі, членів УПА, інтелігенцію. Вбивства невинних людей без огляду на їхній соціальний стан чи політичні симпатії мало за мету збурення загальної ненависті проти УПА.

[2] Холодний Яр — місцевість у Черкаській області в Україні, відома як центр Коліївщини у XVIII столітті й антибільшовицького руху в 1918—1924 роках. Тут використовується як назва підрайону УПА, до якого входить Перемишльський регіон.

ще вирушають ватаги на українські села. Нещодавно місцеві бандити жахливо порізали жінку з того самого села. (...)

Людей обклали податками і даниною, грошовими і в натурі. Від гектара мусять платити 1300 злотих, на відбудову Варшави — 200—300 злотих. До цього додаються ще інші сплати, влада забирає чималі тисячі. А люди переважно небагаті, навіть можна сказати, що вони бідні. (...) Не можемо протидіяти стягуванню податків, бо люди самі відносять гроші до гміни, у якій є постерунок МО і гарнізон ВП. Польське населення обтяжене податками так само, як і українське. Йому навіть важче витримати ці податки, бо тільки нещодавно переселилося сюди із суто польських теренів, головним чином з Новосондеччини. Воно ще не обзавелося господарством і дуже бідує.

Перед виселенням тут майже не було польських сіл. Українські села сягали далеко на захід, аж до Попрада. Нині багато з цих сіл поляки частково або навіть повністю заселили. Наплив польських осадників позначається широкою смугою вздовж Попрада і біля чехословацького кордону. Аж прикро дивитись на мапу і читати назви старих лемківських сіл, які поволі стають чужими. Такі села, як Зубрик, Анджеївка, Мілік, Дембно, Лелюхів, уже заселені поляками. Колись українські містечка Жегестів і Мушина — вже цілком польські. Ястжембик, Злоцке, Поврожник — перемішані з польським елементом. У самій Криниці українців уже нема, може, тільки поодинокі особи з польськими паспортами. Тільки Лосє Криницьке надалі залишається українським селом. Польські осадники прибували переважно з Новосондеччини, охоплюючи смугу території між Попрадом і дорогою Мушина—Тилич—Лабова—Новий Сонч. За Попрадом, над чехословацьким кордоном, ще утримався острівець колись суто українських сіл: Щавниця, Шляхтова, Чорна Вода, Біла Вода і Яворки. Українців з цих сіл виселили, і скільки їх залишилось, наразі невідомо. З огляду на важкий доступ до цих сіл ще ніхто не намагався туди дістатись. Вичерпні дані про них отримаю і передам додатково.

Польські осадники перестали прибувати до виселених українських сіл від часу, коли наш рух у цій місцевості посилився і виявив стабільність. Це відстрашило поляків від подальшого про-

никнення у глибину українських сіл. Якби під час виселення наші формування були так само сильні, як тепер, то українські села були б спалені або залишились би непорушеними. І нових власників ніхто б тут не бачив.

Новосондеччина – це територія діяльності і впливів польського підпілля. Але з новосондецьких польських сіл роблять вилазки банди зі зброєю. Жертвами їхніх вбивств і пограбувань стають сусідні українські села. Найбільш тероризованим нині селом є Королева Руська[1]. Відразу можна ствердити, що це – наслідок польських шовіністичних тенденцій. Відкривається нове поле битви, як і в районі Бірчі. Наразі ця справа потребує аналізу й реєстрації фактів. Може, треба ще буде «засвітити» під Новим Сончем? Побачимо.

Банди походять з Королеви Польської, Пташкової та інших польських сіл. Іншим осередком бандитизму є польське село Ропа, яке безперервно турбує грабунками українські села. У цій справі надішлю ще додаткові матеріали. Одночасно прошу наступних вказівок.

З польським підпіллям контактів ще не маємо, але є можливості для їх установлення. Ще перед моїм прибуттям вдалось налагодити контакт через одного вчителя-поляка. Було навіть домовлено про зустріч з командиром підрозділу АК з Новосондеччини, але він загинув під час нападу на потяг у Новому Сончі. Командиром цієї групи є якийсь майор «Огень». Його підрозділи діють у Грибовському, Горлицькому, Новосондецькому повітах та в горах за Попрадом, де мають головну базу. Польське підпілля діє на цих територіях під назвою АК. Про ВіН чи інші угруповання тут не чути. Власне, вчора (3 січня) мені вручено листа від ..., який пропонує зустріч 10.I.47. [Наступний рядок зашифрований]. Хочуть говорити про перехід на опановану нами територію з метою ліквідації ППР. Але зі змісту листа не видно, щоб це писав якийсь «молодший військовий командир» або авторитет, з яким можна розмовляти. Спробую це дослідити через власні канали. Кур'єр, який приніс листа, сказав, що польське підпілля хоче обговорити справу [два з половиною рядки

---

[1] Нині Королева Верхня.

цифрового коду]. На мою думку, це не потрібно, хоча б з огляду на передвиборчий період. Прошу дати вказівки. (...)

Ще одна справа вимагає вирішення. Буває, що українці є членами ППР і мають партійні квитки. Виглядає на те, що все українське село Тилява є симпатиками ППР, а майже кожний українець є членом ППР. Прошу сказати, що ви про це думаєте. На мою думку, до цих людей не можна ставитись як до комуністів, бо вони вступили у ППР через несвідомість. Маю намір карати тільки головних винуватців, а решту скеровувати на правильний шлях через усвідомлення.

На території є українські священики, які можуть повністю забезпечити духовні потреби нашого населення. Але в українських селах з'являються польські ксьондзи, переважно направлені УБП та МО, і починають відправляти у церквах для нашого населення католицькі богослужіння. Проповіді проголошують польською. Опинившись в українському селі, заселеному тепер частково поляками, які не збудували ще костелу, відправляють свої богослужіння у церквах. Пізніше український священик відправляє богослужіння для своїх вірних. Я постарався детально запізнатися з проблемою церкви на цьому терені. Результати викладу наступного разу в окремому додатку. Якщо виявимо, що польські ксьондзи відправляють богослужіння в українських селах за дорученням УБП і зауважимо їхню шкідливу діяльність, то треба буде поставитись до них виключно як до агентів «демократичного уряду». Маючи вказівки УБП, польські ксьондзи можуть відновити традиційне «перехоплення душ».

Є випадки, коли польські вчителі змушують українських дітей молитися польською і навіть обов'язково ходити на уроки з римокатолицької релігії. Ще перед зустріччю зі мною командири здійснили відповідні дії, завдяки чому українські діти можуть знову молитись українською, а польські вчителі за дозволом інспектора або і з власної ініціативи ввели навіть до плану по кілька годин навчання української мови.

Як чинити у випадку заміни метрик зі зміною національності включно? Такі випадки мають місце в околицях Криниці. Більш масового характеру це набрало у Тиличі і Мушині.

Колего Командире! Прошу обов'язково прислати більше літератури, призначеної для польського ринку. Буде можливість перепра-

вити наші видання на захід. Без труднощів можна переправляти наші видання до ЧССР, навіть до Праги. Кордон долається без клопоту. Думаю, що навіть вдасться знайти відповідних людей. З того боку кордону ще є наші лемківські села. Кілька днів тому до такого словацько-лемківського села випадково зайшов наш кущовий. Він потрапив на традиційну вечорницю, була нагода для розмови з більшою групою людей. Населення прийняло наших із симпатією і запрошувало знову. Був навіть якийсь українець із Праги. Словацька варта майже не охороняє кордону — дуже боїться наших.

Отже, починаються передвиборчі мітинги. Такий мітинг відбувся сьогодні у Грибові. Додаю повідомлення старости, у якому згадується про можливість «переселення» лемків-українців. Чи це тільки передвиборчий трюк, щоб настрашити наше населення і змусити його голосувати, чи захочуть усунути його від виборів — не знаю. Бо відновлення акції виселення не можна виключити. У деяких польських селах значну частину населення було позбавлено голосу за співпрацю з польським підпіллям чи більшовицькими партизанами ще під час німецької окупації. (...)

Слава Героям!

Р.

Місце постою, 5.I.1947 р.

Archiwum Państwowe Rzeszów, zespół WUSW. — Sygn. 165. — K. 7—9.

Документ 75

ПРИПІКАННЯ ЖАРОМ

Фрагменти спогадів Александри Карпи.

Я народилася 6.07.1929 року в Жерниці Верхній Леського повіту. Мої батьки, Білі Михайло і Софія, назвали мене Ольгою. На Західних землях мій вітчим Новий Дмитро зареєстрував мене як Нову Александру, щоб затерти сліди переслідування у минуло-

му. Мій батько помер, коли мені було два роки. Тепер за чоловіком моє прізвище Карпа.

Мене переслідували через мого брата Володимира. Він народився 11.07.1925 року також у Жерниці. У 1944 році вступив до одного з відділів самооборони, щоб захищати наших людей від польських банд, які нападали, грабували і вбивали. Пізніше відділи самооборони перетворили у сотні УПА. Брата було призначено до сотні «Бора», мав псевдонім «Грім». Коли ми ще мешкали у рідному селі, брат відвідував нас час від часу. Я носила до лісу білизну і їжу не тільки для нього, але й для інших стрільців із сотні «Бора». Конфіденти донесли про ці відвідини і мою допомогу. Скільки разів військо було у нашому селі, стільки не минало нашої хати. Обшукували будинки, били всю родину, питали про брата, грабували, що хотіли. Ловили курей, перекручували їм шиї, в'язали шнурком, перекидали через плечі й відходили. Переважно це було військо з Балігрода. Часом вони забирали мене і вітчима до Балігрода, тримали у підвалі день або два і випускали додому, побивши ще на дорогу.

У лютому 1947 року військо ходило по тих хатах, з яких хтось був у рядах УПА. Того разу в селі було дуже багато війська. Прийшла черга й до нашої хати, настали тяжкі для мене хвилини, яких ніколи в житті не забуду. Почали бити батьків палицями, які мали в руках, шомполами від карабінів. Дуже їх покривавили, а потім зачинили в коморі. Батьки плакали і просили помилувати їх, але вони робили, що хотіли, і ні на що не зважали. Смерділо самогоном. Коли закінчили з батьками, то взялися за мене. Наказали повністю роздягнутись, а коли не хотіла, то здерли одяг та білизну, кинули на стіл. Один притиснув голову, другий схопив за руки, третій сів на плечі й сказав: *«Все скажеш нам, бандерівко. Де твій брат, де є бункери?»* І почали бити шомполами по стопах, по ногах, по всьому тілу, розрізали шкіру. Коли непритомніла, мене поливали холодною водою, робили перерви і знову катували. Нічого їм я не сказала, тільки плакала і просила змилуватись.

Нарешті один з них запропонував посадити мене на вогонь, а піч саме була розпалена. Витягнув совочок жару з печі й поклав на стіл, а двоє схопили мене і посадили на жар сідницями. Я знепритомніла, мене полили водою і далі питали про те саме.

Коли я і надалі нічого не ґоворила, один з них запропонував посадити мене на кухонну плиту, під якою горів вогонь. Я почала голосно кричати. Знову мене схопили двоє і хотіли посадити на плиту, але Господь Бог послав допомогу. Якийсь солдат прибіг з подвір'я, вирвав мене з їхніх рук і сказав: *«Ви підете під суд за те, що робите, адже це ще дитина!»* Наказали мені одягатись і забрали з собою. Тяжко мені було йти через село. Всюди чула плач наших людей, яких побило військо. Плакали дорослі й діти.

Мене привели у Жерницю Нижню до штабу, який розміщувався в одного з господарів. Тут знову мене питали про брата, про криївки, про знайомих в УПА, про людей, які могли щось знати про УПА. Мовчала, тому мене штовхали прикладами. Нарешті зрозуміли, що у мене висока температура. Наказали господареві принести соломи і кинули мене на цю солому. І так я лежала.

Уранці військо пішло на чергові облави. Я залишилась під опікою солдата, який врятував мене від спечення. Наказав мені лягти на ліжко господаря і прикрив периною. У гарячці я щось кричала і коли якось у просвіті свідомості подивилась на свого сторожа, то побачила сльози на його очах. Відчула, що він співчуває мені, бачила тоді у ньому приятеля. Втішав, що буду жити, бо кістки не поламані, і потребую тільки лікування. Сказав, що знається на цьому, бо є лікарем. І ще мені сказав, що військо мене залишить, а я повинна дістатись до шпиталю, а на тих, хто мене катував, подати у суд. Це — 18-й полк із Поража.

Після повернення війська на квартиру один з військових почав кричати: *«Що ця бандерівка робить у ліжку?»* Але мій опікун відповів, щоб мене не чіпали, а віддали батькам, бо я у тяжкому стані. (...) Наступного дня військо пішло. Забрали господаря з кіньми. Мене поклали на сани і також забрали, зі мною їхав лікар. А в помешканні повибивали шибки і знищили все, що тільки можна було.

Військо привело багатьох наших арештованих людей до Леська. Біля Леська бачила, як військо знущалося з нашого стрільця, що був цілком оголений. Говорили, це — бандерівець. Приїхали до Леська, і мене завели до комісаріату УБ. Тут продовжували допитувати, а я продовжувала мовчати. Мене посадили у камеру, а наступного дня повезли до Поража і вкинули у мокрий підвал. Тут нас

сиділо четверо: два чоловіки, я і дівчина, яка була обпечена більше від мене. Нас тримали дві доби, допитували, з'ясовуючи те саме. Після допитів чоловіків приносили під двері, відчиняли їх і вкидали всередину. Чоловіки дуже стогнали, скаржились на біль у ребрах, очевидно, мали поламані кості.

На третій день мене і дівчину завезли до прокурора у Саноку для продовження допитів. Після коротких запитувань про те саме прокурор силою викинув нас у коридор, бо ми не могли стояти на ногах, і назвав «смердючою сволотою». Потім нас посадили на причіп з джутовими мішками і повезли до Леська. Тут нас не прийняли, пояснюючи: *«Хто їх побив, той нехай і лікує»,* і нас, навіть не знявши з причепа, знову повезли до Санока. По дорозі автомобіль з причепом застряг у кучугурах снігу. Нас залишили. Через якийсь час приїхало військо, відкопало нас і відвезло... до Леська, до військової палати хворих. Нас поклали на підлозі, на солом'яні матраци. Наступного дня приїхав контроль з Жешова у військових мундирах і білих кітелях. Спитали санітарів, хто ми. *«Це бандерівки»,* — сказав один з них. *«Неможливо, такі шмаркачки?»* — здивувався хтось із комісії і нахилився, щоб побачити рани. Підняв сорочку, а з нею відірвалась обпалена шкіра. *«Ви, діти, спокутуєте за весь народ!»* — сказав. Наказав санітарам навести порядок, бо тут і воші лазили, й інші паразити. Після контролю нас поклали на ліжка, дали чисту постіль, пов'язки нам робили два рази на день. Нас виписали у кінці квітня, коли ми були майже здорові. Вдома я застала голі стіни — військо все пограбувало. Почалося виселення на захід.

Під час перебування у шпиталі ми часто дивились у вікно й бачили, як «убеки» вели наших хлопців до туалетів на подвір'ї. Незабаром лунали постріли, і охоронці поверталися самі. Так розстрілювали наших українців.

Кошалін, 16 квітня 1992 року.

Archiwum Ukraińskie, Warszawa. — Sygn. 200/UPA.

Документ 76

ПРОЩАННЯ З ВИСЕЛЕНЦЯМИ

Таємно

До Секретаря Центрального Комітету
Комуністичної партії (більшовиків) України
тов. Коротченка
у Києві

(...) АК і ОУН розгорнули терор у всіх повітах, з яких евакуюється українське населення. Вбивають і грабують, особливо у Грубешівському повіті. У лютому 1945 року зафіксовано тут понад 20 випадків масових пограбувань. Пограбовано приблизно 250 господарств. Викрадено 219 коней, 111 корів і 112 свиней, домашній інвентар і харчі. Ось приклади:

Уночі з 7 на 8 лютого 1945 року в селі Убродовиці (Грубешівський повіт) були пограбовані: Вознюк Йосиф, Улейда Йосиф, Заєць Варфоломій, Рудь Григорій, Рудь Федора, Рудь Володимира, Мовчан Анна і Федорчук Анна. Забрано 7 коней, 8 корів, 6 свиней, багато домашнього інвентарю та харчі.

Уночі на 8 лютого 1945 року в Новосілках (Грубешівський повіт) банда з 10 осіб, озброєна автоматами і гранатами, пограбувала господарства: Бурди Михайла, Косинка Семена, Бурди Петра, Гакаєвича Антона, Семенчука Івана, Семчука Олександра, Семчук Степаниди, Мартисюка Якима, Мартисюка Михайла і Степанюка Антона. Забрано 9 коней, 3 корови, 12 свиней, багато харчів і одягу.

Тієї самої ночі в селі Маракіно (Томашівського повіту) банда з 10 осіб, озброєна карабінами і РКМ, пограбувала таких господарів: Смілого Бартеля, Панчина Петра, Рижко Тетяну, Наворочинного Петра. Забрали 3 коней з возами і упряжжю, багато харчів і одягу.

Уночі на 8 лютого 1945 року в Лежайську (Ярославський повіт) бандити вбили вчительку Марію Гельчинську, яка погодилась на евакуацію. Тієї самої ночі у селі Старе (Ярославського повіту) вбито ініціаторів виїзду в Україну Володимира Ванчака і Йосифа Мащенка. У цей самий час і з того самого села пограбовано 11 господа-

рів, які погодились на виїзд в Україну. Серед них були: Бак Іван, Когут Антон, Ванчик Теодор, Ванчик Юзефа, Федорович Юзефа. У них забрали коней, худобу, свиней, птицю і домашній інвентар.

9 лютого цього року банда з 25 осіб у польських і радянських мундирах напала на Яворник Руський (Перемишльський повіт) і забрала 10 коней, 15 корів, 10 свиней, багато птиці, одяг і харчі. Населення зазнало знущань.

Уночі на 12 лютого ц. р. банда, у якій було приблизно 15 осіб, озброєних автоматами і гранатами, напала на село Іскань (гміна Дубецко Перемишльського повіту). Людей, які погодились на евакуацію, зігнали до одного будинку. Вбито 12 осіб, у тому числі діти й жінки. Дітям ламали пальці, розбивали прикладами голови. Банда пограбувала багато одягу і харчів.

Уночі на 15 лютого ц. р. в селі Підгорці (Грубешівський повіт) банда, у якій налічувалося приблизно 15 осіб, напала на обоз українців, які евакуйовувались, і забрала 6 возів з майном. Переселенців побили. Пострілом з автомата вбили Миколу Стасюка.

Уночі на 20 лютого 1945 року в селі Теребень (Грубешівський повіт) банда майже з 40 осіб роззброіла 20 солдатів з військової частини 83542, які охороняли населення, що евакуйовувалось, а потім пограбувала 25 господарств, які готувалися до переселення. Банда завантажила пограбоване майно на 20 возів і від'їхала, забираючи з собою солдатів ВП. Пізніше бандити віддали їм зброю і звільнили. З ініціативи уповноваженого Грубешівського району місцеві органи юстиції затримали 16 бандитів. Серед них був солдат з військової частини 83542 — Вятр.

22 лютого ц. р. о 22 годині банда, в якій було приблизно 20 осіб, напала на село Кісініце (Перемишльський повіт). Вбили Миколу Кочмара, сина Івана (54 роки), який зробив подання на виїзд, тяжко побили його дочку, пограбували майно. Вбили 60-річну мешканку того ж села — Кочмар. Пограбували кілька господарств. Виїжджаючи, бандити заявили: «*Якщо вас колись пустимо в Україну, то тільки голими*».

Є відомості, що, крім банд АК, у пограбуваннях беруть участь поляки, переселені з західних воєводств України. Вони розглядають це як помсту за грабунки і знущання українських націоналістів.

Трапляються також випадки вбивств і замахів на наших працівників, серед яких — солдати Червоної Армії. Наприклад:

5 лютого 1945 року в селі Красне (Влодавський повіт) невідома банда викрала гмінного військового коменданта — лейтенанта Лєдньова, 2 міліціонерів, солдата комендатури і мешканця того ж села Володимира Маркова — візника військового коменданта.

6 лютого 1945 року у гміні Майдан Сопотський (Томашівського повіту) вбито військового коменданта гміни — гвардії капітана Данилова і двох солдатів з комендатури.

8 лютого 1945 року на дорозі Любича Крулевська — Майдан Сопотський (Томашівський повіт) вбито старшого лейтенанта Петрова і водія автомобіля, які проїжджали цією дорогою. Банда забрала автомобіль і втекла.

16 лютого 1945 року о 21.00 годині у селі Прухник (Ярославського повіту) до громадянина Промотовича увійшла банда АК приблизно з 30 осіб, побила господаря і нашого працівника Цимбала (тут мешкали наші працівники — Цимбал і Семенюк, які готували документи на евакуацію), пограбувала харчі та одяг господаря і наших працівників, спалила підготовлені до евакуації документи 130 господарств, після чого втекла.

26 лютого 1945 року в селі Зиндранова (Саноцький повіт) банда приблизно з 15 осіб напала на нашого референта у справах евакуації Півня і польського референта Бойка. Побила Бойка, а Півня роззброїла.

Подібні випадки зафіксовано також в інших повітах. (...)

А ось результати бандитської діяльності за станом на 1.03.1945 р.:

Спалено українських господарств — 23
Пограбовано українських господарств — 364
Забрано: 339 коней, 184 корови, 215 свиней
Вбито українців — 52
Поранених і тяжко потерпілих — 89
Убитих і поранених солдатів і офіцерів Червоної Армії — 65
Нападів на наших працівників — 20
У тому числі: вбитих — 1
пропалих безвісти — 1
поранених — 2

Незважаючи на такі явні прояви бандитизму, місцеві органи не борються з бандами. Українське населення не приходить до влади зі скаргами на цей бандитизм, бо знає, що ніхто на це не прореагує. (...)

Заступник Головного уповноваженого
Уряду УРСР у справах евакуації
(—) Кальненко

Люблін, 5 березня 1945 р.

Archiwum b. KC KP(b)U. — F. № 1. — Op. № 23. — Spr. № 1470. — Ark. 13—22.

Документ 77

ВТРУЧАННЯ ЧУЖОЇ ДЕРЖАВИ

До Прем'єра і Міністра закордонних справ
Польської Республіки
Пана Едварда Болеслава Осубки-Моравського
м. Варшава

Пане Прем'єре!

Маю честь звернутися до пана з такою справою:

У процесі реалізації договору, підписаного 9 вересня 1944 року в Любліні Польським Комітетом Національного Визволення і Українським Урядом про переселення польського і українського населення, відповідно, з західних воєводств УРСР до Польської Республіки і також з Польської Республіки до Української РСР, озброєні банди з колишніх частин АК (Армії Крайової) здійснили численні напади на уповноважених Українського Уряду, а українців, які переселяються, ці банди систематично тероризують.

Таким чином, за період евакуації — від жовтня 1944 року до 26 лютого 1945 року — спалено 23 і пограбовано 364 господарства українців, які переселяються, викрадено 339 коней і 184 корови, вбито 52 особи, поранено 89 осіб, вбито 55 офіцерів і солдатів Червоної Армії, які охороняли евакуйованих, здійснено 20 замахів на

працівників районних переселенських комітетів, при цьому 1 референт убитий, 1 загинув безвісти і 3 було поранено.

Терористичні напади на переселенців і уповноважених Уряду УРСР особливо посилились після відходу частин Червоної Армії на захід. Ось деякі факти: [далі наводиться інформація про напади, описана у документах 75 і 46, яка тут буде пропущена].

7 березня 1945 року в селі Лубки (Бжозівського повіту) банда АК приблизно із 150 осіб повністю пограбувала українське населення. Під час грабунків 7 осіб убито і 7 поранено. Пограбоване майно банда вивезла на 250—300 возах. Усе українське населення розбіглося по навколишніх селах. Того самого дня на дорозі між селом Телятин (Грубешівського повіту) і станцією Холм бандити у мундирах Війська Польського пограбували транспорт евакуйованих з Телятина українців, забравши 5 корів і 6 возів з майном, 7 осіб захопили до лісу.

О 4 годині ранку 7 березня 1945 року озброєні бандити напали у селі Біща (Білгорайського повіту) на працівників Білгорайського переселенського комітету. Референт районного уповноваженого Р. Л. Миронюк був поранений у ліву руку.

Напади на переселенців і уповноважених, здійснені 7 березня 1945 року одночасно у трьох повітах (Бжозівському, Грубешівському і Білгорайському), свідчать про існування єдиного центру керівництва бандами Армії Крайової. З метою їх ліквідації повинні бути виділені військові частини, бо охорона груп переселенців і апарату, який здійснює переселення, незадовільна.

Звертаючи Вашу увагу, Пане Прем'єре, на вищенаведені факти, прошу Пана вжити більш рішучих заходів для боротьби з грабіжниками і бандитами, що ведуть злочинну діяльність у повітах, з яких, згідно з договором, здійснюється переселення українського населення.

Прошу прийняти, Пане Прем'єре, вирази моєї найглибшої поваги до Пана.

Головний уповноважений Уряду УРСР
у справах евакуації українського населення
(—) М. Підгорний

18.III.1945 р.

Archiwum b. KC KP(b)U. — F. 1. — Op. 23. — Spr. 1465. — Ark. 36—39.

Документ 78

НЕНАВИСТЬ ЧИ БАНДИТИЗМ?

<u>Таємно</u>

Секретар Центрального Комітету
Комуністичної партії (більшовиків) України
Тов. К о р о т ч е н к о
Київ

ЗВІТНИЙ ЛИСТ
про евакуацію українського населення з Польщі
та про політичні настрої
станом на 6 квітня 1945 року

(...)

2. Політичні настрої

У всіх повітах, охоплених евакуацією українського населення, зареєстровано численні випадки прояву явної ворожості між поляками і українцями, які перетворюються у масовий терор щодо українського населення.

Польсько-українська ненависть має історичне коріння. Її розпалювали впродовж довгих років уряди шляхетської і капіталістичної Польщі. Після окупації польської держави німцями ненависть між поляками і українцями використали фашисти і розпалили її ще більше, надавши можливість українцям користуватися деякими привілеями, репресуючи окремих поляків переселенням їх з місця на місце і передачею нерухомості (будинків) українцям.

Коли після визволення до влади прийшли поляки, ненависть до українців посилилась. Польські банди нападають на села, вбивають і вирізають населення, палять будинки, грабують майно. Ось приклади:

7 березня ц. р. о 10 годині ранку польське населення з кількох сіл у Саноцькому повіті напало на село Лубно. Нападники діяли дуже організовано, приїхали на возах і зі зброєю. Пограбоване

майно завантажили на 400—500 возів, забрали худобу, коней тощо і виїхали. У селі мешкало кілька польських родин. Перед нападом на польських будинках з'явились таблички з написами: «Польський будинок». До цих будинків бандити не заходили.

Є дані, що поляки у Саноцькому повіті мають багато зброї, блискавично формують банди, навіть проводять заняття у лісах. Деякі поляки твердять: *«Мусимо готуватися до боротьби з більшовиками, поки не закінчилась війна з Гітлером»*.

Уночі на 3 березня ц. р. банда АК приблизно з 200 осіб напала на українське село Коштови (гміна Дубецко Перемишльського повіту). Пограбувала населення, забрала худобу, майно і домашній інвентар. Вони вивели на площу п'ятьох українців — Спиридона Дончака, Йосифа Ковяка, Максима Стефанюка, Василя Дончака, Петра Сковришка — і публічно їх розстріляли. Бандити заявили: *«Робимо з українцями так, як вони з нами роблять на сході»*.

Ані в польському середовищі, ні в українському ніхто не веде політичної роботи, яка розрядила б ненависть. Узагалі нема жодної політично-виховної праці, тільки різноманітні реакційні елементи розвивають всебічну контрреволюційну агітацію.

Останнім часом посилилися напади поляків на українців. Переслідувані втікають із села і просять про негайне переселення в Україну. Це явище особливо спостерігається у Перемишльському, Любачівському і Ярославському повітах. Протягом 5—6 місяців з цих трьох повітів до евакуації зголосилось тільки 12 872 господарства, а в березні були заяви від 27 465 господарств. Інакша ситуація у Леському повіті. Тут нема натиску з боку поляків, не збільшується кількість заяв (українці не хочуть виїжджати). (...)

Переселенням в Україну чинять опір спільно ОУНівці і АКівці. Перші говорять, що справа кордонів ще не є остаточно вирішена, хочуть утримати терени, заселені українцями, і виганяють звідти поляків. Озиваються старі мрії — боротьба за «Самостійну Україну». Другі — аківці — хочуть зберегти для поміщиків робочу силу як базу для капіталістичної експлуатації. І перші, і другі застосовують масовий терор до переселюваних українців, вбивають і грабують.

Маємо дані, що повітовий і гмінний апарат міліції був засмічений реакційно-кримінальними елементами, які під час частих

виїздів на село під приводом боротьби з бандами займаються грабежами — і то виключно евакуйованого з Польщі українського населення.

25 березня ц. р. міліція у Грубешівському повіті поїхала ловити банду, яка пограбувала село Крилів. Однак вона заїхала до Чернічина і Відловиць, пограбувала кілька господарств і вбила 8 українців.

7 березня ц. р. в селі Луків (Леський повіт) міліціонер Марчинський тяжко побив українця Антона Лемшу. (...)

13 березня два польських міліціонери із села Кровиця Голодовська (Любачівський повіт) пограбували українців, які переселялись: Івана Мацевка, Михайла Мацевка, Івана Каркута. Пограбоване майно відібрали і повернули власникам.

Польські власті, яким повідомили про ці злочини, жодних заходів не вживали.

3. Кримінальна діяльність АК

Триває і постійно розширюється. Тільки у березні 1945 року згідно з неповними даними (повного обліку ми не вели, тож подібних випадків, безсумнівно, більше) АКівці здійснили такі злочини:

Спалено українських господарств	— 959
Пограбовано українських господарств	— 500
Вбито і поранено українців	— 925
Захоплено коней	— 500
Захоплено корів	— 520
Здійснено замахів на наших працівників	— 5

Уночі на 24 лютого ц.р. в селах Жуків і Свидники (Грубешівського повіту) банда приблизно з 30 осіб пограбувала 40 українських господарств, забравши 29 коней, 32 корови, 27 свиней, 20 возів, домашнє майно і харчі. Також побили людей.

28 лютого ц.р. з Богучиць (Грубешівського повіту) колона переселенців переміщувалась у напрямку станції Замость. На дорозі Богучиці—Горишів на колону напала бандитська група, яка забрала 5 коней, 3 корів і багато різних речей.

У перші дні березня в селах Бабиці і Батичі (Перемишльський повіт) вбили пробощів Івана Сороковича і Анатоля Сембратовського, замордували їхні родини, пограбували майно.

Уночі на 4 березня в селі Уйковичі (Перемишльський повіт) банда вбила 11 українців. Забрала майно і худобу.

Тієї самої ночі банда приблизно з 20 осіб напала на село Бахів (Перемишльський повіт), спалила 18 українських господарств, пограбувала майно і худобу, вбила 4 осіб.

Наступної ночі те саме село атакувала невідома банда, спалила 40 українських і польських господарств разом з худобою й усім майном.

5 березня о 5 годині ранку в селі Лубно (Саноцького повіту) банда з 8 осіб у мундирах Війська Польського, озброєна автоматами і гвинтівками, арештувала українців Максима Андруса, Григорія Воловника, Семена Бровка, Павла Трояна і Богдана Election Дороцького. Цілий день їх тримали у підвалі, увечері, зв'язавши руки, вивели і вкинули у Сян.

7 березня о 5 годині ранку до того самого села увірвалась банда приблизно із 150 осіб у військових мундирах і цивільному одязі, озброєна гвинтівками й автоматами. Банда відкрила вогонь, вбивали тих, хто втікав. Є дуже багато жертв серед українського населення. Пораненого в обидві руки Пошковського припалювали залізом, врешті йому в уста вставили шматок розпеченого заліза.

8 березня на групу переселенців, що їхали з Тератина до Холма, напала банда і захопила до 6 возів з майном і 7 осіб: Сергія Литвинчука, Василя Кінджерського, Ольгу Кінджерську, Павла Лібуса, Адама Базелюка і двох інших. Невідомо, що з ними сталося. Всі бандити були у військових мундирах.

Уночі на 10 березня ц.р. в селі Гдешин (Грубешівського повіту) пограбовано 8 українських господарств, викрадено 4 коней, 6 корів, 5 свиней, забрано 3 вози та інші речі.

У Білгорайському повіті бандити паралізували дві гміни — Кульновську і Кірилівську. У березні тут зафіксовано 17 масових пограбувань українського населення. Вбито 150 осіб, спалено багато господарств, пограбовано майно.

25 березня вдень на село Крилів (Грубешівський повіт) напала банда, яка вбила на місці 18 українців, а 50 захопила у ліс. Що з ними сталося, невідомо.

Крім тероризування українського населення, були також напади на наших працівників. Ось приклади:

Уночі на 25 лютого в селі Степановичі (Грубешівський повіт) банда приблизно з 20 осіб із кулеметом і автоматами здійснила напад на будинок українця Ткачука, у якому перебував референт у справах переселень тов. Тринченко. Під час двогодинної стрілянини вбито господаря дому Ткачука, а також сержанта військ НКВД Щупака і польських міліціонерів — Макуха і Матийця, які були охоронцями референта.

Уночі на 3 березня банда приблизно з 200 осіб напала на село Каштави (Перемишльський повіт). Бандити впіймали уповноваженого в справах переселень Шкляра, забрали у нього пістолет, автомат, гранату, особисті речі й гроші. Хотіли його розстріляти, але на прохання міліціонерів командир банди звільнив його. (...)

У березні до Любачівського повіту направлена частина Війська Польського для боротьби з бандами УПА. Замість того, щоб воювати з бандами, вона спалила три українських села, розстріляла приблизно 150 осіб українського населення, забрала приблизно 500 коней і корів, конфіскувала все майно погорільців, яке було врятоване від вогню.

Незважаючи на те, що таких випадків є багато, боротьбу з бандитизмом ніхто не веде. Ми вже подали Польському Тимчасовому Уряду кілька відповідних листів (копія одного з них у додатку) з проханням про ліквідацію бандитських формувань і створення нормальних умов для евакуації українського населення. На жаль, Польський Уряд на це не реагує. Про поточні події регулярно інформуємо посла СРСР у Польщі тов. Лебедєва.

Заступник Народного Комісара
внутрішніх справ СРСР
Полковник Державної Безпеки
(—) Кальненко

м. Люблін, 10 квітня 1945 р.
№ 0056

Archiwum b. KC KP(b)U. — F. 1. — Op. 23. — Spr. 1469. — Ark. 62—76.

Документ 79

ТЕРОР АК

Таємно

Секретар Центрального Комітету
Комуністичної партії (більшовиків) України
Тов. Д. С. Коротченко
м. Київ

ЗВІТНИЙ ЛИСТ
про евакуацію українського населення з Польщі
і політичні настрої
станом на 25 квітня 1945 р.

(...)

2. Політичні настрої

Ненависть між поляками і українцями зростає з кожним днем. У всіх повітах Польщі, охоплених евакуацією населення, зафіксовано масові підпали українських сіл, грабунки і вбивства українського населення.

Ставлення українського населення до евакуації в принципі є добрим, за винятком Любачівського, Ярославського, Перемишльського, Леського повітів і частково Грубешівського й Томашівського, у яких населення не хоче виїжджати. У цих повітах більшість становлять українці, з якими бандерівці проводили і надалі проводять антипереселенську роботу. Є навіть випадки, що забороняють переселення під загрозою репресій.

У лютому і березні 1945 року бандитські формування АК масово підпалювали українські села, грабували і вбивали населення. Внаслідок цих дій значно збільшилось надходження заяв на евакуацію. У лютому і березні 1945 року в Любачівському, Ярославському і Перемишльському повітах подали заяви 27 590 родин, тоді як протягом попередніх 5 місяців їх надійшло тільки 12 872 заяви.

У квітні кількість АКівських нападів зменшилась, і тому населення під різними приводами утримується від виїздів, а часто навіть забирає подані заяви. Населення з Любачівського, Ярославсь-

кого і Перемишльського повітів виїжджає під натиском банд, щоб урятувати життя і рухоме майно.

У Леському повіті напади польських націоналістичних банд не загрожують, тут є дуже багато банд УПА, і весь повіт не переселяється. Подібна ситуація спостерігається у південно-східних і східних гмінах Грубешівського і Томашівського повітів.

У новостворених повітах — Горлицькому, Новосондецькому, Яслівському, де підлягає переселенню 60 800 осіб, живуть головним чином русини, так звані лемки, які є лояльними щодо Радянського Союзу і висловлюють бажання переселитись. Багато лемків пішло і продовжує йти добровольцями до Червоної Армії. Протягом короткого часу праці Переселенських комісій з цих трьох повітів надійшли заяви з проханням про виїзд від 3 560 родин, тобто 14 600 осіб, що становить 24% загальної кількості русинів і українців на цій території. Антипереселенську пропаганду ведуть тільки священики і куркулі.

3. Ворожа діяльність АКівців

Кількість банд і їх склад збільшуються з кожним днем. (...) Протягом квітня, за неповними даними, відзначено такі наслідки терору стосовно українського населення:

Спалено господарств	— 180
Пограбовано господарств	— 139
Вбитих і поранених серед цивільного населення	— 620
Пограбовано:	
Коней	— 7
Корів	— 139
Здійснено нападів на наших працівників	— 8

Ось характерні методи діяльності банд:

У перші дні квітня грубешівський уповноважений відіслав зі станції Гвоздово до станції Угнів транспорт переселенців, який конвоювали 10 солдатів ВП. Банда АК розібрала рейки, пограбувала майно 28 родин, забрала 3 коней, 18 корів і 4 людини. Що зробили з людьми — невідомо. Польські солдати не чинили опору діям банди, відповідно ніхто їх не чіпав.

10 квітня у селах Лазів, Бистре, Кустрава і Камінка (Білгорайський повіт) бандити забрали 84 корови, 30 коней, багато харчів і домашнього майна.

Уночі на 10 квітня ц. р. (Перемишльський повіт) банда приблизно з 200 осіб спалила близько 150 господарств, вбила понад 100 осіб, пограбувала худобу і все майно мешканців.

Уночі на 18 квітня ц. р. в гмінах Піскоровиці й Сенява банда «аківців» спалила 30 українських господарств, вбила 500 осіб, пограбувала багато худоби, майна і харчів.

Уночі на 20 квітня ц. р. в селі Черниє [Чернічин?] у Грубешівському повіті банда пограбувала 19 родин, забравши 15 корів, 10 коней, багато харчів і домашнє майно.

Подібні випадки були і в багатьох інших повітах.

Уночі на 23 березня у селі Гродек (Грубешівський повіт) банда з 20 осіб напала на будинок, у якому перебували наші референти Кошук, Осперовська, Колодько і 3 солдати НКВД. Під час понадгодинного обміну вогнем був убитий солдат Шадрін.

27 березня ц.р. на дорозі Добужек—Тишівці були обстріляні під час їзди возом сержант Єрмаков і боєць Орєхов, які охороняли наших референтів у селі Добужек. Єрмаков був убитий, а Орєхов поранений.

2 квітня з Жукова до Завалля у Грубешівському повіті виїхали референт Дорошенко, командир взводу НКВД сержант Борисов і солдат Хаванов. Що з ними сталося, невідомо. На місце жоден не доїхав.

Уночі на 2 квітня в селі Дрогаєво (Перемишльського повіту) невідома банда напала на будинок, у якому перебували референт Омельченко і три солдати. Протягом чотирьох годин обстрілювали будинок і кидали гранати. Дім був цегляний, бандити не змогли його здобути і над ранок відійшли.

У Перемишльському повіті було ще чотири напади на наших референтів. Забрали документи, підготовлені для евакуації 75 господарств із села Середнє; 105 на першому етапі і 76 на другому з села Гнатковичі і 117 господарств із села Тречиця. У цій ситуації референти у гмінах Сенява і Адамів мусили перервати свою працю.

Маємо дані, що органи міліції і безпеки Польщі засмічуються реакційно-кримінальним елементом, який замість боротьби з злочинністю сам бере участь у пограбуваннях, організовує склади зброї і набоїв.

У кінці березня в Малицях (Грубешівський повіт) група міліціонерів із заступником повітового коменданта громадської

безпеки Кравченком і заступником повітового коменданта міліції поручником Шелестом на чолі, перебуваючи під впливом алкоголю, жорстоко замордувала українців Прокопа Семенюка, Петра Семенюка і Теодора Семенюка.

Того самого дня у селі Модринець та сама група міліціонерів обстріляла з автоматів, а потім затримала нашого референта Омельченка. Після перевірки документів один з міліціонерів назвав Омельченка бандитом і побив його.

Уночі на 1 квітня у селі Вйонзовниця (Ярославського повіту) банда вбила 13 українців і пограбувала їхнє майно. У злочині брали участь заступник гмінного коменданта міліції Юзеф Ліхолат і міліціонери Юзеф Крук, Владислав Крук, Юзеф Свінський і Збишек Скошаровський. 12 квітня злочинці були заарештовані. (...)

У березні протягом дня у селі Задембці (Грубешівського повіту) поляки побили і пограбували Петра Шведа і Антона Романчука, які готувались до евакуації з Польщі. Заступник уповноваженого Грубешівського району Колесник звернувся у цій справі до районного представника польської сторони Дашкевича, який замість того, щоб намагатись повернути пограбоване майно, іронічно пояснив: *«Радянська влада грабує поляків, які повертаються до країни, то тут поляки відшкодовують втрати на українцях, які повертаються»*.

Польська влада вислала на територію повіту каральну частину Війська Польського під командуванням підполковника Шопінського, який замість боротьби з бандами спалив Новий і Старий Любінці, пограбував худобу і майно з 700 господарств. Населення втекло до лісу. (...)

Для розгрому бандитських формувань у Польщі потрібні значні операції, бо польська влада не спроможна ліквідувати ці банди.

Заступник Народного комісара
внутрішніх справ Української РСР
(–) Кальненко

Київ, 8 травня 1945 р.
№ 560/сн

Archiwum b. KC KP(b)U. – F.1. – Op. 23. – Spr. 1471. – Ark. 51–61.

[Подальшого звіту не публікуємо, бо це — монотонний перелік, у якому змінюються тільки місце злочину, кількість і прізвища жертв.]

Документ 80

ЗВІТ ДЛЯ ХРУЩОВА

10 жовтня 1945 р.

Таємно

Голова Ради Народних Комісарів УРСР
Тов. Х р у щ о в Нікіта Сергеєвич

Про грабунки і переслідування українського населення польським населенням у Польщі.

Українське населення, репатрійоване з Польщі до Тернопільської області на підставі Любельського договору, а особливо населення, яке прибувало у жовтні, приїжджало переважно зовсім без майна, без документів, а часто без одягу і взуття.

25 і 26 вересня 1945 року прибуло до нашої області п'ять транспортів, у яких було приблизно 400 родин з околиць Санока. Більш як половина з них не має документів про передачу майна і посівів, менше ніж третина має корів, а менше ніж чверть — коней. Прибульці розказують, що місцева польська влада забрала в них увесь урожай, худобу і коней, а потім, погрожуючи зброєю, змусила йти пішки до найближчої залізничної станції.

Переселенці інформують:

«Коли у наших селах перебувала Червона Армія, поляки так не знущались, а після її відходу солдати обшукують господарства, забирають, що хочуть, а нас виганяють голими і босими», — розповів Михайло Федорович Зджеба з Перемишльського повіту, нині мешканець села Дорохів (район Струсова).

«По дорозі на станцію я зустрів польського міліціонера, який спочатку відібрав у мене останнього коня, потім почав відбирати корову, яку вели дружина і 9-річний син. Хлопець хотів відігнати корову, тоді міліціонер застрелив його з гвинтівки, і ось я приїхав з тим, у чому стою», — розповів Вовелюк, колишній мешканець Перемишльського повіту, а нині села Дорохів (район Струсова).

Розказали переселенці з околиць Санока — М. Ф. Хомичек, М. А. Штельма, І. М. Модзик, М. М. Модзик, А. В. Богуш, які нині проживають у Збаразькому районі:

«До нас прийшли польські солдати, зігнали всіх мешканців на збори і наказали протягом двох годин вибратись із села. Стояли і стежили, щоб ми не брали ні худоби, ні коней, з хат можна було брати тільки білизну. Усе село йшло на залізничну станцію пішки, понад 50 кілометрів».

Переселенці приїхали без документів, без евакуаційних карт і без будь-яких речей. Кажуть, що на польській території їхали навіть на дахах товарних вагонів.

26 вересня 1945 року на станцію Дедернівка Тернопільської області прибув транспорт українського населення. У присутності чергового 2-ї Львівської дільниці Державної залізниці інженера-майора товариша Размадзе і представника уряду УРСР у справах евакуації тов. Чарука прибульці заявили:

«О 2 годині ночі наше село Дудинці біля Санока оточило з усіх боків Військо Польське. Випустивши ракети, військо почало стріляти з автоматів. Загорілися будинки. Забрали худобу, усе, що було в будинках, харчі, збіжжя. Вбили 23 особи. Наказали, щоб усі українці протягом двох годин покинули село, прямували на станцію з метою виїзду в Україну». Було складено протокол (копія у додатку).

Таких і подібних переслідувань з боку польського населення у Польщі і грабунків переселеного до нашої області українського населення було дуже багато. У додатку пересилаю копію звіту уповноваженого уряду УРСР у справах евакуації польських громадян з території УРСР Чортківського району — тов. Чарука і копію протоколу про переслідування українського населення села Дудинці у гміні Санок.

Секретар Тернопільського обкому КП(б)У
(—) Компанієць

Погоджено:
(—) підпис нерозбірливий

[Під текстом резолюція машинописом:
тов. Мануїльському Д. З.

тов. Старченко В. Ф.
тов. Варшавському Б. Й.
(-) Н. Хрущов
і дописано від руки:
Передано 22.Х. (—) підпис нерозбірливий.]

Архів колишнього ЦК КП(б)У. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1469. — Арк. 285, 286. Переклад з російської.

Документ 81

РАПОРТ ДЛЯ СТАЛІНА

Голова Ради Народних Комісарів Союзу РСР
Товариш С т а л і н Й. В.

Стосується реалізації договору між урядом Української РСР і Польським Комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з Польщі і польських громадян з УРСР.

[с. 6—7] Головний Представник уряду УРСР з нашого боку інформує, що польські націоналістичні організації на західних теренах УРСР агітують польських громадян проти евакуації, про що свідчать такі факти:

У Самборі більшість оголошень (про евакуацію), повішених на стовпах і будинках, була зірвана у ту саму ніч і приклеєна догори ногами. У Золочеві на всіх оголошеннях приклеїли інформацію, написану польською і польськими літерами, такого змісту: *«Оголошення про добровільну евакуацію польського і єврейського населення є недійсними»*.

Польська нелегальна націоналістична газета у Львові «Слово Польське» в №63 від 22 жовтня 1944 року писала так: *«На нараді у Москві Миколайчик не погодився на лінію Керзона. Польський Комітет національного визволення складається з самих жидів, а Осубка-Моравський — це ворог польського народу. Всім цим Комітетом керує Булганін разом з НКВД»*.

Головний Представник уряду УРСР з нашого боку також інформує, що польські націоналісти агітують польське населення західних областей УРСР проти евакуації, поширюючи фальшиві антирадянські плітки:

«Більшовики Вам брешуть, вони посадять Вас у вагони і вивезуть у Сибір.

Після перемоги над Німеччиною відразу почнеться війна між Радянським Союзом, Англією і Америкою, і кордони Польщі мусять бути пересунуті до Дніпра.

Львів — це одвічне польське місто і польським залишиться.

Польська Держава не може існувати без Дрогобича, і Лондон ніколи не погодиться на залишення Дрогобицького воєводства більшовикам.

Люблінський Репатріаційний договір не має правової сили, бо його не підписав Сталін. (...)

[с. 8] У Польщі трапляються випадки примушування і навіть вбивств стосовно людей, які хочуть переселитись до УРСР. Так, у селі Красне (Влодавський повіт, Польща) 30 жовтня 1944 року банда АК приблизно із 75 осіб напала на селян, які зібрались у будинку Пахути на розмову про переселення з представником гмінного уповноваженого уряду УРСР у справах евакуації. Серед 11 зібраних у будинку осіб 1 особа була поранена, а 8 убито, у тому числі гмінний референт Головного уповноваженого уряду УРСР тов. Тарасов. (...)

Голова Ради Народних Комісарів УРСР
(—) М. Хрущов

Київ, 21.XI.1944 р.

Архів колишнього ЦК КП(б)У. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 790. — Арк. 223—236.

Документ 82

НАВІЩО СЕБЕ ВИНИЩУЄМО?

Копія

Проти польського народу не ведемо боротьби, але суворо караємо більшовицьких найманців без огляду на національність.

Шановний Пане Коменданте!

Надсилаємо Панові цю пошту з метою пояснення Панові нашої лінії, яка напевно зацікавить Пана. Цим посланням закликаємо Пана змінити своє ставлення до українського населення, а вістря боротьби спрямувати проти нашого спільного ворога.

З попередньої Панської політики на території Панських впливів видно, що повністю хочете знищити український народ (ліквідуючи його на місці або виселяючи). Таку політику вели німці стосовно інших національностей. До чого довела їх така політика? Ви підняли крик проти німців як «катів світу», а спитайте себе, чим відрізняється Панська поведінка від них? Ми різниці не відчуваємо.

Скажіть, для чого ми взаємно себе винищуємо? В ім'я чого проливається кров? Хто цим користується? Цим користується наш спільний ворог, який тільки сміється збоку. Якщо Пан хоче надалі діяти так, як до цього часу, то нехай проливається кров. Досі ми мовчали. Тепер заявляємо, що, як євреїв, не дамо себе винищити.

Ми Українську Державу в Польщі будувати не думаємо, і це нехай Пана не турбує. Наші попередні акції проти окремих постерунків треба розглядати як попереджувальну відплату, застосовану там, де перейдено вже межу можливості. Ми б'ємо і будемо бити всіх тих, хто нищить український народ.

Як Пан до цього всього ставиться, нехай Пан якнайшвидше відповість, щоб ми знали, як виставити наші частини відносно Панського постерунку.

Нехай відповідь Пан передасть у руки тієї людини, від якої Пан отримав цю пошту.

З повагою:

Командир Народної Самооборони
(—) Богун

..., 17 квітня 1945 р.

AP Rzeszów, zesp. WUSW, sygn. 170, k.1 (314).

Документ 83

ЗАКЛИК ДО СПІВПРАЦІ

Свободу народам! Свободу людині! Смерть тиранії!

ПОЛЯКИ!

Нині вивозять нас, а завтра Вас... Наша доля є однаковою. Тільки Вас ще намагаються приманити польськими мундирами, гербом, прапорами, виборами, відзнаками і гарними, але фальшивими словами про Демократичну Польщу. Але це все вирішує не польський народ, а Сталін і його кліка. Не вірте їм! Не вірте цим облудним тиранам!

Нас також обманювали спочатку Українською Радянською державою, своїм президентом, військом, урядом, консульствами тощо, а потім, коли взяли все у свої руки, все ліквідували. Арештували і розстріляли навіть таких мальованих президентів і прем'єрів, міністрів-комісарів, як нині Ваші Осубки і Берути, а колись наші Коцюбинські, Скрипники та інші. Залишилась стара неволя, стара, добре нам і Вам відома, російська тюрма народів, темна азійська тиранія. Те, що вчора робили з нами, нині роблять з Вами. А те, що нині діється з нами, — завтра чекає на Вас.

ПОЛЯКИ! Наша доля тепер є однаковою і наша дорога до волі та сама. Незабаром знову зустрінемося — або у Сибіру, або разом у новому вільному світі на руїнах московської в'язниці народів. Найбільшою мірою це залежить від нашої поведінки і від нашої боротьби.

Отже, вставайте до спільної визвольної боротьби за спільні ідеали національного визволення і особистої людської свободи.

ХАЙ ЖИВЕ СПІЛЬНИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ ФРОНТ
УСІХ ПРИГНОБЛЕНИХ НАРОДІВ!
ГЕТЬ МОСКОВСЬКУ В'ЯЗНИЦЮ НАРОДІВ!
ГЕТЬ МОСКОВСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ФАШИЗМ!
СМЕРТЬ ТИРАНАМ І ТИРАНІЇ!
ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА!
ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА НЕЗАЛЕЖНА ПОЛЬЩА!
ХАЙ ЖИВУТЬ РІВНІСТЬ, БРАТЕРСТВО І СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ
УСІХ НАРОДІВ І ВСІХ ЛЮДЕЙ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Переклав[1]: Мосьондз М.

Archiwum Państwowe Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy, «Sian».— Teczka 85. — S. 203.

Документ 84

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ УПА НА ЗАКЕРЗОННІ
(Фрагменти спогадів)

При визначенні кордону між Польщею і Україною в 1944 році вздовж лінії Керзона українців про згоду не питали. Подібно до того, як в Андрушові в 1667 році чи у Ризі 1921 року Україну ділили Москва і Варшава. Ще раз підтверджено, що Україна — це колонія, предмет торгу між «старшими братами». У Польщі залишилось понад сімсот тисяч українців, які згуртованою групою проживають на Лемківщині, поблизу Перемишля, Ярослава, Любачова, на Холмщині й Підляшші.

Відразу після проходу фронту восени 1944 року в містах і деяких селах Галичини оживили діяльність польські боївки. НКВД їх не пе-

[1] На польську. — *Ред.*

реслідувало. У серпні або у вересні поляки з села Пнікут на південь від Мостиської спалили частину українського села Пакость (нині Нагірне). Загинуло кільканадцять осіб. Пнікут — єдине польське село серед десятків українських сіл. І це на території України.

12 жовтня 1944 року в Майданських лісах між Сколе і селом Ластівки перебували частини УПА, які після вишколу на полонинах Букового Берда під командуванням «Рена» перейшли через фронт на схід від Тухлі. Славко Коцьолек — «Крилач» — тодішній командир чоти [взводу] дав мені прочитати лист від Якова Чорнія, у якому написано, **щоб усі частини**, утворені влітку в Перемишльському, **негайно повертались на рідні землі, бо поляки почали тероризувати українське населення** [підкреслення моє. — *М. С.*]. (...)

У листопаді й грудні 1944 року почала надходити інформація, що поляки вбивають українців, палять села, причому не тільки на території Польщі, а й в Україні. Не було це ні для кого несподіванкою за таких стосунків, які існували між двома народами. Найгіршим було те, що грабували передусім села, у яких чоловіків забрали до армії і не було кому їх захистити. (...)

Через тиждень чи два після мого повернення до нас прийшов комендант польської міліції з Конюшок (приблизно за 8 км від Перемишля), Ризнар, давній знайомий мого батька. По секрету він сказав, що до кожного постерунку зараз додають по кілька «волиняків», які вбиватимуть українців, переважно з вищою чи середньою освітою. Списки вже готові, в яких я і мій молодший брат Міхал попереду. Відтоді ми вдома не спали. Частина хлопців сховалась у криївках, інші вдосвіта йшли до лісу, бо там було безпечніше. Конкретних планів ніхто не мав. Жили день від дня. (...) Вісті про польські акції й далі надходили. Хлопці почали приходити до лісу зі зброєю. Не було тільки військових спеціалістів, особливо офіцерів, які могли б нас організувати і чогось навчити. (...)

20 січня 1945 року по всьому Перемишльському регіону пішов поголос, що в селі Ольшани (за 14 км на захід від Перемишля) польські міліціонери з Бірчі (30 км від Перемишля) і з Красічина (7 км) вбили 24 особи: родину священика Копистянського (з його сином проживав в одній кімнаті гуртожитку в Перемишлі у 1937—1939 роках), родину вчителя Сенишина (з його сином і дочкою Аретою

разом вчились у 1939—1941 роках), родину керівника молочарні Вуйтовича (з сином разом проживав і вчився у 1939—1941 роках), колишнього голову «Просвіти» та інших. 19 січня, в день Хрещення (Йордан), завели їх до Сяну і в тому місці, де щороку святили воду, застрелили і вкинули у річку. По дорозі міліціонери жартували і говорили людям, що йдуть разом воду святити. Повідомлення про вбивство вразило всіх. Це вже були не поголоски, а страшний факт. Тим страшніший, що стався серед білого дня за участі представників закону і стосовно людей, які всю війну просиділи вдома, на селі й не мали нічого спільного з німцями, протягом кількох років чекали закінчення війни. Ініціатором вбивства був місцевий поляк — Круліковський, мабуть, єдиний поляк у всьому селі.

Перед цим випадком понад 300 осіб, переважно старших людей і дітей, загинули у селі Павлокома, за 40 км на захід від Перемишля. Здається, що молоді чоловіки добровільно вступили до Радянської Армії, а потім відразу пішли на фронт, звідки майже ніхто не повертався, і село залишилося беззахисним. Після випадків в Ольшанах стало зрозуміло, що це лише початок і без дії сидіти не можна. Поляки вирішили помститись українцям за 1942—1943 роки на Волині.

Українська молодь почала створювати в селах групи самооборони. Завжди знаходився хтось енергійний, з ініціативою. Села встановлювали зв'язок між собою. Під кінець січня і в лютому населення деяких місцевостей, які сусідили з польськими, перемістилося до лісу зі всім майном і дітьми. Тут відчували себе безпечніше. Частини самооборони дуже швидко переформувались у добре організовані військові підрозділи. З'явились власна підпільна адміністрація, добре функціонуючий зв'язок і дисципліна. (...) Створено крайовий штаб для координації захисту населення від нападів поляків. Самооборона мала локальний характер і, як військова сила, не набрала ще розмаху. Здавалося, що немає такої потреби. В особливих випадках вона забезпечувала охорону кількох найближчих сіл.

Про якусь помсту полякам, яких у селах було чимало, не було і мови — це нікому не прийшло б у голову. (...)

Вранці 11 квітня поляки з Бжуської Гути і з Бірчі разом з міліцією повбивали українців у селах Бахів і Березка. У Бахові

загинуло 187 осіб, у Березці — 95, у тому числі четверо дітей, народжених у 1945 році.

Крайовий штаб вислав мене на місце злочину, щоб оформити протокол з прізвищами жертв. Упродовж ночі ми добрались до Бахова. Мені приставили для охорони 5 чи 6 хлопців і провідників, які змінювались у кожному селі. Що ми застали на місці — страх згадувати. У хатах все було побите, поламане, всюди були калюжі крові. Хто залишився живий — утік і боявся вертатись до хати, щоб хоча б поховати найближчих. Усе сталося так несподівано. Люди увесь час жили у згоді, ніколи не були вороже настановлені до поляків, навіть різанина у Павлокомі кілька тижнів тому не змінила настроїв. Поляки з Гути напали під ранок, повбивали, знищили все, а що можна було, — забрали і втекли через ліс, не затримуючись ні на хвилину. Все робилося на бігу, ніби вони боялися, що хтось їх прожене. Ми прийшли наступного дня після нападу, частина хат була спалена, мешканців небагато. Більшість боялась повертатися до села. Залишились ті, хто сховався поблизу. Спочатку я заходив до хат і записував прізвища вбитих, але коли побачив на підлозі тіло шестиденної дитини, у якої не можна було розрізнити ні голови, ні рук, ні ніг, — почав записувати тільки на підставі розповіді групи людей, які мене супроводжували.

Поляки забрали худобу і більше на ці села не нападали. Ані у Бахові, ані у Березці не було самооборони. Люди сказали нам, що чоловіків забрали на фронт або вони зголосились добровільно.

Почалась весна, і ніхто не сумнівався, що погроми будуть масові там, де люди не зможуть захищатись. Майже одночасно загинуло 168 осіб у Малковичах (за 12 км на північ від Перемишля), Глудні та Іздебках (між Диновом — родинним містечком письменника Ярослава Галана — і Бжозовом). Не краще було на Холмщині.

Не можна було змарнувати жодного дня. Я зрозумів, що треба забути про університет, виїзди до центральної Польщі під чужим прізвищем, а треба повністю включитись у боротьбу. Я забув, що колись любив математику і ненавидів військові заняття. Перед очима стояли знайомі з Ольшан, діти з Бахова і Березки. У ці дні з частин самооборони було створено три сотні під командуванням Бурлака, Хрона і Крилача. Це були переважно хлопці, які вже у своєму житті нюхали порох. Точно не пам'ятаю, але не виключе-

но, що ці сотні були створені ще перед Новим роком і розташовані у лісовому масиві Турниця.

Приблизно за 50 км на південний схід від Перемишля, між Саноком і Диновом, за 3 км на схід від Улича (у якому народився композитор Михайло Михайлович Вербицький — автор музики до *«Заповіту»* Шевченка і Гімну *«Ще не вмерла Україна»*) знаходилось польське село Боровниця — острівець між українськими селами серед лісів. У ньому затримались три «волиняки» на чолі з Котвіцьким, сліпим на одно око колишнім офіцером Війська Польського, яких вигнали з Волині у 1942—1943 роках. Вони належали до тих, кому Пілсудський давав на Волині й Поділлі землю, щоб вони будували і полонізували цю землю. На підставі Версальського договору 1919 року землі Західної України передали Польщі на 25 років, а пізніше мав бути проведений плебісцит, який вирішив би, чи ці землі залишаться за Польщею, чи ні. Поляки робили все, щоб зібрати там понад 50% голосів. Правдою і неправдою їм вдалося до 1939 року багато чого досягти. Від 1941 року на Волині почали спиратись виключно на польських колоністів — для охорони залізниці й промислових об'єктів використовували переважно поляків, які ненавиділи українців. Місцеве населення не мало симпатії до німців.

Цей Котвіцький (псевдонім — «Сліпий»), організував у Боровниці групу приблизно із 140 осіб серед місцевих поляків і нападав на навколишні українські села. Вбивали чоловіків, грабували все, що потрапляло під руку, головним чином харчі та одяг. Вони тероризували не тільки українські села, але і саму Боровницю. Бувало, що люди з цього села приходили до українців і просили дати їм щось для створення видимості, що вони теж грабують, бо «Сліпий» не прощає їм симпатії до українців. На початку квітня 1945 року викликав паніку поголос, що «Сліпий» має намір розправитися з іншими українськими селами. Найбільше під загрозою перебували села Улуч, Яворник Руський, Жогатин і Воля Володзька. Яворник і Жогатин могли атакувати поляки з іншого боку села — з розташованої за лісом Дильонгової, чиї мешканці вбивали Павлокому. Дильонгова ще перед війною була відома своїм бандитизмом.

Ситуація українського населення нагадувала часи татарських нападів. Ніхто не знав, коли і звідки загрожує небезпека. Крім

польської міліції, в акціях могли брати участь добре озброєні й вишколені частини Армії Людової, Батальйонів Хлопських, Армії Крайової. Всіх їх об'єднувала ненависть до українців.

Про існування військової української організації поляки не знали, не здогадувалися і не повірили б, якщо б їм хтось про це сказав. Вони були певні, що все їм можна і все мине безкарно.

Відразу після подій у Бахові та Берізці на нараді Крайового командування вирішено було випередити Котвіцького-«Сліпого» і знищити Боровницю не пізніше ніж 21 квітня. Це гніздо вибрали тому, що там найменше сподівались якогось опору з боку українців — ще не було жодної збройної сутички. Про село і учасників групи ми мали докладну інформацію: село було невелике, відрізане від головних шляхів, до найближчого постерунку міліції було не менше ніж 20 км лісами через українські села. Впродовж 6 годин жодна допомога не встигне надійти. Ця територія належала до 4-го району за нашим адміністративним поділом. 18 квітня 1945 року Крайове командування призначило мене туди на невизначений час для допомоги місцевим частинам самооборони. Мене попередили, що у наших збройних групах — боївках і частинах самооборони в деяких селах — важко знайти людей, у яких поляки не вбили когось із родини. Не можна допустити, щоб мстилися на невинних. Війна наближалась до кінця. Поляки поступово почали розуміти, що не все буде так, як вони б хотіли. Але ми у жодному випадку не можемо загострювати з ними стосунки, особливо з населенням.

Пізно увечері (...) дістались в Іскань. (...) Тут була організована частина сільської самооборони з військовою дисципліною. Польські бандити боялись близько підходити, незважаючи на те, що з одного боку була польська Тарнавка, трохи далі — Дильонгова, а відразу за Сяном розташовані гміна Дубецко і змішані села, у яких українці боялись визнавати свою національність і розмовляли польською. На відстані 10—20 км за Сяном починались істинно польські землі. У багатьох селах мешкали українці — греко-католики. Про це свідчать церкви, збудовані у візантійському стилі. Але розмовляли польською. (...)

Зимою 1944/45 років поляки не раз намагалися напасти на Іскань, часто обстрілювали з кулеметів, удень постійно тримали

людей у напруженні. (...) На пагорбах за селом українські постерунки постійно забезпечували охорону. (...)

Зв'язкові з Іскані провели нас полями між польськими селами: Тарнавкою, населення у якій вороже ставилось до українців, і Ясеницею Суфчинською, у якій кілька впливових людей на чолі з ксьондзом і вчителем не допускали до антиукраїнських випадів. Вони попередили про це навколишнє українське населення і слова дотримували. (...)

Після 11 квітня все українське населення стало до зброї, хто як міг. Всюди була організована самооборона, до неї вступали всі, від наймолодших до найстарших. У Пйонтковій, Жогатині і Яворнику впродовж усього дня і всієї ночі стояли в окопах постерунки з боку Дильонгової, а Яворник і Жогатин могли очікувати нападу «Сліпого» з іншого боку — від Боровниці. (...)

Уночі на 21 квітня три наші сотні оточили Боровницю і вдосвіта почався бій. Найдовше боронилися ті, хто втік на костельну дзвіницю. «Сліпий» зі своєю п'ятіркою «волиняків» утік відразу після перших пострілів. До 10 години все затихло, горіло ще декілька хат. Загинули три наших хлопці. Серед упійманих зі зброєю місцевих поляків було 27, які відзначилися під час нападів під командуванням Котвіцького на українські села (вони були у заздалегідь підготовленому списку). Їх розстріляли посеред села, решту відпустили. Людей попередили, щоб залишали хати, бо о 14 годині почнемо палити село. Нехай забирають усе, хто що може. Хлопці отримали суворий наказ нічого не брати. Не були то приємні сцени. Тут можна було побачити, хто винен у тому, що відбувається, хто що приніс з українських сіл. Звичайно завинили одиниці, напевно «Сліпий» зі своїми, але ми не мали іншого виходу. Люди боялися, щоб ми не вчинили так, як поляки у Бахові та Березці, покірно завантажили, хто що міг і як міг, і з плачем рушили дорогою біля Улуча за Сян. Ще на їхніх очах почали горіти хати. В одному обійсті спалили схований легковий автомобіль. (...)

Українська поліція не мала жодних політичних привілеїв. Її завданням було утримання порядку серед населення, а часто і захист цього населення. На території, населеній поляками, навіть у самому Перемишлі, німці залишили на попередніх посадах усю колишню польську адміністрацію. У тому числі й поліцію. (...)

В українську поліцію потрапляв найбільш свідомий елемент, бо тільки тут можна було отримати зброю і пройти військовий вишкіл, підготуватись до боротьби за Україну. (...)

Свою сотню «Бурлака» організував у кінці липня 1944 року переважно з членів української поліції з околиць Перемишля. 4 серпня він провів перший бій з радянськими партизанами за селом Радава. За кілька днів до того більшовики разом з польською боївкою з Балігрода спалили 40 хат і розстріляли 16 найбільш свідомих українців з села Стенжниця — згідно зі списками, складеними поляками. (...)

Командир боївки «Біс» розказував про жнива на Волині у 1942 році. Він там був в українській поліції. У польських хуторах, які більшовики не встигли у 1940 році вивезти до Сибіру, майже всі поляки були озброєні. Існували цілі військові організації. Провіант і одяг конфісковували тільки в українських селах. Серед білого дня приходили у село, забирали худобу, продукти, одяг — все, що потрапляло до рук. Німці знали про них, але не чіпали. Охорона залізниці, мостів, промислових об'єктів, адміністративних будинків у містах також була у руках фольксдойчів, тобто поляків із Західної Польщі. Про це говорить навіть польський письменник Едвард Прус у своїх українофобських «творах», розглядаючи події на Волині після 1942 року. Він навіть не приховує, що там була повністю укомплектована дивізія АК зі штабом, генералами, хронікерами і що серед баншутців (охорона німецьких об'єктів) були «свої» люди. Тільки не згадує, що частини АК і баншутци грабували українське населення і знущалися з нього більше, ніж за Пілсудського. (...)

Силою виселили Цісову і Брилинці — села серед лісів між Перемишлем і Бірчою. (...) Військо Польське вдосвіта оточило село з усіх боків і наказало виселитись протягом одного дня. Ніякого транспорту не дали. У селі мешкали лише старі люди і жінки з дітьми. Не всі мали коней з возами. Разом з військом до села вдерлись поляки з Гути Бжуської, Бірчі й Коженця. На очах солдатів забирали собі все, що потрапляло під руки, і навіть з рук виривали. Частина з них під'їхала до села возами, залишивши їх на дорозі Бірча—Ольшани, і туди зносили награбовані речі.

Протягом ночі людей з Цісової і Брилинців пригнали під конвоєм до Перемишля, а звідти до Медики на кордон, на так званий

фільтраційний пункт. Таких пунктів уздовж кордону було багато. Там НКВД перевіряло людей у своїх списках. Було багато випадків, коли поляки навіть без списків били хлопців і чоловіків, розуміючи, що більше такої нагоди не буде. Тому молодші намагались перейти через кордон уночі, а пізніше вже чекали своїх на території України. (...)

Коли почалось виселення, у селах Торки і Пождзяж зібрали по сто тисяч злотих, щоб викупитись. Хто вирішував їхню долю, хто одержав гроші чи, швидше, пропив їх — чи є у тому правда, важко сказати. Але виїзд було відкладено. Пізніше знову збирали гроші, але чим це закінчилось — не пам'ятаю. Здається, виселили. (...)

Села Яворник Руський, Пйонткова і Жогатин, розташовані вздовж малої річки, яка впадає у Сян в Ісканї, оточило Військо Польське. Вже в перший день сюди приїхали сотні польських возів з-за Сяну — з Дубецка, Прухника, Яворника Польського та інших. Що у селах відбувалось — важко описати. Хапали все: одяг, домашнє кухонне начиння, збіжжя, картоплю. Були впевнені, що всі українці виїдуть і не зможуть усього забрати, — тому треба поспішати, щоб хтось інший не забрав, щоб добро не пропало. У хатах все перевертали, ламали, нищили те, чого не могли забрати. Приїжджали з дружинами і старшими дітьми, щоб більше набрати. Говорили, що Тищенко (уповноважений УРСР у справах переселення), коли побачив, що відбувається, просив людей, щоб швидше виїжджали, бо він нічим не може зарадити і допомогти.

А я з кількома хлопцями дивився з високої сосни у лісі над Пйонтковою, коли під вечір уздовж села їхали поляки возами, навантаженими награбованим добром. Люди йшли пішки, бо на возах не було місця. І ще кожний щось на собі тягнув. Протягом дня приблизно 600 возів з-за Сяну пройшло через ці села. (...)

Через кілька днів виселення «прокинулась» Дильонгова — польське село за лісом (...), що «прославилось» через напад на Павлокому 2 березня. Під кінець дня його мешканці повертались кількома дорогами навантажені, на возах і пішки через ліс. Усе це відбувалось на очах постерунку Війська Польського, який зайняв усі пагорби і дороги та стежив, щоб ніхто з села не втік.

У районі Бірчі розташувалося Військо Польське, яке за кількістю дорівнювало дивізії. Оточили села, заблокували дороги. (...)

Над струмком два поляки у цивільному одязі почали виривати налигач з коровою у старшого чоловіка з кількарічною дитиною. Боротьба тривала недовго, бо один з поляків ударив господаря по голові якимось кілком чи сокирою і забрав корову. Було тільки чути крик дитини. Поблизу на дорозі стояло кілька солдатів. Не реагували.

Назавтра майже уся Дильонгова рушила через ліс до Пйонткової і Яворника Руського. «Бурлака» вислав половину чоти (приблизно 20 хлопців) на край лісу від Дильонгової, щоб «поговорили» з тими, хто буде повертатися з награбованим майном. Розстріляли кілька чоловіків. Злякані жінки все кинули і втекли до села. Це було вже після обіду, а до вечора всіх цивільних ніби вітер змів з українських сіл. Скинули з возів усе і навипередки рушили єдиною дорогою через Тарнавку й Іскань за Сян. А за ними пішли і ті з Дильонгової, бо через ліс уже боялись їхати. Від того часу вже ніхто не з'явився в українському селі. Виселення проходило спокійно.

Акція виселення тривала три-чотири тижні й закінчилась у другій половині вересня. Жодної статистики ми не вели — не було такої можливості. Зі спостережень випливало, що серед 700 тисяч українців, які мешкали у згуртованих осередках на Закерзонні, виїхала майже половина. Не рахую приблизно сто тисяч українців з мішаних родин і тих мешканців міст і мішаних сіл, які відразу в 1944 році почали змінювати метрики, ставали поляками, щоб не виїжджати, як казали, «до колхозу». (...)

Уночі з 3 на 4 жовтня наші сотні спалили польські села: Дильонгову, Бартківку, Домбровку, Тарнавку і, можливо, Сельницю. (...) Ці села брали участь у знищенні Павлокоми 2 березня, потім аж до 21 квітня обстрілювали і тримали у постійній напрузі українські села: Іскань, Пйонткову, Яворник Руський, Жогатин та інші. Наші оточили поляків удосвіта і дали кілька годин, щоб вони повиносили з хат усе, крім зброї, і виселилися за Сян. Там було дуже багато пустих українських сіл. Опору вони не чинили, тому не було і жертв. (...)

Через кілька років у польській літературі з'явилося багато «праць», у яких автори пишуть, повторюючи одну версію, що у жовтні 1945 року «банди УПА» вночі напали на ті села, вирізали упень поляків, а хати попалили. Звичайно, без жодних цифр та

прізвищ. А була можливість спитати свідків і скласти списки жертв. (...)

У кінці 1945 року поляки зміцнили військові частини, розташовані на українських землях. Військо і міліція отримали «юридичних радників» з НКВД. Посилилися напади на села, арешти людей — винних чи невинних, кількаденне слідство і вербування конфідентів. Це їм удавалось, але зрідка. Арештовані повертались, як правило, дуже побиті. Дехто з них мусив ще довго лікуватись, особливо чоловіки. Від них ми дізнавались, що ворог знає про нас і що його цікавить. Починалася боротьба розвідки і контррозвідки.

Ми не мали фахівців у цій галузі. Були тільки ентузіазм, невеликий, як правило, життєвий досвід і спритність. Найважливіше, що були високий рівень свідомості і допомога населення. Усі ті «визволителі», старші брати, сусіди так дались взнаки нашому народові протягом останніх десятиліть, що всі — від дитини до старих бабусь — готові були боротись проти них на смерть. (...)

Іван Кривуцький. «Де срібнолентий Сян пливе» // Україна: Наука і культура. — К., 1993. — № 26—27. — С. 138—199. Це фрагменти автобіографічної повісті, підготовленої до друку під тією самою назвою у видавництві «Літопис» у Львові.

Документ 85

ТАБІР У ЯВОЖНІ

(...) Українці, які після визначення кордонів по закінченні Другої світової війни залишились на території Польщі, знайшли тут свою Голгофу: концентраційний табір у Явожні. Організований за найкращими гітлерівськими і сталінськими зразками, він став притулком для українського населення. (...)

Марія Ходань — Добра Ярославського повіту

(...) Як нас виселяли? Дали один віз — і геть з батьківщини! Протягом години. У вагоні для худоби зачинили купу людей. І так

їхали. Два тижні. По дорозі потяг ставав на день чи два. Їли ми те, що взяли з дому. А як хтось не мав — інші давали. Довезли нас до Лідзбарка Вармінського і тут поділили по селах.

Привезли нас у середині травня, а 4 липня, добре пам'ятаю, поїхала назад, до Доброї. Нас таких було багато. Там на полях пшениця і все, що треба, а тут почало бракувати їжі. Я сама накосила косою дев'ять кіп. Мешкала у сусіда поляка, бо наші хати вже були зайняті. Зрештою, цілий день у полі, а в хаті тільки на нічліг. Сусід нічого не говорив.

Потім прийшло якихось двоє: *«Збирайся, пані, разом з нами для перевірки документів»*. Надворі спека, жнива, з одягу нічого не взяла, тільки те, що на мені. Забрали мене до Сеняви і відразу зачинили у в'язниці. Наступного дня завезли до Явожна. Щоб хоч якесь слідство провели і сказали, що і за що, цього не було. Запхали до барака і сиди! Якогось разу думаю собі, піду туди, де допитують, і запитаю, для чого і за що мене тримають стільки часу, бо це вже була осінь. Між нашими «опікунами» був один знайомий із Сеняви, то я пішла до нього. А ходила повільно, бо була вагітна.

Стукаю до контори — тиша. Входжу. Він перегортає якісь папери. Закінчив і питає, чого хочу. Тоді я питаю його: за що мене тут тримають? Бо ж я нічого поганого не зробила, то за що сиджу? А він мені каже: *«Ви всі втікали до бандерівців»*. Нічого більше не сказав, тільки те, що сидітиму п'ятнадцять років.

19 грудня відчула біль. Кажу тій, що нас охороняла, що буду, напевно, родити і щоб вона десь знайшла мені лікаря. Вона завела мене до якогось такого маленького барака, до каютки з двома ліжками. Ці ліжка — то такі дерев'яні нари, прикриті папером з-під мішків. І так, на цьому папері, спала. Що, лікар? Який там лікар, не бачила жодного перед собою! Знаєте, так Бог дав, що хлопець народився без проблем... Сама приймала. А що мала робити?

Після пологів кажу, щоб дали якусь ганчірку загорнути дитину. Стражниця взяла папір з іншого ліжка, раз-два обгорнула дитину — і добре! На третій день кажуть, щоб поверталась у барак. А як я маю йти, коли нема у що загорнути дитину (а було 20 грудня). Дали мені нарешті якийсь плащ, і у ньому перенесла малого до барака. У бараку виділили мені місце — на верхніх нарах. Дали також ковдру, а в ній повно бліх. Так малого погризли, що жах було дивитись.

Я попорола свою спідницю і зробила з неї три пелюшки. У плащ і пелюшки загортала малого, бо що мала робити. Таких, як я, у цьому бараку сиділо 26. Діти були різного віку: рік, півроку і зовсім малі. Тут сиділи ми разом, а найгірше було з блохами, які без перерви ґризли дітей! Купати не було в чому, бо це середина зими. Тільки обличчя протирала ганчіркою, а решта тіла аж таким маком вкрилась. Лише вдома я його викупала, через три місяці після пологів.

Годували нас чорною кавою, але це була кава тільки за назвою, без цукру. Таку саму каву пила дитина. Навіть ложки мені не дали, у людей позичала. Ми отримували картопляний суп — картоплю давали свиням, а відціджену воду нам. Я це бачила, бо мені можна було ходити по подвір'ю. Страх, що робилося.

Люди думали, що таких, як я, будуть випускати. Ні в чому мене не звинуватили, бо ж у чому можна було звинуватити? Позбирали нас докупи, це було десь у середині березня, переписали, дали якісь папери з печатками й штемпелями і випустили. І сказали нікому не говорити, як було, бо каратимуть на смерть.

Вдома про мене нічого не знали. Думали, що я десь загинула.

Катерина Типа — Верхрата

Мене взяли з транспорту. У Горлицях. Зі мною ще дві мої сестри. Це було у середині травня. Після того як висадили нас із вагона, завезли до Любачова, у в'язницю. Трохи потримали і повезли до Варшави, щоб похвалитися, що бандитів у лісі впіймали (самі так говорили), хоча привезли звичайних людей із села. Там прийшла якась комісія, подивилась на цю злиденність, бідність. Усі обдерті, голодні й зарослі. Одна з жінок мала кровотечу, але ніхто її не рятував....

З Варшави нас спрямували до Явожна. По дорозі допитів не було. Почались лише у Явожні. Переважно питали: де бандити, де бункери, кому давали їсти? Нас із сестрами розділили. Молодшу відразу кудись повели з потяга. Тільки пізніше ми дізналися, що військові забрали її до себе. Працювати на городі.

У вагоні найгіршою була спрага. Ми кричали: дайте пити! Тоді відчиняли вагон, вибирали найгарнішу і кудись вели. По два-три дні не давали ні пити, ні їсти.

У таборі позапихали людей по бараках, могло бути навіть понад сто в одному бараці. Спали на триповерхових нарах з необтесаних дощок, без матраців, без ковдр. Підйом був о п'ятій ранку. Було трохи часу, щоб зібратись, помитись і швидко на шикування, де щоденно рахували в'язнів. Потім давали ніби сніданок — ріденьку каву. Потім допит, биття і допит. Застосовували досить вишукані методи, щоб ми тільки зізнались в «організації». Били гумовими і дерев'яними палками з цвяхами, набитими н і кінцях. Тільки кров бризкала по стінах, часто нас били ногами Думала, що після того всього буду глуха і сліпа. Мали також електричний стілець. Занадто «впертих» прив'язували до калорифера і били по п'ятах. Коли били по п'ятах, то здавалося, що голова від шиї відривається, увесь хребет болів. Часом і четверо «допитували», бо один не міг «упоратись». Одного разу принесли мене до барака на ношах, бо сама не могла йти. Дехто повертався на колінах і руках, а земля була посипана дрібними гострими камінцями.

Колись одна з дівчат, Катерина, кинулась на дроти під напругою. Тоді нас загнали до бараків. Заборонили виглядати, але якась визирнула. Кара була страшною. Ми стрибали навпочіпки, тримаючи в руках цеглини, було биття, все було. Це було на початку вересня. Персонал ставився до нас гірше, ніж до худоби. Зрештою, нас називали «бидлаками». Пережили страшні речі. Чудо, що витримали.

Хліб давали увечері. Четвертинку. Мав бути на ранок, до сніданку, але поки доходили від брами до барака, вже був з'їдений. Наймолодша сестра плакала. Говорила, що хоче їсти. Я віддавала їй половину своєї порції. Хліб був з половою, коли його стиснути, то він не вертався до попереднього стану. Не варто було ховати хліб на наступний день — уночі пропадав навіть з-під голови. Наші ліжка завжди мусили бути чистими. Охоронець протягував по них білою хустинкою. Як кару отримували «жабки» або щось інше з «великого репертуару».

Ми розмовляли між собою по-нашому, але тихо, щоб ніхто не чув, бо відразу кричали і сипались покарання.

Одного дня «інспекційний» побачив на підлозі соломку. Наказав дати ковдру, ми не знали для чого. Мусили покласти солому на ковдру і винести до туалету, а назад — бігом, бо били.

Мене тримали у таборі чотири місяці, а потім завезли на суд до Кракова. Там засудили на десять років за «приналежність до організації». Не було жодних доказів, тільки один з наших наговорив дурниць. Також був арештований, але його підкупили, давали добре їсти, пити, дозволили палити. І ще йому обіцяли, що випустять і дадуть нагороду.

Листи можна було писати лише з в'язниці, і лише тоді родичі дізнавалися, що сталось. Люди брали адреси одні від інших. Коли когось випускали, то розповідав, кого бачив, і таким чином встановлювали контакти.

Стефанія Михалик — Верхрата

Мене арештували у Любачові 21 травня. Через три тижні перевезли до Жешова, а 3 липня до Явожна. За що арештували? Не сказали. Лише пізніше дізналася, що ніби за УПА.

Наш барак — це була величезна дерев'яна шопа з двома чи трьома стінами всередині. Стояли трирівневі залізні ліжка, без матраців, без прикриття, ось так...

Найбільше запам'ятала «жабки» — стрибки навпочіпки з цеглинами у витягнутих руках. У цей час часто йшли дощі. Було багато калюж, біля найбільшої ми завжди чули: *«Лягай!»* Лягали. За момент команда: *«Встати!»* Хто не встигав, діставав палицею по голові. А старші не встигали так швидко підніматись, як молоді. Били доти, аж поки людина не вставала.

На допити брали переважно вночі. У мене тоді були довгі коси, закінчувались разом із сукнею. Слідчий накручував їх на руку і бив чим міг, а я не могла втекти. У таборі був старий перукар, пішла до нього. Взяв ці мої коси він у руки і каже: *«Дитино, вже 35 років я перукар, а такого волосся ще не бачив»*. Йому було шкода. Слідчий вже не мав, за що хапати. Втікала від нього, куди вдасться— за шафи, за стіл, крісла. Мені тоді було сімнадцять років.

У Явожні ходили до лазні. Санітар побачив, що чорна ззаду. Захворіла на тиф. Мене занесли до лікарні й поклали в коридорі, бо не було місця, хворіло багато людей. Робили уколи, давали щось попити і вилікували.

Тих кілька місяців у Явожні — то були допити, барак і абияке харчування. Хліба ніби не їли, а він зникав. Такий був голод. На

капусті хробаків було стільки, як і листя, і все порізано навпіл... Адже щось треба було їсти. Питали, чи хтось хоче «добавки». Були охочі, але коли підходили, діставали... черпаком по голові.

9 вересня мене завезли до Кракова, а 12 відбувся суд. Мені дали рік. Але Верховний Суд опротестував і в лютому присудив мені... десять років.

Пам'ятаю, що в'язні ставились один до одного сердечно. Напевно, недоля об'єднує... Найгіршими були ті, що допитували. Навіть охоронники не були такі злі, а ті взагалі не вважали нас за людей. Страшними були ночі. Тільки пси гавкали довкола. Можна було це у певній мірі порівняти з Освенцімом. Не було тільки газу.

Богдан Тхір. Заповнення білих плям // Наше Слово. — 1990. — 14 січня(№ 2).

* * *

Фрагмент проповіді, яку 27 вересня 1992 року виголосив священик-митрат Степан Дзюбина на могилах жертв Явожна.

(...) Нас приїхало сюди так багато з усієї Польщі, щоб помолитись і віддати честь тим усім, хто спочиває в цих могилах вже 45 років як жертви табору смерті у Явожні. (...) Молимось також за наших сестер і братів, які у той чи інший спосіб були тут убиті тільки тому, що народились українцями. (...) Повертаючись думкою як до тих, хто спочиває у цих могилах вічним сном, а лежить їх тут приблизно 160 осіб, (...) так і до тих, хто через тортури і голод помер незабаром після звільнення з табору, належить згадати певні речі. Як в'язень цього табору, який на власні очі бачив і переживав разом зі співв'язнями все, що тут відбувалось, можу, напевно, об'єктивно оцінити причину їх ув'язнення та їхньої смерті.

Декого було ув'язнено за співпрацю з Українською Повстанською Армією, але їх у процентному відношенні не було багато, і тільки окремі з них загинули у таборі, бо після слідства їх вивозили на суд, а потім до різних в'язниць. У суді отримували дуже жорстокі вироки, включно з покаранням на смерть. Решта в'язнів — то були цілком невинні люди, навіть за тогочасного права, — їх було у таборі приблизно 4000. Чоловіків було приблизно

3000 (у тому числі 22 греко-католицьких і 5 православних священиків, з них тільки 3 виявили свою капланську гідність) і майже 1000 жінок різного віку, бо там були і малі діти, і молодь, і старі люди. Нікому не довели вини, незважаючи на нелюдські тортури і катування. Люди вмирали головним чином від голоду і від тортур. Для знущання з в'язнів, напевно, спеціально шукали садистів, які мали від катування задоволення. Припускаю, що вони так катували в'язнів, бо були переконані, що всі в'язні — це українські бандити, які мордували поляків, а наші священики їх довго до цього намовляли. Так їх було вишколено і так налаштовано проти нас. Я переконався у цьому на власній особі.

Я був арештований під час виселення з рідного села Гладишів на Лемківщині у рамках акції «Вісла», коли поїхав попрощатися з мамою і родиною. «Убівець», який арештовував мене, спитав, чи я римо-католицький, чи греко-католицький священик, а коли почув, що греко-католицький, то безсоромно сказав: *«Цього нам досить!»* Отож мене арештували і вислали до табору лише тому, що я народився греко-католиком. Я просидів там невинно півтора року, бо не було навіть жодного звинувачення. Напевно, я маю право сказати, як і інші в'язні, яких не віддали під суд, сиділи тільки тому, що народились українцями. Пізніше, коли після двох тижнів перебування в УБ в Горлицях мене везли разом з іншими в'язнями з усієї околиці у вагоні для худоби, то вже тут, у Сілезії, під час стоянки на станції наш вагон закидали камінням і викрикували, що у вагоні їдуть українські бандити, які вбивали поляків. Комусь було потрібно, щоб про нас така думка була. Те чинили вже тут, у Сілезії, бо там, на місці, жоден поляк не повірив би в це.

Після того як нас під сильним ескортом привезли зі станції Щакова до табору, нас вишикували на табірній площі, і якийсь капітан різко сказав нам — священикам (зі мною був священик Іван Булат, пробощ із Бортного на Лемківщині): *«Ви, священики, винні у тому всьому, бо ви намовляли і заохочували своїх вірних, щоб убивали поляків. Ви в першу чергу за це все відповідаєте»*. Тоді я йому пояснив, що весь час працював як священик на західній Лемківщині, у Новосондецькому, де лемки жили у згоді й навіть дружбі з поляками, від рук лемків не загинув там ні один поляк.

Капітан сконфузився і сказав: *«До перону, кого нам тут привезли?»* І більше не відізвався. Хтось, напевно, інформував обслугу табору, включно з офіцерами, що всі в'язні, яких привозять до табору, це українські бандити, які вбивали поляків. Коли пізніше я працював у канцелярії табірної лікарні в секторі німецьких в'язнів і фольксдойчів, прийшов до канцелярії блоковий, що дуже доброзичливо ставився до нас. Я йому розповів, що всі в'язні, яких не віддали під суд, є невинними, а він сказав: *«Але священик навіть не уявляє собі, що про вас усіх говорять і яке до вас ставлення!»* Це все дуже виразно свідчить про те, що комусь потрібно було, щоб нас якнайбільше переслідувати, і тому формували таке вороже ставлення до нас табірної обслуги. Не виключено, що таким чином хотіли покінчити з в'язнями нервово, а може й фізично, і головним чином з інтелігенцією, бо коли з'явився тиф і табору загрожувала епідемія, то почали масово звільняти всіх в'язнів, вину яких не доведено, але нас, священиків та інших інтелігентів, тримали ще у таборі цілий рік, хоча ми були невинними, і влада добре про це знала. (...)

* * *

Фрагмент промови президента міста Явожно Анджея Венгляжа на жалобній урочистості у Явожні 27 вересня 1992 року.

Високоповажні священики, єпископи, представники державної влади, представники Української влади у Польщі!

(...) Ми всі перебуваємо на місці, де поховані жертви Табору Полонених. Нинішня урочистість повинна вшанувати Їхню пам'ять.

(...) Як господар цього міста, усім, хто лежить у цій землі, хто був у цьому таборі, всім тим, хто втратив своїх близьких у Явожнівському таборі, кажу Вам нині, як господар цього міста, — вибачте!

Перемишльські Дзвони. — 1992. — № 10—12.

Документ 86

РУКА «СПРАВЕДЛИВОСТІ»

15 травня 1945 року мене арештувала Саноцька безпека у Старому Загужі. Зв'язали руки дротом, укинули в автомобіль і завезли до УБ в Саноку. По дорозі били ногами куди попало. У камері сиділо 40 осіб. В УБ не допитували, тільки били всіх почергово. Через кілька днів нас транспортували до в'язниці, розташованої у Саноцькому замку, а звідти 19 червня скутими вивезли до Явожна.

У таборі почалося справжнє пекло. Всі бараки були заповнені арештованими. На нарах спали по дві особи, а бувало, що й по шість. На нарах піді мною спав старий греко-католицький священик Петро Мазяр з Ванькового, біля Ольшаниці. Після розвантаження транспорту в'язнів вишикували у три ряди. Вздовж рядів ходили якийсь офіцер, майор чи капітан, і другий, середнього зросту, з сотні «Хрона», псевдонім «Тіто», а насправді Йосиф Ковалевич із села Долина, біля Загужа у Саноцькому повіті. Ця людина прирікала на смерть багатьох наших людей. Потім нас відвели до лазні і впустили військо, яке почало нас усіх бити.

Наступного дня зранку мене забрали на допит. Там було чотири військових і два цивільних. Кімната п'ять на шість метрів, стіл і табурети. Перше запитання поставив мені українською «Тіто»: чи знаю районного керівника «Левка»? Відповів польською, що не знаю. Відразу вдарив мене в обличчя. Один з цивільних перервав Ковалевича і запропонував мені сигарету. Відповів, що не палю. Тоді він попередив, що як не буду повторювати за Ковалевичем, то мене повісять. Допит тривав майже цілий день.

Наступного ранку знову питали мене про «Левка». Заткнули мені рот ганчіркою, наказали лягти обличчям до підлоги, ноги поклали на табурет і майже дві години били металевими прутами по п'ятах. Так протягом двох тижнів били, копали, що я не міг уже поворухнути ні рукою, ні ногою, вкидали в ковдру, несли на допит, викидали з ковдри на підлогу і знову били. Усе тіло було у синяках, аж стало чорним.

На третій тиждень слідчий написав протокол, який диктував йому «Тіто». Не знаю, скільки було тих сторінок, бо не бачив протоколу.

Приїхав військовий прокурор, але в очах моїх так мигтіло, що не міг розпізнати колір його мундира. Запитав, хто мене так побив. Мовчу. Щось запитав, спитав, чи вмію писати. Заперечив. Тоді він наказав поставити три хрестики, але я не міг навіть підняти руку.

Уранці 15 липня знову мене вкинули в ковдру, з ковдри — на вантажівку. Іншим в'язням зв'язали руки, завантажили і завезли всіх до Краківської в'язниці на Монтелупіх.

19 липня 1947 року відбувся суд. Прокурор прочитав загальний акт обвинувачення, напевно, один для всіх. Казав, що ми винні, бо вбивали людей. Нас було шестеро. Всі отримали кару на смерть. Прокурор спитав державного адвоката, чи має щось сказати на наш захист. Відповів, що не має.

З суду мене занесли до камери три на чотири метри, поклали на бетонну підлогу. До вмурованої в стіну штанги був прикріплений грубий ланцюг. На цьому бетоні я просидів 93 дні. Набряк зійшов, чорне тіло стало жовтим. Сорочка згнила, одягу не дали.

На третій день після вироку прийшов відділковий і запитав, хто хоче писати президенту прохання про помилування. Я погодився. Відділковий привів в'язня-поляка (також засудженого на смерть) з групи «Огня», що діяла в околицях Ліманової. Під проханням я поставив три хрестики. Потім три місяці очікування.

Щоденно виконували вироки смерті — розстріл або повішення. Засуджених забирали з камери переважно вранці й під вечір, зв'язували руки, вкидали до автомобіля, вивозили на єврейський цвинтар і там розстрілювали. Щоб заглушити постріли і крики, вмикали сирену. Але постріли було чути навіть у в'язниці. Вішали у тій самій в'язниці на Монтелупіх, а тіла потім вивозили. (...)

Після вечірнього шикування 5 серпня підійшов відділковий і викликав усіх 16 засуджених. Коли вони вийшли, він нам сказав, що їх звільнили, а ми мусимо ще просити Бога. Незабаром завила сирена, почулись далекі постріли...

Пригадую собі одного хлопця з Улуча Бжозівського повіту. Високий, світле волосся. Не пам'ятаю ні прізвища, ні псевдоніма, знаю тільки, що був з боївки. Якоїсь ночі перерізав собі вени на руках. Не знаю, як він це собі зробив, бо було темно. Хіба що зубами, бо у камері нічого металевого не було. Потім його все-таки забрали і стратили.

19 жовтня 1947 року мене викликав відділковий. У цей час я вже був в'язнем, який найдовше чекав на смерть. Наказав мені взяти миску і йти вперед. Показав жестом на шию, що мене повісять. Завів мене у велике приміщення в підземеллі й наказав затриматись біля дверей. Подумав, що мене тут розстріляють.

На другому кінці приміщення сидів військовий прокурор, який прочитав рішення про помилування. Спочатку я нічого не зрозумів. Мені наказали вийти на середину. Прокурор знову почав читати і запитав, чи я розумію. Я заперечив, думаючи, що мене розстріляють. Тоді прокурор сказав, що президент Берут помилував мене і замінив смертну кару довічним ув'язненням. (...)

На межі листопада і грудня 1947 року нас всадили до закритих вагонів і перевезли до центральної в'язниці у Штумі. Там сиділо приблизно 500 українців — членів і співпрацівників УПА. Вижити було важко, багато в'язнів померло, двоє повісились на простирадлах. У в'язниці не було різниці між українцями і поляками. НКВД і УБ діяли так само: знущалися з людей. Гіршого садизму, як при комунізмі, польська історія не знала.

На свободу я вийшов 25 січня 1955 року.

Михайло Зельонка. З листів до Українського архіву // Наше Слово. — 1991. — 19 травня (№ 20).

Документ 87

МЕЖА ВИТРИВАЛОСТІ

В українській пресі опубліковано підсумки польсько-української репатріаційної акції, знайдені в архівах колишнього УРСР.

Таємно — До Секретаря Центрального Комітету КП(б)У товариша Коротченка Д. С.

Остаточний звіт Головного Уповноваженого
Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки (...)
про евакуацію українського населення з території Польщі.

(...) Після звільнення УРСР і східної частини Польщі аж до Вісли від німецько-фашистських окупантів на адресу Голови Ради Міністрів СРСР Генералісимуса товариша Сталіна, Голови Верховної Ради СРСР тов. Калініна, Голови Верховної Ради УРСР тов. Хрущова почали надходити листи від українського, російського, білоруського і русинського населення з проханням про переселення їх до УРСР або приєднання до УРСР території, де вони проживають.

Нижче наводимо кілька фрагментів з цих листів.

* * *

До Й. Сталіна і М. Калініна
Від мешканців села Отроч гміни Хжанів, повіт Янів Любельський

(...) Ласкаво просимо переселити нас на територію СРСР (...)

Уповноважені:

Голова — Дмитро Горбач
Заступник — Іван Марчак
Секретар — Тлучин
Члени — Антон Тлучкевич, Самсон Ворона.
Разом 14 підписів.

18 серпня 1944 р.

* * *

До Й. Сталіна

Від представників Грубешівського
і Томашівського повітів на Холмщині.

Звернення

(...) Польські банди вночі оточили наші села, дощенту спалили господарства і нищили всіх людей, які тільки попадались. Спалено понад 150 сіл і знищено приблизно 15 000 людей. (...) Просимо врятувати нас від нової неволі й приєднати нас із нашою українською Холмською землею до материнської землі СРСР. (...)

2 серпня 1944 р. (...)

* * *

До М. С. Хрущова

Ми, громадяни села Долгобичів Грубешівського повіту, просимо Верховну Раду УРСР приєднати наше село до Радянської України. (...) Життя у Польщі стало неможливим. Нас переслідують і гноблять політично й економічно. Під час німецької окупації поляки почали відкрито нападати на наші села, вбивати наших людей, палити наші господарства. Вбивства не припиняються до цього часу. (...)

1 серпня 1944 р. Звернення підписали 330 осіб.

* * *

До М. С. Хрущова

Від мешканців села Василів гміни Потужин Томашівського повіту.
(...) Просимо приєднати нас до Радянської України, а якщо це неможливо, то переселити.

1.VIII.1944 р. Підписи 150 осіб.

Групові звернення подібного змісту надійшли з Влодавського, Холмського, Томашівського, Замойського, Новотарзького та інших повітів. Зібралося кілька тисяч підписів — 11 000, вони представляли більш як 500-тисячне українське населення. (...)

Володимир Сергійчук. Злочин проти українців у Польщі // Українське Слово. — Париж—Київ, 1994. — №1.

Документ 88

НАВКОЛО АКЦІЇ «ВІСЛА»

Реферат Т. А. Ольшанського, виголошений 27.10.1987 р. на симпозіумі «Литовці, білоруси, українці, поляки — передумови єднання», організованому душпастерством творчих осередків при костелі ордена Єзуїтів у Лодзі.

Цього року минуло 40 літ від масового переселення українського населення в межах Польщі, повсюдно відомого як акція «Вісла», операції, яка мала за мету не тільки покласти край діяльності українських партизанів, але також і с н у в а н н ю української національної меншини у нашій країні. Але знання про ці події у більшості польського суспільства гірші від інших, бо жорстко фальшуються. Домінують стереотипи, які належить назвати за відомим з книги Й. Герхарда стереотипом *«Заграви у Бещадах»*. Ця книжка мала наклад 500 тисяч примірників. Згідно з цим стереотипом після визволення східних земель нинішньої Польщі туди проникли з-за Сяну і Бугу розбиті Червоною Армією зловорожі банди УПА, які почали масово вбивати польське цивільне населення та міліціонерів, уникаючи сутичок з військом. Після тривалого періоду боїв, під час якого УПА здобула певні тактичні успіхи, у березні 1947 року у випадковій сутичці загинув генерал Сверчевський, що стало приводом для проведення великої військової акції і повного виселення українців з теренів південно-східної Польщі.

У цьому стереотипі майже все є неправдою, що ширше розкриємо нижче. Це однозначно шовіністичний образ: героїчний і лицарський польський солдат протистоїть українському бандиту-бандерівцю (невипадковий пропагандистський захід), звироднілому різуну, боягузливому і фанатичному спільнику нацистів, якого переважна більшість авторів, незважаючи на повторювані час від часу облудні заперечення, ототожнює з українським народом. З іншого боку, привертає до себе увагу той факт, що більшість авторів найохочіше замовчує саму акцію «Вісла». Герхард присвячує їй, наприклад, лише 20 сторінок з 590, причому во-

ни вирізняються на фоні цілості *«Заграв»* своєю побіжністю і безбарвністю. З більшим чи меншим переконанням також повторюють окремі автори — тут маю на увазі більше популярні праці, ніж наукові чи псевдонаукові — фрази про трудне, болісне чи вимушене рішення щодо переселення. Тільки генерал Блюм мав мужність написати[1]: *«Є в історії кожного народу події, які не можна виправдати, якщо застосовуються критерії абсолютного, абстрактного гуманізму, але які зі всіх точок зору заслуговують на розуміння і позитивну оцінку історії. До цих подій належить переселення українського населення у 1947 році в Польщі»*. Хоча з другою частиною цього висловлювання не можна погодитись, треба оцінити значення цих слів в устах комуніста.

У літературі з предмета, поряд з брехнею і маніпуляціями, зустрічається також низка явних суперечностей. Наприклад, Ст.Жепський у книжці *«Шляхом 32 Будзішинського полку піхоти»*[2] пише, що у 1946 році на Диновському підгір'ї діяли курені: Залізняка, Ягоди, Чабана чисельністю відповідно 2000, 2500, 1500 осіб, на додаток озброєні польовою артилерією і легковими бронеавтомобілями, оснащені транспортними автомобілями і мотоциклами. Насправді на цьому терені діяв курінь Байди, Залізняк діяв у Любачівському повіті, ніколи не мав більше, ніж 700 людей. Ягода був командиром у Грубешівському повіті, а його курінь не мав більше 300 людей. Про Чабана джерела мовчать. Натомість Й. Герхард у статті *«Подальші деталі боротьби з бандами УПА і ВіН»*[3], що була джерелом багатьох повторюваних донині помилкових і недоречних тверджень про ОУН і УПА, пише, що весною 1946 року солдати часто бачили «на вершинах гір, особливо у Галичі», встановлені УПА шибениці. Насправді Галич не можна побачити з Устшик Верхніх, вже не згадуючи про розташовані далі на захід села, та й Військо Польське взагалі нечасто туди заходило. Ці шибениці — задум ірраціональний, адже легше і корисніше було вішати людей у центрі села, щоб усі могли добре подивитись і запам'ятати, — очевидно, є

---

[1] *I. Blum.* Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce — walki z UPA // Wojskowy Przegląd Historyczny. — 1959. — № 1.

[2] Warszawa, 1959.

[3] Wojskowy Przegląd Historyczny. — 1959. — № 3.

вигадкою Герхарда. Як гумористичний елемент наведу ще опис фотографії з публікації «У боротьбі за зміцнення народної влади 1944—47»[1], де стверджується, що УПА у грудні 1946 року знищила постерунок МО у Варенжі за допомогою ракети... V—2!

Джерела згаданого стереотипу слід, на моє переконання, шукати — поряд із старими антиукраїнськими фобіями і страшними згадками років окупації на Волині й у Східній Галичині — у пропагандистській тезі про чітке етнографічне польсько-українське розмежування у 1944 році, розмежування справедливе, після якого (що логічно випливало) на новій території Польщі вже не було українців, а щонайбільше лемки чи бойки, горці з невизначеною етнічною приналежністю. Ця теза поєднувалася з позицією, переконанням і прагненням не тільки комуністичної влади, але також принаймні більшості суспільства, що у відродженій «п'ястовській» Польщі нема і не повинно бути національних меншостей; передбачалось виселення не тільки німців і українців, але й литовців та білорусів. Ставлення польського народу до перспективи дальшого співіснування в одній державі з українцями було тоді вкрай небажаним, чому, зрештою, важко дивуватися. З плином років усе сильніше формувалось переконання, що це розмежування раз і назавжди вирішило проблему меншин у Польщі.

Логічним наслідком такого погляду було переконання, що частини УПА прибули до Польщі з України, бо ніщо інше не могло обґрунтувати їх присутності на захід від Бугу і Сяну. Цікаво, що цю тезу сприймали незалежно від усвідомлення факту виселення з Польщі до СРСР сотень тисяч українців, — це є черговий доказ того, що стереотипи існують і розвиваються незалежно від фактів. Щодо УПА, то справді влітку 1944 року на землях східної Польщі з'явилося багато сильних угруповань УПА, які, проте, здебільшого повернулись на свої батьківські території на сході, у Польщі ж залишилися місцеві підрозділи, сформовані з українців, що мешкали на територіях, залишених за Польщею.

Переконання щодо чіткого етнографічного польсько-українського розмежування спонукає також до фальшування проблеми те-

---

[1] Warszawa, 1967.

рору стосовно цивільного населення. Більшість авторів зовсім замовчує польський терор щодо українців, пишучи водночас про масовий терор УПА на польських землях після 1944 року і підкреслюючи, що його масштаб був порівнянним з трагедією Волині і Східної Галичини у попередні роки. Коли, однак, справа доходить до прикладів, то виявляється, що в переважній більшості наведених акцій загинуло кілька або кільканадцять осіб. Найбільш гучний злочин УПА з того часу — вбивство у Балігроді (42 жертви), втім, згідно з поданим вище списком відбулося це ще під час проходження лінії фронту, коли містечко опинилось у нічиїй зоні. Інші гучні вбивства у Бещадах (Підкаліще, Середнє) відбулись ще під час німецької окупації.

З вітчизняних авторів про польський терор згадують лише Шота і Щесняк у своїй монографії *«Дорога в нікуди»*, де перелічують напади на Пісаровці, Павлокому і Верховину, та В. Новацький у нарисі *«Організація і діяльність Внутрішніх Військ: серпень 1944 — травень 1945»*[1]. Цей останній автор прямо пише не тільки про жорстокість польських військ ВВ, а й про застосування принципу групової відповідальності, про те, що в описаному ним періоді дії військ були спрямовані проти сіл, а не проти партизанів, а також про роль військ НКВД у боротьбі з підпіллям у Польщі. Як пише автор, за розглядуваний період у Жешівському воєводстві *«вбито під час боїв і втеч приблизно 1000 осіб з частин УПА і цивільного населення. Ця кількість є значною і вказує на форми ведення боротьби. Власні втрати становили 18 вбитих»*, і ці дані вважає заниженими. При цьому, зважимо, тут ідеться про вбитих тільки урядовими формуваннями.

Максимальної величини антиукраїнський терор досягнув у 1945 році. У березні того ж року Внутрішні Війська вбили приблизно 540 мешканців Старого Люблінця, а в квітні 400 мешканців Горайця (ці дані наводить Новацький). У березні селянські самооборони з участю якогось лісового підрозділу вбили приблизно 300 українців у Павлокомі, а частина НСЗ — 400 зібраних уже для виселення українців у Піскоровицях. Інший підрозділ НСЗ

---

[1] *Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu*, 1944—1947. — Warszawa, 1966.

у червні 1945 року вчинив напад на Верховину, вбивши приблизно 200 осіб, у тому числі 65 дітей. Численними були також випадки вбивств греко-католицьких священиків, як правило разом з родинами, їх усього загинуло понад 30. В околицях Сенявського Майдану навіть сталося так, що польський підрозділ (чи банда) вбив римо-католицького ксьондза, поляка, який засуджував вбивства українців. За даними УБП тільки від березня до червня 1945 року від рук польських підпільних формувань і банд загинуло понад 1500 українців.

Список знущань, убивств і випадків порушення воєнного права можна продовжувати ще довго, наведемо лише два приклади. Перший — це знищення весною 1947 року української лікарні під Кронгліцею, про що офіційна версія говорить: коли персонал відповів вогнем на пропозицію здатися, то їх намагалися «викурити» ракетами, що спричинило вибух нагромаджених там вибухових матеріалів. Але в замітці капітана Турського у *«Польщі Збройній»* від 21.04.1947 року зазначено, що ракети спричинили пожежу, яку сапери погасили, вкинувши всередину вибухові матеріали. Так само Г. Домінічек (Війська охорони кордонів) пише, що до шпитального бункера вкинули не тільки ракети, але й гранати. Там загинуло 25 осіб, у тому числі 2 лікарі — українець і німець — та 10 поранених. Цікаво, що Домінічек пише про 15 убитих, обминаючи поранених. Другий епізод, який так само, як і багато інших подібних, не варто шукати в літературі, — це вбивства у Терці, де 9 липня 1946 року військо вбило гранатами приблизно 30 українців, зібраних в одній з хат. Це були попередньо захоплені заручники. З усіх цих ганебних подій у пропаганді, проте, з'являються лише Верховини, причому майже всюди замовчується факт української національності, акцентується на прокомуністичних симпатіях цього села, що, зрештою, відповідає правді.

Українська Повстанська Армія не була, як всюди пишуть, бандами, ані навіть вільним зібранням партизанських підрозділів, а військовим формуванням з центральним командуванням, яке реалізує директиви політичного керівництва. Це не означає, що не існувало як українських, так і польських банд. Кожна війна, спричиняючи послаблення соціальних зв'язків і збільшуючи доступність зброї, сприяє розвитку бандитизму. У 1945 році, коли

сільські території — не тільки на польсько-українському прикордонні — не контролювались ефективно жодною владою, для багатьох людей виникла вигідна ситуація, щоб збагатитися через пограбування, а також звести давні сусідські чи родинні порахунки, не обов'язково пов'язані з національними суперечностями. Напевно, ми ніколи не дізнаємося, скільки таких убивств і підпалів було записано на рахунок політичного терору. Так, виселення українців до СРСР створило сприятливі умови для грабувань, часто в організованій формі, під захистом сільських самооборон, зрештою, нема підстав вважати, що тільки поляки грабували майно переселюваних українців. Коли думаємо про ті часи, мусимо враховувати те, що не всі злочини (очевидно, за винятком масових убивств) мали національні чи політичні мотиви, багато було звичайних кримінальних актів.

Оцінюючи стан УПА на початку 1947 року, важко погодитися з картиною, яку малюють Шота і Щесняк: вичерпані і деморалізовані партизани, для знищення яких були необхідні 10—15-разова військова перевага і на додаток виселення цивільного населення з території їхньої діяльності. Не говорячи вже про очевидну суперечність описаної вище картини, перебіг акції «Вісла» засвідчив, що УПА, хоча справді вже значно ослаблена, і далі залишалася сильним і здатним до боротьби супротивником, а рівень її деморалізації (у військовому, а не повсякденному значенні цього слова) не був високим. Якби було інакше, загони УПА, зважаючи на колосальну польську перевагу і величезні власні втрати, не змогли б прорватись як організовані бойові одиниці у Станіславське, Ольштинське чи до Баварії (Громенко привів туди 40 людей приблизно з 90, які були в нього у квітні 1947 року).

Перш за все не витримує критики теза про необхідність виселення цивільного населення для боротьби з партизанами. Операція повної блокади території, тобто оточення всіх сіл і присілків при одночасному прочісуванні лісів, і навіть розміщення війська у лісах не тільки була можлива без виселення людей, але навіть була б легшою з огляду на продовольчі мотиви. Таку операцію провели війська НКВД у Станіславській області зимою 1945/46 років і досягли часткового, але вирішального операційного успіху. За задумом у цьому мала полягати операція «Вісла», але вже після

виселення мешканців і знищення щонайменше значної частини забудов. Так само польське командування — те саме командування — не вдалося до виселень у боротьбі з «Вогнем», який також діяв у важкодоступних гірських районах і мав підтримку населення, напевно, навіть більшу, ніж УПА.

Якби навіть через вимоги тактики необхідно було усунути населення з території боїв, я схильний припустити таку необхідність у клині Бещад на захід від Цісної, між Сяном і чехословацьким кордоном, але жодні військові мотиви не виправдовували виселення українців на зовсім іншу територію, їх розпорошення і позбавлення майна. **Це було політичне рішення, і його мотиви мусили бути також політичної природи,** виселення було поєднане з цілеспрямованим розривом сусідських і навіть родинних зв'язків, з ліквідацією всіх форм українського національного життя, а також і від початку — з неформальною експропріацією, органи безпеки забороняли забирати на місця переселення майно, яке залишалось у покинутих селах. Потім декретом від 27.07.1949 року у населення забрали майно без відшкодування, а тільки з правом так званої компенсації, тобто замінної ділянки на місці поселення. Прихованою метою цієї акції може бути не що інше, як створення умов для швидкої асиміляції українців, принаймні її імітації, а потім ліквідації раз і назавжди українського питання у нашій країні. У цих підходах приховувалась помилка, спільна, зрештою, для шовіністів усіх народів, які завжди недооцінювали силу виживання інших народів.

Шота і Щесняк, як і всі автори, цілком випускають основну причину, через яку стало можливим проведення проти УПА такої масованої військової акції. **Нею було вилучення УПА з амністії 1947 року.** Ця амністія майже повністю очистила «польський» ліс, у якому залишалась лише жменька найбільш непримиренних. Враховуючи, що й українське населення було втомлене продовженням війни без шансів на перемогу і терором — УПА дуже далась взнаки також українцям, — можна без сумніву вважати, що амністія привела б до розпаду СКВ (сільських допоміжних підрозділів) і виходу з лісу щонайменше значної частини партизанів, особливо недавно мобілізованих. Сили УПА скоротились би і правдоподібно становили б значно менше ніж 1000 осіб, втрача-

ючи при цьому підтримку сільського населення, яке після амністійної «явки з повинною» розраховувало б на те, що військо захистить його від помсти «лісовиків». Цього всього польський уряд міг досягти одним розчерком пера, але не хотів. Причину такого рішення належить вбачати у непольському характері УПА, тодішня «національна єдність» мала обмежуватись поляками.

Трохи вище згадувалося про необхідність проведення рішучої акції проти українських партизанів, — безсумнівно, існувала така необхідність, безумовна необхідність їх ліквідації. Жодна держава не може терпіти на своїй території не підпорядковану їй збройну силу, а тим більше відверто ворожу їй силу, яка веде проти неї збройну боротьбу. Цього факту не змінює оцінка легальності державної влади і ставлення до неї громадян держави. З іншого боку, визнання необхідності ліквідації антиурядових партизанів (не тільки УПА) не виключає оцінки використаних у її процесі засобів, як і невживання певних заходів. І незалежно від того, у якій мірі проведення акції «Вісла» у тій формі було суверенно польським рішенням, а в якій її накинули всюдисущі тоді радянські радники, неможливо визнати справедливим ні масового виселення, ні застосованих при цьому засобів. Не можна також погодитися з генералом Блюмом, що це рішення *«заслуговує на... позитивну оцінку історії»*. **Суд історії не може бути аморальним, навіть якби ми погодилися, що політика сокири мусить такою бути.**

Неправдивим є також погляд, ніби рішення про проведення акції «Вісла» прийняте під впливом випадкової, — якщо справді випадкової, то не є предметом нашого дослідження, — смерті генерала Сверчевського. Вже Герхард у згаданій статті виразно стверджує, що виселення розглядалося, тобто підготовлялося, ще у 1946 році, і вболіває, що рішення у цій справі прийняте так пізно, не зауважуючи, зрештою, що до моменту проведення амністії уряд не міг собі дозволити використання проти українців достатніх для такого роду акції сил. Той же Герхард, уже в *«Заграві у Бещадах»*, зв'язує візит Сверчевського в Бещадах саме з підготовкою до акції «Вісла», оскільки вкладає в його уста її недвозначне оголошення. Так само більшість серйозних авторів (за винятком Шота і Щесняка) не називають у контексті підготовки до акції «Вісла» смерті Сверчевського, а пишуть про значення вдалого проведення ви-

борів до сейму й амністії. Щодо рішення ПКБ від 17.04.1947 року, то, безсумнівно, тут не могло йтися про прийняття плану чи наміру, а про наказ, який приводив у дію готову машину. Це підтверджує визначений у ньому термін початку дій — усього 11 днів від дня рішення.

За розрахунками Шоти і Щесняка до акції приблизно проти 1800 партизанів і правдоподібно кількасот членів самооборони (СКВ), які справді взяли участь у боях, бо більшість із них пасивно піддалась виселенню, — отже, проти максимум 2500 людей кинули приблизно 20 000 солдатів і міліціонерів (на думку українських авторів це число є заниженим). До речі, Шота і Щесняк припускають тут явну маніпуляцію (с.428—431), оскільки сума чисельностей окремих куренів і боївок СБ становить 1800, але далі наводиться без жодного обґрунтування число 2500 членів УПА і 3000 осіб в кущах самооборони. З наведеного підрахунку випливає, що військо мало майже десятиразову перевагу, а не, як пишуть автори, трохи більшу як триразову. Це є, крім того, глобальна перевага, бо акція «Вісла» проводилась етапами, і на кожному з них польська сторона мала над УПА перевагу в людях (про матеріальну і говорити не доводиться), значно більшу, ніж та двадцятиразова, що, на думку Шоти і Щесняка, необхідна для ліквідації партизанів. Очевидно, що це ніколи не була перевага у масштабі однієї сутички, того не дозволяв рельєф місцевості. Але попри те певна частина УПА змогла вирватися з пастки.

Як я вже згадував, тільки невелика частина членів СКВ пішла до лісу під час виселення. Це тільки тоді під Влодавою виникла сотня Володі, а відносно нечисленна боївка Смирного в Словаччині виросла приблизно до 60 осіб. З діяльністю цього, останнього, підрозділу пов'язано багато незрозумілого і брехні. Спочатку це була охорона естафетної лінії, що з'єднувала крайове керівництво УПА у Східній Галичині з УГВР, вже еміграційним політичним центром. Ця частина, щоб не загострювати відносини з Чехословаччиною, забезпечувала себе грабунками і конфіскаціями у польській частині західної Лемківщини. Лише після виселень Смирний сформував більший підрозділ, напевно з лемків, які втікали до Словаччини. У Жешівському оборона проти вивезення була практично неможливою, натомість на Любельщині, де воно

почалося пізніше, певна частина українців сховалася з майном глибоко в лісах, не охоплених партизанською діяльністю, також і в старих таборах АК у Сольській Пущі. Після закінчення боїв вони повернулися до своїх, часто спалених, будинків, щоб потім довгі роки вдавати себе за поляків.

Операціям проти УПА всюди передувало виселення населення. У Бещадах були виселені також поляки і зосереджені в Завадці Мороховській, Мокрому, Щавному і Куляшному (це була форма, яка згодом у В'єтнамі дістала назву стратегічного села), щоб потім доволі швидко дозволити їм повернутися додому. З виселення інколи вилучали українців, зайнятих на залізниці, у лісництві, на шахтах, а також у Перемишлі і Ярославі. На західній Лемківщині були випадки залишення мішаних родин та ветеранів Червоної Армії і Народного Війська Польського. У таких випадках рішення приймали військові командири й уповноважені УБП — директива передбачала повне виселення.

Правила виселення передбачали надання кожній сім'ї одного товарного вагона. Але з самого початку було прийнято норму: 2 родини на вагон. Це, правдоподібно, випливало з того, що помилкова оцінка кількості українців у Польщі (80 тисяч замість 150) призвела до підготовки занадто малої кількості вагонів. «Нормативний» транспорт складався із 40 критих вагонів і 10 платформ, які мали вмістити 300 переселенців (тобто 80 родин по 3—4 особи), 120 голів худоби і 30 возів[1]. Отже, вже наперед було встановлено, що більше половини виселених мала виїжджати лише з ручним багажем, хоч майже всі виселені були селянами. Тож вантажилось і більше — у перших 40 транспортах в Ольштинське прибуло 4260 родин, тобто більше ніж 100 родин у транспорті. З колишнього Бещадського повіту виселено 34 026 осіб (відповідно 10 000 родин), які забрали з собою 3242 коня, 6796 корів, 7174 вівці й кози, 1353 свині, 2978 возів і 1789 плугів[2]. Отже, тільки менше третини родин мала віз, кожна третя — коня, кожна п'ята — плуг, трохи більше половини —

[1] Дані за виданням: *L.Ginalski, L.Wysokiński.* Dziewiąta-Drezdeńska. — Warszawa, 1984.

[2] Дані за виданням: *U. Jadam.* Pionierska społeczność w Bieszczadach. — Rzeszów, 1976.

корову. Навіть враховуючи, що перед виселенням вже багато родин насправді могли не мати коней і возів, кількість яких завжди зменшувала війна, не підлягає сумніву, що диспропорції значною мірою випливають з акції виселення. З розповідей виселених відомі випадки, які напевно були швидше правилом, ніж винятком, змушування селян залишати села протягом 2—3 годин, обмеження дозволеного багажу до 25 кг на особу, а також — головним чином у горах, де військо почувалося невпевнено, — вивезення населення вантажівками, що не давало змоги забрати худобу, а якщо додати до цього постійні «реквізиції», в першу чергу коней і возів, то дістанемо достатньо повну картину ситуації. Відомою є інформація про те, що при вивантаженні транспортів в Ольштинському на 1 вантажівці було навіть по 8 родин, тобто приблизно 30 осіб. Людей буквально обдерли.

У процесі самої акції «Вісла» їй не надавали пропагандистського розголосу. Інформація у пресі була швидше обмежена — трохи про бої з УПА, трохи про прибуття в Ольштинське переселенців з «Жешівщизни» або і з центральної Польщі. Темою дня тоді була так звана битва за торгівлю. Лише у 1956 році в пропаганді почали використовувати тему боротьби з УПА, подаючи акцію «Вісла» як відповідь на смерть генерала Сверчевського і вираження слушного гніву польського народу. Наскільки це було пов'язане з приходом до влади у керівництві ПОРП шовіністичної фракції та ідеології, які з часом дістали заслужену назву ендокомуни, не можу оцінити, але думаю, що ретельніший аналіз залежності пропагандистської політики стосовно національних меншин (крім євреїв, бо це окреме питання) від боротьби за владу в ЦК був би дуже повчальним.

Наслідки акції «Вісла» були страшними. Як той, безпосередній, значною мірою неминучий, бо ліквідація УПА могла бути лише менш кривавою, але не безкровною, так і цей, опосередкований, — 150 тисяч вигнанців, знищення соціальних зв'язків української спільноти Польщі. Відбудовані заново, вони не повернулись до попередньої форми і не досягли стану, до якого привела б їх природна еволюція за минуле 40-річчя. Українці в Польщі стали розпорошеною діаспорою, позбавленою опори на те, що для кожного народу є найважливішим, — малу батьківщину, родинну землю, а також, хоча це вже інша тема, — велику Батьківщину, бо

радянська Україна нічого для них не робить. Усе ще українці в Польщі живуть життям не то емігрантів, не то біженців, досить несміливо — хоча останнім часом усе сміливіше і недовірливіше, — заявляючи полякам про своє існування. Травма тих років дуже глибока, а безглуздя — чи теж продумана антиукраїнська пропаганда — продовжує підтримувати та підкріплювати недовіру до Польщі й поляків.

Вину за все це не можемо покласти виключно на уряд. Акція «Вісла» — остання у довгій низці актів насилля в історії наших обох народів — відбулася без будь-якого протесту з польського боку, при загальній мовчазній підтримці. А пізніше ставився не уряд, а народ до українців, які жили серед нас, як до нездоланного зла, навіть гірше, хотіли вірити, що це народ убивць, гайдамаків і т. д.

Не всі, це правда. Але достатня більшість, щоб ми могли сказати: народ. Сказати: ми. І вдарити себе в груди.

ПІСЛЯМОВА

Підсумовуючи тритомний перегляд конфліктів між двома слов'янськими народами протягом шести віків, важко сказати, що проблема вичерпана. Розвиток подій показує, що ставити останню крапку ще рано. Щоб краще усвідомити собі проблему і висновки, які випливають з неї, нагадаємо найважливіші факти.

Початком конфліктів було порушення поляками кордону Галицько-Волинського князівства у середині XIV століття. Український народ, змушений до безперервної боротьби з татарською ордою і польською та московською державами, не зміг завоювати тривалу незалежність. На захоплених територіях поляки проводили безперервний процес денаціоналізації, який не перервали навіть поділи Польщі. Коли після Першої світової війни українці почали будувати власну державність, більшовицька Росія разом з нововідродженою польською державою ефективно нейтралізували цю діяльність. Боротьба за свободу, якою керувала Організація Українських Націоналістів, перейшла у підпілля.

Оскільки придушення революційного руху виявилось неефективним, польська влада у переддень вересневої катастрофи почала шукати інших способів ліквідації української проблеми. Під час окупації цю діяльність продовжував еміграційний уряд у Лондоні. На всіх землях Західної України, які у міжвоєнний період належали Польщі, мобілізовані від початку війни польські частини почали збройну боротьбу з українцями з метою утримання польської окупації на Волині й у Східній Галичині та повної деукраїнізації Закерзоння. Поряд з націоналістичними формуваннями, підпорядкованими лондонському уряду, у боротьбу включились

польські комуністи під московським командуванням, лісові бандитські групи, жадібне до грабунків цивільне польське населення — всі пронизані ненавистю до українців за те, що насмілились боротись за власну державу на власній землі. Після просування фронту на захід поляки підключили до акції військові й поліцейські сили повторно відродженої держави, щоб завершити знищення своїх громадян операцією під кодовою назвою «Вісла».

Як луна минулого звучить сьогодні заява прокурора (документ 2) про початок розслідувань у справі «масових злочинів, вчинених зі шкодою для польських громадян — мешканців східних земель у 1939—1956 роках». Проблема має два аспекти —правовий і моральний. Перший дещо заплутаний, оскільки польська держава припинила існування у 1939 році і різанина поляків відбувалася на території іншої держави, яка не підлягала польській юрисдикції. Можна було б пояснювати, що коли на чужині був уряд, то формально існувала і держава, проте суть у тому, що ця держава окупувала землі силою, тобто беззаконно. Стосовно Східної Галичини Рада Послів легалізувала сваволю постфактум на 25 років, але за умови відкриття українського університету і надання йому автономії. Польща не виконала жодної з цих умов і надалі залишалась тільки окупантом.

Подібний вигляд має справа і з моральної точки зору. Поляків в Україну ніхто не просив, заштовхнули себе силою. Якби вони поводились пристойно, то ніхто б їх не чіпав. Бо ж вони мали в уряді Петлюри двох міністрів. Але коли польське населення, що становить на Волині «аж» 6—7%, спробувало домінувати над 80% українців, навіть не вагаючись, співпрацювати з рештою окупантів, то ситуація мусила закінчитися різаниною. Вину за це несе польський уряд, який наказував «стояти на сторожі польськості» української землі.

У випадку Закерзоння мету визначено чітко: псувати життя, бити, грабувати, палити — вивести дух автохтонів, котрих ненавиділи більше, ніж німців, які відібрали незалежність. Сповнені життя села у Бещадах перетворено на безкрайній ліс, з яким невідомо що робити: туризм не можна розпочати без персоналу, вирубування — без робітників, а до життя на відлюдді немає бажаючих. Хто спробував — утікав. З дотацією на заселення.

1 березня 1994 року польське телебачення показало жахливу картину останків польського населення, після ексгумації в селі Острувек на Волині (Любомльського району). Чи автори знають, скільки таких фільмів можна зняти у бещадських пущах, над Бугом, над Сяном, по всьому Закерзонню? Охочих просимо. Адреси — тут, у розділі «Документи». Тисячі жертв, звалених у ями «як-небудь», лежать на місці злочину, ніхто їх не вивозив, не ексгумував.

Ексгумація і зйомки фільму велися за згоди української влади. А як би це було у Польщі? Наразі знаємо, що тут бояться навіть таблиці з прізвищами вбитих жертв (документ 49).

Фільм з України не дав відповіді на питання: за що поляки полягли? Творці про це промовчали. Бо відповідь могла бути одна — недоречна, але правдива — за польськість чужої землі. А таке зізнання навіть сьогодні не є простою справою. Терпка правда Т. А. Ольшанського (документ 88) обурила провідних польських україністів.

Перевернемо питання: за що полягли українці Закерзоння? Старі люди, жінки, діти — 65 лише в самих Верховинах? За що викинули з родинного дому недобиті рештки, прирікши їх на національне знищення? За що польські комуністи поставили катам пам'ятники?

Якби я був кінематографістом, також не хотів би формулювати цю відповідь. Відповісти повинна прокуратура. І до цього я її закликаю на початку тому, переконаний, що справедливість завжди і всюди повинна бути найбільшою цінністю.

Історія геноциду велика. Цей збірник — лише вступ до детальних досліджень. Документи знаходяться у тих самих джерелах — у іншомовних публікаціях, у тисячах томів судових протоколів, у державних архівах і у пам'яті людей, які змогли подолати це пекло.

Останнє джерело пересохне вже скоро. Деталі гинуть, як загинули люди. Упередження залишаться, а без їх ліквідації важко сподіватися на гармонію у відносинах між двома народами. Занадто багато жертв з обох боків лягло в українській землі протягом століть, щоб про них забути. А час іде вперед і несе нові ускладнення.

Від моменту написання передмови минуло наразі три роки, але на сході вже нагромадились політичні хмари. Царський імперіалізм,

прикритий червоним полотнищем Жовтневої революції, повернувся під старий прапор з двоголовим орлом, почавши боротьбу за втрачені позиції. Навіть вождь вже був обраний. Підкреслюємо — не призначений, а обраний народом. Щедрий — обіцяв полякам Львів, але трохи нерішучий, він носив мапу з позначеним російсько-німецьким кордоном, виходячи з того, що рано чи пізно Польща повернеться під опікунські крила двоголового орла.

Президент Польщі навіть побоювався, що вже розпочалися дії в цьому напрямку, оскільки у малому Крулевці зібрано було сили, рівні силам Війська Польського. Дипломати стверджують, що у великій Росії бракує помешкань для військових. А в Крулевці, схоже, є тропічний клімат. І хіба не можна цих військових демобілізувати, якщо знешкоджено ядерні боєголовки?

Падіння СРСР було потужним ударом, але відновлення сил відбувається швидко. До повного відновлення втрат Союзу бракує України, без неї не може існувати імперія. Тому над ліквідацією молодої держави нині працюють політики, а завтра працюватимуть генеральні штаби. Якщо тут переможуть, то потім прийде черга на решту «соціалістичного табору».

Майбутнє бачиться в чорних фарбах. Поляки нескоро забудуть про волинську різанину на нібито польській землі, а українці живуть з переконанням, що коли жертви лежать на схід від Галицько-Волинських кордонів, то вбивці прийшли із західних просторів.

І поки польський народ не усвідомить своєї вини і не вдарить у груди, поки Високий Сейм не наважиться визнати операцію «Вісла» злочином, а Високий Суд назвати людиновбивство людиновбивством, до того часу всі польсько-українські угоди і двосторонні умови не вийдуть за межі декларацій.

Декларації також щось означають, але занадто мало у відношенні до потреб.

Бурий ведмідь так довго не буде чекати. Відновить сили, виметe барліг — і рушить, щоб впорядкувати оточення. Швидка допомога з Заходу гарантована.

Варшава, квітень 1994 року.

27*

У ВІДПОВІДЬ ПРОФЕСОРУ ПРУСУ

У процесі підготовки цього тому мені зустрілась нова, ще з запахом друкарської фарби, книжечка Едварда Пруса «Операція «Вісла»[1]. Зі змісту я дізнався, що «цинічно і з якимось диявольським антипольським задоволенням» дав інтерв'ю Петру Яковчуку для газети «Вісті Рівненщини» від 15.I.1993 року на тему своїх «антиляських книжок і публікацій». Інформація підкріплена цитатами із вигаданого «інтерв'ю».

На жаль, я не мав у житті можливості для надання кому-небудь і будь-яких інтерв'ю. Про існування Петра Яковчука і «Вістей Рівненщини» довідався вперше. Здібності професора, габілітованого доктора Пруса до препарування україножерчих пасквілів пізнав уже давно з його публікацій, але не уявляв, що можна так безсоромно брехати.

У науковому світі існує звичай, що при захисті докторської праці докторант складає клятву (цитую з пам'яті):

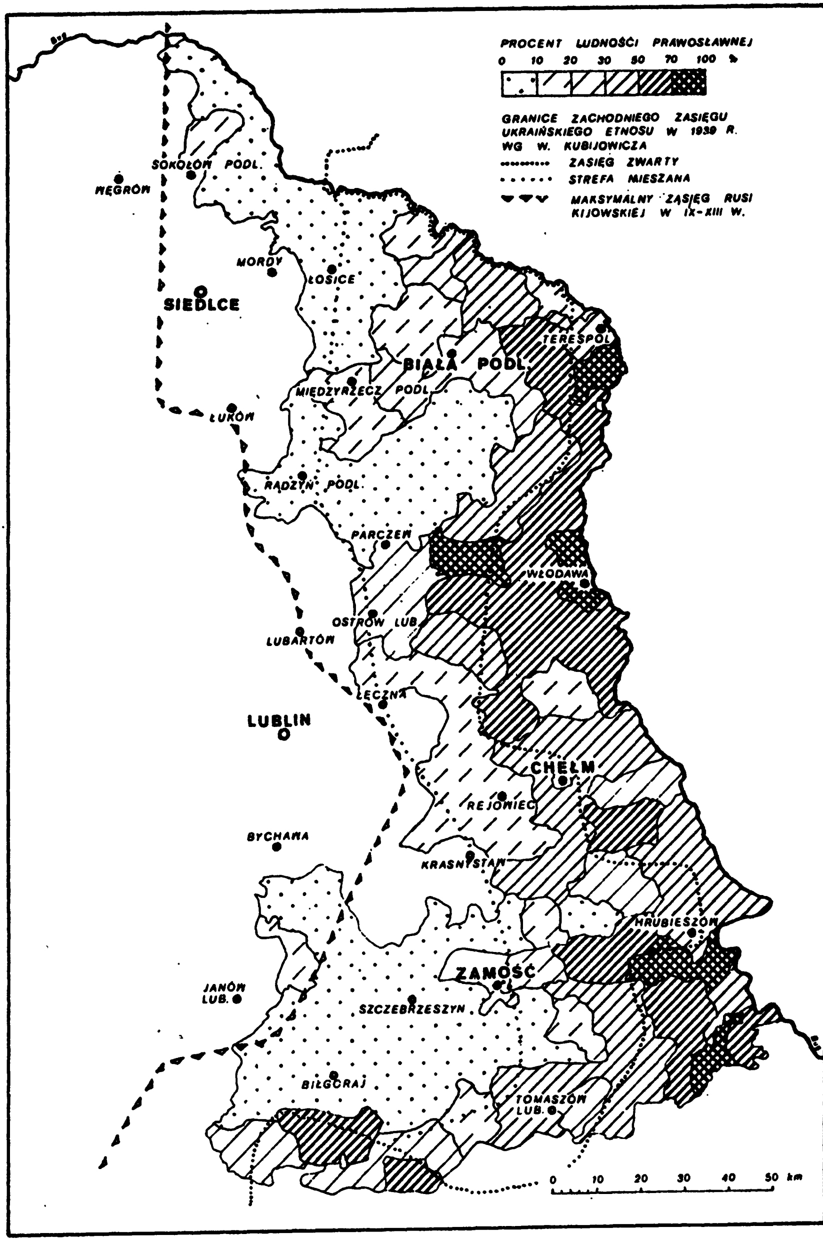
«Присягаю Всемогутньому Богу, що завжди і всюди буду говорити правду і тільки правду».

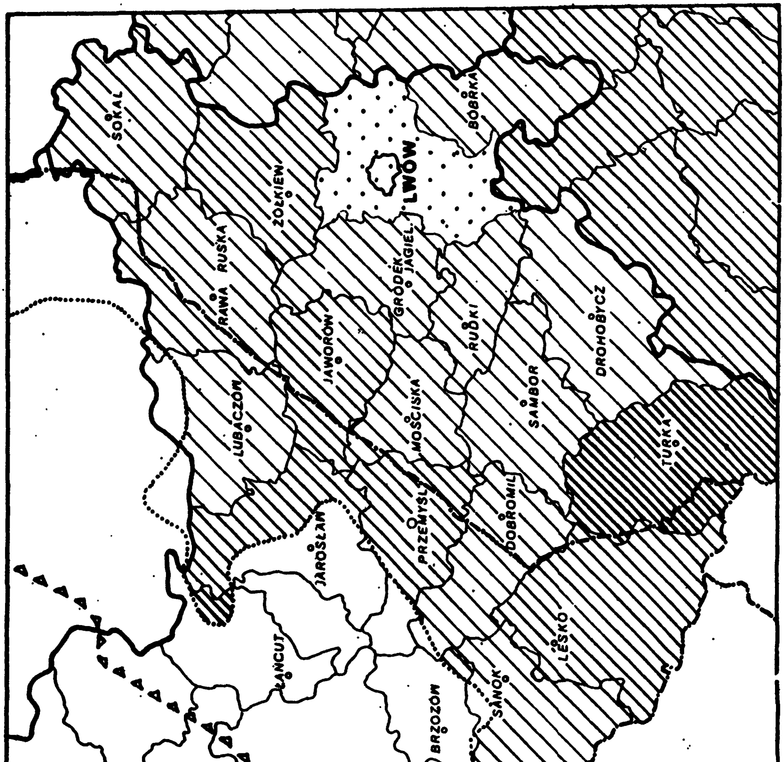
Хіба професорська кар'єра звільняє від цієї присяги?

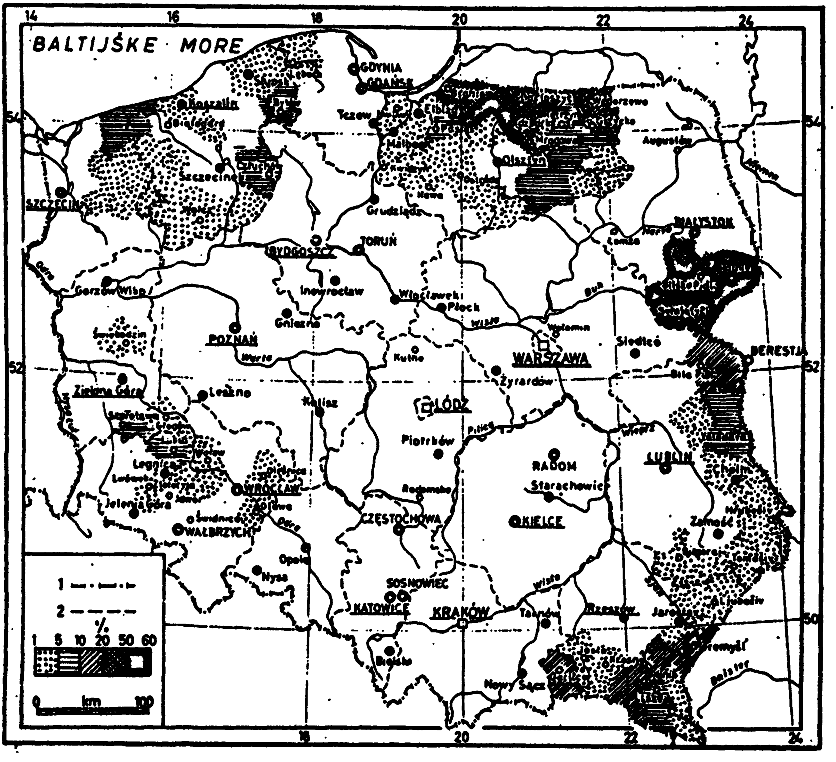
---

[1] Wrocław: Nortom, 1994.

Мапи
і копії документів

PROCENT LUDNOŚCI PRAWOSŁAWNEJ
0 10 20 30 50 70 100 %
GRANICE ZACHODNIEGO ZASIĘGU UKRAIŃSKIEGO ETNOSU W 1939 R. WG W. KUBIJOWICZA
ZASIĘG ZWARTY
STREFA MIESZANA
MAKSYMALNY ZASIĘG RUSI KIJOWSKIEJ W IX-XIII W.
SOKOŁÓW PODL.
WĘGRÓW
MORDY
ŁOSICE
SIEDLCE
TERESPOL
BIAŁA PODL.
MIĘDZYRZECZ PODL.
ŁUKÓW
RADZYŃ PODL.
PARCZEW
WŁODAWA
OSTRÓW LUB.
LUBARTÓW
ŁĘCZNA
LUBLIN
CHEŁM
REJOWIEC
BYCHAWA
KRASNYSTAW
HRUBIESZÓW
ZAMOŚĆ
JANÓW LUB.
SZCZEBRZESZYN
BIŁGORAJ
TOMASZÓW LUB.
0 10 20 30 40 50 km

PROCENT LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ
0 50 60 70 80 90 100 %
GRANICE:
PAŃSTW W 1993 R.
PAŃSTW W 1939 R.
WOJEWÓDZTW
POWIATÓW
ETNICZNE (WG W. KUBIJOWICZA)
MAKSYMALNEGO ZASIĘGU RUSI KIJOWSKIEJ W IX-XIII W.
0 10 20 30 40 50 km
SOKAL
ŻÓŁKIEW
LWÓW
BÓBRKA
RAWA RUSKA
GRÓDEK JAGIEL.
JAWORÓW
RUDKI
DROHOBYCZ
LUBACZÓW
MOŚCISKA
SAMBOR
TURKA
JAROSŁAW
PRZEMYŚL
DOBROMIL
ŁAŃCUT
LESKO
SANOK
BRZOZÓW
KROSNO
JASŁO
GORLICE
NOWY SĄCZ

BALTIJŚKE MORE
GDYNIA
GDAŃSK
Koszalin
Słupsk
Elbląg
Malbork
Tczew
Olsztyn
Szczecinek
SZCZECIN
Grudziądz
Augustów
BIAŁYSTOK
Łomża
TORUŃ
BYDGOSZCZ
Inowrocław
Włocławek
Płock
Gorzów Wlkp.
Gniezno
POZNAŃ
Siedlce
WARSZAWA
BERESTJA
Zielona Góra
Leszno
Kalisz
Kutno
Żyrardów
ŁÓDŹ
Piotrków
RADOM
LUBLIN
Chełm
Legnica
WROCŁAW
Starachowice
Jelenia Góra
WAŁBRZYCH
CZĘSTOCHOWA
KIELCE
Zamość
Opole
Nysa
SOSNOWIEC
KATOWICE
KRAKÓW
Tarnów
Rzeszów
Jarosław
Přemyšl
Bielsko
Nowy Sącz
1
2
%
1 5 10 20 50 60
km 100

Вх.530171 27/X-45

285

Тов.МАНУИЛЬСКОМУ Д.З.
тов.СТАРЧЕНКО В.Ф.
тов.ВАРШАВСКОМУ Б.Я.

10.X-45 г.

Н.ХРУЩЕВ

Сов.секретно

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УССР

тов.ХРУЩЕВУ Н.С.

О фактах грабежа и издевательств над украинским населением со стороны польского населения в Польше.

Прибывающее украинское население из Польши в Тернопольскую область, согласно Люблинского соглашения в особенности в октябре месяце, прибывает в большинстве без всякого имущества и даже каких-либо документов, многие из них раздеты и разуты.

Прибывшие 25 и 26.IX-1945 г. в область пять эшелонов, около 400 семей украинского населения из района Санок, среди которых более половины не имеет никаких документов о сдаче ими имущества и посевов, не более одной третьи с коровами, и менее одной четверти с лошадьми, при беседе с ними наших уполномоченных по расселению, последние заявляют, что от них местными польскими властями отобран весь урожай, крупный рогатый скот и лошади, а им под силой оружия предложено пешком уйти на ближайшую железнодорожную станцию.

Прибывшее украинское население из Польши в нашу область рассказывает о следующих фактах:

"Когда были красноармейцы у нас в селах, над нами меньше издевались поляки, а когда ушли красноармейцы, то польские солдаты ходят по дворам украинского населения и забирают что хотят, а нас выгоняют голых и босых" - (крестьянин Зджеба Михаил Федорович из Перемышлянского повиту, ныне проживает с.Дорохов, Струсовского района).

"Я с семьей ехал на станцию, по дороге меня встретил польский полицейский, который забрал у меня последнюю лошадь, а второй начал отнимать корову, которую следом вела моя жена и 9-ти летний сын и когда сын начал гонять корову, полицейский выстрелил из винтовки, его убил, и вот я приехал в том, чем стою" -

(Крестьянин Вовелюк.

Секретаріат РНК УРСР № 6449 с 11.X 194_ р.

Особий сектор ЦК КП(б)У Вхід. № 030/51 10.X 1945

21.XI.1944 223

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
СОЮЗА ССР -

товарищу СТАЛИНУ И.В.

О ходе работ по осуществлению Соглашения между Правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения, об эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР.

В соответствии с соглашением между Правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения "Об эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР", подписанным в городе Люблине 9-го сентября 1944 года, Совнаркомом УССР и Центральным Комитетом КП/б/У назначены Главный Уполномоченный и Главный Представитель Правительства УССР, а также организован при них соответствующий аппарат, как на территории УССР, так и на территории Польши, и разработана специальная инструкция по реализации указанного Соглашения с изложением в ней всей необходимой документации по оформлению эвакуируемого населения.

На территории Польши организован аппарат Главного Уполномоченного Правительства УССР с местопребыванием его в городе Люблине и 11 районных Уполномоченных Главного Уполномоченного Правительства УССР в городах: Владава, Хелм, Грубешув, Томашув, Любечув, Ярослав, Перемышль, Лиски, Замостье, Красностав и Белгорай.

СЛОВО СПОНСОРА

Шановний читачу!

Перед тобою дещо незвичайна книжка. Тематично — тому що це перша спроба комплексного огляду взаємин двох сусідніх народів, яких доля примусила жити повністю або частинами в одній державі будь-що-будь понад шість віків, упродовж XIV—XX століть. Друга особливість її полягає в тому, що більшість документів тритомника, написана поляками, звичайно ж, польською мовою, була переховувана в польських закордонних архівах і трактувалася як секретна документація, отже, не була опублікована й стала теоретично доступною читачеві щойно по закінченні строку засекречення, а він налічував десятки років. Після розсекречення копії документів опинилися в Польщі, але тут можливість публікації нікого не привабила: то були ганебні для кожної чесної людини проекти ліквідації української проблеми в Польщі, виношувані польською ендецією від її заснування на зламі XIX—XX століть. Згідно з кожним правом, включно з польським, був це злочин міжнародного масштабу.

Відродження української державності 1991 року зрівняло статус українця із статусами всіх державних народів, але й примусило формувати нормальні відносини з оточенням, зокрема з поляками, де колотнеча тривала найдовше. Треба було їм виразно нагадати, їхньою таки мовою, хто кого поневолював, починаючи з середньовіччя, на чиїй землі йшла безнастанна боротьба за право до життя.

Перша спроба виходу з темою до сусідів вдалася мінімально: «Дзєє конфліктув польско-україньскіх» потрапили в основному до українців, польський читач книжку збойкотував, не наважив-

шись навіть на рецензію. Автором натомість зайнялася прокуратура, і якби спроба розкриття історичної правди не збіглася в часі з відродженням Української держави, то напевно авторові довелося б посидіти в польській тюрмі.

Іще один бік проблеми. Польсько-українські конфлікти — це неабиякий період історії України, історії цікавої, насиченої фактами, подіями, але спотвореної чужими істориками і політиками. Страшно сказати: мільйони українців, гноблені століттями, не вчилися власної історії, а коли десь щось і чули, то лише паплюження власних святощів.

То чи не треба цю правду донести до читачів України українською мовою?

Тому я хотіла б, щоб цей тритомник опинився в кожній публічній бібліотеці України (у середніх школах — як обов'язкова лектура), у всіх вищих наукових і культурних установах — скрізь там, де він може спричинитися до піднесення національної гідності.

І нехай та праця буде вічним пам'ятником усім українцям, які загинули внаслідок польських акцій, що в цьому тритомнику удокументовані.

Ярослава БАРУСЕВИЧ,
Нью-Йорк

ЗМІСТ

Документальне наукове видання

Сивіцький Микола

Історія польсько-українських конфліктів

Третій том

Переклад з польської *Є. Петренка*

Редактор *О. Веремійчик*

Коректори *В. Ріжко, Т. Северина*

Підписано до друку 24.11.2005. Формат 60x84 $^1/_{16}$. Папір офсетний № 1.
Гарнітура PetersburgC. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 25,11. Обл.-вид. арк. 24,43.
Наклад 2000 прим. Зам №

Видавництво імені Олени Теліги
Реєстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95
01010, Київ-10, вул. Івана Мазепи, 6

Віддруковано в ОП "Житомирська облдрукарня"
з готових діапозитивів замовника. Зам. 1085.